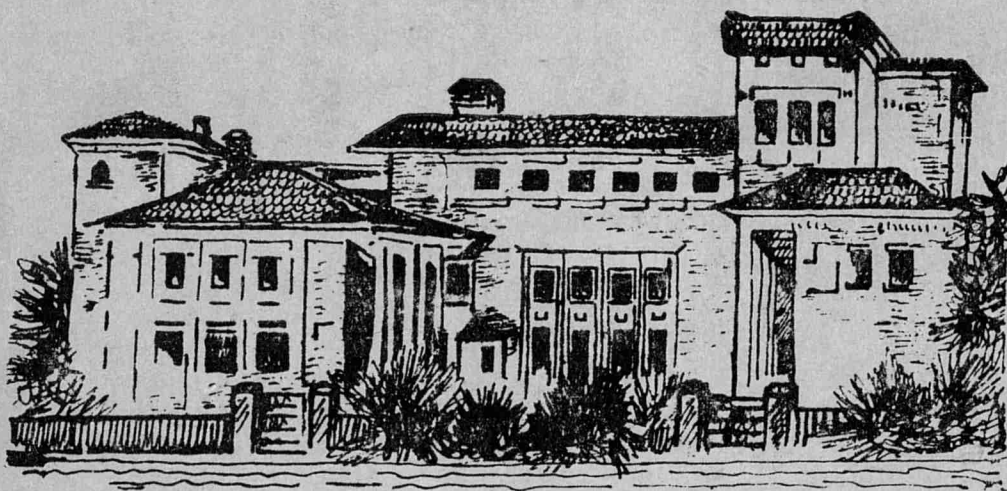

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE N. IORGA

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 3, 1992

9-10

septembrie — octombrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), PAUL CERNOVODEANU,
VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU, EUGEN
DENIZE, GEORGETA PENELEA-FILITI, NAGY PIENARU,
APOSTOL STAN, ION STANCIU, ANATOL ȚĂRANU.

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.
În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de
presă din întreprinderi și instituții. Prețul unui abonament este
de 600 lei pentru persoane fizice și 1200 lei pentru persoane ju-
ridice.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ORION SRL,
Splaiul Independenței 220 A, București 6, P. O. Box 74-19
București, Tx 11939CBTxR, Fax (400) 424169.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pen-
tru schimb precum și orice correspon-
dență se vor trimite pe adresa redacției
revistei „REVISTA ISTORICĂ”.

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București, tel. 650.72.41

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM III, NR. 9—10
Septembrie—Octombrie, 1992

S U M A R

STAT ȘI INSTITUȚII

- GRIGORE CIIIRIȚĂ, Armata, detronarea lui Cuza Vodă și Carol de Hohenzollern (I) 893
IOAN DRĂGAN, Aspecte ale relațiilor dintre români și puterea centrală în timpul
lui Matia Corvinul (1458—1490) 905
VIOREL ACHIM, Considerații asupra adunărilor judiciare reunite ale districtelor
medievale din Banat 917
OCTAVIAN ILIESCU, Aspecte pecuniare ale relațiilor dintre Nicolae Alexandru
voievod și regele Ludovic I de Anjou 929

MĂRI, OCEANE, FLUVII

500 DE ANI DE LA DESCOPERIREA AMERICII

- EUGEN DENIZE, Imaginea lui Columb și a Lumii Noi în cultura română veche 937

★

- MIHAI MANEA, Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției în 1797 955
DANIELA BUȘĂ, Comerțul exterior al României prin marile porturi cu țările din
sud-estul Europei la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului
al XX-lea 963

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

- RADU-DAN VLAD, Petre S. Aurelian și Academia Română 979
APOSTOL STAN, Nae Ionescu: naționalism, ortodoxism și corporatism 986

SURSE INEDITE

- ALESANDRU DUȚU, FLORIN CONSTANTINIU, Ofensiva aeriană anglo-americană
asupra României, 1944: surse inedite (I) 991
BEATRICE MARINESCU, VALERIU STAN, Un document inedit referitor la cea
de-a doua vizită a domnitorului Alexandru Ioan Cuza la Constantinopol
(iunie 1864) 998

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- I. C. FILITTI: Jurnal (VI) (*Georgeta Penelea-Filitti*) 1009

„Revista istorică”, tom III, nr. 9—10, p. 887—1086, 1992

OPINII, DISCUȚII, CONTROVERSE

- 22 iunie 1941 sau 28 iunie 1940? (*Constantin Hlihor*) 1021
 Despre o recentă istorie a parlamentarismului românesc (*Valeriu Stan și Sever Mircea Catalan*) 1027

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Lectoratul de vară al Societății de Științe Istorice din România (*Mirela Șerban*);
 A II-a Conferință internațională științifico-didactică din regiunea Cernăuți
 (Republica Ucraina) (*Constantin Șerban*); Din activitatea „Laboratorului de
 istorie a mentalităților” (*Iolanda Țighilii*); O călătorie de documentare științifică
 în Bulgaria (*Adrian Tertecel*) 1037

RECENZII

- * * * *Le Génie de l'Autriche-Hongrie. État, Société, Culture*, Sous la direction de
 Miklos Molnár, André Reszler, Presses Universitaires de France, Paris, 1989,
 219, p. (*Mihai Manea*) 1043
 * * * *Mezduнародnije otnošenja v nacelnij period Velikoj Francuskoj Revolucii (1789)*,
 Otvetstvenij redaktor A. L. Narocinički, Edit. „Nauka”, Moskva, 1989, 480
 p. (*Marian Stroia*) 1046
 CEZARY KUKLO, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie* (Familia în Varșovia
 secolului al XVIII-lea), Białystok, 1991 (Instytut Historii Filii Uniwersytetu
 Warszawskiego w Białymstoku), 262 p. (*Louis Roman*) 1049
 IOAN AUREL POP, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare*
 (*boierești*) *din Transilvania în secolele XIV—XVI*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca,
 1991, 256 p. (*Viorel Achim*) 1051
 LILIANA SAIU, *Le grandi potenze e la Romania 1944—1946. Uno studio sulle ori-*
gini della guerra fredda, CUEG Editrice, Cagliari, 1990, 252 p. (*Ștefan*
Delureanu) 1053
 VAUGHAN-THOMAS WYNFORD, *Wales. A History*, Michael Joseph Ltd., London,
 1985, 269 p. (*Ovidiu Bozgan*) 1059

NOTE

- * * * *Hozzájárulás (Tanulmányok a magyarországi románokról)* (Contribuție. Studii
 cu privire la românii din Ungaria), Budapest, 1988, 154 p. (*Eugen Glück*);
 CHRISTOPHE CHARLE, *Histoire sociale de la France au XIXe siècle*, Édi-
 tion du Seuil, Paris, Collection Points, 1991, 392 p. (*Cristina Ion*); ELENA
 GROZDANOVA, ȘTEFAN ANDREEV, *Bălgarite prez XVI vek* (Bulgarii în
 secolul al XVI-lea), Izdatelstvo na Otecestvenia Front, Sofia, 1986, 304 p.
 (*Adrian Tertecel*); NICOLAE KOSLINSKI, *Războaie pe mare în veacul al*
XVI-lea. Preveza și Lepanto, Edit. Militară, București, 1991, 205 p. (*Lucian*
Crucianu); ROSTISLAV von KOTZEBUE, *History and Genealogy of the Kot-*
zebue Family, Éditions Hervas, Paris, 1984, 553 p. (*Mihai Sorin Rădulescu*);
 MICHAEL NORTH, *Geldumlauf und Wirtschaftskonjunktur im südlichen Ost-*
sceeraum an der Wende zur Neuzeit (1440—1570). Untersuchungen zur Wirt-
schaftsgeschichte am Beispiel des Grossen Lübecker Münzschatzes, der norddeut-
schen Münzfunde und der schriftlichen Übertieferung, Jan Thorbecke Verlag,
 Sigmaringen (Kieler Historische Studien, Band 35), 1990, 270 p. (*Bogdan*
Murgescu) Contraamiral GEORGE PETRE, dr. ION BITOLEANU, *Tradiții*
navale românești, Edit. Militară, București, 1991, 296 p. (*Sever Mircea Catalan*);
 GEO PISTARINO, *Cristoforo Colombo: l'enigma del criptogramma*, Genova,
 1990, 139 p. (*Eugen Denize*); PIERRE SALY, *Méthodes statistiques descrip-*
tives pour les historiens. Edit. Armand Colin, Paris, 1991, 189 p. (*Irina*
Gavrilă); ZSOLT TRÓCSÁNYI, *Habsburg-politika és Habsburg kormányzat Erdé-*
lyben 1690—1740. (Politica Habsburgică și guvernarea Habsburgilor în Tran-

silvania 1690—1740), Edit. Academici, Budapesta, 1988, 476 p. (*Enikő Rüz-Fogarasi*); GARRISON E. WALTERS, *The Other Europe. Eastern Europe to 1945*, Syracuse University Press, New York, 1988, 430 p. (*Tatiana Lufu*) 1063

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„Columbus 92”. Rivista ufficiale delle celebrazioni colombiane, anno 8, 1992, nr. 1—6 (<i>Nagy Pienaru</i>)	1077
„Etudes Danubiennes”, tome III—IV, 1987—1988, nr. 1—2 (<i>Mihai Manea</i>)	1077
BULETIN BIBLIOGRAFIC	1081

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SÉRIE
TOME IIIe, N°s 9—10
Septembre—Octobre 1992

SOMMAIRE

L'ÉTAT ET LES INSTITUTIONS

- GRIGORE CHIRIȚĂ, L'armée, le renversement du prince Cuza et Charles de Hohenzollern (I) 893
- IOAN DRĂGAN, Les roumains et le pouvoir central à l'époque de Mathias Corvin (1458—1490) 905
- VIOREL ACHIM, Considérations concernant les assemblées judiciaires réunies des districts médiévaux du Banat 917
- OCTAVIAN ILIESCU, Aspects pécuniaires des relations entre Nicolas-Alexandre voïvode et le roi Louis Ier d'Anjou 929

Océans, Mers, Fleuves 500 ANS DEPUIS LA DÉCOUVERTE DE L'AMÉRIQUE

- EUGEN DENIZE, L'image de Colomb et du Nouveau Monde dans la culture roumaine ancienne 937

★

- MIHAI MANEA, Considérations concernant les causes de l'effondrement de Venise en 1797 955
- DANIELA BUȘĂ, Le commerce extérieur de la Roumanie avec les pays du sud-est de l'Europe, réalisé par les grands ports à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle 963

HOMMES REPRÉSENTATIFS DANS L'HISTOIRE DES ROUMAINS

- RADU-DAN VLAD, Petre S. Aurelian et l'Académie Roumaine 979
- APOSTOL STAN, Nae Ionescu: nationalisme, orthodoxie et corporatisme 986

SOURCES INÉDITES

- ALESANDRU DUȚU, FLORIN CONSTANTINIU, L'offensive aérienne anglo-américaine contre la Roumanie, 1944: sources inédites (I) 991
- BEATRICE MARINESCU, VALERIU STAN, Un document inédit sur la deuxième visite du Prince Alexandru Ioan Cuza à Constantinople (juin 1864) 998

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

- I. C. FILITTI: *Journal* (VI) (*Georgeta Penelea-Filitti*) 1009

OPINIONS, DISCUSSIONS, CONTROVERSES

- Le 22 juin 1941 ou le 28 juin 1940? (*Constantin Hlihor*) 1021
 Sur une nouvelle histoire du parlementarisme roumain (*Valeriu Stan et Sever Mircea Catalan*) 1027

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Les cours d'été de la Société des Sciences historiques de Roumanie (*Mirela Șerban*); La IIe Conférence Internationale scientifique et pédagogique de la région de Cernăuți (République d'Ukraine) (*Constantin Șerban*); L'activité du „Laboratoire d'Histoire des mentalités” (*Iolanda Țighilii*); Voyage de documentation scientifique en Bulgarie (*Adrian Tertecel*) 1037

COMPTES RENDUS

- * * * *Le Génie de l'Autriche-Hongrie. État, Société, Culture*, Sous la direction de Miklos Molnár, André Reszler, Presses Universitaires de France, Paris, 1989, 219 p. (*Mihai Manea*) 1043
 * * * *Mezduнародnje otnošenja v nacalnj period Velikoj Francuskoj Revolucij (1789)*, Otvetstvenij redaktor A. L. Narocinički, Édit. „Nauka”, Moskva, 1989, 480 p. (*Marian Stroia*) 1046
 CEZARY KUKLO, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie* (La Famille à Varşovia au XVIIIe siècle), Białystok, 1991 (Instytut Historii Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białystoku), 262 p. (*Louis Roman*) 1049
 IOAN AUREL POP, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV—XVI* (Les Institutions médiévales roumaines. Les assemblés des knèzes et des nobles (boyards) en Transylvanie au XIVe—XVIe siècles), Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1991, 256 p. (*Viorel Achim*) 1051
 LILIANA SAIU, *Le grandi potenze e la Romania 1944—1946. Uno studio sulle origini della guerra fredda*, CUEG Editrice, Cagliari, 1990, 252 p. (*Ștefan Delureanu*) 1053
 VAUGHAN-THOMAS WYNFORD, *Wales. A History*, Michael Joseph Ltd., London, 1985, 269 p. (*Ovidiu Bozgan*) 1059

NOTES

- * * * *Hozzájárulás (Tanulmányok a magyarországi románokól)* (Contribution. Etudes concernant les Roumains de Hongrie), Budapest, 1988, 154 p. (*Eugen Glück*); CHRISTOPHE CHARLE, *Histoire sociale de la France au XIXe siècle*, Éditions du Seuil, Paris, Collection Points, 1991, 392 p. (*Cristina Ion*); ELENA GROZDANOVA, ȘTEFAN ANDREEV, *Bălgarite prez XVI vek* (Les Bulgares au XVIe siècle), Izdatelstvo na Otecestvenia Front, Sofia, 1986, 304 p. (*Adrian Tertecel*); NICOLAE KOSLINSKI, *Războaie pe mare în veacul al XVI-lea. Preveza și Lepanto* (Les guerres sur mer au XVIe siècle. Preveza et Lepanto), Edit. Militară, București, 1991, 205 p. (*Lucian Cruceanu*); ROS-TISLAV von KOTZEBUE, *History and Genealogy of the Kotzebue Family*, Éditions Hervas, Paris, 1984, 553 p. (*Mihai Sorin Rădulescu*); MICHAEL NORTH, *Geldumlauf und Wirtschaftskonjunktur im südlichen Ostseeraum an der Wende zur Neuzeit (1440—1570). Untersuchungen zur Wirtschaftsgeschichte am Beispiel des Grossen Lübecker Münzschatzes, der norddeutschen Münzfunde und der schriftlichen Überlieferung*, Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen (Kieler Historische Studien, Band 35), 1990, 270 p. (*Bogdan Murgescu*); Contramiral GEORGE PETRE, dr. ION BITOLEANU, *Tradiții navale românești*, (Traditions navales roumaines), Edit. Militară, București, 1991, 296 p. (*Sever Mircea Catalan*); GEO PISTARINO, *Cristoforo Colombo: l'enigma del crip-*

- togramma*, Genova, 1990, 139 p. (*Eugen Denize*); PIERRE SALY, *Méthodes statistiques descriptives pour les historiens*, Édit. Armand Colin, Paris, 1991, 189 p. (*Irina Gavrilă*); ZOLT TRÓCSÁNYI, *Habsburg-politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690–1740* (La politique et le gouvernement des Habsbourgs en Transylvanie 1690–1740), Édit. Academici, Budapest, 1988, 476 p. (*Enikő Rűsz-Fogarasi*); GARRISON E. WALTERS, *The Other Europe. Eastern Europe to 1945*, Syracuse University Press, New York, 1988, 430 p. (*Tatiana Dujă*) 1063

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE . . . . .

- „Columbus 92”. Rivista ufficiale delle celebrazioni colombiane, anno 8, 1992, nr. 1–6
(*Nagy Pienaru*) 1077
- „Etudes Danubiennes”, tome III–IV, 1987–1988, nr. 1–2 (*Mihai Manea*) . . . 1077
- BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE 1081

STAT ȘI INSTITUȚII

ARMATA, DETRONAREA LUI CUZA VODĂ ȘI CAROL DE HOHENZOLLERN (I)

GRIGORE CHIRIȚĂ

I

În introducerea la primul volum al discursurilor sale parlamentare, Titu Maiorescu, vestejind modul cum a fost înlăturat din domnie Cuza Vodă, în pofida circumstanțelor atenuante ce trebuie avute în considerare (între care aducerea pe tron a unui principe străin se înscria ca prioritate absolută), arăta că imediat după 11 februarie principala dificultate internă o constituia „lipsa oricărui simțămînt dinastic în poporul român, deprins de atîtea generații cu domniile efemere”. Era necesară, de aceea, înrădăcinarea credinței „în persoana Domnitorului și în perspectiva succesiunii hereditare la tron”. Însă de unde și cum avea să crească acel cuget — se întreba cu îndreptățire Titu Maiorescu — cînd armata, instituție de bază a statului, fusese „izbită tocmai în simțămintele de fidelitate și de disciplină prin cele petrecute la 11 februarie 1866?”¹ La rîndul său, M. Kogălniceanu, într-o polemică cu conservatorii, referindu-se la mijloacele „puțin corecte” utilizate în noaptea de 10 spre 11 februarie la „răsturnarea unui Domn prin înșiși ofițerii în garda sa”, ofițeri înfățișați apoi națiunii ca „eroi” și „salvatori” ai patriei, cerea încetarea glorificării lor și a sărbătoririi aceluia eveniment ca o „revoluție națională”. El nu le imputa detronarea lui Cuza Vodă, susținînd că Domnitorul trebuia să cadă „din ziua cînd n-a înțeles că cu cît cineva devine mai puternic cu atît el trebuie să întrebuițeze mai bine acea putere”. Le reproșă însă mijloacele folosite, pe considerentul că „o conspirațiune de noapte, o conspirațiune făcută prin militari degradează și corupe o națiune”, cînd, din contra, o revoluție „făcută ziua mare..., regenerează și nalță o națiune”². Este interesant de relevat că deși între M. Kogălniceanu și V. Alecsandri nu se atestă documentar existența în februarie-martie 1866 a vreunei întîlniri sau schimburi epistolare, opiniile lor erau asemănătoare, în unele privințe chiar identice. Din Mircești la 20 martie 1866 V. Alecsandri scria la Cernăuți lui Al. Hurmuzachi caracterizînd „revoluția” de la București drept „un act de noapte, un rod de umbră iar nu o izbucnire de acele care se manifestă glorios la lumina soarelui”. Domnia

¹ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)* Edit. Socec, București, 1925, p. 14.

² O întrebare ziarului *Terra* și partidului conservator, concept autograf nedatat, în Biblioteca Academiei Române, secția mss, arh. M. Kogălniceanu, XIII, mss. 56; vezi și Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între unire și independență (1859—1877)*, Edit. Științifică și Enciclopedică București, 1979 p. 175.

lui Cuza „ajunsesse pe drojdie”, el însuși fiind conștient de acest lucru și, în consecință, „decis să abdice la 8 mart (aceasta o știm din izvor sigur)”.* Deși „toți doriau coborîrea lui de pe tron”, unii lideri politici „o vroiau rușinoasă, fără a se preocupa de pata ce s-ar lăți pe istoria țării”. Într-o viziune romantică ce n-avea nimic comun cu pragmatismul ce caracterizează deciziile politice, el își imagina spectacolul idilic, de o mare frumusețe pe care poporul l-ar fi dat Europei „despărțindu-se fără patimă de șeful pe care l-a aclamat în unanimitate acum șapte ani”, spunîndu-i: „Mergi cu bine, Măria Ta ! Cit ai fost bun, te-am iubit și te-am respectat. Acum nu mai ești de noi, căci ți-a călcat piciorul pe o cale rătăcită””. Aici — continua V. Alecsandri — nimeni „nu-l regretează pe Cuza, nici chiar amicii lui din copilărie”. Însă, „cînd armata, cînd garda personală a Domnului devine un instrument orb”, iar „lumea rîde de rușinea tronului României”, atunci (conchidea cu amărăciune bardul de la Mircești) „hohotul străinilor răsună trist în inimile noastre și slăbește orice pornire entuziastă”³.

Aceste puncte de vedere expuse de iluștrii exponenți ai vieții politice românești care au trăit intens drama acelor zile cu sentimente contradictorii, au fost preluate de istorici fără a proceda la o cercetare întemeiată pe investigarea documentelor epocii. Astfel, spre a da exemplul cel mai semnificativ, pentru N. Iorga „epopeea națională” a lui Cuza Vodă avea să se termine printr-un „act de urită trădare”⁴. Complotul militar care a pus capăt Domniei nu era de natură „să crească sentimentul de onoare și fidelitate al armatei”; dimpotrivă, avea să creeze confuzii pentru că lovitura de stat fusese dată „în numele dar fără consimțămîntul ei”⁵, apreciere paradoxală prin echivocul ei: acțiunile conspirative de bună seamă nu pot avea un caracter plebiscitar!

Opiniile înfățișate mai sus surprind, în generalitatea lor, în ce privește armata, un întreg univers de sentimente, idei, stări de spirit, acțiuni care s-au exprimat cînd individual, cînd colectiv, cîteodată indirect, de cele mai multe ori însă deschis imediat după detronarea Domnitorului Al. I. Cuza. Aceste fapte nu erau întîmplătoare, ci reprezentau consecința firească, reacția multor cadre de conducere față de rolul acelor ofițeri care, la insistențele liderilor politici constituiți în alianța rămasă în istorie sub denumirea de „monstruoasa coaliție”, au executat la 11 februarie voința celor ce se considerau a fi mandatarii dorințelor țării rău înfăptuite ori, în parte, încă neîndeplinite.

Modul în care la 11/23 februarie cîțiva ofițeri, ignorînd jurămîntul de credință, au reținut la palat pe Domitorul țării care era în același timp și comandantul lor suprem este astăzi relativ bine cunoscut pentru a

* Data semnifică ziua de naștere a lui Cuza Vodă (8/20 martie 1820). Nu cunoaștem nici un document care să confirme de o manieră indubitabilă această informație pe care V. Alecsandri o deținea probabil ori de la Domnitor însuși ori de la un colaborator apropiat al acestuia.

³ Biblioteca Academiei Române, secția mss, mss. rom. 3349, f. 30—33; publicată și în *Opere*, vol. IX, *Corespondență (1861—1870)*. Ediție îngrijită, traducere, note și indice de Marta Anineanu, Edit. Minerva, București, 1982, p. 252—253.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, *Unificatorii*, București, 1938, p. 393.

⁵ Idem, *Politica externă a regelui Carol I*. Lecții ținute la Universitatea din București, București, 1916, p. 22.

mai fi rememorat aici. Un lucru trebuie totuși reținut din capul locului : o mare parte a ofițerilor — întocmai ca și conștiința multor contemporani —, a fost dureros surprinsă nu numai de maniera în care era înlăturat de pe scena vieții politice Domnitorul unanim ales în ianuarie 1859 și sub care se înfăptuise Unirea, se modernizase societatea prin ample reforme înnoitoare creindu-se o țară nouă, ci și de purtarea ofițerilor care își nesocotiseră onoarea și demnitatea lor militară. Este adevărat că spiritul acestora de loialitate — din motive bine determinate, ce vor fi analizate în continuare — n-a mers atât de departe încât să provoace o contra lovitură militară. Dar atitudinea lor nu trebuie privită ca rezultând dintr-un sentiment de resemnare și cu atât mai puțin de reconciliere cu ofițerii aflați în culpă. Din contra, împotriva acestora au reacționat în lunile următoare numeroase cadre ofițerești.

În literatura noastră istorică sînt cunoscute unele din aceste manifestări din cîteva fraze strecurate în lucrări ale generalului Radu R. Rosetti⁶. De asemenea, din monografia consacrată vieții și operei lui Cuza Vodă de Constantin C. Giurescu⁷, precum și din alte izvoare,⁸ se cunosc obiectivul și semnificațiile petiției ofițerilor prezentată principelui Carol la 24 mai/5 iunie 1866. Descoperirea unor noi materiale documentare permite însă, pe de o parte, reconstituirea atmosferei care domnea în rîndurile ofițerilor în ceea ce avea mai sugestiv ca gîndire și modalitate de acțiune, iar pe de altă parte înlăturarea unor erori și rectificarea anumitor concluzii. Ne referim îndeosebi la cele 14 corespondențe desemnate din București — dintre care numai 4 au fost publicate după surse franceze de P. Henry⁹ — și care se păstrează într-un manuscris aparținător lui Iancu Alecsandri de la Biblioteca Academiei¹⁰ — corespondențe care-i erau trimise la Paris mai mult ca sigur de Baligot de Beyne¹¹, precum și la actele dintr-un dosar al Casei militare a principelui Carol¹², la numeroase informații, luări fățișe de atitudine aflate în paginile publicațiilor periodice din acei ani. Din păcate, aceste documente nu oferă știri despre starea de spirit a gradelor inferioare și a soldaților; din alte lucrări și izvoare — asupra cărora nu găsim necesar să stăruim — știm însă că ori de cîte ori s-a ivit prilejul, această parte a armatei provenită în marea ei

⁶ *Correspondența generalului Gr. Cantili*, București, 1931, p. 9—11; *Un uitat: generalul Ion Em. Florescu*, București, 1937, p. 14—15.

⁷ *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Edit. Științifică, București, 1970, p. 454—455.

⁸ I. G. Valentinianu, *Din memoriile mele. (O pagină din istoria modernă. Alegerea, detronarea și înmormîntarea lui Cuza Vodă. 1859, 1866, 1873)*, București, 1898, p. 114—117; *Memoriile regelui Carol I al României (De un martor ocular)*, București, 1909, p. 79—81; D.A. Sturdza, *Charles Ier. Roi de Roumanie. Chronique. Actes. Documents. Publiés par...*; tom I, 1866—1875, București, p. 293.

⁹ *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie. Documents diplomatiques*, Paris, 1930, p. 336—342, 343—349, 361—367.

¹⁰ Secția mss, mss. rom. 5741, f. 1—460.

¹¹ În favoarea acestei identificări pledează mai multe argumente. Astfel, în prima din aceste corespondențe se înfățișau demersurile infructuoase pe lângă noile autorități de a-l vedea pe principele Cuza cînd acesta era încă reținut și de a-l întovărăși în exil (Biblioteca Academiei, mss. rom. 5741, f. 1). La 8 iunie (st. n.) fostul șef al cancelariei domnești, aflat încă la București, scria lui I. Alecsandri că fiind bolnav a suspendat „marea corespondență” care, de altfel, nici n-ar mai fi prezentat însemnătate (Ibidem, f. 133). Într-adevăr, ultima corespondență primită de I. Alecsandri purta data de 26 mai (st. n.) 1866.

¹² Arhivele Statului București, Fond Casa Regală, dos. 79/1866.

majoritate din țărănimea eliberată de clăcășie și împroprietărită în 1864 prin legea rurală i-a păstrat Domnitorului Al. I. Cuza o vie și statornică bună amintire.

Sînt în istorie evenimente asupra cărora istoricii n-au ajuns încă la un punct de vedere îndeobște acceptat. Unul dintre cele mai controversate a fost și continuă să rămînă acel al modului cum s-a făcut tranziția de la domnia pămînteană la dinastia străină, în cadrul căreia momentul de la 11 februarie 1866 deține locul central. În pofida cercetărilor efectuate de-a lungul timpului (în volumul IV al lucrării colective *Istoria militară a poporului român*, elaborată de Centrul de cercetări și istorie militară, apărută la București în 1987, această temă — stinjenitoare pentru oficialitățile vremii datorită implicațiilor ei morale — a fost complet ignorată!), dosarul acestei complexe și controversate probleme a rămas încă deschis, susceptibil prin urmare atît reevaluării unor concepții și atitudini, cît și interpretării faptelor dintr-o largă perspectivă istorică. Se înțelege că un asemenea subiect (asupra căruia intenționăm să revenim altădată), nu poate fi dezbătut exhaustiv în spațiul limitat al unui studiu de revistă. În consecință, restrîngînd aria tematică la un aspect oarecum lăaturalnic, însă bine precizat prin titlu, în rîndurile care urmează ne propunem doar să reconstituim — prin evocarea principalelor fapte pe firul cronologic și în conexiunea lor firească — un tablou al stării de spirit din armată imediat după 11 februarie 1866 care să dea posibilitatea celor avizați să opteze în cunoștință de cauză pentru o interpretare sau alta.

II

Mai înainte însă se impun cu necesitate cîteva considerații și unele precizări. De la început trebuie reținută constatarea esențială potrivit căreia grupul de ofițeri implicat în detronarea Domnitorului Unirii nu s-a aflat la originea acestei acțiuni, nu s-a numărat așadar printre inițiatorii loviturii de stat. Aceasta a fost dorită, gîndită și organizată de oameni politici cărora mult mai tîrziu, în faza executării ei, li s-au alăturat cîțiva militari cu rosturi însemnate în conducerea oștirii și în asigurarea pazei Palatului Domnesc. Altfel spus, armata a constituit în fapt brațul înarmat ce a executat voința celor care conspirau de mai mult timp împotriva lui Cuza Vodă. Aceasta fiind situația reală — în privința căreia nu există divergențe între istorici —, vrînd-nevrînd apare o întrebare tulburătoare ce necesită un răspuns limpede : de ce s-a recurs la militari și nu s-a înfăptuit prin civili acea lovitură de forță? Și, în subsidiar, atrăgînd armata în complot conspiratorii erau sau nu conștienți de daunele morale pe care aveau negreșit să i le provoace? Pentru a obține un răspuns corect trebuie avută în vedere mai întii mentalitatea dominantă privind rolul oștirii în viața politică. Într-o abordare globală o găsim consemnată de D. Bolintineanu, una din conștiințele cele mai lucide și pătrunzătoare ale epocii.

După înăbușirea mișcării de la 3/15 august 1865 prin forță de către armată, conspiratorii au schimbat planul de a-l înlătura din domnie pe Al. I. Cuza printr-o „revoluție de stradă”, deoarece și-au dat seama că „poporul Capitalei nu este datat cu armele și nu poate ține contra unei

armate regulate”. De altminteri, la noi — continua D. Bolintineanu — revoluțiile s-au făcut „de armată sau cel puțin când o parte din armată vine la ideile revoluționare și lasă a se face”. Dovadă, pandurii la 1821, ostașii din câteva companii la 1848 în Muntenia și chiar atitudinea armatei din București la 22 — 24 ianuarie 1859 în momentele tensionate ale dublei alegeri a col. Al. I. Cuza. Și aceasta pentru că „ostașii pămînteni” erau „cetățeni înainte de a fi ostași”. Este adevărat că armata „jurase credință Domnului”, însă și acesta, la rîndul său, „juase a respecta legile țării”. Cum însă și Domnitorul și guvernul său încălcaseră jurămintul, armata „putea fără a fi blamată a ridica contractul violat și a cere socoteală”¹³. Pe lângă adevăruri incontestabile extrase din experiența istorică a deceniilor anterioare, considerațiile lui D. Bolintineanu conțineau — mai ales în privința disciplinei militare, a raporturilor dintre Domnitor și armată — teze care erau într-o vădită contradicție cu principiile moderne de organizare ale oricărei armate naționale. În ceea ce avea esențial, acestea erau menite mai degrabă să justifice participarea militarilor la evenimentele din 11 februarie decît s-o explice. Într-adevăr, argumentele aduse figurau și în articolele apărute în publicații periodice în primele zile după 11 februarie de cei ce se implicaseră în acțiunea conspirativă. Unul dintre aceștia, N. Blaremburg, socotind armata ca „cea mai nobilă parte a națiunii”, scria că „dacă disciplina este una din condițiunile existenței ei, ea nu e și scopul acelei instituțiuni”. Întrucît, după părerea sa, oștirea era însărcinată și cu „apărarea constituțiunii”, deoarece jurămintul militar era un contract sinalgamatic între capul statului și ofițeri, din ziua cînd „șeful statului a sfișiat prin violență constituțiunea țării, el a deslegat armata de jurămintul său de credință”¹⁴. Confectionată ad-hoc pentru a anihila scrupulele celor ce s-au ridicat împotriva Domnului țării, teoria aceasta era deosebit de periculoasă pentru că submina ordinea ierarhică și disciplina, adică tocmai acel fundament fără de care nu putea exista o armată modernă avînd ca singură menire apărarea țării și a propriului popor. Era un punct de vedere care inițial nu fusese acceptat nici măcar de acei ofițeri care mai apoi au intrat în acțiunea conspirativă. Concludente în acest sens sînt informațiile privitoare la col. N. Haralambie. Încercînd să-l convingă să participe la complotul împotriva lui Cuza Vodă, Al. Candiano-Popescu consemna între altele că i-ar fi spus: „soldatul nu este un lefegiu, nu este un gîde al interesului obștesc”, iar dacă interesul obștesc cere „să aleagă între patrie și Domnitor”, atunci el este dator „supunere glasului patriei”. La care argument, col. Haralambie răspunse „cu o căldură ce pornea din inimă și dintr-o adîncă convingere” următoarele: „Să schimbe civilii starea aceasta de lucruri ce vād și eu că este nesuferită, dar nu noi militarii care am jurat credință Domnitorului”¹⁵.

¹³ D. Bolintineanu, *Domnii regulamentare și historia celor trei ani de la 11 Februarie pînă astăzi*, București, 1869, p. 54—55.

¹⁴ „Românul”, București, an X, 13 februarie 1866, p. 2; a se vedea și alte articole aparute în numerele din 13—16 februarie 1866.

¹⁵ General Al. Candiano-Popescu, *Aminții din viața-mi*, vol. I, Edit. UNIVERSITĂȚII, București, [1944], p. 93.

În completarea faptelor și aprecierilor deja înfățișate se plasează cele arătate de Dim. A. Sturdza, unul din conspiratorii cei mai activi. Într-un discurs rostit după 25 ani de la săvârșirea evenimentelor, el mărturisea că Domnitorul Cuza neputînd fi răsturnat decît în două feluri : prin militari sau prin sîngele vărsat de popor, cei care au participat la acea acțiune au considerat că nu trebuia supusă țara „unei revoluții de stradă”, situație în care armata avea datoria să se opună poporului¹⁶. Mai mult încă, Eugeniu Carada — care, se știe, a trăit în umbra liderilor radicali C. A. Rosetti și Ion C. Brătianu, împărtășindu-le concepțiile, fiind amestecat în toate inițiativele lor politice — în niște note probabil din 1866 nedestinate publicității, consemna că la 11 februarie armata a fost un agent activ al acelei răsturnări fără a curge o picătură de sînge. Conduita armatei fusese mai dinainte luată în calcul ca o măsură de precauție împotriva oricăror neînțelegeri. Armata, rămînînd chiar martor pasiv și lăsînd să acționeze poporul, o împușcătură ce ar fi fost trasă de un agent dușman putea să dea pretext străinătății să invoce existența unor tulburări, pentru o intervenție armată. Or, acest risc era înlăturat printr-o acțiune comună cu armata¹⁷. Grijă de a proceda în așa fel încît să ferească țara de o eventuală intervenție militară a celor trei imperii înconjurătoare care se opuneau prompt oriunde izbucneau mișcări de mase revoluționare-insurecționale, corespundea unei aspre realități. Ca atare, orice factor politic român responsabil era obligat să țină seama în tot ce întreprindea de situația geopolitică specifică neamului românesc.

Oricum s-ar judeca concepțiile privind rostul armatei în viața politică a țării, precum și starea relațiilor cu statele limitrofe ce trebuia negreșit avută în vedere la alegerea mijloacelor de acțiune, un lucru rămîne cert : încercarea de a dovedi că între respectarea disciplinei militare și opiniile politice ale anumitor cadre care comandau armata nu exista o antinomie, un raport de excludere ci, dimpotrivă, unul de complementaritate, reprezentînd fațete ale aceleiași probleme, era nefirească, artificială și dăunătoare prin consecințele pe care avea negreșit să le producă. Pentru că a introduce alături de principii și prescripții reglementare, riguros verificate în practică, comune tuturor armatelor din statele civilizate (cum ar fi respectarea jurămîntului de credință, a ordinii, ierarhiei și disciplinei militare) un element subiectiv, incontrollabil, imposibil de convertit în norme obligatorii, derivat din aprecieri individuale față de o anumită situație politică (atitudini care nu puteau duce decît la insubordonare și în cele din urmă la o stare de anarhie) semnifica tolerarea unor acțiuni individuale sau de grup opuse spiritului caracteristic instituției ostășești. Cît privesc daunele morale care aveau să se răsfrîngă asupra armatei prin atragerea cîtorva comandanți de grade diferite ai acesteia la atingerea obiectivelor conspirației, din cîte se poate întrevădea din documentele cercetate, inițiatorii loviturii de forță nu și-au pus o astfel de problemă, dovedind în acest fel pe lingă o oarecare ușurință,

¹⁶ D.A. Sturdza, *Istoria și conservatorii*. Discurs rostit de domnul . . . , în ședința Senatului de la 30 noiembrie cu ocaziunea dezbaterilor răspunsului la mesagiu, București, 1892, p. 18.

¹⁷ Biblioteca Centrală de Stat (Secția de literatură străină, Așezămîntul Cultural Ion C. Brătianu), Fond Brătianu, pachet L 1/3, nepaginat.

o neașteptată sincopă de luciditate, o surprinzătoare lipsă de perspicacitate politică. Fiindcă, dacă ar fi fost altfel (și documentele nu permit formularea unei atari ipoteze) lucrurile ar dobîndi o gravitate deosebită, deoarece s-ar fi discreditat și distrus cu premeditare pentru o bună bucată de vreme armata, ca instituție fundamentală de abia creată cu multă trudă, avînd menirea de a apăra existența de sine stătătoare a națiunii române și integritatea vetrei străbune.

Un interes deosebit din multiple puncte de vedere prezintă analiza argumentelor prin care conspiratorii i-au convins pe militari să li se alătore și, în final, să înfăptuiască chiar detronarea Domnitorului țării. Și, bineînțeles, în acest context este extrem de important a afla dacă ofițerii implicați în complot erau sau nu conștienți de riscurile acțiunii și de consecințele pe care aceasta avea să le aibă asupra armatei. Puneau ei oare mai presus interesele generale ale societății, consolidarea țării stat modern printr-o delimitare clară de motivațiile personale? Sînt întrebări pe care problematica studiată le impune aproape de la sine și cărora istoriografia nu le-a dat încă un răspuns mulțumitor.

Un prim argument folosit din plin în mai multe variante, însă avînd o esență identică, a rezultat chiar din cele expuse mai sus. Astfel, s-a căutat să se demonstreze că la noi — lipsind încă o viață politică autentică, de factură parlamentară, întemeiată pe instituții moderne — oamenii politici din opoziție n-aveau încă o putere efectivă, că în trecut răsturnările de situații și de Domni (inclusiv prin revoluții) s-au făcut de către oștire sau sub privirile binevoitoare ale acesteia, că țara trebuia ferită de convulsii și mișcări revoluționare de mase pentru a nu oferi astfel un pretext imperiilor limitrofe de intervenție armată etc. Fără nici o ezitare sau rezervă trebuia recunoscută temeinicia acestor argumente, corespunzînd unor concluzii rezultate din însăși succesiunea evenimentelor ce avuseseră loc în deceniile anterioare, din investigarea atentă a realităților epocii. Din sfera speculațiilor teoretice aceste învățăminte au coborît dintr-odată în aceea a înfăptuirilor imediate, datorită disponibilității exprimate public la 5 decembrie 1865 de Cuza Vodă de a părăsi domnia spre a nu fi un obstacol la înfăptuirea ultimului punct din programul unionist adoptat în 1857 de Adunările ad-hoc, privind aducerea pe tronul noului stat a unui principe străin dintr-o Casă domnitoare a Europei occidentale. Acel moment a inaugurat și propulsat, în fapt, sub toate aspectele, campania pentru împlinirea ultimului deziderat național, în cadrul căreia fruntașii „monstruoasei coaliții” și-au propus ca prim pas esențial înlăturarea din domnie a lui Al. I. Cuza. De altfel, în această etapă se plasează — ca parte componentă a planurilor de acțiune — primele contacte urmate de înțelegeri intervenite între liderii conspiratorilor (la început prin interpuși, apoi direct) și principalii comandanți militari din garnizoana București.

Fără a intra în analiza împrejurărilor economice și politice care, agravînd criza domniei autoritare a lui Cuza Vodă, o împinseseră spre un sfîrșit apropiat și nici să insistăm, pe un alt plan, asupra modului cum Domnitorul însuși, obosit, bolnav, fără un sprijin ferm în exterior ajunsese în toamna anului 1865, în înțelepciunea și patriotismul său, la concluzia că își împlinise menirea și, ca atare, hotărîse să nu opună rezistență celor care urmăreau să-l înlătore de pe tron pentru a se desăvîrși construcția

statului național prin înscăunarea dinastiei străine, vom reține doar faptul că nemulțumirile curpineseră și armata din cauză că era prost aprovizionată și rău întreținută, salariile ofițerilor neplătite cu lunile¹⁸. O influență dezastruoasă asupra treburilor publice o avea camarila de care se înconjurase Domnitorul¹⁹ și îndeosebi C. Librecht, directorul general al poștelor și telegrafului, care, știind a se face util, fusese promovată în câțiva ani la gradul de maior și apoi adjutant domnesc. Fiind un om „fără principii, fără măsură, fără cel mai mic scrupul, traficînd totul, practicînd delapidarea pe o scară vastă și cu nerușinare fără egal”²⁰, acesta țintea să devină chiar Ministru de Război²¹, ceea ce, fiind, revolta în cel mai înalt grad pe militarii de carieră. Tocmai de aceea, nu întâmplător col. N. Haralambie justifica în fața tatălui său „lovitura de stat în capul căreia m-am pus” deopotrivă prin binele făcut țării „sugrumată de valefi”, dar și prin necesitatea înscăunării unui Domn străin, singurul care „poate să sdrobească și să stingă partizile și ambițiile care pînă acuma a făcut... dintr-un bun prinț pămîntean un rău prinț la sfîrșitul carierei sale”²².

Fruntașii politici care conspirau împotriva Domnitorului țării (între care se numărau liberalii radicali C. A. Rosetti, Ion C. Brătianu, N. Golescu, liberalul moderat Ion Ghica, conservatorii Lascăr Catargiu, Dim. Ghica ș.a.), avînd deja concursul unor ofițeri care le împărtășeau opiniile, conștienți de situația grea în care ajunsese țara, încercau să-i pună capăt printr-o acțiune energetică bine pregătită și, în același timp, concertată între principalele forțe politice naționale. Dintre liderii politici de prim rang doar M. Kogălniceanu rămăsese în afara loviturii proiectate. Este interesant de reținut că în paralel cu acțiunile de organizare și punere la punct a detaliilor operațiunii conspirative, urzite în cel mai desăvîrșit secret, s-a desfășurat public (prin presa legală și clandestină din țară, prin articole strecurate în publicații străine, prin viu grai) o amplă și înveninată campanie de criticare și de discreditare a Domnitorului care n-avea cum rămîne fără efecte. Între altele, zvonul cel mai persistent dădea drept sigură intenția lui Cuza Vodă ca odată cu părăsirea Domniei să proclame în Cameră independența țării sub un

¹⁸ Într-un raport din 6 februarie (st. n.) 1866, consulul Franței la București H. Tillos raporta Parisului că „populația Bucureștilui se teme de o revoluție” și că „nemulțumirea a devenit generală” chiar și în armată care „nu și-a mai primit în chip regulat nici solda, nici hrana” (Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 12, vol. 27, c. 91; vezi și T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856—1866*. Traducere de Alice L. Bădescu, București, (1944), p. 605. Cit despre opinia sa că „lipsa materială fu în realitate motivul pentru care ofițerii din garda Palatului trecură de partea lui Rosetti și a compatrioților săi de stinga” (*ibidem*) ea nu corespunde decît parțial adevărului, fiindcă existau numeroase și temeinice motivații politice.

¹⁹ În „jurnalul” său, povestitorul P. Ispirescu, martor obiectiv al epocii, nota în legătură cu detronarea lui Cuza Vodă că persoanele din anturajul său îl conduseseră pe „câi rătăcite”, că „prin darc de bani acestora, putea să dobîndească oricine justiție, posturi și orice întreprinderi de ale statului” (*Documente și manuscrise literare*, vol. II, alese, publicate, adnotate și comentate, de Paul Cornea și Elena Piru, Edit. Academiei, București, 1969, p. 134—135).

²⁰ Caracterizarea aparține lt. col. È. Lamy, șeful misiunii militare franceze din Principate și se află într-un raport al acestuia din 10/22 ianuarie 1866 adresat mareșalului Randon (Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 12, vol. 27, c. 83).

²¹ *Ibidem*, c. 40 (Raport din 22 ianuarie 1866 a lui Tillos).

²² Arh. St. Craiova, Arhiva gen. Gh. Magheru, pachet LV/2 bis, nr. 7. Scrisoare autografa în lb. română din București, fără dată, a col. N. Haralambie către tatăl său.

principe străin²³, numele cel mai des vehiculat — asociat cîteodată făgăduinței de retrocedare în întregime a Basarabiei — fiind al ducelui de Leuchtenberg, nepot al țarului, în pofida declarației acestuia comunicată Cabinetelor europene că nu va consimți ca un membru al familiei sale să devină vasalul Sultanului²⁴. Învinuirea adusă lui Cuza Vodă de adversarii săi că ar duce o politică de simpatie și de apropiere față de Rusia țaristă, favorizîndu-i planurile, era neîntemeiată și în consecință nedreaptă²⁵. Exasperat de asemenea bănuiele lipsite de orice fundament și în fond jignitoare demnității și cinstei sale, patriotismului său bine cunoscut, la începutul lunii ianuarie 1866 Domnitorul avea să declare consulului austriac K. Eder cu mindrie și fermitate: „Eu nu sînt nici austriac, nici rus, nici francez, ci pur și simplu român”²⁶. În opinia publică continua însă să se accentueze și să se amplifice — datorită strădanilor „monstruoasei coaliții” — acuzațiile privind apropierea față de Rusia, menită a suplini astfel răceala intervenită între timp în relațiile cu Franța. Îngrijorarea care cuprinsese cercuri largi ale tuturor mediilor românești era explicabilă, deoarece de-abia fusese eliberată țara prin tratatul de la Paris din 1856 de sub apăsătorul protectorat rusesc și iarăși apărea perspectiva sumbră a dominației țariste prin intermediul unui principe rus. Pentru toată lumea era limpede că, dacă s-ar fi împlinit, acest lucru ar fi avut consecințe dezastruoase pentru viitorul neamului românesc. Deosebit de grav era faptul că așa-zisa rusofilie a lui Cuza Vodă apărea în cercurile militare ca întemeiată, desprinsă din realitate. Îngrijorarea acestora a fost exprimată Domnitorului de col. N. Haralambie — care se bucura în armată de prestigiu și autoritate — în cursul unei audiențe, cînd i-ar fi cerut să nu abdice în favoarea unui principe rus care ar fi adus astfel din nou țara sub dominația Rusiei, ci numai pentru un candidat al Franței. Dacă n-avea să procedeze în acel fel, atunci, la nemulțumirea țării, el avea să adauge pe aceea a „unei mari părți din ofițeri”. Cum Domnitorul ar fi evitat un răspuns limpede, în finalul audienței col. Haralambie l-ar fi avertizat să nu mai conteze ca pînă acum pe „devotamentul unei mari părți din ofițeri, între care unul sînt și eu”²⁷. Aproape sigur apare faptul că, sub presiunea acestor împrejurări politice,

²³ Biblioteca Academiei, mss, Arh. Domnitorului Al. I. Cuza, Țachet VI. f. 334.

²⁴ Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele dețronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de istorie”, t. XXIX (1976), nr. 3, p. 359.

²⁵ R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București 1938, p. 185; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 597. Într-un memoriu fără dată, nesemnat, pe marginea cărui este scris „Pregătirea căderii lui Cuza 1865—1866”, însumînd 10 file scrise în lb. franceză, se încearcă să se dovedească faptul că încă de la alegerea sa ea Domn. Al. I. Cuza a făcut politica Rusiei cînd fățiș (transportul armelor sîrbesti, incidentul de la Costangalia etc.), cînd pe ascuns. În final, se arată că Rusia urmărea să-și înfăptuiască planurile avînd în Cuza Vodă un instrument. Argumentele, interpretarea faptelor și evenimentelor este tendențioasă, denigratoare. Între altele, se afirmă că legile promulgate în 1864 (inclusiv cea rurală) fuseseră revăzute și modificate în părțile lor esențiale de Cabinetul de la Petersburg, — lucru în întregime neadevărat. (Biblioteca Centrală de Stat, Fond Brătianu, L 1/17, nepaginat).

²⁶ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 185.

²⁷ Gen. Th. Văcărescu, *Venirea în țară a regelui Carol*, în „Convorbiri literare”, XLVIII (1914), nr. 10, p. 963—965. Cele consemnate de gen. Văcărescu i-au fost relatate mai tirziu de col. N. Haralambie. Nu cunoaștem vreun document care să confirme această întrevvedere, însă cum majoritatea covârșitoare a faptelor și aprecierilor din relatările gen. Th. Văcărescu s-au dovedit a fi corecte, nu vedem motivul pentru care nu i-am acorda credit și în acest caz.

col. N. Haralambie — și odată cu el alți cîțiva ofițeri între care col. D. Crețulescu, fratele Președintelui Consiliului de Miniștri în funcțiune — au hotărît să sprijine acțiunea conspirativă, servind ca mediatori între armată și popor „spre a scuti țara de tulburări și lupte fratricide”, și sub condiția aducerii pe tron a unui principe străin²⁸. Și astfel, apaie stupefiant cum un zvon, complet nefondat pe tema de o covârșitoare însemnătate privind originea prințului străin ce trebuia înscăunat, pus în circulație din motive interesate, devenit însă credibil din cauza temerii reînțoarcerii societății la cumplitele vremui ale dominației țariste, s-a constituit într-un puternic argument în sprijinul celor care urmăreau detronarea lui Cuza Vodă.

În privința motivațiilor personale, se cuvin a fi reținute mai multe aspecte. Mai întii însă o precizare: aserțiunea răspîndită se pare de cîțiva lideri conservatori moldoveni la puțin timp după 11/23 februarie și reluată peste ani, potrivit căreia militarii atrași în complot fuseseră plătiți cu bani grei (suma s-ar fi ridicat la 300 000 franci²⁹), era complet falsă. Nici în acele zile și nici ulterior, la somația unor ofițeri, inclusiv a col. D. Lecca³⁰, cei care au răspîndit o asemenea calomnie merită a-i discredita, înfățișîndu-i pe ofițeri ca pe simpli mercenari, adică oameni fără convingeri politice ori sentimente patriotice, n-au produs nici o dovadă, pentru simplu motiv că n-o aveau.

În descifrarea motivațiilor individuale, care au împins pe unul sau altul dintre ofițeri să-și dea concursul pentru reușita conspirației³¹, trebuie avut în vedere — pe lingă argumentele deja înfățișate — adevărul consemnat de D. Bolintineanu privind consternarea cu care puținii devotați care îl mai înconjurau pe Domnitor aflară în decembrie 1865 despre intenția sa de abdicare. În acele împrejurări, chiar și o bună parte din ultimii săi susținători „crezură a se compromite mai ținînd cu o domnie osîndită la moarte de ea însăși și înturnară ochii în acea parte de unde putea veni noua viață. Puțini nu îl trădară”³². Desigur, din această categorie nu făceau parte maiorul D. Lecca și cpt. C. Pilat (ginerile lui C. A. Rosetti), ambii împărtășind convingeri radicale, amestecați de la început în proiecte conspirative, rămași în trecerea timpului

²⁸ *Ibidem*, p. 971.

²⁹ Arh. St. Buc., Microfilme Franța, rola 44, c. 278. (Raport din Iași, de la 17 martie (st. n.) 1866 al consulului L. Castaing înaintat Parisului).

³⁰ Într-o scrisoare publicată în „Românul”, an XVII, 6 mai 1873, p. 400 col. D. Lecca arată că în martie 1866 L. Catargiu și P. Mavrogheni răspîndiseră prin Moldova calomnia că pentru a participa la „revoluție” îl cumpăraseră cu 20.000 galbeni. Pentru restabilirea adevărului, cerea lui Dim. Ghica („casierul comitetului boieresc”) să arate public cum s-au cheltuit banii strînși. O somațiune asemănătoare o mai făcuse la două săptămîni după 11 februarie 1866 în reuniunea Consiliului de Miniștri și a Locotenenței Domnești cînd „se zicea prin București că armata a fost cumpărată”; cu acel prilej se hotărîse publicarea socotelilor mai tîrziu pentru că „nu era politic a se face atunci”.

³¹ În Arh. St. Buc., Fond Casa Regală, dos. 79/1866, f. 36 se află o „listă a ofițerilor care au dezonorat armata la 11 februarie”, în lb. franceză, nedată, însă cu siguranță întocmită imediat după 10/22 mai 1866 deoarece D. Lecca apare avansat în grad. Ea conține numele a 14 ofițeri însoțiți de precizarea vinovăției fiecăruia. Asupra acestei liste vom reveni. Atragem atenția că în afara acestora au mai fost și alți ofițeri atrași într-o formă sau alta în complot.

³² D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă. Memoriu istoric*, ed. a V-a, București, 1873, p. 144.

adversari înverșunați ai lui Cuza Vodă³³. În schimb, printre devotații Domnitorului, recunoscuți ca atare de toată lumea, figurau col. N. Haralambie, D. Crețulescu și I. Călinescu, precum și cpt. Al. Candiano-Popescu. Neavînd nemulțumiri de ordin personal împotriva Domnului, singura explicație valabilă pentru complicitatea lor la conspirație se întemeiază (pe lângă desăvîrșita lipsă de experiență politică) pe convertirea momentană la opiniile și planurile fruntașilor politici care urmăreau instaurarea noii ordini potrivit voinței țării exprimate în 1857. Cu timpul, pe măsura derulării evenimentelor, a dezamăgirii care-i cuprinsese în fața patimilor politice dezlănțuite, în conștiința unora dintre acești ofițeri s-au accentuat îndoile privind corectitudinea comportamentului avut. Numai în această lumină pot fi înțelese remușcările de care au fost cuprinși atît col. N. Haralambie, care a cerut în mai 1866 noului Domnitor, principele Carol, să-i primească demisia din oștire, considerîndu-se trădător „fiindcă a contribuit la revoluțiunea de la 11 februarie”³⁴, cît și Al. Candiano-Popescu care în ianuarie 1872 venise în Italia, la Florența, „să implore iertare” lui Cuza Vodă³⁵.

În sfîrșit, nu se poate susține cu dovezi concludente adeziunea ofițerilor la acțiunea conspirativă a „monstruoasei coaliții” doar împinși de simțăminte și interese egoiste, pentru că avansările lor în grad pe parcursul a două decenii corespundeau, pe de o parte, capacității și pregătirii ostășești superioare, competenței lor în general recunoscute, iar pe de altă parte, prevederilor de înaintare din reglementările militare în vigoare, aplicate, fără discriminare, tuturor cadrelor ofițerești. Altfel spus, contrar unor afirmații făcute fără acoperire, ei n-au beneficiat de nici un fel de privilegii ori avantaje care să fi venit în contradicție cu statutul corpului ofițeresc.

La capătul acestor sumare considerații este invederat că numai ținîndu-se seama de ele pot fi înțelese corect frămîntările și evenimentele din cadrul armatei după implicarea acesteia în detronarea lui Cuza Vodă și apreciate, în același timp, atitudinile divergente care s-au confruntat cu semnificațiile specifice avute și consecințele generate în planul istoriei naționale.

³³ Referindu-se la discursul lui M. Kogălniceanu rostit în 29 mai/10 iunie 1873 la înmormîntarea lui Al. I. Cuza la Ruginoasa, col. D. Lecca într-o scrisoare publicată în „Românul” afirma vindicativ voia să pătimească (în flagrantă contradicție cu adevărul istoric) că fostul Domnitor „n-a lucrat în viața sa nimic în țară și în afară”; de aceea, el nu-i recunoștea nici un merit în „toate actele mari săvîrșite de generațiunea noastră — unirea, secularizarea minăstirilor și împroprietărirea sătenilor” („Românul”, an XVII 22 iunie 1873, p. 548). Împotriva aserțiunilor lui D. Lecca a replicat violent „Trompeta Carpaților”, an XI, nr. 1072, 24 iunie / 6 iulie 1873, p. 2; nr. 1074, 8/20 iulie 1873, p. 2—3.

³⁴ Arh. St. Craiova, Arh. gen. Gh. Magheru, pachet LVII/13, nr. 13. La 13 iunie 1866 Romulus Magheru scria din Giurgiu surorii sale Alexandrina Haralamb că șeful său, col. N. Haralambie voia să meargă în străinătate spre a-și îngriji sănătatea „rău zdruncinată de la 11 Februarie”; el blestema „pe cei ce s-ar mai amesteca în politică” (Ibidem, pachet LXIII/1, nr. 18). În amintirile sale, C. Argetoianu îl înfățișează pe unchiul său gen. N. Haralambie ca pe „un om ros de rămușcări: conștiința lui nu l-a absolvit niciodată pe deplin pentru actul de trădare față de prietenul și binefăcătorul lui” (Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. I, partea I (pînă la 1888), Edit. Humanitas, București, 1991, p. 17).

³⁵ A. D. Xenopol *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 504 (Scrisoare din Napoli de la 12 ianuarie (st. n.) 1872 a lui D. Cariagdi adresată fostului Domnitor).

L'ARMÉE, LE RENVERSEMENT DU PRINCE CUZA ET CHARLES DE HOHENZOLLERN (I)

Résumé

Dans l'historiographie roumaine plus ou moins récente, il y a des opinions divergentes qui persistent au sujet de l'action d'un groupe assez restreint d'officiers qui, aux instances des leaders politiques de l'opposition, ont éloigné du pouvoir, par un coup d'Etat, Al. I. Cuza, le Prince élu par le peuple roumain en janvier 1859, qui avait réalisé l'Union des Principautés, restructuré et modernisé la société roumaine. En bénéficiant d'une base documentaire large et solide — y compris de sources inédites de valeur certaine — l'auteur a rouvert le dossier concernant ce problème complexe et controversé, susceptible de mener à la réévaluation de certaines conceptions et attitudes, de même qu'à l'interprétation des événements dans une large perspective historique, en insistant sur l'état d'esprit de l'armée avant et après le coup d'Etat du 11/23 février 1866. Dans ce but, on a examiné tour à tour le rôle de l'armée dans la vie politique selon les conceptions de l'époque, ses mécontentements dus à la dégradation des conditions de vie, les défaillances et les défauts du règne autoritaire du prince Cuza, la crainte générale que le pays ne tombe à nouveau sous la domination russe si le duc de Leuchtenberg, neveu du tsar, allait monter sur le trône, au cas où celui-ci serait vacant, etc. L'étude rejette l'accusation invraisemblable, formulée à l'époque, concernant la récompense, soit en argent, soit par l'avancement immérité des officiers impliqués dans le complot. Enfin, on démontre, documents à l'appui, l'idée centrale selon laquelle les militaires qui avaient participé à la conspiration en assurant son succès, avaient cherché, d'une part, à éviter les troubles dans la rue, les combats fratricides qui auraient offert, éventuellement, l'occasion aux trois empires réactionnaires voisins d'intervenir, d'autre part à assurer les conditions favorables à l'avènement d'un prince étranger d'une Maison princière d'Europe occidentale, comme le prévoyait, d'ailleurs le programme national adopté en 1857, concernant la constitution de la Roumanie moderne.

ASPECTE ALE RELAȚIILOR DINTRE ROMÂNI ȘI PUTEREA CENTRALĂ ÎN TIMPUL LUI MATIA CORVINUL 1458 — 1490

IOAN DRĂGAN

Poporul român, constata Nicolae Iorga în 1915, și-a trăit o viață politică de multe ori „în formă străină” și a câștigat uneori — în cazul ardelenilor — prin anumiți reprezentanți „o situație eminentă” în viața statului din care făceau parte¹. Dând curs îndemnului marelui istoric de a urmări „forma străină sub care se ascunde viața noastră națională”², ne-am propus să urmărim principalele aspecte ale raporturilor directe dintre români și puterea centrală în epoca regelui Matia Corvin; mai precis, este vorba de participarea românilor la războiul antiotoman, antrenarea lor în viața de stat în cadrul politicii de centralizare și câteva aspecte ale vieții religioase și culturale.

Evenimentele de la mijlocul secolului al XIV-lea, din timpul regelui Ludovic I de Anjou, au înrîurit decisiv istoria românilor din regatul Ungariei. Ei au suferit din plin contralovitura regalității, achitînd nota de plată pentru libertatea celor două țări extracarpătice prin excluderea din sistemul constituțional al Transilvaniei, în ce privește clasa politică și religia lor³. În felul acesta, clasei suprapuse românești, cnezii și voievozii, i se impune ca singură cale de afirmare fidelitatea față de rege și catolicizarea; cu alte cuvinte, asimilarea cu nobilimea regatului.

Acest proces, cu etape, intensități și forme diferite de la o etapă la alta, dar fără a se supune întocmai decretelor draconice din 1366, a avut ca rezultat constituirea, începînd mai cu seamă din vremea regelui Sigismund, a unui contingent crescînd de nobili români, un grup bine individualizat în rîndul nobilimii regatului, tot mai frecvent denumit cu distincția etnică: *nobiles valachi*⁴.

¹ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I (*Pînă la mișcarea lui Horea 1734*), București, 1915, p. 116.

² *Ibidem*, p. 13.

³ Ș. Papacostea, *Întemeierea Țării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor*, în vol. *Geneza Statului în evul mediu românesc, Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 76—96.

⁴ *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301—1457*, Budapesta, 1976, p. 420: „nobiles walachi partium Transsilvanarum — cum tota potentia”; N. Densușianu *Documente privitoare la istoria românilor 1346—1450 (Hurmuzaki-Densușianu)*, vol. I/2, București, 1890, p. 567: „Saxones, Siculi, Nobiles, Valachi partium Transilvanarum cum potentia”. Este, desigur, o eroare de transcriere, o asemenea enumerare fiind cu totul nefirească. A se citi corect, ca mai sus: *Nobiles Valachi*.

În prima jumătate a secolului al XV-lea, doi factori au sporit enorm rîndurile și importanța acestei categorii sociale : deschiderea conflictului secular al regatului ungar cu Imperiul otoman, care găsește pe românii din Banat și sudul Transilvaniei în linia întii a frontului și ridicarea, din rîndurile lor și cu sprijinul lor, a celui mai mare dintre comandanții de oști născuți în granițele Ungariei medievale : Iancu de Hunedoara⁵. Prin numirea lui ca voievod al Transilvaniei, apoi guvernator al Ungariei, raporturile dintre români și puterea centrală ating starea de maximă colaborare reciprocă. Angajării masive a românilor în campaniile antiotomane i se răspunde cu sute de acte voievodale, guvernatoriale și regale de recunoaștere a nobilității și innobilări, donații, scutiri, imunități și privilegii, confirmări de stăpîniri pentru români de rînd, cnezi și nobili prin care li se recunosc drepturi asemănătoare celorlalți nobili adevărați (*ad instar ceterorum verorum nobilium*). Multe acte se adresează beneficiarului cu numele de nobil român (*nobilis valachus*)⁶, iar cancelaria de la Buda întocmește un formular special pentru români⁷. Totodată, Iancu promovează numeroși familiari ai săi români în funcții militare și administrative, inclusiv în aparatul curții regale și subordonează prozelitismul catolic interesului de stat⁸. În fine, sintetizează și încununare a unei epoci, privilegiul regelui Ladislau Postumul din 1457, acordat „tuturor nobililor, cnezilor și celorlalți români” (*universorum nobilium et keneziorum ac ceterorum valachorum*) din opt districte bănățene, consacînd jertfa și rolul lor în apărarea regatului, un document reprezentativ pentru întreaga românimie aflată în serviciul celui care le-a sporit nu doar starea, dar și faima ca nimeni altul⁹.

Am detaliat puțin momentul Iancu tocmai datorită direcțiilor pe care le prefigurează pentru perioada următoare ; din punctul de vedere al abordării noastre, continuitatea între cele două perioade este perfectă.

Venirea la tron a lui Matia de Hunedoara a consacrat victoria forțelor active și creatoare ale statului ungar pe care s-a sprijinit și părintele său : nobilimea mijlocie și mică, orășenimea și țărănimea, asupra baronilor. El a urmărit creșterea puterii regale și frînarea anarhiei feudale, favorizarea orașelor prin sprijinirea producției de mărfuri și a comerțului. Pe plan extern, Ungaria a susținut o serie de războaie cu statele din jur, urmărind consolidarea statului și chiar extinderea lui prin îndepărtarea pericolului turcesc și a celui habsburgic.

⁵ C. Mureșan, *Iancu Hunedoara*, ed. a II-a, București, 1968.

⁶ Ioan și Cindea de Riu de Mori la 1439: „nobilium ut dicitur Valachorum rctorum” (*Hurmuzaki-Densușianu*, vol. I/2 p. 653); nobilii de Mitnic la 1440: „ipsorum nobilium Wolachorum nostrorum:” (C. Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981); Kęsz de Vad la 1440: „Walachus noster ut dicitur nobilis de Wad” (*Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402–1473)*, Cluj-Napoca, 1989, nr. 86, p. 106 ș.a.

⁷ A. A. Rusu, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis”, XX(1983), p. 155–170.

⁸ Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Ioan de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie” Cluj, 8(1957), nr. 1–4, p. 25–67; A. A. Rusu, *Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara – Cindeștii din Riu de Mori*, în „Revista de istorie”, 37 (1984), nr. 6, p. 556–568.

⁹ Discutat pe larg într-un articol foarte valoros, din 1943, de V. Papacostea: „Voievozi și cnezi”, repus recent în valoare în vol. „Civilizație românească și civilizație balcanică”, Buc., 1983, p. 225–234; Șt. Pascu, *loc. cit.*, p. 48–50.

Pentru românii liberi, nobili și cnezi, formați deja în tradiția militară și legați intim de casa Huniazilor, două din coordonatele politicii lui Matia Corvin sînt de cel mai mare interes : lupta antiotomană și politica de centralizare statală, în care un pion important îl constituia mica nobilime comitatensă¹⁰.

Dezvoltarea, puterea și strălucirea pe care le-a adus regatului ungar, cel mai de seamă rege ridicat dinlăuntrul său, s-au răsfrînt pozitiv, în mod firesc, asupra existenței tuturor componentelor sale politico-administrative, sociale și etnice, inclusiv asupra românilor dintre Carpați și Tisa.

Marea victorie de la Belgrad și complicațiile de pe frontul asiatic au determinat oprirea temporară a asaltului otoman asupra centrului Europei. În pofida acestui fapt, Imperiul otoman rămîne pentru statele vecine din Europa o primejdie permanentă, în expansiune. Ocuparea Bosniei în 1463, a Chiliei și Cetății Albe în 1484, campaniile din 1462 în Țara Românească, 1475 — 1476 în Moldova și 1479 în Transilvania reprezintă doar momente culminante ale acestei ofensive. Chiar dacă Transilvania este mai ferită grație protecției oferite de celelalte două țări românești, partea sa sudică și, îndeosebi Banatul, erau expuse frecvent unor incursiuni pustiitoare ale garnizoanelor otomane de graniță, cum s-a întîmplat în anii 1457, 1459, 1463, 1468, 1474, 1479, 1481 — 83¹¹.

După o perioadă inițială, pînă prin 1465, cînd păreau să reinvie timpurile ilustrului său părinte, regele Matia a părăsit în perioada următoare linia politicii active față de turci în favoarea unor conflicte cu vecinii săi creștini, servind ambițiilor sale de mărire.

Totuși, bilanțul domniei sale vizavi de pericolul otoman se prezintă pozitiv : înaintarea turcilor spre centrul Europei rămîne în continuare oprită, ba chiar, granițele sudice sînt extinse în sud asupra cetăților Jaița (1463), Srebenik (1464) și Șabaț (1476) și a teritoriului înconjurător. Sistemul său militar-administrativ din regiunea de graniță și-a dovedit eficiența, bazat pe trupe numeroase, instruite și experimentate în luptele cu turcii. Regele Matia a pus bazele unităților de mercenari, nucleul armatei permanente, plătite din veniturile statului, care vor constitui atît armata proprie a regelui, cît și menționatele garnizoane de pe frontul antiotoman.

Tradiția militară a românilor, îndeosebi în luptele cu turcii, atașamentul lor față de casa Huniazilor, precum și avantajele materiale și sociale procurate de o atare carieră i-a determinat pe aceștia să rămînă un element important al sistemului militar al regatului ungar¹². Izvoarele

¹⁰ *Die Geschichte Ungarns*, Budapeșt, 1971, p. 104—119; E. Fügedi, *A 15 századi magyar arisztokracia mobilitása*, Budapeșt, 1970, p. 195—211; L. Elekes, *Essai de centralisation de l'Etat hongrois dans la seconde moitié du XVe siècle*, Budapeșt, 1960; M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV-ik század második felében*, în „Hadtörténelmi Közlemények”, 13, 1912, fasc. 2, passim; G. Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 197—205.

¹¹ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, Buc., 1978, p. 114—144; Th. Năgler, *Lupta antiotomană în sudul Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „Transilvania”, 4(1975), nr. 6, 48—49; G. Gündisch, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1395—1526*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 13(1974), nr. 3, p. 415—443.

¹² I. Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Anuarul Inst. de Ist. și Arheologie”, Cluj, 27 (1985—1986), p. 67—77.

vremii : juridice, narative și documentare ne conturează explicit, uneori doar ne sugerează, dimensiunile reale ale acestei implicări.

În armata Transilvaniei, românii formau un corp aparte, menționat la 1430 — 33, „nobilii români din părțile transilvănene”¹³, iar la 1476 „românii din Transilvania”, în număr de 2000, experimentați în lupta cu turcii¹⁴. Este acel „partid militar” de care vorbesc unii istorici români și care i-a impresionat pe contemporani¹⁵. În cazul ridicărilor generale români nobili din comitate, cnezii și iobagii de pe pământurile nobiliare, ale episcopilor și cetăților participau la război în banderile stăpînilor și dregătorilor respectivi. Regulamentul militar din 1463, spre deosebire de cele anterioare, preciza că și iobagii sînt obligați să meargă pe capete ; rămîn acasă o cincime dintre iobagi și a patra parte dintre nobili, cu excepția comitatului Hunedoara, mai expus, unde pot rămîne pentru apărare o treime¹⁶. În temeiul decretelor și organizării militare, coroborate cu datele istorice explicite ne apare evident faptul că românii au participat la apărarea țării într-un procent apropiat de greutatea lor demografică.

Crearea unităților de mercenari, trupe de elită subordonate direct regelui, a permis multor tineri români să-și găsească o carieră aducătoare de importante beneficii materiale și sociale. Fiii multor oșteni și familiari ai lui Iancu au continuat astfel cariera familială debutată alături de glorios¹⁷. În mediul și în legătură cu geneza armatei de lefegii se constituie la începutul deceniului șapte cognomenul *More*, care designează pe tinărul român angajat cu leafă¹⁸, purtat aproape fără excepție de persoane de această origine¹⁹. Lefegii români întîlnim, de asemenea, în număr important în unitățile recrutate de orașele săsești, care preferă tot mai mult mercenariatul pentru achitarea obligațiilor lor militare²⁰.

În fine, mai găsim români în garnizoanele cetăților, regale și nobiliare, de interior și de margine, pe granița sudică, așa cum dovedesc exemplele care vor urma.

Implicarea lor masivă în evenimentele militare ale epocii lui Matei Corvin poate fi dedusă și prin seriile de acte emanate de cancelaria regală cu destinație românească, avînd caracter divers, cele mai multe dani și confirmări, scutiri de dări, privilegii, recunoașterea unor stăpîniri cneziale, imunități etc.

¹³ Vezi mai sus, nota 4.

¹⁴ L. Ovári, *Mátyás Király szarazföldi s vízi, haderejének leírása az 1479 — ki hadjárattól*, în „Történelmi Tár”, 1885, p. 76 ; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, p. 101 — 102.

¹⁵ Expresia îi aparține lui V. Papacostea, *op. cit.*, p. 230.

¹⁶ Regulamentul militar din 26 aprilie 1463 pentru Transilvania: *Székely oklevéltár*, vol. I., Cluj, 1872, p. 196 — 197 ; D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I., Buc., 1967, p. 152 — 153. Restul regatului aplica decretul din 29 martie 1463: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458 — 1490*, Budapest, 1989 p. 134 — 139.

¹⁷ Este cazul nobililor hațegani din Ciula, Sălașu, Riu Bărbat (Hațeg), Nădăștia (Hunedoara), Măciș, Mitnic, Armeniș (Banat) etc. Porecla *Ficior* (Fichor) pe care o poartă Ladislau de Ciula implică prezența, o perioadă, a celor doi Ladislau (= Wladul), împreună la curte și în armata regală.

¹⁸ *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, Budapest, 1970, p. 956 — 957, *More s.v.*

¹⁹ Răspîndirea în comitatele Hunedoara, Cluj, Turda, Bihor, Szabolcs, scaunul Odorhei (D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, t.V, Budapest, 1915, p. 207, și P. Török, *A Csulaiak*, în „Magyar család-történeti szelme”, 9(1943) p. 110 — 111).

²⁰ *Rechnungen aus der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, I Bd. (1386 — 1516), Hermannstadt, 1880, p. 9.

Este demn de remarcat faptul că densitatea maximă a actelor regale pentru români coincide cu perioada 1458 — 1465, a luptelor pentru consolidarea domniei și a politicii antiotomane ofensive²¹. Principalii beneficiari sînt românii din părțile sudice, din Banat, Hațeg și Hunedoara, pe urmă cei din Maramureș.

În perioada următoare pînă la moartea regelui predomină destinatarii din părțile nordice, Maramureșul în special, reflectînd și schimbarea de direcție a politicii externe a regatului ungar²².

La 13 octombrie 1479, pe Cîmpul Pîinii de lîngă Orăștie, oștile Transilvaniei formate din corpurile celor 4 națiuni constitutive: nobili, sași, secui și români, cu sprijinul decisiv al bănățenilor lui Pavel Chinezul, au obținut cea mai mare victorie antiotomană după Belgrad. Românii (*valachi*), ne informează Bonfinius, au luptat în aripa dreaptă a dispozitivului de luptă comandat de voievodul Ștefan Bathori și, în ciuda efortului depus, au suferit importante pierderi²³. Izvoarele menționează prezența aici, în fruntea unităților lor, și a doi nobili români, Bartolomeu Dragfi²⁴ și Ioan Oancea de Ciula, castelanul Unguașului²⁵.

Izvoarele epocii ilustrează în mod amplu și variat participarea românească la efortul militar al regatului ungar și valoarea acesteia, atît a nivel individual, cît și global. Astfel, unii luptători români dobîndesc porecle care reflectă îndeletnicirea, meritul sau funcția militară, precum pomenita *More*, dar și *Vitez* (viteaz), *Kende* (comandant), *Ostaș*, *Por-kolab*.

Multe documente regale menționează expres faptele de vitejie și credință ale beneficiarului, precum cel din 18 decembrie 1462, pentru Ioan Cîndreș din Rîu de Mori, în care sînt enumerate campaniile la care a participat împreună cu frații săi, începînd cu Iancu de Hunedoara: la Poarta de Fier, în Țara Românească, în Bulgaria, la Cîmpia Mierlei, în Munții Vulcan. Regele recunoaște serviciile credincioase ale beneficiarului făcute „cînd ca sfătuitor înțelept, cînd ca soldat preaviteaz”²⁶. Lui Ambrozie de Dolha (Maramureș) îi sînt recunoscute „serviciile credincioase și alese fapte de arme” săvîrșite, parte contra turcilor, parte contra altor dușmani²⁷, iar lui Ștefan de Mitnic (Banat), participarea la mai multe campanii contra preacrușilor turci, fără să-și cruțe persoana și averea, pierzîndu-și fratele Ladu la Varna²⁸. Regele intervine personal la auto-

²¹ A se vedea: *Hurmuzaki-Densușianu*, vol. I/2, II/2, XV/1, București, 1890, 1891 1911; Fr. Pesty, *A szörénybánság és Szörény vármegye története*, vol. III, Budapeșt, 1878; Idem, *Krassó megye története*, vol. III, Budapeșt, 1882; T. Ortway, Fr. Pesty, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, Bratislava, 1896; I. Mihályi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighetul Marmației, 1900; C. Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440—1653)*, Timișoara, 1981; *Izvoare privind evul mediu românesc, Țara Hațegului în secolul al XV-lea*, Cluj-Napoca, 1969. De asemenea, Șt. Pascu, *loc. cit.*

²² I. Drăgan, *loc. cit.*, p. 71.

²³ Antonio Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades quattuor et dimidia*, Basileae, 1568, p. 604.

²⁴ I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, ed. a II-a, f. 1, 1941, p. 3.

²⁵ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VII, nr. 4321 (mss).

²⁶ „... nunc prudentis consiliariis, nunc vero strenuissimi militis” (*Hurmuzaki-Densușianu*, p. 138—140).

²⁷ „... partim contra Turcos, christiani nominis inimicos, partim adverus alios emulcs” (*Mihályi*, nr. 263, p. 450—451).

²⁸ Pesty, *Krassó...*, III, nr. 324, p. 426.

ritățile locale în favoarea bătrînului ostaș Petru Gherheș Românul din Sarasău (Maramureș) care „a făcut și a îndurat multe osteneli ale războiului, cheltuieli și oboseli, din care nu s-a ales cu nici o mulțumire”²⁹.

Vestiți în epocă pentru vitejia lor au ajuns fiii lui Vladul din Ciula (Hațeg) : Ladislau *Ficior*, Gheorghe *More* și Nicolae *Kende*, frații umanistului Filip More de Ciula, „comandanți foarte viteji care, luptînd ades cu bravură pentru credința creștină și patrie, cu mari forțe ale turcilor, le-au nimicit în chip demn de cele mai mari elogii”³⁰. Într-un pasaj cunoscut privind apărarea Severinului în 1492, Bonfinius îl prezintă pe Ladislau Ficior ca pe un „bărbat preaviteaz și înfricoșător pentru turci”³¹, iar fratele său Gheorghe More era cunoscut în cercul umanist din Bologna ca „foarte puternic în virtute războinică... care purtînd război contra turcilor înverșunați s-a făcut pe sine barieră în calea hoardelor sălbăticate, zdrobindu-le trufia”³². Privilegiul din 3 septembrie 1494 acordat de regele Vladislav II tuturor nobililor și românilor (*universorum Nobilium et Walachorum*) din districtul Hațeg se justifică prin „credința și slujbele pe care ei le-au arătat de foarte mulți ani pentru apărarea acestei țări contra turcilor”³³.

Cea mai completă și sintetică prezentare a rolului militar al românilor în slujba lui Matia Corvin o găsim însă în raportul ambasadorului venețian Sebastiano Baduario, din 1475 — 76, care descrie componența armatelor ungaro-române, care pot fi mobilizate împotriva turcilor : „din Transilvania sînt Români, care sînt lăudați mai presus de toți (pentru luptele) contra turcilor ; care sînt din neamul zisului rege preastrălucit și care au luptat întotdeauna, și în compania părintelui său, și cu maiestatea sa”³⁴.

Cealaltă coordonată esențială a politicii regale, centralizarea de stat, a găsit în nobilimea românească un grup social atașat dinastiei corvinești, dispunînd de numeroase elemente capabile și ambițioase, dornice a se antrena în colaborarea, atît de avantajoasă reciproc, cu puterea de stat.

Afirmîndu-se în cadrul unităților militare, în serviciul unor mari dregători și direct în slujba regelui, adesea la curtea regală, reprezentanții micii nobilimi românești au pătruns în număr mare, în raport cu numărul lor, în ierarhia politico-administrativă și militară a regatului ungar, în

²⁹ „...quamplures labores belli, expensasque et fatigia fecisset et tolerasset de quibus sibi nulla satisfactio”, (*Mihalyi*, nr. 251, p. 432).

³⁰ „...tribus fratribus tui Ladislao, Georgio, Nicolao ductoribus fortissimis, qui saepe magna Turcarum manu pro fide christiana et patria strenue pugnantes summa cum laude profli-gaverunt” (E. Veress, *Olasz egyetemek járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221—1864*, Budapeșt, 1941, p. 462—463).

³¹ „...fortissimus vir et Turcis formidolosissimus fuerat”, (*Bonfinius*, p. 720).

³² „...bellica virtute prepollens...qui cum bellum continentur gerat adversus turcos turbulentum, cum ducatu bellico exornatum veluti obicem opposuit procellae efferatarum gentium suffrenandae atque ferocia retundendae” („Magyar Könyvszemle”, 22(1914), p. 163).

³³ „...consideratis fidelitate et serviciis eorundem que iidem circa defensionem huius Regni contra Thurcos a plerisque iam annis exhibuerunt” („A hunyadmegyei történeti és régészeti tarsulat évkönyve” 2(1883), p. 36—37).

³⁴ „di Transilvania sono Valachi e quali sono lodati inanzi a tutti contra e Turchi; che sono de la heredità di detto serenissimo Rè e che sempre hanno pugnato di compagnia et chol suo genitore et con la Maestà propria” (Iorga, *Acte și fragmente*. Ț 101; Idem, *Istoria poporului românesc*, București, 1985, p. 294).

cadrul unui proces care pornește de la voievodul și guvernatorul Iancu de Hunedoara ³⁵.

În funcția de *castelani* sau căpitani ai cetăților ajung numeroși luptători, precum Ioan de Breazova (Hațeg) la Timișoara (1464), Ioan More și Ștefan de Mitnic (Banat) la Jdioara (tot acolo, 1470 — 1485), Iacob de Marga și Șisman Sandrin (Banat) la Severin (1467), Mihai Lazăr de Almăj (Banat) la Caransebeș (1484), Ioan Oancea de Ciula (Hațeg) la Unguraș (1479 — 89), Ștefan Voievod de Mărgău (Cluj) la Beiuș (1489), Ioan Ungur de Nădăștia (Hunedoara) la Vișegrad (1468) și Pécs (1471 — 73); un Ștefan *Porkolab* stăpânește pământ la Fărcădin (1462 — 1464).

În fruntea cetăților și ținuturilor de pe granița sudică, de la Severin pînă la Adriatică, întîlnim, de asemenea, comandanți din ținuturile Hațegului și Banatului. La Severin pîndit de mari primejdii, în fruntea căruia puțini cutezau să se expună, sînt menționați în funcția de *bani* Ștefan și Mihai de Mitnic 1459 — 1467, iar după 1490 castelani vestiți ca frații Ladislau Ficior și Gheorghe More din Ciula, Petru Vistier (*Tarnok*) din Măcicaș și Iacob din Gîrliște. Ca vicebani sînt tot localnici, Iacob de Marga și *Rayn* Voievod (1478), Mihail Lazăr de Almăj, Vlasie de Plugovița și Dragul (1483 — 1494).

Prezența episodică a lui Ladislau Ficior la Belgrad, în 1483, în calitate de *căpitan*, inaugurează prezența îndelungată a familiei din Ciula în fruntea acestei „chei a Ungariei” și Europei în același timp, culminînd cu banatul lui Gheorghe More (1494 — 1507) și încheind cu Mihail More, implicat în capitularea din 1521. În fruntea Bosniei (*regni Bosne banus*) și căpitan al cetății Jaița s-a aflat între 1483 — 1491, Ladislau Ficior de Ciula ³⁶, avînd ca viceban pe Iacob Gîrleșteanu. Chiar îndepărtata cetate Segnia de la malul Adriaticii are în frunte, la 1488, pe bănățeanul Petru Vistier de Măcicaș ³⁷.

Alți nobili români au deținut funcții importante la nivelul unor comitate. În Maramureș, locuit de o puternică nobilime românească și de importanță economică deosebită prin ocnele sale, regele preferă să numească comiți români, după o practică folosită și de tatăl său. Urmînd Cindeștilor din Rîu de Mori, între 1451 — 1462, comite și cămăraș este un alt hațegan, Mihail de Peșteana, apoi localnicii Simion Bizău și Ladislau More, Pavel Chinezul la 1467 ³⁸, Petru Dej de Timișel (Banat) la 1479.

Unii dintre tovarășii de arme ai guvernatorului Iancu și fiii lor au intrat în serviciul tînarului rege direct, chiar la curtea regală, ca aprozi,

³⁵ Pentru datele care urmează s-au folosit colecțiile de documente menționate, la care mai adăugăm: L. Thallóczy, *Jaița (bánság, vár és város) története*, Eudapest, 1917; *Mogyarország mellék tartományainak oklevéltára*, vol. I—II, Budapest, 1903—1907; F. Pesty, *Nan dorfehérvári, szreheniki, jajcai bánok és bársi altispánok*, în „Századok”, 9 (1875), p. 132—133; A. Kubinyi, *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II Ulászló idején*, Eudapest 1988.

³⁶ I. Drăgan, *Un căpitan român pe frontul antiotoman: Ladislau Ficior de Ciula (?-1492)*, în „Acta Musei Napocensis”, 22—23 (1985—1986), p. 261—266; Idem, *Gheorghe More de Ciula banul Severinului și al Belgradului (? — 1507)*, în „Sargetia”, 20 (1986—1987), p. 199—205.

³⁷ L. Thallóczy, S. Horváth, *Alsászlavóniai okmánytár*, Budapest, 1912, p. 338.

³⁸ Ultimele cercetări asupra originii sale n-au ajuns la un rezultat decisiv (I. Hațegan, *Un problème controversé: l'origine de Pavel Chinezul*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 24 (1985), nr. 4, p. 341—349). Numirea sa în fruntea comitatului Maramureș, funcție deținută în ерссá numai de nobili români, poate reprezenta un indiciu al ascendenței sale.

ostași ai curții, curteni, dieci de cancelarie sau în serviciul unor mari dregători. Prezența la curte conferă o poziție aducătoare de avantaje materiale și sociale. Exemplul tipic îl prezintă Vladul din Ciula, care punându-se din 1458 la dispoziția regelui cu cinci fii ai săi, deschide familiei cea mai strălucitoare ascensiune într-o singură generație a unei familii nobiliare românești. Ei fac parte din acei „oameni noi” promovați prin meritul lor, care ajung pe treapta cea mai de sus a ierarhiei. Încă sub Matia, Ioan Oancea ajunge castelan la Unguraș (Solnocul Dinlăuntru) 1479 — 1489, Ladislau Ficior, mare comis, funcție foarte influentă la curte, la 1479, apoi, din 1483 ban de Jaița, Gheorghe More, la rîndul său, mare comis la 1489. Familia achiziționează posesiuni în diferite părți ale regatului, continuându-și ascensiunea și sub regele Vladislav II³⁹.

Din aceleași părți ale Hunedoarei, din Nădăștia, vine un alt familiar al lui Iancu: Ioan Ungur, cavaler al curții, care dobîndește după 1467 importante moșii și dregătorii, între care, pentru scurtă vreme, la 1473, pe cea de voievod, intrînd în rîndul baronilor⁴⁰. La curtea regală s-a afirmat și puternica familie Dragfi din Beltiug, urmașii voievozilor maramureșeni, prin Nicolae Dragfi și fiii săi Bartolomeu, Francisc, Gheorghe și Petru. Bartolomeu ajunge în 1468 paharnic, își sporește mult domeniul devenind unul din cei mai puternici feudali din nord-vestul Transilvaniei, dobîndind la 1493 funcția de voievod⁴¹.

Pe lângă Ciulani, Ungurești și Dragfiești, la curtea regală mai sînt pomeniți și alți nobili români: Petru de Măciș, vistier la 1480 — 84⁴², Ladislau Fiat de Armeniș în serviciul reginei Beatrix⁴³, Mihail Cămărașul de Peșteana, după 1462, expert economic și diplomat folosit în raporturile economice cu Țara Românească și Moldova⁴⁴, Ladislau fiul lui Costea de Rîu Bărbat, curtean, Ștefan Românuț tot de acolo, canonic și notar. Ștefan și Mihail de Sălașu, de asemenea, notari regali⁴⁵, cu siguranță și alții, pe care nu i-am identificat pînă în prezent ori memoria documentelor nu-i pomeneste.

Ei constituie „partida (gruparea) românească” de la curtea regală, care, împreună cu numeroasele elemente infiltrate la aproape toate nivelele ierarhiei militare și politico-administrative din Transilvania și Ungaria, reprezentau pioni activi ai politicii de centralizare promovată de regele Matia.

³⁹ V. studiul nostru: *Un model de ascensiune în Transilvania voievodală: Ciulanii* (mss); P. Török, *loc. cit.*, p. 102—111.

⁴⁰ A. Kubinyi, *op. cit.*, p. 212; D. Csánki, *op. cit.*, p. 241. Ipoteza lui E. Kovács Péter, *A hunyadi-család*, în vol. *Hunyadi Mátyás Emlékkönyv*, Budapeșt, 1990, p. 46, privind raporturi de rudenie cu familia Corvinilor e atrăgătoare, dar insușicient dovedită. Ascensiunea sa poate fi legată mai degrabă de rolul jucat în evenimentele din 1467, în urma cărora este dăruit, pentru întreaga sa activitate sub Iancu și Matia, cu moșii ale nobililor de Lossonez, participanți la revolta ardeleană contra regelui (*Urkundenbuch*, t. VI, nr. 3622, p. 342).

⁴¹ Iván Nagy, *Magyarország családai czimeekkel és táblákkal*, t. 3—4, p. 379—380; D. Csánki, *op. cit.*, I, p. 455.

⁴² A. Kubinyi, *A Mátyás-kori allamszervezet*, în vol.: *Hunyadi Mátyás emlékkönyv*, Budapeșt, 1990, p. 132, nota 149.

⁴³ F. Pesty, *Szörényi...*, III, nr. 97, p. 101: „de consensu et beneplacito voluntate illustrissime domine Beatrix regine, consortis nostre carissimae”.

⁴⁴ I. Drăgan, *Un român ardelean în solie la Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Inst. de Ist. și Arh. A. D. Xenopol”, Iași, 24 (1987), fasc. 2, p. 357—362.

⁴⁵ *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402—1473)*, nr. 208, 223, 291; D. Csánki, *op. cit.*, p. 156.

În raport cu țărănimea supusă, cu cea românească, în speță, puterea centrală a acționat evident ca exponentă a aristocrației. Totuși, putem distinge, între măsurile regale cu caracter social câteva care-i privesc în special pe supușii români. Astfel, regele scutește pe românii de pe pământul regesc (*fundus regius*) de darea cincizecimii (*quingagesima ovium*), întrucât ei plătesc dijmele ecleziastice la fel cu sașii, precum și alte taxe⁴⁶. În 1468, regele poruncește tuturor „schismaticilor” din Transilvania, aflați pe pământuri ale „creștinilor” (catolici) să plătească dijma capitlului din Alba Iulia⁴⁷. Treisprezece ani mai târziu, prin Decretul din 1481, regele scutește pe aceiași schismatici de orice obligație față de biserica catolică⁴⁸. Măsura era luată în momentul unor noi atacuri turcești, când aceiași români și sârbi „schismatici” erau chemați primii să apere granițele regatului și mulți ortodocși balcanici erau colonizați înăuntrul țării. Astfel de măsuri dictate de rațiunea politică, precum și înfrinarea abuzurilor și atotputerniciei marii nobilimi au ferit epoca lui Matia de mari convulsii sociale.

Din aceleași rațiuni de stat și pe linia tradiției părintelui său, regele Matia a promovat o politică de toleranță religioasă, favorizată și de prelungirea în epocă a spiritului conciliului florentin⁴⁹.

Deși, sub presiune minorită, reconfirmă în 1478 edictul de persecuție contra schismaticilor din 5 decembrie 1428, actul e lipsit, în realitate, de orice urmări⁵⁰. Mai mult, regele încearcă să tempereze excesele prozelite ale catolicilor. Astfel, la cererea fâgărășenilor, desființează la 1474 — 77 mănăstirea cisterciană de la Cirța⁵¹, iar la 28 ianuarie 1476, în timpul campaniei pentru Șabaț, Matia determină pe papă să interzică minorităților din Banat de a-i jigni pe ortodocși că ar fi rău botezați⁵². Este o dispoziție unică în istoria regalității apostolice ungare.

În 1479 la solicitarea vlădiciei Ioanichie de Belgrad sînt scutiți perpetuu toți preoții români de religie răsăriteană din Maramureș, de orice taxă datorată regelui⁵³. Ierarhia ortodoxă, cu centre de rang episcopal la Vad, Feleac, Geoagiu, Galați (Făgăraș), Muncaci și Peri (Maramureș) funcționează fără piedici⁵⁴ în paralel cu încercările de impunere a unui episcopat unit⁵⁵, în spiritul conciliului de la Florența, care convenea atât de mult unei regalități totuși apostolice, cât și unei părți a nobilimii românești aflate în plină ascensiune socială și politică.

⁴⁶ I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, București, 1938, p. 10, nota 2.

⁴⁷ D. Prodan, *op. cit.*, p. 56.

⁴⁸ *Ibidem*; St. Lupaș, *Biserica Ortodoxă Română din Ardeal și Ungaria în veacul XV*, în „Mitropolia Ardealului”, 2 (1958), nr. 1—2, p. 74.

⁴⁹ A. A. Rusu, *Un formular...*, p. 66; Idem, *Giovani di Hunedoara e Cristoforo Garatone*, în „Anuarul Inst. de Ist. și Arh. A. D. Xenopol”, Iași, 24 (1987), fasc. 2, p. 17—26.

⁵⁰ M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. I, Buc., 1980, p. 278.

⁵¹ St. Lupaș, *loc. cit.*

⁵² A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. II, Rcma, 1859, nr. 637, p. 454.

⁵³ „... universos et singulos Valachcs presbyteros fidem graccam tenentes in comitatu Maramorosinse existentes” (*Mihalyi*, nr. 313, p. 536—537).

⁵⁴ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, (ed. Georgeta Penelea), București, 1989, p. 93—100.

⁵⁵ V. nota 49.

Paralel cu afirmarea și consolidarea pozițiilor acestei nobilimi românești catolice se formează din rîndurile sale elemente intelectuale exprimînd nevoia și gradul de adaptare la realitățile statului în care trăiesc.

Nobili instruiți și preoți precum Nistor de Paroș, Popa Mihail de Peșteana, Ladislau Arca de Densuș, Ladislau de Băiești, că să ne oprim doar la exemple din Hațeg, îndeplinesc frecvent rolul de avocați (*procurator*) înaintea instanțelor de judecată și locurilor de adevărire. Calitățile lui Mihail de Peșteana, de stringător de cens, cămăraș și sol regal presupun o pregătire școlară adecvată, pe care o avea, desigur, și un urmaș al său în fruntea Maramureșului, bănățeanul din Timișel, Petru Diacul (*Litteratus*). La fel, notarii hațegani amintiți de la curtea regală, Ștefan și Mihail de Sălașu, Ștefan Românul de Rîu Bărbat, ori Pavel de Bircea Mică la conventul din Cluj-Mănăstur, apoi la cancelaria voievodală⁵⁶. Preoți catolici români pătrund în capitlurile și mănăstirile catolice promotoare ale umanismului, precum Ioan de Ciula, canonic lector, la capitlul din Arad⁵⁷, ori Martin Haczius la cel din Oradea, descendent al unor nobili români din Ostrov (Hațeg), așezați în părțile Clujului⁵⁸.

În familia din Ciula exista, se pare, chiar o tradiție culturală care înregistrează trei prezențe la universități străine: Cracovia — Ștefan la 1445 și Ioan la 1492 — 94, care devine „baccelauiens artium”, Bologna — Filip More 1491 — 1500, cel dintîi umanist de origine română, de numele căruia se leagă prima colecție de epigrafe romane din Dacia⁵⁹.

Exponenții intelectualității laice și ecleziastice, împreună cu ceilalți membri ai „partidei românești” de la curtea regelui, au contribuit fără nici o îndoială, în atmosfera renescentistă de acolo, și, prin contactul direct cu exponenții umanismului italian, la concretizarea imaginii asupra romanității românilor, care reprezenta un element puternic al conștiinței lor etnice⁶⁰, pe baza căreia s-a putut construi și acredita o ascendență antică ilustră regelui de origine română, dintr-o gîntă Corvina, evident fabricată în maniera umanistă cunoscută.

Existența unei efervescențe sociale și culturale în zona hunedoreană-bănățeană în a doua jumătate a secolului al XV-lea, evidențiată de existența atît a unei categorii intelectuale diverse și relativ bine reprezentate, cît și a unei mase crescînde de beneficiari ai actului intelectual din rîndurile nobilimii, cnezimii și păturii orășenești, ca și a slujitorilor bisericii de ambele confesiuni, a creat aici, după ultimele cercetări, premisele apariției scrisului în limba română⁶¹.

⁵⁶ S. Jakó, *Organizația cancelariei voievodale ardeleni la începutul secolului al XVI-lea*, în „Hrisovul”, 6, 1946, p. 134—140.

⁵⁷ Arhivele Statului Cluj, Fond familial Matskási, nr. 40 și 52.

⁵⁸ S. Jakó, *Philobiblon transilvan*, București, 1977, p. 65—70.

⁵⁹ I. Drăgan, *Diplomatul și umanistul de origine română Filip More de Ciula (1470—1526)* în „Apulum”, 21 (1983), p. 183—189; A. A. Rusu, *Moștenirea materială a antichității în districtul Hațegului*, în SCIVA, t. 37, nr. 3(iulie-sept. 1986), p. 254.

⁶⁰ Ș. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité en Moyen Age*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 4 (1965), nr. 1, p. 15—24; A. Arnbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Buc., 1912, p. 58—61.

⁶¹ I. Gheție, Al. Mareș, *Originea scrisului în limba română*, Buc., 1985, p. 420—423.

În încheiere, sintetizăm constatările principale care pot fi desprinse din cele mai sus prezentate.

1. Raporturile dintre români și regele Matia au fost foarte strinse și reciproc avantajoase. Se poate vorbi de un atașament vizibil al românilor nobili față de Corvineștii ridicați din rîndurile lor, după cum se poate vorbi de o „politică românească” a regelui Matia, realistă și eficace. Mai precis, este vorba de un ansamblu de măsuri și acțiuni ale puterii centrale în raport cu românii care, dacă nu pot fi socotite ca o favoare specială, reprezintă, cel puțin, o prețuire corectă, bazată pe o cunoaștere adecvată a meritelor reale ale poporului român, pe care nu o mai întîlnim la vreun suveran ungar.

2. Politica regală a permis și încurajat afirmarea rolului militar al românilor din Transilvania și Ungaria, care au constituit un element important al sistemului defensiv al regatului. Oameni „foarte viteji și războinici” (*fortissimi et belicosissimi* — Aeneas Silvius Piccolomini), ei au sporit prin faptele lor de arme, binecunoscute în Europa acelei vremi, nu doar gloria regatului lui Matei Corvinul, ci și pe aceea a întregului neam românesc care, la sud și est de Carpați, sîngera eroinic pentru aceeași cauză.

3. Angajarea în apărarea regatului și alte servicii prestate regelui au determinat creșterea numărului nobilimii române, care forma o majoritate absolută în comitatele: Timiș, Caraș, Hunedoara, Maramureș, Bereg, Făgăraș, și un procent important în altele⁶². În același timp, privilegiile individuale și colective obținute de la Matia au consolidat autonomiile districtelor românești, răspîndite peste tot în teritoriul locuit de români⁶³.

4. Reprezentanții nobilimii române au pătruns, mai mult ori mai puțin, la toate nivelele structurilor militare și politico-administrative ale statului, unde s-au manifestat ca elemente active ale politicii de centralizare statală promovate de rege.

5. Progresul general al statului, necesitățile acestei nobilimi în parte catolică și catolicizată, și spiritul umanist al epocii au determinat apariția unei intelectualități românești, manifestîndu-se în aria culturii latine umaniste. Românii din regatul Ungariei au adus o contribuție semnificativă la valorile Renașterii, pe care Matia Corvinul a știut să le aprecieze atît de mult: latinitatea lor, dovedită prin limbă — o latină vie — și prin vestigiile din Transilvania, avînd și conștiința limpede a acestei origini ilustre, o aristocrație de „oameni noi”, ridicați prin propriile lor merite, și un aport considerabil la apărarea „republicii creștine”.

⁶² E. Molnár, *A magyar társadalom története az Arpádoktól Molácsiig*, Budapeșt, 1949, p. 264; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 443. Noi apreciem că realitatea istorică nu justifică tendințele de minimalizare a existenței și rolului unei *nobilimi românești* în Transilvania de către o parte a istoricilor români și maghiari, fie prin anexarea ei nediferențiată la nobilimea regatului, fie prin extinderea fără acoperire a acțiunilor de cnez și voievod.

⁶³ I.A. Pop, *Adunările cneziale din Transilvania în sec. XIV—XVI* (teză de doctorat), Universitatea din Cluj, 1989; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 13--68.

Domnia lui Matia Corvin încheie strălucitor jumătatea de secol numită pe drept cuvânt, epoca Corvineștilor, care marchează în istoria românilor din regatul Ungariei un maximum neatins vreodată, mai de vreme ori mai târziu.

LES ROUMAINS ET LE POUVOIR CENTRAL À L'ÉPOQUE DE MATHIAS CORVIN (1458 — 1490)

Résumé

L'auteur analyse les principaux aspects des rapports existant entre les Roumains et le pouvoir central à l'époque de Mathias Corvin du point de vue de la participation des Roumains à la guerre antiottomane, de leur implication dans la vie de l'Etat dans le cadre de la politique centrale. Les buts poursuivis par Mathias Corvin étaient le renforcement du pouvoir royal, d'enfreindre l'anarchie féodale et de favoriser les villes en soutenant la production de marchandises et le commerce. En ce qui concerne les relations internationales, la Hongrie a mené une série de guerres contre les Etats voisins, en poursuivant la consolidation de l'Etat et même l'extension de ses frontières en éliminant le danger ottoman et celui qui venait des Habsbourg. Pour les Roumains libres, nobles et knèzes déjà formés dans la tradition militaire, intimement attachés à la dynastie des Hunyadi, deux des coordonnées de la politique de Mathias Corvin sont du plus haut intérêt : la lutte antiottomane et la politique de centralisation de l'Etat, où un rôle important était joué par la petite noblesse des comitats.

CONSIDERAȚII ASUPRA ADUNĂRILOR JUDICIARE REUNITE ALE DISTRICTELOR MEDIEVALE DIN BANAT

VIOREL ACHIM

Autonomia etnico-teritorială a districtelor din Banat — cea mai amplă (în ceea ce privește conținutul și extinderea teritorială) și cea mai durabilă din cuprinsul teritoriilor românești înglobate regatului feudal ungar — a interesat doar tangențial cercetarea istorică, cunoașterea ei rezumându-se în general la conținutul diplomei de privilegieri dată de regele Ladislau V Postumul la 29 august 1457¹. Cu tot numărul impresionant de titluri acumulate pe parcursul a mai bine de un secol, bibliografia istorică a Banatului medieval este, cu unele excepții notabile², departe de exigențele actuale ale cercetării, iar studierea structurilor românești de aici din primele secole ale mileniului nostru se află în faza de început.

Deosebit de importantă sub raportul investigării autonomiei regiunii în evul mediu se relevă a fi instituția adunărilor judiciare ale districtelor românești din Banat. Faptul că au fost studiate cu alt prilej, pe documentele din secolele XIV — XV³, ne determină să nu revenim asupra modului lor de desfășurare, procedurii de judecată, rosturilor lor etc. Amintim doar că cele mai multe adunări sînt adunări ale districtului, reunind, de obicei (dar nu obligatoriu) sub tutela castelanului cetății regale din district, nobili și cnezi, la început și români de rînd din districtul respectiv, rezolvînd litigiile ivite în interiorul feudalității locale în legătură cu stăpînirea pămîntului, judecata concretizîndu-se, cel puțin în unele cazuri, într-un act scris emis de forul românesc de judecată, uneori confirmat ulterior de un demnitar regal. Prin aceste caracteristici adunările districtelor bănățene se aseamănă mult cu cele din Hațeg sau cu cele (care

¹ Pesty F., *Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1882, p. 404—406 (în continuare se citează: *Krassó*); E. Hurmuzaki — N. Dusușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/2, București, 1891, p. 92—93 (în continuare se citează: *Hurmuzaki*).

² Din bibliografia districtelor românești din Banat amintim: N. Tcmiciu, *Districtele valahice privilegiate*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, X, 1942, p. 596—606; V. Motogna, *Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu. Districtele românești*, în vol. *Banatul de altădată. Studii istorice*, Timișoara, 1944, p. 3—30; C. Feneșan, *Districtele românești Mehădia la sfîrșitul secolului al XIV-lea*, în „Banatica”, V, 1979, p. 265—275; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 40—62.

³ V. Achim, *O instituție românească în Banatul medieval: adunările obștești din districte*, în „Revista de istorie”, 41, 1988, nr. 2, p. 191—203; idem, *Considerații asupra componenței adunărilor obștești ale districtului Caransebeș în secolul al XV-lea*, în „Banatica”, IX, 1987, p. 371—378.

au lăsat mai puține urme documentare) din alte teritorii românești din cuprinsul regatului ungar, studiate recent ⁴.

Pentru Banat sînt documentate și cîteva adunări (în număr de opt, cel puțin) care au reunit nobili și cnezii provenind din mai multe districte. Explicația acestei formule — care pentru restul Transilvaniei (în accepțiunea largă a termenului) are, după știința noastră, doar două mențiuni ⁵ — nu poate fi dată decît în contextul informației documentare de ansamblu asupra regiunii, prin urmărirea cu prioritate a structurilor românești și prin încercarea, acolo unde este posibil, prin apelul la „metoda regresivă” de cercetare, de a coborî la orizontul realităților politico-sociale anterioare suprapunerii statului ungar. Evident că instituția românească a adunărilor cneziale și nobiliare din districte, în forma în care este consemnată în documentele latine, a suferit serioase influențe din partea congregațiilor comitatense ungare, proces firesc în condițiile ofensivei rînduielilor de tip apusean impuse de regalitate și ale efortului permanent al feudalității românești de a se adapta acestor exigențe ⁶. Documentele bînățene atestă în cîteva rînduri congregații nobiliare comune ale comitatelor din cîmpie, întrunite la porunca regelui ⁷. Nu credem însă că adunările reunite ale districtelor românești sînt o adaptare a unui astfel de model, ci ele țin de specificul românesc al instituției și de realitățile proprii regiunii de răsărit a Banatului, care a conservat de-a lungul evului mediu atît caracterul etnic omogen românesc cît și structuri sociale și politice românești.

⁴ I. A. Pop, *Mărturiile documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV—XV*, în „Revista de istorie”, 34, 1981, nr. 11. p. 2097—2110; idem, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV—XVI*, Cluj-Napoca, 1991, passim. Pentru adunările din Hațeg vezi de asemenea considerațiile lui R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 259—264.

⁵ Cele două menționări pentru restul Transilvaniei ale unor adunări românești care au reunit reprezentanți ai mai multor unități teritoriale: un document emis la Deva la 7 mai 1371 amintește de „toți cnezii și românii din cele patru scaune <și> districte ale cetății Deva” (*universi kenezii et Olachi de quatuor sedibus <et> districtibus castri Dewa*), care se opun judecării unui hoț, prins de către dregători și predat apoi castelanului Devei, potrivit obiceiului regatului (*de regni consuetudine*), pretinzînd o procedură și sentință judecătorească „după legea rîmînilor” (*iuxta legem Olachorum*) (E. Lukinich — L. Gáldi, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapesta, 1941, p. 233—234; în continuare se citează: *Documenta Valachorum*); un document din 2 februarie 1387, emis în același loc, consemnează o adunare la care au participat „juzii, jurații și toți caspeții, cnezii cît și cîmînicii din districtul Hațeg, de pe riul Strei, din Hunedoara, din comitat [Hunedoara — n.n.], și din Dobra” (*iudices, iurati et universi hospites, kenezys [!'] necnon karaynyuk de districtu Hachzak, de fluvio Strig, de Hunyad, de Varmegy et de Jusfiw*), cu ocazia zălogirii unei mori de pe apa Streiului de către cnezul din Călanu Mic și fratele său castelanului Devei (*Documenta Valachorum*, p. 326—327). Pentru aceste adunări vezi C. Feneșan, *Districtul Dobra și privilegiile sale pînă spre sfîrșitul veacului al XV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XXVII, 1985—1986, p. 302—303; I.A. Pop, *Instituții medievale românești...*, p. 87—88, 103—105.

⁶ I. A. Pop, *op. cit.*, p. 85—86.

⁷ Sînt consemnate astfel de congregații, reunind nobili din comitatele Timiș și Caraș, în documente din 11 octombrie 1394 (Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár*, Budapesta, 1951—1958, I, p. 399—400, nr. 3655) și 20 noiembrie 1399 (Pesty F. — Ortvy T., *Oklevelek Temesvármegyé és Temesvárváros történetéhez*, Pozsony, 1896, p. 245), sau la 19 octombrie 1394, cînd este înregistrată congregația generală a comitatelor Cenad, Timiș și Caraș (*ibidem*, p. 245; datarea corectă la Mályusz E., *op. cit.*, I, p. 401, nr. 3671).

Considerăm că orice abordare a problemei adunărilor reunite ale două sau mai multor districte trebuie să țină seama atât de situația concretă pe care o relevă documentul ce atestă adunarea, cât și de diferențele zonale existente în interiorul regiunii, parțial rezultate din raportul de forțe variabil de la zonă la zonă între dinamica societății locale și impactul înduielilor impuse de statul ungar. Pentru aceasta explicațiile prezenței feudalilor din mai multe districte în cele opt foruri de judecată care ne interesează pot fi diferite. Vom prezenta fiecare caz în parte, nu neapărat în ordine cronologică.

La procesul de lungă durată ce a avut loc în anii 1418⁸ și 1433⁹ între mai mulți cnezi din districtul Bîrzava pentru câteva cnezate (aici este vorba de părți de sat) de lângă râul Mailat, forul de judecată, patronat de castelanul cetății Bîrzava, a fost constituit în ambele cazuri din cnezi din districtele Bîrzava și Carașova, arătați nominal: Mihail Isac, Ioan Nyakazo și Nicolae Bachy din districtul Bîrzava, Dionisie de Luca și Dionisie de Goruia din districtul Carașova în 1418¹⁰; iar în 1433: Nicolae Nyakazo, Ioan Roșu (*Veres*) de Bacz, Vida fiul lui Stăniță (*Sthanicza*) de Țerova și Gheorghe de Bacz din districtul Bîrzava, Ioan zis Lupu (*dictus Farkas*), Dionisie de Goruia, Nicolae de Luca și Mihail Micu (*Parvum*) de Armistha din districtul Carașova¹¹. Documentele precizează clar că avem de-a face cu cnezi locuind pe aceeași vale cu păștile în litigiu¹². Ei sînt deci cnezi megieși de pe valea pe care se află pămîntul disputat, la limita districtelor Bîrzava și Carașova, de unde și prezența unor cnezi din acest din urmă district. Procesul din 1418 și 1433 satisface, deci, interese locale, tribunalul este organizat pe baza unor norme locale, cu participarea obștii cnezilor din zonă, ceea ce relevă caracterul arhaic al acestei zone retrase, unde feudalitatea românească și-a păstrat și în prima jumătate a secolului al XV-lea statutul cnezial¹³.

La fel nobilii și, cnezii din districtele Sebeș, Lugoj și Comiat, care în 1420¹⁴, în cadrul unei adunări convocate de Sigismund de Losoncz, castelanul cetăților Severin, Orșova, Mehadia, Sebeș și Jdioara (în acel moment autoritatea principală în regiune), depun mărturie în favoarea lui Bogdan fiul lui Nicolae fiul lui Măgoia în legătură cu stăpînirea de către acesta, cu titlu cnezial, a moșiilor Măgoiești, Răchita și Strîmtura din districtul Comiat sînt, cu toții, judecînd după poziția spațială a moșiilor lor, vecini și megieși ai cnezatelor în cauză. Este vorba de: Petru, *Beleen*,

⁸ Krassó, III, p. 284—287.

⁹ *Ibidem*, p. 344—346.

¹⁰ *Ibidem*, p. 285. De precizat că, de fapt, acest tribunal a rejudecat pricina, supusă inițial judecării unor cnezi numiți ca arbitri de către comitele de Timiș (și conducătorul întregii regiuni de sud-est a regatului) Pipo de Ozora (V. Achim, *O instituție românească...*, p. 195—196). Pentru acest proces vezi și I.A. Pop, *op. cit.*, p. 126—127.

¹¹ Krassó, III, p. 345.

¹² „Kenezios ad faciem predictarum possessionum regalium iuxta dictum rivulum sitarum et habitum” — în documentul din 1418 (*ibidem*, p. 285); idem în documentul din 1433.

¹³ Pentru realitățile din districtul Bîrzava, vezi C. Feneșan, *Un proces de proprietate în districtul românesc Bîrzava la mijlocul secolului al XV-lea*, în „Studii și comunicări de istorie”, Caransebeș, 1979, p. 289—301; D. Țicu, *O reședință feudală românească la începutul Reșizei medievale*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologică”, 40, 1989, nr. 1, p. 57—72.

¹⁴ *Documente Române Historica*, D, *Relații între Țările Române*, I, Eucurești, 1977, p. 216 (în continuare se citează: D.R.H.).

Nicolae de Măciș, Ioan, Blasiu [Vasile] de Mîtnic — din districtul Sebeș; Ștefan fiul lui Emeric de *Zepmezeu*, Ladislau fiul lui Luca, Petru, *Saarga*, Simion de *Olahat* — din districtul Lugoj; Vasa de Gamza, Gruban de Remetea, Ladislau de Cornet, Daga de Dezești — din districtul Comiat¹⁵. În acest caz autoritatea locală a procedat, după rînduiala feudală, la o consultare largă a feudalilor din împrejurimi în legătură cu stabilirea situației patrimoniale a cnezatelor amintite.

Procesul din anii 1391¹⁶ și 1419¹⁷ dintre nobilii de Mîtnic și orașenii (și „oaspeții” regali) din Caran (azi Căvăran¹⁸), avînd ca obiect de litigiu o bucată de pămînt, s-a purtat în fața unui tribunal condus în 1391 de banul de Severin, Nicolae de Perény, iar în 1419 de înlocuitorul acestuia, amintitul Sigismund de Losonez, și format din nobili și cnezi din districtele Sebeș, Lugoj, Caran și Comiat¹⁹, neprecizați însă nominal. Prezența feudalilor din districtele Sebeș și Caran este firească, de aici provenind protagoniștii procesului (Mîtniceni și locuitorii din Caran), iar implicarea unor feudali din districtele Lugoj și Comiat se poate explica prin faptul că zona în litigiu este situată în imediata apropiere a hotarului acestor districte; probabil că din districtele Lugoj și Comiat vor fi fost de față la proces, ca membri ai tribunalului, tocmai feudalii cu moși învecinate cu cele ale Mîtniceniilor și ale tîgului Caran.

În toate cazurile înfățișate pînă acum prezența în foile de judecată a feudalilor din mai multe districte se poate explica prin vecinătatea lor cu moșiile ce fac obiectul procesului sau, cazul din 1420, al mărturie de adevărire. Practica feudală a rezolvării litigiilor patrimoniale în prezența vecinilor și megieșilor în calitate de martori este comună dreptului vechi românesc — practicat în mod curent în partea de răsărit a Banatului și menționat în mod expres, începînd cu sfîrșitul secolului al XIV-lea²⁰ — cît și dreptului regatului ungar. Alcătuirea foii de judecată exclusiv de către vecinii (în sensul larg al termenului) terenului în litigiu — și documentul din 1418, pomenind explicit faptul că cnezii împričinați s-au învoit să acrediteze cazul unui tribunal format din cnezi locuind pe acea vale, sugerează că este vorba de obiceiul locului — este un indiciu indubitabil al originii românești a instituției. Procesul din districtul Bîrzava din 1418 și 1433 dă chiar impresia prezenței cvasigenerale în foile de judecată a feudalilor din microzona disputată. Aceasta înseamnă perpetuarea la nivelul districtului și în prima jumătate a secolului al XV-lea a unui mod de organizare în care adunarea judiciară reunește pe toți cnezii stăpîni de sate, întreaga elită socială a zonei. Caracteristica pare a fi

¹⁵ *Ibidem*. Vezi și V. Achim, *op. cit.*, p. 194; I. A. Pop, *op. cit.*, p. 127—128.

¹⁶ Pesty F., *A Szörényvármegye hajdani oláh kerületek*, Budapeșt, 1876, p. 52—53 (în continuare se citează: *Oláh kerületek*).

¹⁷ *Krassó*, III, p. 289—294.

¹⁸ Localizarea Caranului medieval la I. Miloia, *Căvăranul în evul mediu (o rectificare istorică)*, în „Analele Banatului”, IV, 1931, nr. 1, p. 33—57.

¹⁹ „Nobiles et kenesics districtuum et provinciarum [!] quatuor scilicet de Sebes, de Lugas ac de Karan et Kompyathi” — în 1391 (*Oláh kerületek*, p. 52); „unacum nobilibus et kenezys Sebes, Luga, Karan et Komyath districtuum” — în 1419 (*Krassó*, III, p. 289). Vezi și V. Achim, *op. cit.*, p. 194; I. A. Pop, *op. cit.*, p. 123.

²⁰ Prima dată într-un document din 1390—1392 (*Documenta Valachorum*, p. 400—401). Pentru dreptul românesc practicat în Banat, vezi Gh. Ciulei, *Procese civile judecate după „jus valachicum” în Banat*, în „Banatica” VI, 1981, p. 225—236.

fost comună tuturor micilor districte din această parte a Banatului — deci și districtelor Carașova, Comiat (amintite deja), Ilidia și Almăj —, și ea se explică, credem, prin structurile sociale locale mai puțin afectate de evoluțiile din regat și de modelul apusean căruia, în general, feudalitatea românească încearcă să i se asimileze, progresiv²¹. Conservatorismului social din aceste zone restinse și relativ izolate îi corespunde o instituție judiciară pe măsură, în care rînduicel le obștii românești din perioada anterioară organizării districtelor transpar încă în documente, dincolo de formulele oficiale care încearcă să estompeze nepotrivirile cu normele regatului. Aceste caracteristici, pe care le credem definitorii pentru o anumită etapă în evoluția structurilor românești din Banat, sînt mai greu de surprins în districtele din culcaul Timiș-Cerna, cu o evoluție socială mai sensibilă la stările din regat, și unde, cel puțin în ceea ce privește adunările judiciare ale districtului (Caran)Sebeș, bine reflectate documentar, efortul de calchiere a congregațiilor comitatense este manifest în secolul al XV-lea²².

Două documente care atestă existența adunărilor reunite au ca obiect chestiuni patrimoniale din cuprinsul districtului Mehadia. Diploma regală din 16 martie 1390²³ privitoare la stăpînirea cnezilor de Temeșel asupra a două moșii arată că beneficiarii ei își pierduseră actele de proprietate în timpul incursiunii voievodului muntean Dan I în zonă, consemnînd mărturia banului de Severin Ioan Kaplai că s-a informat în acest sens *a nobilibus et alterius status hominibus comitatum* [!] *Sebus, Lugas et Mihald*, formulă (asemănătoare celei folosite în actele din 1391 și 1419 privitoare la procesul dintre Mitnicensi și tîrgul Caran) ce acoțea realitatea convocării de către principalul demnitar regal în zonă, la începutul anului 1390 sau la sfîrșitul anului 1389, a nobililor, cnezilor, probabil și a oamenilor de rînd din cele trei districte, pentru a se preciza statutul patrimonial al moșilor pentru care — într-o epocă în care feudalitatea românească încearcă să-și legalizeze statutul, pînă la dobîndirea confirmării regale a stăpînirilor sale — cnezii de Temeșel revendică eliterarea unui act scis²⁴.

O altă adunare de acest fel este înregistrată pentru anul 1402. În 1428²⁵, în prezența regelui Sigismund de Luxemburg, se rejudecă de către adunarea districtului Mehadia (*in congregatione nostra generali universitati* [!] *nobilium kenezorumque, ac alterius status districtus nostri Myhald vocati*), un proces între cnezii de Temeșel și o altă familie cnezială pentru satele Iablanița și *Zalyn*, a cărui decizie are la bază un act dat la Mehadia în 1425 de către comitele de Timiș Pipo de Ozora, care și el, desigur în fruntea unui for de judecată format din reprezentanți ai feudalității locale, a rejudecat pricina. În acest act, redat ca atare în documentul

²¹ Pentru realitățile sociale din Banat în această epocă, vezi studiile fundamentale ale Maricci Iolban: *Mărturie asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, II, 1957, p. 407—420; *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1376)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V, 1962, p. 57—132.

²² V. Achim, *Considerații asupra componenței adunărilor...*, p. 373.

²³ *D.R.H.*, D, I, p. 123—125.

²⁴ Comentarii la documentul din 1390 la V. Achim, *O instituție românească...*, p. 193—194; I.A. Pop, *op. cit.*, p. 122.

²⁵ *Oláh kerületek*, p. 59—62.

ajuns pînă la noi din 1428, este reprodus în transumpt un act dat în 1402²⁶ de către Nicolae Csáky, voievodul Transilvaniei și comite de Timiș (în această din urmă calitate a sa), care înregistrează un proces ce a avut loc în acel an pentru cnezatele Iablanița, *Zalyn* și *Kyralmezeye*. Aici se precizează că părțile au încredințat judecarea procesului unor „bărbați cinstiți”, fiind nominalizați Ioan zis Balog și Mihail de Viani, castelanii de Sebeș, Nicolae fiul lui Budislav, Stoian de Cerna, Ladislau fiul lui *Pethou* și Farcaș fiul lui Bogdan de Mîtnic, — și continuă documentul — *et aliorum quam plurimorum, nobilium virorum districtuum predictorum de Sebes et Mihald*, părțile declarîndu-se mulțumite de sentință²⁷.

Prezența la Mehadia, pentru rezolvarea unor litigii ce priveau exclusiv acest district, a feudalilor din districtele Sebeș și Lugoj nu poate fi explicată prin calitatea lor de vecini și megieși. Foarte probabil, la originea acestei situații se află o relație specială ce va fi existat între cele trei districte ca urmare a modului în care culoarul Timiș-Cerna a fost integrat regatului. Căci, dincolo de situația lor juridică identică și subordonarea față de banul de Severin, între districtele românești din sud-estul Banatului se poate face o distincție, vizibilă în unele rînduiri interne diferite²⁸ și în impactul diferit al feudalismului de tip occidental asupra societății locale, determinate în parte și de istoria anterioară a regiunii, adică de etapele diferite de instalare a autorităților regale în zonele de munte ale Banatului. Încercînd să reconstituim acest proces — strict pe baza informațiilor documentare și toponimice, datele arheologice ale zonei fiind deocamdată prea puțin relevante în această privință —, este sigură pătrunderea aici a autorităților regale dinspre cîmpia Banatului, iar nu pe culoarul Timiș-Cerna, și înjghebarea într-o primă etapă, înspre Dunăre, a comitatului Caraș, menționat prima dată în anul 1200²⁹. Limita estică a acestuia era reprezentată de cumpăna așelor dintre bazinele superioare ale Bîrzavei, Carașului și Nerei și culoarul Timiș-Cerna, comitatul Caraș înglobînd deci și o parte a zonei Munților Banatului. Culoarul Timiș-Cerna (deci zona de la est de linia amintită și pînă la hotarul viitorului stat Țara Românească) începe să fie controlat efectiv de regalitate ceva mai tîrziu, de la începutul deceniului al patrulea al secolului al XIII-lea, odată cu organizarea Banatului de Severin. Stăpînirea regală în zonă a cunoscut,

²⁶ Datat astfel de Mályusz E. (*op. cit.*, II/1, p. 259, nr. 2155), în documentul cadru din 1428 unde este reprodus, lipsind cifrele care indică sutele și zecile din anul emiterii.

²⁷ *Oláh kerületek*, p. 60—61. Procesul din districtul Mehadia la V. Achim, *op. cit.*, p. 194—195; I.A. Pop, *op. cit.*, p. 128—129.

²⁸ În cazul micilor districte din Munții Banatului (Bîrzava, Carașova, Almăj, Ilidia) — care se circumscriu unor microzone distincte și în care devălmășiiile cneziale par să fie regula de stăpînire a pămîntului — suprapunerea districtelor unor realități anterioare de tipul jupanatelor sau cnezatelor de valc pare evidentă. Districtele din culoarul Timiș-Cerna prezintă însă o realitate mult mai complexă. Cel puțin în interiorul districtului (Caran)Sebeș putînd fi delimitate în secolul al XV-lea cîteva arii distincte, însemnînd fiecare cca 10—20 sate, stăpînite și controlate (în forme încă greu de precizat) de anumite familii (de Mîtnic, de Măciș, de Bizere). Această situație este desigur veche și ea pare să fie reflectarea tîrzie a existenței unor unități teritoriale românești ce au precedat înjghebarea districtului cu centrul în cetatea regală de la Sebeș. Dacă adăugăm atestarea la Sebeș (ca și la Caran, centrul districtului cu același nume) a coloniștilor străini (*hospites*) și a parohiilor catolice, avem o imagine mai clară a specificului districtelor din culoarul Timiș-Cerna.

²⁹ Șt. Pascu, *op. cit.*, I, ed. a II-a, Cluj, 1971, p. 134.

însă, în condițiile politice ale timpului, perioade de întrerupere³⁰. Modul de exercitare a acestei stăpîniri asupra societății locale în cursul secolului al XIII-lea și în prima parte a secolului următor este prea puțin relevant în documentele epocii; este însă cert impactul redus asupra feudalității românești. Jurisdicția banului de Severin se va extinde ulterior și asupra zonei muntoase a comitatului Caraș. Probabil că acest lucru s-a produs la mijlocul secolului al XIV-lea, cînd și în această zonă și în culoarul Timiș-Cerna au fost organizate districtele, pornindu-se desigur de la înjghebări anterioare de tipul jupanatelor sau cnezatelor de vale. Fondarea sistemului defensiv din sud-estul regatului în timpul lui Sigismund de Luxemburg³¹ a avut ca efect administrativ subordonarea pentru o perioadă a acestor districte față de comitele de Timiș, pe care-l găsim convocînd sau patronînd adunări judiciare românești.

Cronologic, ultima adunare judiciară reunită a districtelor din Banat, pe care o analizăm, este cea ținută la 13 ianuarie 1452 la (Caran)Sebeș, unde Iancu de Hunedoara a convocat scaunul de judecată a șapte districte românești (*ad opidum Sebes vocatum sedem scilicet judiciariam principalem septem sedium nobilium walachicalium*), care a adeverit că regele Albert dăruise banului de Severin Mihail de Cerna și nobilului Nicolae de Bizere cetatea Drencova împreună cu domeniul acesteia, și că actele de proprietate s-au pierdut în timpul unei incursiuni turcești³². Membrii forului nobiliar, prezentați ca „jurați” au fost: din districtul Almăj — Ioan de Siliște, Blasiu [Vasile] de Gîrliște și Ioan fiul lui Dragomir, toți trei megieși (*commetanei*); din districtul Caransebeș — Andrei Dan de Caransebeș, Dionisie de Mitnic, Ioan de Mitnic și Fiat de Armeniș; din districtul Lugoj — Petru Fodor de *Serkeđ*, Petru Dobrotă de *Zepmezeu*, Ștefan Șisman de Buziaș și Nicolae Vizeș de *Zaldobagh*; din districtul Mehadia — Ioan zis fiul voievodului (*Johannes Waydafy dictus*) din Mehadia, Petru Deș de Temeșel, Olciul de Bogiltin și Ladislau *Deze* de Domașnea; din districtul Carașova — Luca de *Luky* și Gheorghe fiul lui *Maro* de Caraș; din districtul Bîrzava — Filip *Bachi* și Egidiu, castelanul de Bîrzava; din districtul Comiat — Ladislau Muscă (*Mozka*) și Ioan diacul³³. Menționăm că aceasta este singura adunare judiciară din Banat cu o astfel de participare, și ea s-a întrunit la porunca lui Iancu de Hunedoara, guvernatorul Ungariei³⁴. Dacă adunările anterioare amintite deja, ca și numeroasele adunări ale districtelor, care nu interesează prezentul studiu, privesc litigiile patrimoniale ivite în interiorul feudalității locale și satisfac necesitățile acestei lumi, implicarea autorităților regale

³⁰ Pentru problema Banatului de Severin, vezi Maria Holban, *Despre Țara Severinului și banatul de Severin în secolul al XIII-lea*, în vol. *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 49—89; eadem, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii”, 15, 1962, nr. 2, p. 315—347 (și în *Din cronica relațiilor...*, p. 126—154).

³¹ Vezi E. Fügedi, *Castle and society in medieval Hungary (1000—1437)*, Budapest, 1986, p. 132—137.

³² Pesty F., *A Szörény bñnság és Szörény vármegye története*, III, Budapest, 1878, p. 62—64 (în continuare se citează: *Szörény*).

³³ *Ibidem*. Detalii la V. Achim, *op. cit.*, p. 198; I. A. Pop, *op. cit.*, p. 132—134.

³⁴ Act din 8 iunie 1451 (*Szörény*, III, p. 61—62).

fiind mai mult formală, obștea românească rezolvându-și în mod autonom problemele judiciare, adunarea din 1452 prezintă alte caracteristici; ea privește raporturile unor feudali români cu regalitatea în privința unei cetăți regale subordonate autorității banului de Severin. Consultarea întregii regiuni se datorează desigur și acestei situații deosebite, cît și implicării unor personaje importante, unul dintre ele ban de Severin (demnitarul regal cel mai important din regiune).

Toate aceste elemente ne îndreptățesc să afirmăm că avem de-a face cu o formulă insolită, impusă de autoritatea centrală într-o epocă în care, depășind relativa izolare ce a permis funcționarea rînduierilor anterioare, al căror aspect este și atestarea adunării românești, societatea românească din Banatul actual cunoaște mutații majore. Căci compoziția adunării din 1452 este în legătură cu diploma privilegială dată în anul 1457 de regele Ladislau V Postumul, care statuează autonomia districtelor bănățene Lugoj, Caransebeș, Mehadia, Almăj, Carașova, Bîrzava, Comiat și Ilidia ³⁵. Diploma din 1457, chiar dacă invocă privilegiile mai vechi ale românilor bănățeni, înseamnă totuși și o inovație, inclusiv în ceea ce privește formula celor opt districte ce alcătuiau o uniune teritorială autonomă, garantată solemn de regalitate ³⁶. Aceasta nu poate fi explicată — cel puțin în stadiul actual al cercetării — prin unitatea politică inițială a regiunii în perioada anterioară stăpînirii ungare. Situația identică (sub raport social, juridic, organizațional etc.) a microzonelor în care de la mijlocul secolului al XIV-lea au fost organizate districtele amintite și unitatea lor funcțională, legată de apărarea hotarului de sud-est al regatului și subordonarea față de banul de Severin ³⁷, au constituit premise ale organizării din 1457. Diploma trebuie privită și ca un rezultat al tendinței românilor bănățeni de a se încadra, într-un timp în care politica promovată de puterea centrală le este favorabilă ³⁸, în normele instituționale ale regatului, ca autonomie teritorială, conform formulei epocii. Aici trebuie să avem în vedere apropierea făcută ³⁹ între privilegiile dis-

³⁵ *Krassó*, III, p. 404—406; *Hurmuzaki*, II/2, p. 92—93. Conținutul diplomei din 1457 la Gh. Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănățene*, în vol. *Fiașilor Alexandu și Ion Lăpădatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 869—876; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 211; I. A. Pop, *op. cit.*, p. 135—136.

³⁶ „Et quod huiusmodi octo districtus ab invicem non separabimus, nec aliquem ex eis donabimus, sed sacre Regni nostri Corone sicuti predecessores nostri Reges, sic et nos quasi simul iunctos tenebimus” (*Krassó*, III, p. 405; *Hurmuzaki*, II/2, p. 92—93).

³⁷ Alte districte din Banat, în general de mai mică întindere, situate pe cursul mijlociu al Timișului și pe valea Begheului, la nord de zona districtelor privilegiate, au avut o altă organizare și au îndeplinit alte funcții (în primul rînd economice). Aceste districte, cu un statut patrimonial oscilant, ele cunoscînd pentru anumite perioade stăpînirea particulară, nu au beneficiat de diplome de privilegii, iar documentele care la consemnează sînt extrem de puține. Vezi V. Achim, *Districtele medievale românești de pe valea superioară a Begheului*, în „Anuarul Institutului de istorie Cluj-Napoca”, XXX, 1990—1991, p. 23—35.

³⁸ Pentru politica favorabilă românilor transilvăneni la mijlocul secolului al XV-lea, vezi Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, VIII, Cluj, 1957, nr. 1—4, p. 25—67; A. A. Rusu, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara pentru nobilii români din Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis”, XX, 1983, p. 155—171; I. Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XXVII, 1985—1986, p. 67—77; I. A. Pop, *op. cit.*, p. 23—24.

³⁹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 211.

trictelor românești din Banat și drepturile sașilor din cele patru ținuturi săsești (7 scaune + 2 scaune + districtul Brașovului + districtul Bistriței), diploma din 1457 asigurând blocului celor opt districte românești în unele privințe o organizare asemănătoare celei a Universității săsești (*Universitas Saxonum*), care și ea tocmai în această perioadă se conturează tot mai clar, pornind de la vechiul *Andreanum* din 1224⁴⁰. Formula celor opt districte introdusă de diplomă a fost tocmai modalitatea „constituțională” de a „legaliza” situația de fapt a autonomiilor zonale de veche tradiție din Banat, pînă acum recunoscută tacit de către regalitate. Conjunctura în care este dată diploma din 1457 — în timpul luptelor pentru putere ce au urmat morții lui Iancu de Hunedoara și după uciderea lui Ladislau Corvin — și mobilul urmărit de regele Ladislau V Postumul de a atenua nemulțumirea partidei Corvineștilor⁴¹, acordă diplomei valoarea unei compensații pentru românii bănățeni, important sprijin militar al lui Iancu de Hunedoara. Foarte probabil, însă, statutul favorabil pe care-l obține regiunea în chip solemn în 1457 este realizat efectiv ceva mai înainte, în ultimii ani ai guvernoratului lui Iancu de Hunedoara, iar adunarea insolită din 1457, la care ne-am referit, prin participarea reprezentanților din șapte districte anunță de fapt uniunea teritorial-administrativă a districtelor privilegiate din Banat. Deci în timpul lui Iancu de Hunedoara pot fi plasate începuturile efortului de reglementare globală a statutului regiunii de sud-est a Banatului, într-o formulă care, cu unele modificări, va dăinui pînă la instaurarea dominației otomane în zonă, la mijlocul secolului al XVII-lea⁴².

Problema autonomiei teritoriale a regiunii de sud-est a Banatului actual, încă insuficient abordată istoriografic, este de cel mai mare interes pentru istoria noastră medievală. Căci largile privilegii consfințite prin diploma din 1457 de care a beneficiat regiunea i-au conferit acesteia calitatea de „Țară Românească”, prezentă în conștiința epocii⁴³ și atestată explicit în sursele istorice din secolele XVI-XVII, mai atente la particularismele zonale⁴⁴. Desigur că poziția strategică deosebită la hotarul sud-estic al regatului și, de aici, rolul militar al românilor bănățeni, mai ales în cursul secolului al XV-lea, precum și situarea regiunii în afara voievo-

⁴⁰ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VI, București, 1981, p. XV.

⁴¹ Pentru împrejurările politice ale acestei perioade vezi, între altele, Fraknoi W., *Mathias Corvinus von Ungarn 1458—1490*, Freiburg im Breisgau, 1891, p. 26—36; idem, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440—1526)* (în *A Magyar nemzet története*, IV), Budapst, 1896, p. 159—166; Szalay, J., *A magyar nemzet története*, II, 1896, p. 222—230.

⁴² Vezi Cristina Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra banatului Lugojului și Caransebeșului*, în „Banatica”, IV, 1977, p. 223—238.

⁴³ „Țara Românească” (*Volachia*) la care fac referire mai multe documente, provenind din mediile locale, ce consemnează desfășurarea judecăților *iuxta ritum Volachie* (*Krassó*, III, p. 474—475, din 8 august 1499; *ibidem*, p. 476, din 23 noiembrie 1503) sau *iure Volachie requirente* (*Szörény*, III, p. 134—135, din 1 august 1500; *ibidem*, p. 135—137, din 8 octombrie 1500) o interpretăm în sensul existenței în epocă a conștiinței individualității etnice și politice a regiunii.

⁴⁴ Spre exemplificare, *Valachia citeriore* și *Valachia cisalpina* (prin raportare la statul românesc de la sud de Carpați) în relatarea lui Giovan Andrea Gromo din anul 1564 (*Călători străini despre țările române*, II, București, 1970, p. 316 și urm.).

datului Transilvaniei — unde sistemul celor trei „națiuni” a imprimat structurilor românești o disoluție mai rapidă — parțial explică această situație de excepție. Fundamentele autonomiei au fost însă realitățile românești anterioare care, într-un permanent efort de adaptare la exigențele statului ungar înstăpinit aici, s-au menținut pe parcursul mai multor secole, districtele constituind de fapt cadrele în care societatea românească s-a putut conserva, făcând posibilă „explozia” de realități românești ce se constată în documentele de la mijlocul secolului al XV-lea ⁴⁵.

Instituția adunărilor judiciare românești din Banat se subsumează problematicii majore a districtelor. Faptul că documentele (cum sînt cele pe care le-am analizat) care atestă aceste adunări dezvăluie, dincolo de unele formule împrumutate din șabloanele cancelariei regale, o lume văzută din interiorul societății locale, conferă acestor izvoare un rol în încercarea de lămurire a genezei districtelor și autonomiilor românești și, în general, de reconstituire de ansamblu a societății românești din primele secole ale mileniului nostru.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES ASSEMBLÉES JUDICIAIRES RÉUNIES DES DISTRICTS MÉDIÉVAUX DU BANAT

Résumé

. À partir de la situation concrète relevée par les documents et dans le contexte de l'information d'ensemble concernant la région, l'auteur analyse dans cette étude les huit assemblées judiciaires (déroulées pendant l'intervalle 1390 — 1452) qui ont réuni des nobles et des knèzes provenus de deux ou plusieurs districts roumains du Banat

Les conclusions mettent en évidence le fait que cette forme d'organisation des instances judiciaires est différente d'un cas à l'autre, l'institution judiciaire roumaine reflétant certaines différences régionales — manifestes au sud-est du Banat — où d'une part les territoires des futurs districts (organisés au milieu du XIVe siècle) de Comiat, Bîrzava, Carașova, Ilidia et Almăj, et d'autre part le corridor Timiș-Cerna (où à partir de la même époque on enregistre les districts de Lugoj, Caran, Sebeș et Mehădia) furent administrés par le royaume hongrois. Les assemblées roumaines s'avèrent être un élément important dans la tentative de reconstituer l'historique de la région avant l'organisation des districts qui se sont superposés à des formations territoriales roumaines de moindre étendue.

⁴⁵ Pentru acest aspect vezi A.A. Rusu, *op. cit.*.

La structure de l'insolite assemblée de 1452, qui a réuni, aux ordres de Iancu de Hunedoara, gouverneur de la Hongrie, les représentants de sept districts, annonce la formule de l'union territoriale des districts privilégiés du Banat, que l'auteur considère avoir été introduite par le diplôme octroyé en 1457 par le roi Ladislas V le Posthume. Le diplôme de 1457 qui, faisant fond sur les réalités antérieures reconnues tacitement jusqu'à cette date par la royauté, consacre les privilèges des districts roumains de Banat, a eu recours à cette formule — qui rappelle l'*Universitas Saxonum* de Transylvanie — parce que c'était justement la modalité „constitutionnelle” de „légaliser” la situation *de facto* des autonomies roumaines. Dans cette perspective, l'assemblée de 1452 donne la possibilité de situer l'effort de réglementation globale du statut du sud-est du Banat aux dernières années du gouvernement de Iancu de Hunedoara.

ASPECTE PECUNIARE ALE RELAȚIILOR DINTRE NICOLAE ALEXANDRU VOIEVOD ȘI REGELE LUDOVIC I DE ANJOU

OCTAVIAN ILIESCU

Cu aproape trei decenii în urmă, ne-am străduit să descifrăm înțelesul unui episod al relațiilor dintre Basarab I, voievodul Țării Românești, și Carol Robert, regele angevin al Ungariei, episod ce a precedat celebra înfruntare de la Posada (9 — 12 noiembrie 1330), soldată cu înfrângerea armatei regale de către oștenii domnului român. Era vorba atunci de un fapt consemnat de principalul izvor istoric al acestei campanii și anume de încercarea nereușită a lui Basarab de a evita confruntarea armată, adresînd în acest scop regelui invadator un mesaj de pace, prin care, între alte obligații ce își asuma, se oferea să plătească lui Carol Robert, pentru osteneala sa, 7 000 mărci de argint și, de asemenea, tributul anual la care era ținut față de coroana Ungariei¹. Am arătat cu acel prilej că prima prestație pecuniară din oferta de pace a lui Basarab — cele 7 000 mărci de argint — reprezenta, din punct de vedere juridic, cvantumul despăgubirilor ce urmau a fi plătite de voievodul român pentru acoperirea cheltuielilor generate de stringerea și întreținerea armatei regale, pînă în momentul invadării Țării Românești, apoi, am căutat să determinăm amploarea acestei obligații bănești, ajungînd la concluzia că ea avea ca obiect o cantitate de peste o mie patru sute kg de argint în bare, echivalînd cu peste 20 000 florini de aur², sumă cu adevărat amețitoare, la acea vreme, dovedind potențialul economic de care dispunea domnia de la Argeș³. În ce privește tributul anual — *census* — la care era ținut Basarab față de coroana Ungariei și pe care se obliga să-l plătească mai departe cu fidelitate⁴, izvorul citat nu ne oferă nici o precizare cu privire la valoarea la care se ridica această obligație de tip feudal⁵.

¹ *Chronicon pictum Vindobonense*, ediția G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. IX, *Cronica pictată de la Viena*, București, 1937, p. 109.

² Octavian Iliescu, *Despre natura juridică și importanța despăgubirilor oferite de Basarab Voievod regelui Carol Robert (1330)*, în „SMIM”, III, 1962, p. 133—150, echivalențele la p. 139—141.

³ *Ibidem*, p. 142—148.

⁴ „*Insuper census quo teneor uestre corone fideliter persolui faciam*”, astfel suna angajamentul lui Basarab, potrivit relatărilor cronicarului de la curtea lui Ludovic I; *Chronicon pictum Vindobonense*, ed. și loc. cit.

⁵ Ulterior, am folosit aceeași metodă de cercetare în alte două cazuri; v. Octavian Iliescu, *Le prêt accordé en 1388 par Pierre Mușat à Ladislas Jagellon*, în „RRH”, 12, 1973, p. 123—138; idem, *Le montant du tribut payé par Byzance à l'Empire ottoman en 1379 et 1424*, în „RÉSEE”, 9, 1971, p. 427—432.

Iată însă că un alt cronicar, acesta de mai târziu și raportându-se la un alt eveniment din domnia lui Basarab I, ne-a păstrat o prețioasă informație despre un nou aspect pecuniar al relațiilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină spre mijlocul secolului al XIV-lea. Cronicarul în cauză este umanistul italian Antonio Bonfini (1434 — 1503), stabilit din 1486 la curtea regelui Matias Corvin, ca lector al soției acestuia, regina Beatrix de Aragon; aici, a scris o amplă istorie a Ungariei, din cele mai vechi timpuri și pînă în 1495, cu multe informații privitoare la istoria românilor din Transilvania ca și din Țara Românească și Moldova⁶. Relatînd evenimentele petrecute la începutul domniei regelui Ludovic I de Anjou (1342 — 1382), Bonfini scrie că, după potolirea răscoalei sașilor din Transilvania, tînărul monarh s-a întîlnit undeva, la fruntarii, cu „Alexander Transalpine Valachie dux”, rebel încă din timpul lui Carol Robert și care i-a solicitat împăcarea, închinîndu-i-se și aducîndu-i daruri foarte prețioase, iar, pentru a nu părea că refuză să plătească regelui dările datorate, i-a dat acestuia de zece ori cîte o sută (adică o mie) de ponduri de aur⁷, după care cei doi s-au împăcat⁸.

Interpretarea acestui pasaj din cronica lui Bonfini pune în discuție mai multe probleme. Cea dintîi este de ordin cronologic: cînd a avut loc întîlnirea și împăcarea dintre Ludovic I și Alexandru (Nicolae Alexandru)? Luînd ca punct de plecare relatările privitoare la această întîlnire, cuprinse într-un izvor narativ mai vechi și anume, cronica lui Ioan de Tîrnave⁹, istoriografia românească mai veche, ca de exemplu autori ca Hasdeu¹⁰, Iorga¹¹ și Onciul¹², a legat acest eveniment de începutul domniei lui Ludovic I și l-a datat în 1343; cum însă descoperirea grafitului de la Biserica Domnească din Curtea de Argeș a dovedit că Basarab I a murit în anul 1352¹³, s-a dedus că în 1343, Nicolae Alexandru nu putea încheia un acord cu Ludovic decît în calitate de asociat și reprezentant al domnului român de la Argeș, părintele său¹⁴. Dar în 1946, Emil Lăzărescu a combătut această datare, ajungînd la concluzia că întîlnirea dintre Ludovic și Nicolae Alexandru ar fi avut loc abia în 1359, deci după moartea lui

⁶ Datele de mai sus despre Bonfini au fost preluate din lucrarea colectivă *Histoire chronologique de la Roumanie*, București, 1976, p. 102.

⁷ *decies centena auri pondo*, în original.

⁸ Anthonius de Bonfinis, *Rerum Hungaricarum Decades*, edid. I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász, t. II, Decas II, Lipsiae (Leipzig), 1936, p. 217. Acest pasaj ne-a fost semnalat, cu multă amabilitate, de către vechiul coleg și prieten Șerban Papacostea, căruia îi aducem și aici sincerele noastre mulțumiri.

⁹ Ioan de Küküllö (de Tîrnave), în *Scriptores rerum Hungaricarum*, ed. J. G. Schwanter, I, Vindobonae (Viena), 1746, p. 174.

¹⁰ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țerei Românești (1230—1380)*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, IV. Introducere, București, 1898 p. CII (după E. Lăzărescu, *op. cit. infra*, n. 15, p. 115, n. 2).

¹¹ N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, în Acad. Roum., „Bulletin de la Section Historique”, 10, 1923, p. 9—10.

¹² D. Onciul, *Anul morții marelui Basarab Voevod*, în „BCMI”, 10—16, 1917—1923, p. 101.

¹³ Publicat de Virgil Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș*, *ibidem*, p. 16, fig. 9, p. 31.

¹⁴ D. Onciul, *op. et loc. cit.*

Basarab¹⁵, părere adoptată în 1951 și de către autorul acestor rînduri¹⁶. Cuvîntul hotărîtor în această controversă istorică l-a avut Z. Păclișanu, care, în 1947, a argumentat temeinic că evenimentul relatat de Ioan de Tîrnave (și, după el de Bonfini), se datează precis între 15 iunie și 17 iulie 1344, cînd Ludovic s-a aflat lângă Brașov și Biertan, la hotarul cu Țara Românească¹⁷; prin urmare, Nicolae Alexandru a încheiat atunci un acord cu Ludovic nu în calitate de unic domn al Țării Românești, ci ca asociat la domnie și reprezentant al tatălui său, Basarab I, cel care realmente intrase încă din 1330 în conflict cu regele Carol Robert, la care se referă cronicarii citați¹⁸. Este deci bine dovedit că evenimentul în cauză a avut loc în 1344.

Revenind la textul lui Bonfini, care, spre deosebire de predecesorul său, cuprinde și mențiunea plății unor dări datorate regelui Ungariei de către voievodul român, constatăm că mai întîi, se ridică problema stabilirii naturii juridice a acestor dări. Cronicarul italian le desemnează recurgînd la sintagma, destul de vagă, *debitis vectigalibus*¹⁹; dar ce puteau fi aceste *debita vectigalia*? După părerea noastră, aici nu poate fi vorba decît de tribut, vechiul *census* pe care îl datora Basarab I coroanei Ungariei pînă la 1330 și pe care nu l-a mai plătit după înfrîngerea armatei lui Carol Robert în 1330, la Posada. Dacă e să dăm crezare afirmațiilor lui Bonfini, reputat în general ca bun cunoscător al izvoarelor anterioare, trebuie să admitem că în 1344, cu prilejul împăcării cu urmașul lui Carol Robert, Nicolae Alexandru a reluat plata tributului ce nu mai fusese plătit din 1330.

Ultima problemă generată de lectura textului lui Bonfini are ca obiect determinarea cvantumului acestui tribut, plata lui efectuîndu-se cu o mie de ponduri de aur: *decies centena auri pondo*. *Pondo*, ablativ (în locul clasicului *pondere*) de la *pondus*, reprezintă aici o greutate, o unitate de masă; se cere deci a i se stabili mărimea. Nu poate fi vorba aici de *pondus* = libră, căci oricare ar fi această libră, cantitatea de aur cîntărind 1 000 de libre ar fi enormă²⁰. În cazul de față, *pondus* este o diviziune a unei alte unități de greutate și anume, reprezintă 1/48-a parte

¹⁵ E. Lăzărescu, *În legătură cu relațiile lui Nicolae-Alexandru Voievod cu ungarilor*, în „Revista istorică”, 32, 1946, p. 115–139, data 1359 la p. 139.

¹⁶ Octavian Iliescu, *Domni asociați în țările române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în „SCIM”, II, 1951, p. 41. Trimiterea de rigoare la studiul lui Emil Lăzărescu nu figurează în textul nostru, deoarece în 1951, autorul citat era deținut politic și, după rînduiala comunistă, Barbu Cîmpina, redactorul responsabil al publicației, a scos citatul respectiv din manuscrisul nostru, deși ne-a mărturisit că apreciază favorabil seriozitatea atît a studiului în cauză, cit și a autorului său.

¹⁷ Z. Păclișanu, recenzie la Emil Lăzărescu, *op. cit.*, în „RIR”, 17, 1947, p. 167–168 (după Șerban Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, publicat mai întîi în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 165–193 și apoi în culegerea de studii ale aceluiași autor strîns în vol. *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, București, 1988, p. 43 n. 30).

¹⁸ V. n. 8 și 9 de mai sus.

¹⁹ Anthoniys de Bonfinis, *op. et. loc. cit.*

²⁰ Peste 300 kg de aur, ceea ce, evident, nu e posibil. Despre *pondus*, fără alt determinant, pentru libră în genere, v. Friederich Frbr. von Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin – Leipzig, 1930, s. v.

dintr-o marcă, potrivit uzului din regatul Ungariei ²¹. În secolul al XIV-lea, în regatul Ungariei se foloseau cu precădere trei tipuri de mărci, ce difereau între ele, ca greutate. Cea mai veche era marca regelui Bela, introdusă la 1194, sub domnia regelui Bela al III-lea (1172 — 1196) și cîntărind, după calculele istoricului maghiar Bálint Hóman, 233,3533 g ²². A doua, menționată începînd din 1224, era o marcă a Transilvaniei și purta diferite nume, ca de exemplu marca de Sibiu, de Rodna, de Bistrița, de Transilvania etc.; greutatea ei se ridica, după calculele aceluiași autor, la 206,7686 g ²³. În sfîrșit, cea de-a treia unitate de greutate era marca de Buda, introdusă la 1271 și rămasă în uz pînă la 1690 era cea mai grea, cîntărind 245,5379 g ²⁴.

Pondul din relatarea lui Bonfini reprezentînd 1/48-a parte din oricare marcă, este evident că valoarea tributului lui Nicolae Alexandru va fi mai mare sau mai mică, în funcție de marca aleasă ca unitate de măsură pentru calcularea lui. Considerînd însă că la vremea respectivă, la Brașov, lîngă care se afla Ludovic de Anjou, ca de altfel în relațiile cu Țara Românească, era în uz marca de Transilvania, a cărei echivalență o vom rotunji la 206,8 g, putem proceda la următorul calcul.

$$\text{pondus} : 206,8 : 48 = 4,308 \text{ g}$$

$$1\ 000 \text{ ponduri de aur} : 4,308 \text{ kg de aur.}$$

Prin urmare, luînd ca bază de calcul marca de Transilvania, cea mai ușoară din cele trei unități de măsură uzitate în acea vreme în regatul Ungariei, tributul plătit lui Ludovic consta nu din bani bătuți, ci dintr-o cantitate de 4,308 kg aur, de titlul 990 — 996 / 1 000, în lingouri.

Convertind această cantitate de aur în ducați venețieni de aur, monetă avînd greutatea teoretică de 3,559 g și titlul de 996/1 000, constatăm că ea ar echivala cu 1 210 piese, iar în florini florentini sau ungurești, a căror greutate teoretică nu depășea 3,53 g, echivalența ar fi fost de 1 217 piese.

Din calculele de mai sus, rezultă că tributul plătit la 1344 de Nicolae Alexandru regelui Ludovic I nu era prea împovărător pentru domnia Țării Românești. Cu alt prilej, am arătat că peste trei decenii, prin 1374, Vlaicu Vodă putea dărui anual minăstirii Vodița echivalentul a 500 ducați venețieni de aur, plus încă 150 de asemenea ducați pentru călugării aceluși locaș, deci în total 650 ducați de aur venețieni pe an ²⁵. Iar potrivit tradiției, primul tribut plătit de Țara Românească Imperiului otoman, la sfîrșitul domniei lui Mircea cel Bătrîn, s-a ridicat la suma de 3 000 bani roșii, adică florini de aur ²⁶, deci de aproape trei ori mai mult, în raport cu

²¹ O marcă avea ca subdiviziuni patru fertó sau 48 ponduri, iar un fertó cuprindea 12 ponduri, Hóman Búlint, *Magyar pénztörténet 1000—1325*, Budapest, 1916, p. 109.

²² *Ibidem*, p. 109, 122—123.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ V. în acest sens Octavian Iliescu, *Les hyperpères de Vlaïcou Voda*, în *RRH*, 24, 1985, calculul de la p. 215.

²⁶ Pentru probabilitatea unui asemenea nivel al primului tribut plătit de Mircea cel Bătrîn lui Mahomed I, deși izvorul care îl consemnează e apocrif, v. M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *SMIM*, II, 1957, p. 27. Pentru data primei plăți a haraciului — anul 1417 — și condițiile istorice în care ea a avut loc, v. P. P. Pannaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, 342—343; Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, vol. II, București, 1974, p. 83—85, propune data 1415.

cel unguresc, din 1344. Cantitatea de o mie de ponduri de aur, menționată de Bonfini, nu reprezenta pe de altă parte decât aproximativ 6% din valoarea despăgubirilor de război oferite de Basarab I lui Carol Robert în 1330, înainte de Posada ²⁷.

Trecînd în Moldova, vom constata și acolo, e drept, ceva mai tîrziu, prestații pecuniare destul de însemnate în relațiile externe ale celui de-al doilea stat românesc al evului mediu. Astfel, împrumutul de 3 000 „ruble de argint frîncești”, acordat în 1388 de Petru I regelui Vladislav Iagello al Poloniei echivala cu 51,817 kg aur sau, în monetă sunătoare, 14 531 ducați de aur emiși de dogii Veneției ²⁸. Iar cînd în 1456, Petru Aron va plăti primul tribut al Moldovei în raporturile ei cu Poarta otomană, cvantumul acestei obligații bănești se va ridica la suma de 2 000 ducați de aur ²⁹; în schimb, în aceeași vreme, mai precis, în 1461 — 1462, tributul otoman al Țării Românești se ridicase simțitor pînă la 10 000 ducați de aur ³⁰.

Relatarea lui Bonfini despre întrevederea dintre Nicolae Alexandru voievod și regele Ludovic I nu a rămas necunoscută vechii noastre istoriografii. Un exemplu în acest sens ni-l oferă *Letopisețul Țării Rumânești*, păstrat într-o copie manuscrisă din secolul al XVIII-lea, unde putem găsi următoarea relatare :

„În zilele acestui domnu ³¹ venit-au Laios ³² craiul ungurêsc cu mulțime de oști în Țara Românească, iar Alexandru Vodă văzînd că nu va putea sta împotriva-i, plecă capul și merse la craiu cu mari daruri, cu o mie de grivne de aur (subl. n.), de s-au închinat și să făgădui că-i va da *dajde pe an* (subl. n.). De aceasta foarte bine păru craiului și-l dărui cu frumoase daruri și-l slobozi ca să domnească cu pace” ³³.

Din lectura acestui fragment și compararea lui cu textul latin al lui Bonfini, filiația izvorului românesc ne apare evidentă : ne aflăm într-adevăr în fața unei versiuni românești prescurtate a originalului latin din secolul al XV-lea. Față de relatarea lui Bonfini, *Letopisețul* aduce însă precizarea prețioasă despre natura juridică a obligației pecuniare asumate de către Nicolae Alexandru voievod, arătînd că este vorba de o *dajde* anuală, deci de un tribut datorat de vasal suzeranului său. Astfel, izvorul românesc confirmă înțelesul de tribut, *census*, pe care l-am dat termenului *vectigalia* folosit de cronicarul italian. Observăm, pe de altă parte, că autorul *Letopisețului* traduce *decies centena auri pondo* prin „o mie de grivne de aur”. Înlocuirea ablativului latin „pondo” din original cu termenul „grivnă” ne arată că autorul *Letopisețului Țării Rumânești* nu cunoștea semnificația exactă a termenului latin, dovadă a faptului că unitatea ponderală respectivă nu mai era de mult în uz la data redactării acestei opere istorio-

²⁷ V. supra, n. 2.

²⁸ Calculul acestei echivalențe la Octavian Iliescu, *Le prêt accordé en 1388...*, cit. supra, n. 5, p. 134—135.

²⁹ Cu privire la actul închinării lui Petru Aron de la Vaslui, v. M. Berza, *op. cit.*, p. 8.

³⁰ *Ibidem*, p. 27.

³¹ E vorba de Nicolae Alexandru voievod.

³² Ludovic I de Anjou.

³³ *Letopisețul Țării Rumânești* edit. St. Nicolaescu, în „Revista pentru istoric, arheologie și filologie”, 11, 1910, p. 106—107. După cum se vede, *Letopisețul* urmează aici aproape întocmai relatarea lui Bonfini privitoare la acest eveniment, de unde rezultă că anonimul lui autor a cunoscut și folosit ca izvor opera umanistului italian.

grafice românești. Dar înlocuirea lui „pondo” cu „grivnă” este greșită, deoarece această denumire se acorda în vechea Rusie unei unități ponderale echivalente cu 409 g sau în alte cazuri cu libra bizantină³⁴, aceasta din urmă echivalind cu 318,69 g³⁵. Este evident că „pondo” din 1344 nu poate avea o asemenea semnificație, căci în acest caz, cvantumul tributului anual consmțit de Nicolae Alexandru s-ar fi ridicat la peste 300 kg de aur, ceea ce nu este cu putință. Singura motivare a acestei transpuneri eronate e datorată existenței unei analogii în întrebuițarea celor două unități ponderale; într-adevăr, atît *pondus* în regatul Ungariei, cît și grivna la ruși erau unități de măsură cu care se cîntărea aurul în bare.

Se pare însă că un ecou mai tîrziu al folosirii pondului, ca măsură de greutate pentru aur, poate fi întîlnit în relațiile dintre Moldova și orașul Bistrița, în timpul domniei lui Ștefăniță. Astfel, într-o scrisoare³⁶ redactată în latinește și la Baia, la 4 martie 1522³⁷, „Thomas Wayvoda pronunță Moldaviae existente”³⁸ cere judei și juraților din Bistrița să intervină pe lîngă doi concetățeni ai lor ca aceștia să-i trimită prin omul său o cantitate de „32 nehezik³⁹ de auro”⁴⁰, precum și în alte afaceri bănești⁴¹. Aici *nehezék*, în ungurește greutate, înseamnă de fapt *pondus*, greutate de 1/48-a dintr-o marcă⁴², deci unitatea de măsură după care era calculată cantitatea de aur ce constituia tributul anual al lui Nicolae Alexandru către regele Ludovic I de Anjou.

Din cele expuse mai sus, rezultă că umanistul italian Antonio Bonfini, avînd acces, cît a stat la curtea regelui Matias Corvin, la arhive oficiale, a consemnat în *Decadele* sale o informație necunoscută altor izvoare și anume, precizarea cu privire la obligațiile pecuniare asumate de voievodul Nicolae Alexandru, ca asociat și poate regent al lui Basarab I⁴³, la întîlnirea din 1344 cu Ludovic I de Anjou. Cum nu avem nici un motiv să ne îndoim de exactitatea datelor înregistrate de Bonfini, considerăm că cele o mie de ponduri de aur, plătite cu acest prilej de domnul român regelui angevin, cu titlul de „debita vectigalia”, reprezintă foarte probabil tributul anual pe care îl datora coroanei Ungariei Basarab I pînă la 1330,

³⁴ Friederich Frhr. von Schrötter, *op. cit.*, s. v. Grivna.

În *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, București, 1988, p. 210, Alexandru Constantinescu și Nicolae Stoicescu ne oferă o prezentare confuză și în parte incorectă a vocii „grivnă”. Autorii confundă „grivna”, unitate ponderală pentru aur și argint, folosită în vechea Rusie în secolele XI—XIV, cu „grivennika”, monedă de argint ruscască de 10 copeici, emisă în sccolul al XVIII-lea.

³⁵ Pentru această echivalență, v. Tommaso Bertelè, *Moneta veneziana e moneta bizantina (Secoli XII—XV)*, în *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, I, Firenza, 1973, p. 113.

³⁶ Publicată de Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță Voievod (1517—1527)*, Iași, 1943, doc. nr. 111, p. 529—530. Acest document ne-a fost semnalat de către cercetătorul Ernest Oberländer Târnoveanu, căruia îi mulțumim și aici pentru amabilitate.

³⁷ „Datum Moldaviae, die Sancti Adriani, 1522” în original; *ibidem*, p. 530.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ nehezék, în ung. greutate, pond.

⁴⁰ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 529.

⁴¹ *Ibidem*, p. 530.

⁴² Hóman Bálint, *op. cit.*, p. 109.

⁴³ Ideea unei eventuale regențe a lui Nicolae Alexandru, în ultimii ani de domnie ai lui Basarab I, a fost emisă de Z. Păclișanu, în recenzia citată mai sus, n. 17, p. 168.

tribut care, după victoria de la Posada n-a mai fost plătit pînă la înțelegerea din 1344. Un aspect altfel necunoscut al relațiilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină a fost astfel pus într-o nouă lumină.

ASPECTS PÉCUNIAIRES DES RELATIONS ENTRE NICOLAS-ALEXANDRE VOÏVODE ET LE ROI LOUIS Ier D'ANJOU

Résumé

Dans son histoire *Rerum Hungaricarum Decades*, l'humaniste italien Antonio Bonfini (1434 — 1503) a enregistré une information selon laquelle le roi de Hongrie Louis Ier d'Anjou (1342 — 1382), au début de son règne a eu une entrevue avec Nicolas-Alexandre, le voïvode de Valachie, fils du voïvode Basarab Ier; à cette occasion, les deux souverains sont convenus de rétablir la paix entre leurs Etats, le prince roumain offrant au roi, des dons précieux et lui payant „decies centena auri pondo” comme „debita vectigalia”. Vu le fait que Bonfini a vécu plusieurs années à la cour du roi Mathias Corvin de Hongrie où il a eu accès aux archives officielles, les informations qu'il fournit sont dignes de foi. C'est pourquoi l'auteur examine dans cet article les aspects pécuniaires de l'entrevue déjà citée — qui a eu lieu en 1344 — et précise d'abord la nature juridique du paiement fait à cette occasion. Selon l'opinion de l'auteur, il y est question de l'ancien tribut („census” ou „vectigalium”) payé par la Valachie à la couronne de Hongrie jusqu'en 1330, suspendu à cette date à la suite de la victoire gagnée par le voïvode Basarab Ier contre le roi Charles-Robert et repris en 1344, par suite de la réconciliation intervenue entre Nicolas-Alexandre et Louis Ier.

En second lieu, l'auteur essaie de préciser le montant de ce tribut. En tenant compte du fait que le terme „pondus” représente 1/48e d'un marc et rapportant cette division au marc de Transylvanie — très probablement pris en considération par les deux parties en 1344 et dont l'équivalence monte à 206,8 g —, le „pondus” respectif pèse 4,308 g. Par conséquent, on peut établir qu'en 1344, Nicolas-Alexandre a versé comme tribut au roi Louis Ier la quantité de 4 kg 308 g or, en barres, soit l'équivalent de 1 210 ducats d'or de Venise.

MĂRI, OCEANE, FLUVII

500 DE ANI DE LA DESCOPERIREA AMERICII

IMAGINEA LUI COLUMB ȘI A LUMII NOI ÎN CULTURA ROMÂNĂ VECHĂ

EUGEN DENIZE

Chiar de la începutul acestui studiu considerăm că se impun câteva scurte precizări, absolut necesare, care să delimiteze cadrul culturii românești, pentru a evita posibile confuzii și posibile întrebări ce ar rămâne fără răspuns. Pentru noi, și sintem convinși că nu numai pentru noi, cultura românească reprezintă totalitatea creațiilor, anonime sau culte, făurite de poporul român în spațiul locuit de români sau în alte colțuri ale lumii. În același timp însă trebuie să avem în vedere și faptul că în spațiul românesc s-a dezvoltat și a evoluat și cultura altor popoare care s-au stabilit aici, în special maghiari și germani, și că această cultură, sau aceste culturi, au exercitat o influență, deloc neglijabilă, asupra culturii românești.

Avînd în vedere acest aspect al problemei, în studiul de față vor apare și câteva referiri la operele unor exponenți ai acestor culturi, opere care cuprind informații importante referitoare la Columb, la marile descoperiri geografice, la Lumea Nouă, informații care, pe această cale, au pătruns și în cultura românească propriu-zisă, au avut o anumită influență asupra ei. Acest lucru este valabil mai ales atunci cînd ne vom referi la primele mențiuni de acest fel înregistrate în spațiul românesc.

Uneori pot apare chiar situații curioase, stranii. Poate fi sau nu poate fi considerată opera lui Despot Vodă, scrisă în timpul peregrinărilor sale prin Europa, el însuși grec de origine, dar ajuns în scaunul domnesc al Moldovei, ca aparținînd culturii românești? Și acesta nu este un caz singular. Răspunsul nostru este afirmativ în sensul că opera lui Despot Vodă aparține, prin forța împrejurărilor, și culturii românești. Ea nu este exclusiv românească, dar este și românească deoarece autorul ei, pe lângă faptul de a fi fost domn al unei țări românești, a avut o contribuție destul de importantă și la dezvoltarea culturii din spațiul românesc.

Oricum, toate aceste probleme, care pot crea confuzii și pot ridica întrebări cu privire la sfera de cuprindere a culturii românești, situație pe care am încercat să o prevenim prin explicațiile din această scurtă introducere, nu depășesc mijlocul secolului al XVII-lea, atunci cînd apare prima mențiune scrisă românească referitoare la Columb și la Lumea Nouă. Din acest moment studiul nostru va avea în vedere numai lucrările, manuscrise sau tipărite, în limba română, cele care au făcut ca imaginea lui

Columb și a Lumii Noi să fie tot mai bine cunoscută nu numai oamenilor de cultură, ci și unui număr de cititori, în permanentă creștere, din spațiul românesc.

Una din trăsăturile fundamentale ale culturii și ale istoriografiei românești dintotdeauna a fost tendința firească de a se raporta la universal, de a se integra acestui universal dar, în același timp, de a integra organic universalul în propriile ei cadre de manifestare. Această tendință explică și faptul că Lumea Nouă a intrat în atenția culturii românești încă de timpuriu, mai devreme decât în cultura țărilor din același spațiu geografic¹.

Primele mențiuni despre Lumea Nouă pot fi întâlnite în opera cărturarului Maximilianus Transylvanus (1490 — 1538)², descendent din părinți sași transilvăneni, așa cum o arată și numele său, devenit secretar al lui Carol Quintul, care a publicat la Köln, în 1523, lucrarea *De Moluccis insulis*...³. În această lucrare, care constituie cel mai vechi izvor tipărit despre expediția lui Magellan, apar interesante informații și despre expansiunea maritimă a Spaniei. După ce amintește tratatul de la Tordesillas din 1494, autorul spune că „... spaniolii navigând către miazăzi și apoi către apus au găsit continent și insule mari și nenumărate cu belșug de aur și perle și alte bogății. Și în vremea din urmă au găsit o foarte mare cetate mediterană numită Temis-Titan, așezată pe lagună ca și Veneția...”⁴. Demne de reținut sînt ultimele cuvinte cu care Maximilianus Transylvanus își încheie lucrarea, cuvinte de laudă la adresa navigatorilor spanioli: „Marinari, firește, mai vrednici de amintirea noastră, decât cei care fură numiți de cei vechi Argonauți, care navigară cu Iason pînă la fluviul Phasis, în marea cea mare⁵, iar această corabie⁶ mult mai vrednică de a fi așezată printre stele, decât cea veche a lui Argus, care pornind din Grecia, merse pînă la marea cea mare, pe cînd a noastră, în afara strimtorii Gibraltarului, navigând pe marea Oceanul către miazăzi și Polul Antartic și apoi întorcîndu-se către apus și mergînd într-atît pe acea cale, încît trecînd sub cerul lumii, merse în răsărit și apoi se întoarse în apus, acasă, în Sevilla”⁷.

¹ Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, *Imaginea Lumii Noi în țările române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii pînă în 1859*, București, 1977, p. 21, n. 29.

² Despre viața și activitatea lui Maximilianus Transylvanus a se vedea Francisc Pall, *Maximilian Transylvanus, autor al relatării despre expediția lui Magellan*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, VII, 1964, pp. 35—95; idem, *Maximilien Transylvanus auteur du récit de l'expédition de Magellan*, în „Nouvelles Études d'Histoire” publiées à l'occasion du XIIe Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965, pp. 141—152; Lucian Roșu, *The Romanian Humanist Maximilianus Transylvanus at the Court of Charles Vth*, în *Români în istoria universală*, vol. III, 1, coordonatori I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1988, pp. 17—19.

³ Titlul integral al lucrării în limba română este *Despre insulele Moluce și încă despre alte minunății pe care noua călătorie pe ape a castilienilor... le-a scos la iveală; epistola lui Maximilian Transylvanus către prea veneratul cardinal de Salzburg, foarte plăcută la citit, apărută în volumul Cu Magellan în jurul lumii. Relatarea lui Antonio Pigafetta și alte izvoare contemporane*, ed. P. A. Georgescu, București, ed. a II-a, 1962, pp. 181—214.

⁴ *Ibidem*, p. 189.

⁵ Marea Neagră.

⁶ Corabia „Victoria” cu care Sebastian El Cano s-a reîntors la Sevilla la 8 septembrie 1522.

⁷ *Cu Magellan în jurul lumii...*, p. 214.

Deși publicat la Köln, acest opuscul a pătruns destul de repede, datorită aprecierii de care s-a bucurat în rîndul contemporanilor⁸, și în bibliotecile cărțurilor din țările române, de exemplu în cea a învățatului secui István Székely (m. 1563), care l-a utilizat la rîndul său în prima monografie universală scrisă în limba maghiară și tipărită la Cracovia în 1559 cu titlul *Chronica az vilagnac yeles dolgairol* (Cronică despre întîmplările de seamă ale lumii), unde se relatează pe scurt despre călătoriile lui Columb, Vespucci și Magellan⁹.

Și un alt mare cărturar din Transilvania, de data aceasta român, Nicolaus Olahus (1493 — 1568), menționează în treacăt Lumea Nouă într-o *Cuvîntare improvizată către Carol Quintul*... , rostită la Augsburg, la 1 octombrie 1530. Într-o viziune idilică el se adresa împăratului, gloriificînd „conquista” : „Într-adevăr, împodobindu-l cu trofee — rostea el — tu n-ai adăugat strălucitorului tău imperiu numai acea parte a lumii occidentale, care este foarte bine cunoscută, ci ai supus puterii tale și insula aceea maritimă, necunoscută înainte, pe care oamenii o numesc Lumea Nouă. Dar ceea ce este demn de laudă și mai salutar este faptul că populațiilor acelei insule, care trăiau pînă acum ca dobitoacele, fără vreo religie, lege sau dreptate, le-ai făcut cunoscută religia noastră creștină, le-ai statornicit legi și te-ai îngrijit ca adevărul Evangheliei să ajungă pînă la conștiința lor”¹⁰.

În același an 1530, apărea la Cracovia lucrarea învățatului sas brașovean Johannes Honterus (1498 — 1549), *Rudimenta cosmographica*, a cărei ediție definitivă a fost tipărită la Brașov, în 1542. Pe harta generală a globului pămîntesc apar „America” pentru America de Sud, „Paria” pentru America de Nord și insulele Isabella (Cuba) și Spagnolla (Haiti)¹¹. De asemenea textul versificat al cosmografiei, considerată ca primul „Atlas Minor” din Europa Centrală și Sud-Estică¹², conține două referiri interesante la Lumea Nouă, fără a o aminti însă în mod direct. Astfel, versurile 851 — 854 spun că : „Necunoscută în vremuri apuse se află departe o/Insulă foarte bogată-n comori, cu cîmpii roditoare./De căutători de-avuții, de noi lucruri, fu descoperită, /Prima în drum se ivi la extremul soare-apune”¹³ iar versurile 912 — 918 : „Ce mai urmează aici ? Fără număr sînt insulele multe ce /Zac ele-n mijloc de ape-n Oceanul cel mare, profund. /Parte-s de om cultivate, iar parte-s deșertului pe unde/

⁸ F. Pall, *Maximilianus Transylvanus, autor...*, pp. 83—84.

⁹ *Ibidem*, p. 87; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 15.

¹⁰ Nicolaus Olahus, *Correspondență cu umaniști batavi și flamanzi*. Cuvînt înainte, antologie, note și bibliografie de Corneliu Albu. Traducerea textelor din limba latină de Maria Capoianu, București, 1974, p. 61. Pentru Olahus a se vedea și *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul) (1493—1568). Texte alese*. Studiu introductiv și note de I. S. Firu, Corneliu Albu, București, 1968, pp. 11—111.

¹¹ Gernot Nussbächer, *Johannes Honterus. Sein Leben und werk im Bild*, Bukarest, 1973, pp. 17—18 și 49; Aurel Cotu, *O carte rară: Johann Honterus — Rudimenta cosmographica*, în vol. *Țirgoviște, cetate a culturii românești*. Lucrările sesiunii științifice din 21—23 decembrie 1972. Partea I, *Studii și cercetări de bibliologie*, București, 1974, pp. 235—245.

¹² Wilhelm Bonacher, *Die Atlantes minores des 16 und des ersten Viertels des 17. Jahrhunderts*, în „*Kartographische Nachrichten*”, 12, 1962, pp. 59—61.

¹³ „Est etiam ulterius non visa prioribus anni/Insula, dives opum cultuque immanis agresti. / Quam luci studium rerumque cupido novarum / Prima sub extreme conspexit sole cadente”. (Johannes Honterus, *Rudimenta cosmographica. Elementele cosmografiei. Brașov 1542*. Textul original și traducerea în limba română de Valeria Căliman, cu o introducere de Paul Binder și Gernot Nussbächer, Cluj-Napoca, 1988, pp. 72—73).

Fiarele pasc în neștire în locuri închise de mare. /Unele, astăzi celebre, nici nume nu au cealalte. /Multe pierdutu-și-au faima și numele de odinioară. /Noi ancora-vom, aicea în port, obositele nave”¹⁴.

Cosmografia honteriană a cunoscut numeroase reeditări la Basel, Zürich, Anvers și în alte orașe, pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea¹⁵, și a constituit totodată manualul pentru învățarea geografiei la școala din Brașov, printre elevii căreia s-a numărat și secretarul lui Mircea Ciobanul, domnul Țării Românești, un anume Demetrios, ce a avut astfel posibilitatea să afle și de existența Lumii Noi¹⁶.

De asemenea nu trebuie pierdut din vedere faptul că toți interlocutorii români ai regilor Spaniei, și au fost destul de mulți în secolul al XVI-lea, știau că autoritatea acestora se întindea dincolo de ocean, peste țări întinse, bogate în aur, argint și mirodenii¹⁷. Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie Despot Vodă care, deși de origine greacă, a fost domn al Moldovei între 1561 și 1563, în tinerețe a luptat în armatele lui Carol Quintul și, fiind și un talentat scriitor, a publicat la Anvers o lucrare referitoare la evenimentele militare la care participase. Lucrarea s-a intitulat *De Marini quod Terovanam vocant atque Hedini expugnatione* și a fost dedicată viitorului rege al Spaniei, Filip al II-lea¹⁸. Vorbind despre Carol Quintul, Despot Vodă arată că: „Imperiul său se întinde mult în toate părțile pămîntului, și colosala sa putere e cunoscută nu numai în regatele Germaniei, Spaniei, Italiei, Belgiei, întregii Africe și în celelalte insule, al căror număr nu se mai știe, ci se lățește pînă la marginile Indiei occidentale, necunoscută veacurilor anterioare și aflată prin virtutea, curajul și norocul lui”¹⁹. Inexactitate necesară dacă se au în vedere scopurile urmărite de autor²⁰.

O lucrare aparte, rămasă însă în manuscris²¹, este *Catechis Christiana* (Catehismul creștinesc), scrisă în 1574 de cărturarul protestant de origine greacă Jacob Paleologul din Chios (c. 1520 – 1585), stabilit în Transilvania, dar avînd legături și cu Țara Românească pe care a vizitat-o

¹⁴ Sed quid nota sequor? Multae sine lege iacentes / Insulae Oceano in magno medioque profundo / Partim homini cultae, partim deserta ferarum / Pascua, neglectis pelagi clauduntur in oris. / Quaedam iam celebres, olim sine nomine terrae, / Multarum nec honor priscus neque nomen habetur / Sed libet hoc portu fessas subducere naves”. (*Ibidem*, pp. 76–77; vezi și Bernhard Capesius, *Deutsche Humanisten in Siebenbürgen*, ed. a II-a, Bukarest, 1974, p. 97, versurile 912–918).

¹⁵ G. Nussbächer, *op. cit.*, p. 18.

¹⁶ P. Binder, *America Latină în literatura de specialitate din Transilvania în secolul XVI*, în „Lumea”, nr. 39(517) din 20 septembrie 1973, p. 30; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, pp. 16–18.

¹⁷ Virgil Căndea, Constantin I. Turcu, *România și America Latină. Tradiții și actualitate*, București, 1970, p. 8.

¹⁸ Emile Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos, Seigneur de Samos, Marquis de Paros, Comte palatin et Prince de Moldavie*, Paris, 1889, p. XXXIX.

¹⁹ *Arhiva istorică a României*, tom II, București, 1865, p. 71.

²⁰ La 22 octombrie 1555, la Bruxelles, Carol Quintul îi dădea lui Despot Vodă un decret solemn cu privilegiul de a crea notari publici și doctori dintre absolvenții universităților, acordîndu-i și titlul de cavaler cu stemă nobiliară prin care putea să se folosească de toate drepturile nobililor Imperiului Roman (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, pp. 151–158, doc. 200).

²¹ Inclus în codicele Thoroczkai din Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj, cf. András Bodor, *Paleologus Jakab tanitása a türelmességről* (Învățăturile lui Jacob Paleolog despre toleranță), în „Keresztény Magvető”, Cluj, 78(1972), nr. 2–3, p. 125; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 18.

în vara anului 1573, fiind primit cu deosebită cinste la curtea domnească din București de către Alexandru al II-lea Mircea și soția acestuia, doamna Ecaterina Salvaresso, compatrioata învățatului²². În scrierea amintită, Paleologul se apleacă cu înțelegere asupra traiului băștinașilor din Mexic și își exprimă părerile prin intermediul unuia dintre eroii închipuiți ai narațiunii sale, Telephus, un indian ajuns la Cluj. În dialogul imaginar, la care iau parte doi studenți, Petrus și Paulus, un preot, evreul Samuel și Telephus, se discută asupra originii și egalității religiilor și se înfățișează multe idei îndrăznețe, combătându-se duritatea colonizatorilor spanioli, elogiindu-se toleranța în materie de credință și relevându-se gradul de civilizație și cultură atins de unele popoare indigene evoluat din America Centrală²³. Este posibil ca autorul să fi fost influențat de renumita lucrare a lui Bartolomé de Les Casas²⁴, *Brevísima relación de la destruyción de las Indias*, tipărită în 1552.

În rest celelalte informații despre Lumea Nouă care au circulat în spațiul românesc în secolul al XVI-lea pot fi întâlnite în cultura maghiară din Transilvania și sînt, în cea mai mare parte, mențiuni întâmplătoare. Astfel, istoricul Miklós Istvánffi (1535 — 1615) se referă în trecut la descoperirea Lumii Noi prin călătoriile lui Columb, Vespucci și Magellan²⁵, și amintește despre cumplita maladie veneriană a sifilisului, pe care europenii l-ar fi contractat de la indienii din America²⁶, făcînd ravagii în Europa acelei vremi și de timpuriu chiar în Transilvania²⁷. Într-un poem de inspirație antiotomană, *Török császárok krónikája* (Cronica sultanilor otomani) atribuit lui Janós Csimar Baranyai (c. 1560 — 1601) și tipărit la Sibiu între 1597 și 1599²⁸, se făcea o vagă aluzie și la „insulele uriașe din mare”²⁹, adică la ceea ce se credea pe vremea aceea că reprezintă Lumea Nouă. De asemenea, au circulat în Transilvania, în acest secol, cîteva lucrări de referință despre Lumea Nouă, cum ar fi cea a teologului și filologului german Simon Grynaeus (1493 — 1541), intitulată *Novus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum* (Lumea nouă a ținuturilor și insulelor necunoscute de cei vechi), cea a călătorului flamand Apolinus Laevinus, *Libri quinque de Peruviae regionis inventione et rebus in*

²² *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970, pp. 412—413; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 18.

²³ A. Bodor, *art. cit.*, pp. 127—129; P. Binder, *art. cit.*, p. 30; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, pp. 18—19.

²⁴ Pentru Las Casas a se vedea R. Marcus, *Les Casas, A selective bibliography*, în vol. *Bartolomé de Las Casas in History. Toward an understanding of the Man and his work*, ed. by J. Friede and B. Keen, Northern Illinois University Press, 1971, pp. 603—616; J. Pérez de Tudela, *Significado histórico y escritos del padre Las Casas*, Madrid, 1957; R. Menéndez Pidal, *El Padre Las Casas, Su doble personalidad*, Madrid, 1963; L. Hanke, *La lucha española por la justicia en la conquista de América*, Madrid, 1967; J. García Oro, *Cisneros y la reforma del clero español en tiempo de los Reyes Católicos*, Madrid, 1971.

²⁵ Nicolai Isthvanfi, *Historiarum de rebus Ungaricis*, Libri XXXIV, Coloniae Agripinae, 1622, pp. 24—25.

²⁶ Tibor Wittmann, *Az Ujvilág képe Comenius didaktikai műveiben* (Imaginea Lumii Noi în operele didactice ale lui Comenius), în „Acta Historiae Litterarum Hungaricarum”, Szeged, X—XI (1971), p. 93.

²⁷ *Istoria medicinei românești*, București, 1972, pp. 91—92.

²⁸ Gernot Nussbächer, *Tipărituri sibiene necunoscute de pe la 1600*, în „Revista arhivelor”, IX (1966), nr. 1, p. 113.

²⁹ Idem, *Neue Beiträge über das Druckwerk „Török császárok krónikája”*, în „Magyar Könyvszemle”, 86 (1970), nr. 4, pp. 387—394.

eadem gestis, dedicată descoperirii și cuceririi provinciei Perú, compendiul iezuitului italian Giovanni Pietro Maffei (1536 — 1603), *Historiarum indicarum libri XVI* (Șaisprezece cărți ale istoriilor indiene) etc.³⁰

Dar, așa cum am mai arătat, toate aceste informații și cunoștințe despre Lumea Nouă, care au circulat în spațiul românesc în secolul al XVI-lea, la fel ca și într-o mare parte a secolului următor³¹, fac parte din sfera culturii maghiare din Transilvania și ne interesează într-o măsură mai mică în studiul de față. De aceea în continuare ne vom opri atenția numai asupra felului în care cultura românească a recepționat și reflectat informațiile referitoare la Lumea Nouă și la eroul principal al descoperirii ei, marele navigator genovez Cristofor Columb.

Este sigur faptul că, în afară de Transilvania, informațiile despre descoperirile geografice s-au răspândit și în Moldova și Țara Românească încă din secolul al XVI-lea³², chiar dacă nu dispunem de surse certe în acest sens. În schimb, în secolul al XVII-lea și la începutul celui următor are loc o adevărată explozie a informațiilor în acest domeniu care, după părerea noastră, este o confirmare indirectă a existenței lor anterioare în cultura română.

Astfel, informațiile despre Lumea Nouă apar în operele unora dintre principalii exponenți ai culturii românești ai vremii. Marele cronicar moldovean Miron Costin (1633 — 1691) spune, în lucrarea *De neamul moldovenilor* că „... în patru părți înpart istoricii lumea... A patra parte ieste America, care parte așa ieste depărtată și vine cum ar fi suptu noi, că cîndu ieste la noi zioă, la dînșii atuncea ieste noapte și cîndu la noi noapte, la dînșii zioă, că fiind pămîntul rătundu, cum ar fi împotriva noastră, suptu noi acea parte ieste”³³. Afirmările acestea dovedesc nivelul destul de înalt de cunoștințe la care ajunsese cultura românească a vremii.

Dacă Dimitrie Cantemir (1673 — 1723), principalul exponent al culturii românești pînă în secolul al XIX-lea, amintește doar în treacăt de America³⁴, noi fiind convinși că el avea cunoștințe mult mai vaste despre noul continent, informații mai numeroase pot fi găsite în opera stolnicului Constantin Cantacuzino (1640 — 1716). Pe lângă faptul că poseda în biblioteca personală un număr important de lucrări conținînd informații numeroase despre Lumea Nouă³⁵, el amintește în două rînduri America: prima dată cînd face o scurtă trecere în revistă a tuturor con-

³⁰ Adám Dankanits, *XVI századi olvasmányok* (Lecturi din secolul al XVI-lea), Bukarest, 1974, pp. 81, 103.

³¹ P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, pp. 21—26.

³² *Ibidem*, p. 26.

³³ Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 262.

³⁴ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, în *Opere complete*, vol. IV. Text stabilit și glosar de Stela Toma. Prefață de Virgil Cîndea. Studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie și indici de Nicole Stoicescu, București, 1973, p. 89.

³⁵ Pentru biblioteca stolnicului a se vedea Corneliu Dima-Drăgan, *Un catalog necunoscut al bibliotecii stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Revista arhivelor”, VII, 2, 1964, pp. 286—303; idem, *Biblioteca unui umanist român. Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1967, pp. 109—124; idem, *Un cărturar român din secolul al XVII-lea studia istoria și geografia Americii*, în idem, *Ex libris. Bibliologie și bibliofilie*, București, 1973, pp. 352—354; idem, *Biblioteca umaniste românești*, București, 1974, p. 135; Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*. Traducere din limba italiană de D. D. Panaitescu și Titus Părvulescu. Prefață de Virgil Cîndea, București, 1973.

continentelor cunoscute³⁶, iar a doua oară cînd se referă la stadiul general al cunoștințelor geografice, la greutățile pe care le mai avea de întîmpinat știința din vremea sa: „Și adevărat așa iaste, că am ispitit aceasta și am văzut că și acestea țăr(i) ce sînt spre noi și de a noastră, măcar cari-s mai aproape de acei scriitori, însă destule greșeli sînt și în nume și în locuri. Și unele care nu sînt, zic că sînt și altele care sînt le tac. Zic dar de al-acestea țări, povestesc gheografii așa, dacă încă de cele Indii ale Răsăritului și ale Apusului și alte locuri ce-s într-acolo, ce de povești și de neadevăruri scriu și zic! Însă nici drept aceasta a-i huli de tot trebuie, atît de mult ostentînd și trudind multe și mai de toate; pentru folosul multora”³⁷.

Un alt mare cronicar al vremii, Radu Popescu (1658 — 1729) este primul care, vorbind despre Lumea Nouă, arată că ea a fost descoperită de Cristofor Columb: „America, Lumea cea Noao, o au aflat Cristov Columb, călugăr frînesc, cu cheltuiala Spaniolului, care au fost neștiută de noi și lumea noastră de ei neștiută”³⁸. Această afirmație, foarte importantă pentru subiectul nostru, plasată greșit în timpul domniei lui Neagoe Basarab (1512 — 1521), conține o eroare, Columb nefiind călugăr, dar și o idee fructificată abia de știința contemporană, aceea că, de fapt, descoperirea Lumii Noi nu a fost doar o simplă descoperire, ci o întîlnire între două civilizații³⁹.

Dacă Radu Popescu a fost primul dintre marii noștri cronicari care amintește fapta lui Columb, cea mai veche mențiune despre navigatorul genovez în cultura românească datează însă de pe la mijlocul secolului al XVII-lea⁴⁰. Ea poate fi întîlnită în *Cartea cea numită hronograf...*,⁴¹ tradusă de Stoica grămăticul⁴² pe la 1650 — 1660 după un cronograf rusesc din 1617 sau 1620, inspirat la rîndul său din cronică polonezului Martin Bielski, apărută la Cracovia în 1551 și considerată a fi izvorul cel mai important pentru cunoașterea lui Columb în Europa răsăriteană⁴³. Iată cîteva pasaje mai semnificative „... au trimes craiul Spaniei, Ferdipant, om den țara lui în laturile cele depărtate și în ostroavele mării cu numele Hristofor, după a lui cerere, de neam voloșanin (italian -n.n.). Și de neam se chema Calimbos... Și au mers den pămîntul Spaniei pe trei corăbii și au luat cu sine de toate felurile de lucruri și povări... Și merse pe mare cinci săptămîni și jumătate și pămînt nicăiri nu văzu. Și află doo ostroave, celui dentăiu ostrov îl chieama Eganna pe numele crăiașei Spaniei... Și de la acel ostrov cătră altul au mers și celui ostrov nu-

³⁶ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni* vol. I, ed. M. Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, 1961, p. 65.

³⁷ *Ibidem*, p. 11.

³⁸ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 35.

³⁹ Despre această nouă optică în abordarea faptei lui Columb vezi studiul lui Antonio Gómez Robledo, *Descubrimiento o encuentro*, în „*Historia mexicana*”, 146, XXXVII, 1987, núm. 2, pp. 283—300.

⁴⁰ Doru Mihăescu, *Cea mai veche narațiune în limba română despre Descoperirea Americii*, în „*România literară*”, XVII, nr. 17 din 26 aprilie 1984, p. 20.

⁴¹ Biblioteca Academiei Române (în continuare se va cita B.A.R.) ms. 1385.

⁴² *Ibidem*, ms. 1570, f. 166.

⁴³ Janusz Tazbir, *La conquête de l'Amérique à la lumière de l'opinion polonaise*, în „*Acta Poloniae Historica*”, 17, 1966, p. 6; idem, *Christopher Columbus in early polish literature*, în *ibidem*, 25, 1972, pp. 111—112; idem *La connaissance de l'Amérique chez les habitants de la République nobiliaire aux XVIe—XVIIe siècles*, în *ibidem*, 60, 1989, pp. 5—32.

mele i-au zis Ispanna”⁴⁴. În continuare este prezentată o a doua călătorie a lui Columb în America⁴⁵, iar după ce se arată că numele noului continent provine pe nedrept de la navigatorul Amerigo Vespucci, sint descrise ultimele două călătorii ale lui Columb, oamenii pe care i-a găsit aici, bogățiile locurilor nou descoperite⁴⁶.

Instaurarea regimurilor turco-fanariot în Moldova și Țara Românească și a celui habsburgic în Transilvania nu a reprezentat o deviere în dezvoltarea firească a culturii românești și, cu atât mai puțin, o înstrăinare culturală a poporului român. Accesul la cultura scrisă, mai larg încă în secolul al XVII-lea față de epocile precedente, cunoaște o extindere treptată, dovedită de existența unui nunăr tot mai mare de dieci și grămăticide înmulțirea școlilor, de frecvența copiere și traducere a unor opere importante, de tot mai numeroșii știutori de carte care iscălesc în acte etc. Între aspectele progresului cultural din secolul al XVIII-lea un loc fundamental îl are înmulțirea elementelor de cultură laică. Deși dezvoltarea lor este încă lentă, ea nu este mai puțin evidentă atât în ansamblul literaturii care se citește⁴⁷, cât și în învățămîntul care se predă în școli. În aceste condiții asistăm la o înmulțire considerabilă a informațiilor și cunoștințelor despre Lumea Nouă. În secolul al XVIII-lea are loc, de altfel, o creștere considerabilă și a numărului de traduceri românești, efectuate în special prin intermediare grecești sau rusești, după lucrări apărute în Europa apuseană⁴⁸. Totuși nu trebuie să pierdem din vedere faptul că toate aceste informații despre Lumea Nouă sînt rezultatul unui import cultural (traduceri) și nu al unei creații proprii, al unui efort propriu de sinteză. Importantă este însă selecția textelor alese pentru a fi traduse, selecție care reflectă capacitatea de asimilare și tendințele dominante din cultura românească a vremii.

Astfel, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea datează un manuscris din care s-au păstrat doar 11 file și care se referă la obiceiurile aztecilor⁴⁹. O altă traducere s-a făcut după un opuscul apărut în Occident, în 1740, cu titlul *Pentru descoperirea a multor împărății și locuri care s-au descoperit și s-au aflat de portugali*, traducere păstrată în două copii, una de pe la 1750⁵⁰ și alta de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui următor⁵¹. Aici, pe lângă informațiile care pot fi găsite și în alte tra-

⁴⁴ B.A.R., ms. 1385, f. 441 v. — 442 v.

⁴⁵ Ibidem, f. 442—443.

⁴⁶ Ibidem, f. 443—443 v.

⁴⁷ D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945; Al. Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700—1821). Studii și texte*, București, 1968; M. Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, București, 1968, p. 110; pentru istoriografia epocii a se vedea L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, pp. 64—83; idem, *Evoluția științei istorice românești*, în „Revista de istorie”, tom 34, nr. 7, 1981, pp. 1236—1237.

⁴⁸ P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 37.

⁴⁹ B.A.R., ms. 5630, 11 f.

⁵⁰ Ibidem, ms. 3533.

⁵¹ Ibidem, ms. 2864; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, pp. 38—39; P. Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVIIe et XVIIIe siècles*, III în „Revue Roumaine d'Histoire”, X, 1971, nr. 4, p. 719, și n.42; G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești, B.A.R. 1601—3100*, vol. II, București, 1983, p. 391, Vezi și Darie Novăceanu, *Pentru Columb și pentru America*, în „Revista literară”, XVI, nr. 41 din 13 octombrie 1983, p. 21.

duceri, se formulează ideea că navigatorul genovez a fost conștient de la început că trebuie să descopere o lume nouă, un nou continent : „... Columbul îndemnându-să din ispitirile și faptele portughezilor au socotit că putea cineva a face și mai mare oarece lucru decît făcură aceia și numai prin cercetarea și luarea aminte a (unor) harte de lumea noastră au chipzuit că trebuie să fie și o altă lume, și că ar fi putut să o afle cineva, mergînd de-a pururea cu corabia spre apunerea soarelui”⁵². În același manuscris este amintită cucerirea Mexicului de către Hernán Cortés și a Perú-ului de către Pizarro și Almagro⁵³, apărînd și întrebarea crucială : „Nu știm de să cade a ne mira de îndrăzneța bărbăție a acelor carii au aflat și au supus alîtea locuri, sau să urim mai mult sălbăticia lor”⁵⁴, la care se dă și un fel de răspuns care-l absolvă pe Columb de crimele conquistadorilor : „Această amestecătură a mărimii și a cruzimii, uimește și turbură pe fiește cine. Faptele cele mari ale biruitorilor Americăi, să necinstească de multe grozăvii, a cruzimii lor ce vede cineva citind istoria. Iară slava lui Columb se păzește de-a pururea strălucită”⁵⁵. Este o condamnare fermă a cruzimii generate de expansiunea colonială spaniolă ca, de altfel, de orice expansiune colonială. De asemenea este admirată fapta lui Magellan și a lui Sebastian El Cano : „... carele s-au apucat să facă prin mare încunjurare împrejur a toată sfera lumii. Asămine este și slava lui Sebastian Cano, carele au săvîrșit această minunată călătorie, care în zioa de astăzi nu să mai socotește în loc de minune ca mai înainte”⁵⁶.

În același manuscris este scoasă în evidență bogăția pămînturilor nou descoperite, precum și impactul acestei bogății asupra vechiului continent : „Această parte de pămînt a Americii au fost încă vrednică de însemnare, pentru dobitoacele ei și pentru pomii cei de-a pururea înverzîți și felurile de erburi care în celelalte trei părți a lumii nicidecum nu se află. Numai cai, grîul și herul lipsite de la Mexico și de la Peru . . . Este adevărat că America în vremea de acum îndestulează pînă și pe cei de mai jos cetățeni a Europei cu cele trebuincioasă și cu feluri de dulceți și mai virtos cu metalurile de aur și de argint . . . Însă, pe urmă, cite puțin, puțin, această adăogire și îndestulare a aurului și a argintului trecînd din mînă în mînă și adunîndu-să la mai multe locuri s-au împărțit întocma și la alții. Prețul lucrurilor puțin după aceia, în toată Europa s-au suit cu aceeași analoghie”⁵⁷. Este prefigurată aici ceea ce mai tîrziu istoriografia va dezbate cu aprindere ca fiind așa-numita „revoluție a prețurilor”.

O altă traducere, de asemenea anonimă și fragmentară, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea⁵⁸, scoate în evidență scăderea populației Spaniei ca urmare a permanentelor războaie, scădere ce periclită și stăpînirea ei în Lumea Nouă : „... Această lipsă de oameni au lucrat de s-au lăsat aceștia ca și ceilalți, multe locuri de treabă sau oști și pe încet li-au căutat a merge la alte locuri de care s-au apucat. Și așa de aice iste

⁵² B.A.R., ms. 3533, f. 22.

⁵³ Ibidem, f. 31 v. — 38 și 38 v. — 42.

⁵⁴ Ibidem, f. 41.

⁵⁵ Ibidem, f. 43 v.

⁵⁶ Ibidem, f. 43 v. — 44.

⁵⁷ Ibidem, f. 27—28.

⁵⁸ G. Ștrempel, *op. cit.*, III, București, 1987, p. 154.

că ceilalți oameni de abia pot apăra ostroavele și țările ce sînt pre țărnu-
rile mării la Lumea Noao”⁵⁹.

Două cosmografii din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, una scrisă de Antim, ieromonah la mănăstirea Cozia, în 1767⁶⁰, iar cealaltă de Anatolie ierodiacon, în orașul Rîmnicului, în 1774⁶¹, amintesc doar în treacăt despre Lumea Nouă. Prima amintește America atunci cînd arată că lumea se împarte în patru părți⁶², iar cea de-a doua o amintește într-un context asemănător, adăugînd cîteva detalii și despre călătoriile lui Columb, Vespucci, Magellan și El Cano⁶³.

În 1762 dascălul Alexandru Atanasiu a tradus pentru boierul Iordache Darie din Dărmănești, lucrarea intitulată *Gheografie noao*, după cartea tipărită în trei volume la Veneția, în 1760, de Gheorghe Fațeaș, care, la rîndul ei, prelucra versiunea italiană a unei traduceri franceze după un îndepărtat original englez din secolul al XVII-lea⁶⁴. Sînt descrise, cu amănunte destul de importante, diferitele părți ale Lumii Noi, cum ar fi Mexic, Noul Mexic, Florida, Perù, Brazilia, Chile, Paraguay și alte zone din America de Nord⁶⁵, insistîndu-se asupra climei, a fertilității pămîntului, a comerțului, a lucrurilor rare, a organizării administrative, a firii locuitorilor și limbii pe care o vorbesc. Cristofor Columb este amintit numai în trei rînduri și anume, ca descoperitor al insulelor Jamaica, Espaňola și Puerto Rico⁶⁶.

O traducere anonimă, intitulată *A tot de opștii istorii a lumii*, după o ediție prescurtată a sintezei istoricului german Julius August Remer (1738 — 1803), *Handbuch der allgemeinen Geschichte*, tipărită în trei volume la Viena și conținînd o istorie universală din antichitate pînă la 1783⁶⁷, a circulat, mai ales în Moldova, în două copii manuscrise, una datînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea⁶⁸, iar cealaltă fiind alcătuită între 24 noiembrie 1813 și 6 iunie 1814 la cererea serdarului Tudurache⁶⁹.

⁵⁹ B.A.R., ms. 3515, f. 2.

⁶⁰ G. Ștrempele, *op. cit.*, I, București, 1978, pp. 367--368. Manuscrisul provine din biblioteca episcopului Dionisie al Buzăului și are următoarea mențiune: „Scrisă de mine, păcătoșul și nevrednicul rob Anthim, ieromonah ot sfinta mănăstire Cozia. Martie 31 dñi (= zile) 1767”.

⁶¹ *Ibidem*, p. 272.

⁶² B.A.R., ms. 1556, f. 16.

⁶³ *Ibidem*, ms. 1267, f. 122 v.

⁶⁴ Arh. St. Iași, ms. 121 și B.A.R., ms. 2349; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 16; Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p. 185; N. Iorga, *Francmasoni și conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare”, seria a III-a, tom VIII, 1928, pp. 301—304; Al. Dușu, *op. cit.*, pp. 226—228; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 40.

⁶⁵ B.A.R., ms. 2349, f. 209 v. — 237 v.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 250—252 v. Informațiile despre Columb seamănă cu știrile de ziar. Ele sînt următoarele: „Pentru Ghiamai. Histofoer Columb au descoperit acest ostrov la anul 1494, cînd au mersu al doilea rînd la America” (f. 250). „Pentru ostrovul Spaniola. Și pe acesta l-au descoperit Columb la 1492: spaniolii ce l-au supus l-au numit Spaniola” (f. 251 v). „Pentru ostrovul Porto Rico. Columb au numit acest ostrov Sfîntul Ioan cînd întiiu l-au descoperit” (f. 252 v.).

⁶⁷ Este, de fapt, prima sinteză științifică compusă în limba română într-un spirit raționalist care expune istoria umanității din cele mai vechi timpuri pînă la 1783 (P. Cernovodeanu, *art. cit.*, III, pp. 719—720).

⁶⁸ G. Ștrempele, *op. cit.*, I, p. 309.

⁶⁹ P. Cernovodeanu, *art. cit.*, III, p. 720; idem, *First echoes of the war of Independence and of the early history of the United States in the Romanian Countries* în „Nouvelles Études d’Histoire”, Bucarest, V, 1975, pp. 231—239; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, pp. 70—71.

În capitolul intitulat *Vîrsta vremii de al șesele*, sînt surprinse cîteva idei interesante referitoare la descoperirea și cucerirea Lumii Noi și la consecințele acestui fapt. Astfel, prima idee este aceea a marilor avantaje economice aduse de descoperire: „Numai cît de abia descoperise spaniolii Lume ce Noaă supt povățuirea Columbului, și au aflat întru dînsa multe și mari, frumoase, aducătoare de roduri și bogate țări și ostroave, mai vîrtos în aur, în argint, în pietre scumpe și în multe lucruri al firii folositoare însă pân acum necunoscute”⁷⁰. Cea de-a doua idee se referă la faptul că Spania nu avea nici un drept să cucerească și să stăpînească teritoriile găsite, fiind implicit o condamnare a colonialismului spaniol, a conchistei⁷¹: „Deci după aceasta au socotit ei, nu numai cu neșuitorie să se îmbogățescă dîntru-dînsa; că au socotit să să facă ei stăpîni preste dînsa. Ei nu au avut nici un feliu de dreptate la aceste stăpîniri al domnilor și al năroadelor cele streine; ce iubire de stăpînire, patima iubirii de dobinzi și iubire de argint nu i-au lăsat pre ei ca să facă altă hotărîre”⁷². Argumentul folosit de spanioli pentru a justifica cucerirea a fost acela al evanghelizării noilor teritorii, argument ce a primit sprijinul papalității: „Întru altcle micîni au făcut de trebuință și aceasta ca să întoarcă la creștinătate atite năroade păgîne. Și papii dăruie și împărțe țările americane lor, la împărații de Spania și de Portugal, asemenea ca pe niște moșii a lor de baștină, și-i potvole pe ei să pui supt sabie pe ticăloșii acei americani care nu or primi lege ce catolicească”⁷³. De asemenea este scoasă în evidență superioritatea netă a spaniolilor asupra autohtonilor, mai ales în privința tehnicii de purtare a războiului: „Spaniolilor, ca celor dintii și pre mulți la număr întru această parte de Lume Nouă ce era ei, li s-au lesnit dobîndire de parte cea mai mare al ei. Tunurile lor, caii lor, și tot chipul războiului efropeinesc ce au ei era indienilor în America nou lucru și groaznic”⁷⁴. În fine, o ultimă idee mai importantă se referă la consecințele pentru Lumea Veche ale descoperirii și cuceririi Lumii Noi: „Cele nemăsurate bogății cari i-au venit de acolo au adus în Evropa bani mai mulți și pombă, dar și preș mai mare la toate cele trebuincioase și desfrînare mai mare”⁷⁵. Iată că apare din nou, în germene, ideea „revoluției prețurilor”, atît de controversată în istoriografia contemporană.

În fine, o altă tălmăcire care ne va reține atenția în studiul de față este aceea a lui Gherasim Clipa Barbovschi, arhimandrit al mitropoliei din Iași, iar mai tîrziu episcop de Roman⁷⁶. Cărturarul moldovean a alcătuit *Istoria Americăii*, un rezumat „... din deosebite cărți a celor mai vrednici

⁷⁰ B.A.R., ms. 1375, f. 193.

⁷¹ Nici nu este de mirare că autorul condamnă pe spanioli pentru cucerirea Lumii Noi, dacă avem în vedere faptul că el era german și provenea dintr-un mediu cultural ostil Spaniei. Condamnarea, pe care o întîlnim la mulți alți autori formați în culturi unde predomina credința în legenda neagră antispaniolă, nu provine atît dintr-un sentiment, dintr-o necesitate de dreptate absolută, cît mai degrabă din invidie și rivalitate.

⁷² B.A.R. ms. 1375, f. 193

⁷³ Ibidem, f. 193 v.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem, f. 194.

⁷⁶ Al. Dușu, *op. cit.*, pp. 11, 218, 224—225; C. Bobulescu, *Neamul Holbăneștilor cu al episcopului Gherasim Clipa Barbovschi*, Chișinău, 1929, pp. 12—22; V. Cîndea, C. I. Turcu, *op. cit.*, pp. 12—15; Dan Simonescu, *Manuscrisele literare din biblioteca Universității Cuza Vodă din Iași*, în „Scriptum. Buletin bibliologic”, I (1943), pp. 36—38; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, pp. 42—44.

de credință istorici”⁷⁷, principala lucrare fiind *Le voyageur français ou la connaissance de l'ancien et du nouveau monde*, a abatelui Joseph de La Porte (1713 — 1779), tipărită la Paris între 1769 și 1777⁷⁸. Traducerea s-a făcut în două etape, între 1795 și 1800, și se ocupa numai de împrejurările descoperirii Americii, de formarea imperiilor coloniale spaniol și portughez, de descrierea civilizațiilor aztecă și incașă⁷⁹, amintind și descoperirea Oceanului Pacific de către Vasco Núñez de Balboa⁸⁰.

De asemenea nu putem trece cu vederea însemnările de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului care, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, rezumă de fapt cunoștințele despre Columb și Lumea Nouă care circulau în cultura românească a vremii din Transilvania. Cea mai semnificativă, din acest punct de vedere, ni se pare cronică scrisă pe la 1780 — 1782 de Dimitrie Eustatievici⁸¹. Dar iată ce se spune în această cronică: „În anul 1515, la acestu anu s-au aflatu America, lumea cea noao, care o au aflatu Cristofor Columbul, călugăr franțuzescu. Acesta, fiindu mare astronom și umblind multu pe mare, au cunoscut ca să vă mai afla și altu pământu și țară decâtu Asiia, Africa și Evropa, și cerind de la craiul Spanii ca să-i dea un galion și ostași și de cheltuială ca să umble pe Mare, să caute acea țară, o au aflatu umblând multă vreme. Care acea țară și pământu iaste cu multu mai mare decâtu partea Evropii, și iaste mai bogată cu toate lucrurile de cătu acealealte trei părți ale lumii. Acestu Columbus mai întâi au mersu la alți crai ai Evropii, la al Franții, la Portugal, la Englezul, la Holandezul cerând ca să-i dea ajutori să miargă să caute și, neviând niciunul să-i dea, i-au datu Craiul Spanii, precum s-au scrisu, și așa, încărcându acel galion cu multă avuție: aur, argintu, pietri scumpe, s-au întorsu înapoi”⁸². Este, după cum se poate vedea, un rezumat destul de exact al informațiilor despre Columb și Lumea Nouă care se vehiculau în cultura românească a timpului, rezultat al compilației realizată după diferite traduceri, fără a avea vreo notă de originalitate și conținând și o eroare destul de supărătoare asupra datei descoperirii Americii, plasată în 1515 și nu în 1492. Trecuseră totuși 290 de ani de la eveniment și această eroare este greu de explicat.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea apar și primele tipărituri cu mențiuni referitoare la Lumea Nouă. Astfel, în 1795 apărea la Iași lucrarea *De obște gheografie*..., o prelucrare a lui Amfilchie Hotiniul după *Géographie universelle* a francezului Claude Buffier (1661 — 1737)⁸³. Aici se

⁷⁷ V. Căndea, C. I. Turcu, *op. cit.*, pp. 12—15; Constantin C. Giurescu, *On Romanian-American cultural relations*, New York, 1972, p. 2.

⁷⁸ P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 44.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ B.A.R., ms. 40, f. 25 v. Titlul exact al acestui manuscris de 157 de file este *Istoria Americăi, cuprinzând un periplis a aflării ei, ținimoniile bisericesti și politicești, începutul legilor, a lor tagme și desidemonii; rînduețele cîrmuirii, firele și obiceiurile tăcutitorilor ei, adunată din deosăbrite cărți a celor mai vrednici de credință istorici și acum întii tălmăcită în dialectul moldovenesc prin osteneala smeritului Gherasim, arhimandrit mitropoliei Iașului, închinată preasfințitului episcop al Romanului, chiriu, chiriu Antonii* (G. Ștrempele, *op. cit.*, I, pp. 52—53).

⁸¹ Filolog și traducător român care a trăit între 1730 și 1796 (Nicolae Albu, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, pp. 209, 213, 229—230, 280—289; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, pp. 339—340).

⁸² Nicolae Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului* în „Buletinul Comisiei istorice a României”, vol. XII, București, 1932, pp. 66—67.

⁸³ P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 45.

arată că Lumea Nouă : „să împarte în doă. În America despre amiază-noapte, și America despre amiazăzi și fieștecare dintru aceste doă se împart într-alte părți. America despre amiazăzi, se împarte întâi în pământul ce să numește întărit, al 2 în Peru, al 3 în Chili, al 4 în Maghelanica, al 5 în Plata (sau Paragvai), al 6 în Brasile, al 7 în țara Amazonilor. Pământului întărit i s-au dat numele pentru că această țară este cea dintii întru care s-au pgorit Histofo Colomb”⁸⁴.

Despre Peru cititorul român putea afla că : „Această țară este ca un izvor a bogății șpanionenilor, căci pământul acesta este plin de minieri de aur și de argint, și este și roditoriu și de alte bunătăți . . .”⁸⁵.

Peste alți cțiva ani, la 1800, apare la Viena o reprezentare cartografică aparținând vornicului Iordache Goleșcu, cu titlul de *Atlas sau Hartă cuprinzând tabele geografice depline a sferei uscatului și apei* . . . Este prima reprezentare cartografică a Lumii Noi realizată de un român, este adevărat, cu ajutorul lui Antim Gazi Meliotul și cu execuția tehnică a lui Karl Schindelmayer⁸⁶, și oferă o imagine exactă a celor două Americi. Mapamondul folosește limba greacă și, după opinia noastră, a fost luat ca model și de realizatorii altor hărți ale Americii din țara noastră care vor folosi însă limba română și vor ține seama de transformările politice de pe continent. Printre acestea se numără harta lui Gheorghe Asachi din 1840⁸⁷ și cea realizată de Partenie, la Iași, în 1859⁸⁸. Toate aceste hărți pleacă însă de la modelul lui Hrisant Notara⁸⁹ care, publicind în 1716, la Paris, lucrarea *Introductio ad Geographiam et Sphaeram*, la îndemnul lui Scarlat Mavrocordat, fiul cel mai virstnic al lui Nicolae Vodă, realiza — pentru prima dată în Europa răsăriteană — o expunere sistematică asupra geografiei emisferei apusene a globului, documentindu-se din lucrările lui José de Acosta, Jean de Lael și alții⁹⁰. Materialul era împărțit sistematic pe capitole unde se tratau descoperirea Lumii Noi, descrierea generală fizică a continentului, o succintă relatare despre așezările din America de Nord și cea de Sud și, în sfirșit, un comentariu asupra posibilităților ca cei vechi să fi cunoscut America⁹¹.

Ieșind din sfera cartografiei trebuie să consemnăm și o altă prelucrare după opera lui Claude Buffier și anume, lucrarea cărturarului brașovean Nicola Nicolau⁹², publicată în două tomuri cu titlul de *Gheografia sau scrierea pământului* . . . În tomul al II-lea se află o scurtă biografie a lui

⁸⁴ *De obște gheografie* . . . , p. 151.

⁸⁵ *Ibidem*, pp. 152—153.

⁸⁶ I. Bianu, N. Hodaș, *Bibliografia românească veche*, vol. II, București, 1910, pp. 420—421, nr. 630; N. Bănescu, *Viața și scrierile marelui vornic Iordache Goleșcu*, Vălenii de Munte, 1910, pp. 12, 104; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 47—48; planiglobul se află la B.A.R., la cotele H III 337 și H 689 B XXI 3.

⁸⁷ B.A.R., D XIV, 105.

⁸⁸ *Ibidem*, 155, C IV 8.

⁸⁹ Hrisant Notara (m. 1731), a fost patriarh al Ierusalimului din 1707 și a petrecut mulți ani din viața sa pe pământul românesc, întreținind strinse legături cu Cantacuzinii, Brincovenii și Mavrocordații (Börje Knös, *L'histoire de la littérature néogrecque La période jusqu'en 1821*, Uppsala, 1962, pp. 458—459; C. Dima-Drăgan, *Ex libris* . . . , pp. 107, 226—227 etc.).

⁹⁰ P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, pp. 32—33.

⁹¹ Hrisant Notara, *Introductio ad Geographiam et Sphaeram*, Paris, 1716, pp. 147—153.

⁹² Nicolae Iorga, *Testamentul lui Nicola Nicolau*, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorie”, seria III, tom XII, 1931, pp. 75—76; Nicolae Albu, *Un distins cărturar al timpului său — dascălul brașovean Nicola Nicolau*, în „Revista de pedagogie”, XVI (1967), nr. 11, pp. 74—78.

Columb din care reies simpatia și admirația pentru faptele navigatorului genovez. Iată câteva pasaje: „Cristofor Columbus, fiul unui Ghenuez, lucrătoriu de mătase, pricinui acele mai mari schimbări în lume. Căutînd el numai pre o hartă a pămîntului, socoti că trebuie să mai fie încă o parte de lume și îi urlă în cap această parte a o căuta”⁹³. După ce sînt descrise alte câteva episoade din călătoriile lui Columb, se arată nedreptățile la care a fost supus navigatorul, cea mai mare fiind poate legată de denumirea care s-a dat lumii descoperite de el: „Lumea cea noao nu să numi după al său, dară după numele unui florentin Americus Vespuțius, care spre această cinste nu prea încuviințată pricină avu”⁹⁴. Același Nicola Nicolau a reluat viața lui Columb într-o versiune mult mai amplă, intitulată *Descoperirea Americii*, tradusă după lucrarea pedagogului german Joachim Heinrich Campe (1746 — 1818), *Die Entdeckung von Amerika*, apărută la Hamburg, în 1780, din care a publicat doar primul volum, în 1816⁹⁵. Lucrarea povestește viața marelui navigator sub forma unui dialog instructiv între un tată și copiii săi.

Tot Nicola Nicolau a tradus cu titlul *Plutarh nou sau pe scurt scrierea vieților celor mai vestiți bărbați*... , lucrarea francezului Pierre Blanchard (1772 — 1856), intitulată *Le Plutarque de la jeunesse*, apărută în patru volume la Paris, în 1803⁹⁶. În cel de-al patrulea volum, rămas în manuscris, sînt cuprinse și viețile cîtorva spanioli vestiți, printre care se află și Bartolomé de Las Casas. În legătură cu aceasta sînt scoase în evidență mai ales aspectele umanitare, anticoloniale am putea zice, cu privire la soarta indienilor: „... sufletul său cel simțitoriu îl făcu spre apărătoriu al celor nenorociți, carii să întîmpina de Spania foarte fără milă”⁹⁷. După ce se arată că europenii au găsit Lumea Nouă „... numai ca să-și astîmpere turbarea lor”⁹⁸, se spune că: „În mijlocul acestor fără de milă oameni, singur Las Casas rămase cu omenire”⁹⁹.

O importantă operă dedicată Americii coloniale, tradusă în această epocă, aparține binecunoscutului istoric englez, adept al iluminismului, William Robertson (1721 — 1793). În a sa *History of America* (Londra, 1777, 2 vol.), autorul condamnă isprăvile sîngeroase ale conchistadorilor și se apleca cu multă înțelegere către civilizațiile autohtone, fiind totodată unul din primii susținători ai teoriei populației străvechi a continentului american de către populații asiatice ce au trecut strîmtoarea Behring. Lucrarea istoricului englez, tradusă în numeroase limbi de circulație universală, a cunoscut și o traducere grecească datorată lui Gheorghios Vendotis, tipărită la Viena în 1792 — 1793, ce a beneficiat de o anumită răspîndire în țările române¹⁰⁰, înainte de a fi tălmăcită în românește, între 1818 și 1820, la Iași, de către medelnicerul Constantin Sucevan¹⁰¹.

⁹³ *Gheografia sau scrierea pămîntului*..., II, Buda, 1815, p. 120.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 124.

⁹⁵ V. Cîndea, C. I. Turcu, *op. cit.*, pp. 16—17; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 52; P. Cernovodeanu, *art. cit.*, V, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIII, 1974, nr. 1, pp. 88—89.

⁹⁶ P. Cernovodeanu, *art. cit.*, V, pp. 89—91.

⁹⁷ B.A.R., ms. 3221, f. 155.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 156.

¹⁰⁰ Mihail Caratașu, *Catalogul bibliotecii unui mare negustor din veacul al XVIII-lea: Grigore Anton Auramie*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, serie nouă, XII (1972), pp. 200 și 205; P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, pp. 54—55.

¹⁰¹ P. Cernovodeanu, *art. cit.*, III, pp. 722—723.

În „predoslovia” sa, traducătorul arată că: „... între aceia care bine s-au ispitit în istoria Americii, au stătut cu adevărat Robertson englezul, care au fost om înțeleptu pre învățat . . . , și cari au ostenit mulți ani și au făcut multă cheltuială, ca să scrie cu condeiul iubirii de adevăr această istorie, care ți-o aduc ție, cititorule. Ești rușine pentru niamul nostru să s(e) lipsească de carte aceasta, ci este ca o învățătură și de aceea am talmăcit această istorie a Americii ca o trebuincioasă la niamul nostru, care aude despre America și nu o știe decit după numele ei”¹⁰². Cele patru tomuri manuscrise traduse de Sucevan tratează doar istoria coloniilor spaniole din America de la descoperirea continentului pînă la 1550, incluzînd cucerirea imperiilor aztec și incaș, fără a menționa însă și pătrunderea celorlalți europeni în Lumea Nouă¹⁰³. Interesul pentru talmăcirea lucrării lui Robertson — în preajma evenimentelor din 1821 în țările române — se poate explica, credem, și prin viziunea unor cărturari care au remarcat analogia existentă în acea vreme între lupta de eliberare inițiată în America și cea din principate, ambele fiind îndreptate spre înlăturarea opresiunii interne și scuturarea dominației străine.

Un capitol substanțial dedicat Lumii Noi se află și în *Prescurtarea istorici universale*, lucrare talmăcită de Grigore, egumenul mănăstirii Sfîntul Ioan cel Mare din București, tipărită în București în 1826 — 1827, în patru tomuri, și închinată marelui vornic Mihail Ghica. Traducerea s-a făcut după *Rudiments de l'histoire des peuples les plus célèbres, tout anciens que modernes*, a literatului și filologului francez Louis Domairon (1745 — 1807), apărută la Paris în 1801, prin intermediarul grecesc completat la zi și editat la Viena în 1812 de Atanasie Staghiritul¹⁰⁴. O atenție deosebită este acordată personalității și faptei lui Columb, privit cu admirație și simpatie. În volumul patru, vorbindu-se de America, se arată că: „Această parte de pămînt, ce au fost nouă necunoscută pînă la 1492 au descoperit-o Hristofor Columb. Ghenovez de neam și astronom, gheograf și corăbier iscusit, acest mare bărbat, luînd seama la făptura pămîntului, credea că este și alt uscat. Au plecat dar cu corăbiile din Ispania către ostroavele Canarine și de acolo mergînd către apus plutînd într-acei nemărginit și necunoscut noian, întru care au cercat atîta frică și primejdie (. . .) au aflat după o călătorie de treizeci și trei de zile, ostroavele Lucaine”¹⁰⁵. După ce sînt descrise și celelalte trei călătorii ale lui Columb, cu toate peripecțiile lor, este scoasă în evidență importanța faptei marelui navigator: „Deci norocită isprava lui Columb, au îndemnat și pre ceilalți și s-au pornit toți ca să caute locuri noi, fiind drumul deschis și știut”¹⁰⁶.

¹⁰² *Ibidem*, p. 723.

¹⁰³ Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” din Iași, *Istoria Americii* . . . , ms. IV/24, 4 tomuri, de 153, 238, 235 și 174 de file. Vezi și P. Cernovodeanu, I. Stanciu, *op. cit.*, p. 55.

¹⁰⁴ N. Iorga, *Lucien Repey și cele d-întîi „Istoriei universale” în românește*, în „Revista istorică”, VI, 1920, nr 7—9, pp. 129—131; A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 180. Titlul întreg al traducerii este următorul: *Prescurtarea istoriei universale. Talmăcită după cea elinească în limba noastră românească și închinată la iubitorul de neam marele dvornic și vistier al Prințipatului Valahii domn Mihail Dimitrie Ghica, cu a cărui osîrdie și cheltuială s-au tipărit spre trebuința școalelor noastre și obștescul folos al neamului românesc de cuviosul igumen al Mănăstirii Sfîntului Ioan din București chir Grigorie*.

¹⁰⁵ *Prescurtarea istoriei universale*, tom 4, București, 1927, pp. 211—212.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 214.

Tot în primele decenii ale secolului al XIX-lea referiri la America pot fi întâlnite și în operele lui Dionisie Eclesiarhul și Nicolae Stoica de Hațeg, informații cu privire la fapte contemporane cu autorii. Astfel, primul amintește Lumea Nouă în contextul războaielor napoleoniene, dar cu mari inexactități¹⁰⁷, iar cel de-al doilea vorbește despre Mexic în contextul revoluției de eliberare națională ce cuprinsese întreaga Americă Latină¹⁰⁸.

Pentru a încheia această trecere în revistă a cunoștințelor despre Lumea Nouă în cultura românească pînă la începutul secolului al XIX-lea, trebuie să mai amintim și două calendare, unul tipărit la Viena în 1794, în care se menționează „aflarea Americii”¹⁰⁹, iar celălalt apărut la Buda, în 1817, care scoate în evidență setea de aur a conchistadorilor spanioli¹¹⁰.

În concluzie, putem spune că imaginea cunoștințelor despre Lumea Nouă și descoperitorul ei, au pătruns în cultura românească destul de repede, dacă avem în vedere dificultățile pe care le întâmpina circulația informației în epocă, mai repede decît în cultura țărilor vecine, țări cu o situație similară sub aspect geografic și economic. Acestea demonstrează, așa cum afirmam la început, permeabilitatea culturii românești față de valorile autentice ale culturii universale, dorința de cunoaștere, dorința de a se raporta permanent la universal, dar și capacitatea de a integra acest universal în cadre și structuri specifice. O dovadă în acest sens o constituie tocmai selecția informației pe care o fac cei ce introduc cunoștințele despre Lumea Nouă în cultura noastră. Aceste informații, în marea lor majoritate, scot în evidență calitățile unor oameni precum Columb și Las Casas, dar condamnă cu hotărîre pe conchistadori și colonialismul spaniol, de fapt, colonialismul în general. Prin aceasta ele scot în evidență o altă trăsătură perenă a culturii noastre și anume, umanismul, importanța acordată valorilor morale și respingerea hotărîtă a violenței și nedreptății, a tot ceea ce vine în contradicție cu bunul simț al individului ca parte determinată, dar și determinantă, a ansamblului social.

În același timp nu putem trece cu vederea faptul că cea mai mare parte a informațiilor privitoare la Lumea Nouă și Cristofor Columb care

¹⁰⁷ Astfel, vorbind despre campania lui Bonaparte în Egipt spune că francezii urmăreau „... să-și deschidă drum printrânsele mai departe la America, Țara cea Noao, unde au și ei parte de stăpînesc” (Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764—1815)*. Transcriere după original, indice și glosar de Dumitru Bălașa. Studiu introductiv de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu. Note și comentarii de Nicolae Stoicescu, București, 1987, p. 78), și că „Bonaparte s-au întors la Franța, spund miniștrilor că el s-au purtat cu biruință asupra turcilor și de nu ar fi stătut împotriva muscalii cu oștile lor, despre partea turcilor, nu numai drum la America ar fi deschis, ci ar fi cuprins multe țări și cetăți turcești (*Ibidem*, pp. 94—95). După căderea lui Bonaparte, acesta „... întrind într-o corabie, au vrut să meargă pe mări să scape la America, unde are și Franța stăpînire, ci n-au putut...” (*Ibidem*, p. 123).

¹⁰⁸ Iată ce se spune în această cronică referitor la evenimentele din anii 1821—1825: „Foc aprind în Spania, Portugal, asupra mănăstirilor; pre călugări îi insoară, ca să nu moară. Și America turburată, vrind ca franțozii dinții, unvezal-monarhii a-și rădica... Spaniolii siluiră călugării, preoții fără femei, a să insura, precum și portugali. Mănăstiri, biserici vindură, călugări insurată, cu constituții lui Bonaparte urmară. Și iată acestea și republica Mexico, în America așijderea de 5 ani nu să înpacă. Pricina-s oamenii stricați, cu libertate, egalitate, unvezal-monarhia, fără domn, fără de liturghie”. (Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ed. Damaschin Mioc, Timișoara, 1981, pp. 310—311).

¹⁰⁹ M. Tomescu, *Calendare românești 1733—1830. Studiu și bibliografie*, București, 1957, pp. 63—64.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 71

au pătruns în cultura românească în această perioadă au fost rezultatul unor traduceri sau compilații, realizate, în special, prin intermediul filierei culturale germane protestante sau franceze, ceea ce explică afirmațiile de ostilitate, de multe ori exagerate, la adresa comportamentului spaniolilor în America. Încercările de creație proprie sînt puține, timide, și, de cele mai multe ori, de o valoare cel mult mediocră. Situația politică, economică și socială din spațiul românesc, spațiu situat la interferența de interese a unor mari puteri expansioniste ca Rusia, Turcia și Austria, și-a pus indiscutabil amprenta asupra dezvoltării culturale și explică afirmația noastră de mai sus. Eforturile depuse pentru cunoașterea istoriei universale, implicit a epocii marilor descoperiri geografice, au fost mari, dar ele nu au reușit să depășească, decît cu rare excepții, stadiul unor traduceri sau compilații. În acest sens, influența factorului politic, mai ales a celui extern, a fost de cea mai mare importanță. Astfel, dacă la începutul secolului al XVIII-lea Dimitrie Cantemir a realizat o istorie de mare valoare a Imperiului otoman, după un secol de dominație turcofanariotă, pe la 1820, Dionisie Eclesiarhul afirma că expediția lui Napoleon Bonaparte din Egipt avea ca scop final atingerea coastelor americane.

L'IMAGE DE COLOMB ET DU NOUVEAU MONDE DANS LA CULTURE ROUMAINE ANCIENNE

Résumé

Dans cette étude l'auteur analyse le phénomène de la propagation des connaissances concernant Christophe Colomb et le Nouveau Monde dans la culture roumaine ancienne, les modalités par lesquelles l'image de cette personnalité de marque de l'histoire universelle s'est formée dans la culture roumaine jusqu'aux premières décennies du XIXe siècle. On y discute les informations fournies par les représentants des cultures hongroise et allemande qui ont vécu dans l'espace roumain, les informations et les connaissances de quelques-uns des plus importants représentants de la culture roumaine de l'époque : Nicolaus Olahus, Démètre Cantemir, le *stolnic* Constantin Cantacuzino, Miron Costin, Radu Popescu, de même que les nombreux manuscrits inédits, conservés aux fonds de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine : en général ce sont des traductions ou des compilations faites d'après des livres étrangers, allemands et français en premier lieu, mais arrivés sur le territoire roumain par filière russe et grecque. La conclusion qui en résulte est que dans l'espace roumain l'image de Christophe Colomb et du Nouveau Monde s'est formée plus tôt que dans la culture d'autres pays appartenant au même espace géographique, avec des structures sociales et économiques similaires. C'est une image favorable à Colomb, mais défavorable aux Espagnols considérés comme auteurs des destructions provoquées dans le Nouveau Monde. On peut expliquer cela par le fait que les principales sources d'information provenaient des cultures allemande et française, où la „légende noire antiespagnoles” était dominante.

CONSIDERAȚII PRIVIND CAUZELE PRĂBUȘIRII VENEȚIEI ÎN 1797

MIHAI MANEA

Plasată în nord-estul Peninsulei Italiene, Veneția se numără printre cele mai celebre orașe europene, ce a profesat, după expresia lui Nicolae Iorga „un rol imperial”¹ în istorie. *Serenissima Republica, La Vergine immacolata per tanti secoli, Regina Adriaticii* sau *Città nobilissima e singolare*, pentru a nu aminti decît cîteva din caracterizările ce i-au fost acordate, a simbolizat de-a lungul veacurilor un univers fabulos și exotic, ce a îndemnat la meditație. Cîntată de poeți și artiști plastici Veneția a cunoscut o istorie dură, crudă și singeroasă². Republică aristocratică condusă de un doge³, ea s-a erijat într-o mare putere economică, politică, militară și colonială, intermediar între Europa și Orient, între creștinătate și islamism. Trecutul său este dominat de lupta permanentă pentru menținerea independenței și a imperiului său colonial în fața unor inamici potențiali⁴.

În secolul al XVIII-lea Veneția se afla în plină decădere. Poetul britanic William Wordsworth surprinde în versuri remarcabile, în sonetul *On the extinction of the Venetian Republic*, momentul decăderii și apoi dispariției cetății din lagună.

„... Once did she hold the gorgeous east in fee;
And was the safeguard of the west: the worth
Of Venice did not fall below her birth,
Venice, the eldest child of Liberty.

.....
And what if she had seen the glorious fade
Those titles vanish and that strength decay;
Yet shall some tribute of regret be paid
When her long life has reach'd ist final day:

¹ Nicolae Iorga, *Cinci conferințe despre Veneția, Ținute din însărcinarea Casei Școalelor*, ediția a II-a, Așezămîntul de Tipografie „Datina Românească” Vălenii de Munte, 1926, p. 37.

² Vezi pe larg B. Nani, *Histoire de la République de Venise*, 2 vol., Paris, 1702; Abbé Langier, *Histoire de la République de Venise, Depuis sa fondation, jusqu'à présent*, 12 vol., Paris, 1758—1768; P. Filiasi, *Memorie storiche de Veneti primi e secondi*, Venezia, 1788; P. Daru, *Histoire de la République de Venise*, 9 vol., Paris, 1853; Luigi Fincati, *Splendore e decadenza di Venezia*, Roma, 1878; Horatio F. Brown, *Venice, An historical sketch of the republic*, London, 1893; Heinrich Kretsmayr, *Geschichte von Venedig*, 3 vol., Gotha, 1934; Frederic C. Lane, *Venise, Une République maritime*, Paris, 1985.

³ Primul doge, Paoluccio Anafesto, a fost ales în 697; vezi pe larg și Margaret Oliphant *The Makers of Venice, Doges, Conquerors, Painters & Men of Letters*, London, 1889; Aubrey Richardson, *The Doges of Venice*, London, 1914; C. Rendina, *I dogi, Storia e segreti*, Roma, 1984.

⁴ Vezi și Fernand Braudel, *Venise*, Paris, 1984.

Men are we, and must grieve (and) when even the Shade
Of that which once was great is pass'd away...'⁵.

Cauzele prăbușirii sale pot fi identificate în însăși evoluția sa social-economică și politică, legate însă și de modificarea drumurilor comerciale din Marea Mediterană în Oceanul Atlantic, urmare a expansiunii otomane în Orient și a descoperirilor geografice, ruina marinei militare și comerciale, sărăcirea unei mari părți a nobilimii venețiene, criza structurilor politice și sclerizarea cadrelor oligarhiei dominante, concurența unor state, precum: Spania, Franța, Imperiul Habsburgic și altele⁶.

Societatea venețiană a fost grav afectată de crizele demografice și ecologice ce au zguduit arealul mediteranean în urma modificării drumurilor comerciale. Pierderile demografice s-au cifrat între 138000 locuitori în 1702 și 150000 locuitori în 1750⁷. Orașele cu peste 100000 locuitori au reprezentat în 1548 21,2% din totalul populației din Republica Venetia. În schimb, în 1797, ele au înglobat doar 14,30% din ansamblul populației active⁸. Oricum, nu au lipsit unele creșteri temporare înregistrate surprinzător chiar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Edificatoare, în acest sens, sint și statisticile lui Daniele Beltrami, privind

Tabelul a

Anul	Nobili	Orășeni	Popolani	Total
1581	4,5 %	5,3 %	90,2 %	134861
1642	3,7 %	7,7 %	88,6 %	120307
1760	3,4 %	8,3 %	89,3 %	126886
1797	2,5 %	3,6 %	93,6 %	137240

Tabelul b

Cartierul (Sestieri)	A N I I				
	1581	1642	1760	1766—1770	1780—1784
San Marco	21475	18421	22590	20762	19933
San Polo	9957	8337	11330	10536	10732
Castello	28783	25650	35060	34181	34638
Desoduro	27707	25474	30491	28635	29036
Cannaragio	31873	28641	34509	33061	32397
San Croce	14806	13784	15496	13881	14350
Venetia					
TOTAL	134601	120307	149476	141056	141086

⁵ William H. McNeill, *Venice, The Hinge of Europe 1081—1797*, The University of Chicago, Press, Chicago & London, 1974, p. 230.

⁶ Vezi pe larg M. Petrocchi, *Il tramonto della repubblica di Venezia e l'assolutismo illuminato*, Venezia, 1950; Giovanni Tabacco, *Andrea Tron (1712—1785) e la crisi dell'Aristocrazia Senatoria a Venezia*, Trieste, 1957; Franco Venturi, *Utopia e Riforma nell'Illuminismo*, Torino, 1977; Jean Georgelin, *Venise au Siècle des Lumières*, Paris, La Haye, 1978.

⁷ Giuliano Procacci, *Istoria italianilor*, Edit. științifică, București, 1975, p. 240—241; Indro Montanelli, Roberto Gervaso, *L'Italie dell' Settecento (1700—1789)*, Rizzoli, Milano, 1975, p. 233; Vezi pe larg și Fabio Mutinelli, *Annali urbani di Venezia dell'anno 800 al 12 Maggio 1797*, Venezia, 1841.

⁸ Daniele Beltrami, *Storia della popolazione di Venezia*, Padua, 1954, p. 59.

repartitia locuitorilor pe clase sociale (tabelul a) ⁹ și pe cartiere — sesieri (tabelul b) ¹⁰.

De menționat este și sporirea densității populației rurale pe kilometru pătrat în urma unor procese economice particulare, de la 51 locuitori în 1548 la 75 locuitori în 1790 ¹¹.

În domeniul economic, profesorul William H. McNeill de la Universitatea din Chicago apreciază că — în secolul al XVIII-lea — Veneția a trecut de la „economia comercial-meșteșugărească la cea rentieră” ¹². Promovind o politică economică ancorată în necesitatea menținerii circulației pe căile ce traversau Alpii și a asigurării alimentației orașului și a *Terrei ferma*, Serenissima a fost lent sufocată de concurența străină, taxele ridicate de import, precum preeminența stadiului manufacturier corelată cu restricțiile breslașe ¹³. Dacă în secolul al XVI-lea la Veneția s-au confecționat 28000 bucăți postav, două secole mai târziu producția a atins cu greutate nivelul de 700 bucăți. Industria textilă — a linii și a mătăsii, a pierdut masiv forța de muncă specializată. Tehnica agrară a rămas în mare parte neschimbată din secolul al XVI-lea, deși, în ciuda unor crize agrare, agricultura a tins spre o poziție centrală în economie. Ruralizarea economiei își află explicația în reorientarea unor masive grupuri sociale către exploatarea excesivă a *Terrei ferma*, veritabil hinterland agricol al orașului — sursă bogată de venituri și teren de aplicație al unor culturi noi. Punct de tranzit în comerțul peste Alpi, spre Germania și Imperiul Habsburgic, Republica venețiană a suferit enorm în secolul al XVIII-lea în urma concurenței Anconei, Ragusei, Genovei, Livornoului, Citavecchiei, Messinei, Triestului, ce s-au bucurat de statul de porto-franco ¹⁴.

Structura socială a păstrat puternice deosebiri de clasă permițând funcționarea unui regim oligarhic cu prețul „mumifierii” osaturii sociale ¹⁵. Așadar, marea nobilime a exercitat o dominație absolută asupra sistemului social-politic prin monopolul funcțiilor politice și deținerea a 50% din suprafața arabilă din *Terra ferma* ¹⁶. Și totuși, urmare a decăderii comerțului o mare parte a clasei nobiliare s-a ruinat, cedînd parțial locul pe scena politică micii sau „noii” nobilimi ¹⁷. Vechile familii ridicate exclusiv pe baza profiturilor de pe urma comerțului trăiau în secolul al XVIII-lea pe seama exploatarea terenurilor agricole. Mai mult, s-a conturat pătura noilor îmbogațiți, înscriși tîrziu în *Libro d'Oro* și care au îngroșat rinduile

⁹ Philippe Braunstein, Robert Delort, *Venise, Port ait historique d'une cité*, Edit. du Scuil, Paris, 1971, p. 207.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ William H. McNeill, *op. cit.*, p. 223.

¹² *Ibidem*, p. 224.

¹³ Vezi pe larg *Aspetti et cause della decadenza economica veneziana nel secolo XVIII*, Venezia, 1961; R.T. Rapp, *Real Estate and Rational Investment in Early Modern Venice*, in „The Journal of European Economic History”, vol. 8, nr. 2, Fall 1979, p. 269—290.

¹⁴ Giuliano Procacci, *op. cit.*, p. 237—238; *La chute d'une république, Venise, i.e., f.l., f. a.*, p. 39. (cota I 35106 în biblioteca Institutului de istorie „Nicolae Iorga”).

¹⁵ Indro Montanelli, Roberto Gervaso, *op. cit.*, p. 239; vezi pe larg și Marino Berengo, *La società veneta alla fine del Settecento*, Firenze. 1956.

¹⁶ Conform recensămîntului din 1769 doar 962 nobili au avut acces la funcțiile politice. Indro Montanelli, Roberto Gervaso, *op. cit.*, p. 228, 236.

¹⁷ Numărul nobililor a scăzut de la 2620 în 1527 la 1300 în 1797. William H. McNeill, *op. cit.*, p. 317; Charles Diehl, *La République de Venise*, Flammarion, Paris, 1967, p. 255; vezi și James Cushman Davies, *The Decline of the Venetian Nobility as a Ruling Class*, Baltimore, 1962.

grupării antiaristocratice din lagune. Baza aristocrației funcționărești, ce a populat consiliile, comitetele, comisiile s-a recrutat din rîndul *citadinilor*, reprezentanți ai burgheziei în formare, ce au studiat dreptul și administrația publică la Universitatea din Padova. Guvernarea politică de tip oligarhic s-a sprijinit pe Marele Consiliu (Gran Consiglio), Senatul, Consiliul celor Zece, făurit în 1310 în urma conspirației lui Balmonte Tiepolo și cei Trei Inchizitori, al căror rol a sporit în secolul al XVIII-lea. Celebre familii venețiene, ca de exemplu: Querini, Dandolo, Foscari, Sanudo, Morosini au controlat aproape în totalitate funcțiile din aceste organisme politice. Decăderea politică a Veneției este ilustrată și de ușurința, din ce în ce mai mare în secolul al XVIII-lea, cu care au fost adoptate hotărârile politice. Dacă în epoca de glorie au fost necesare 1200 voturi pentru a se vota o decizie, în 1785 au fost suficiente doar 800, pentru ca la 12 mai 1797—534 voturi să valideze practic desființarea Republicii Sfîntului Marcu. Lupta politică s-a purtat între marea nobilime, depozitara tuturor demnităților politice și economice și mica nobilime, marginalizată în plan politic. Ea a luat forma unor conspirații și mișcări reformatoare, ca: în 1622, cea a lui Antonio Foscari, în 1624—1628, cea a lui Reniero Zeno, în 1761, cea a lui Angelo Querini, iar în 1780, cea a lui Georgio Pisani și Carlo Contarini, reprimată violent de către Marele Consiliu și Consiliul celor Zece. Se remarcă, de asemenea, creșterea venalității funcțiilor și a cheltuielilor neproductive în general. Între 1650—1700 doar 5% dintre funcțiile politice au rămas electivă, iar gradul de noblețe s-a vîndut în secolul al XVIII-lea pe 100000 ducăți¹⁸. Pentru ceremoniile de încoronare a dogelui Carlo Ruzzini în 1732, s-a cheltuit suma de 34473 lire, iar pentru cele ale ultimului doge, Lodovico Manin 189192 lire¹⁹. La 25 noiembrie 1753 abatele de Bernis amintea într-o scrisoare adresată lui Ludovic al XV-lea despre inaugurarea costisitoare și fastuoasă a procuratorului Sfîntului Marcu, Luigi Pisani²⁰.

Încă de la jumătatea secolului al XVII-lea Veneția s-a aflat sub dominația forțelor conservatoare în planul gândirii și acțiunii culturale²¹. Criticul și literatul Maurice Barrès exprima părerea că din acest punct de vedere opera lui Tiepolo este o dovadă relevantă a „... tristeții psihologice, a epuizării Veneției”²². Republica din lagune a cedat clar în secolul al XVIII-lea locul Padovei în pregătirea intelectualilor de rit ortodox din Europa răsăriteană. Și totuși artiști, ca: Giambattista Tiepolo, Giuseppe Belotto (Canaletto), muzicieni, precum: Baldasare Galuppi, scriitori, și anume: Carlo Goldoni și Carlo Gozzi au punctat momente

¹⁸ Philippe Braunstein, Robert Delort, *op. cit.*, p. 151; Philippe Monnier, *Venise au XVIII-e siècle*, Perrin, Paris, 1908, p. 359.

¹⁹ Philippe Monnier, *op. cit.*, p. 354; Aubrey Feist, *The Lion of St. Mark, Venice, The Story of a City from Attila to Napoleon*, The Bobbs-Merrill Company Indianapolis, 1971, p. 252.

²⁰ Armand Baschet, *Les Archives de Venise, Histoire de la Chancellerie secrète, Le Sénat, le Cabinet des Ministres, le Conseil des Dix et les Inquisiteurs d'État dans leur rapport avec la France, d'après des recherches faites aux sources originales pour servir à l'étude de l'histoire de la politique et de la diplomatie*, Plon, Paris, 1870, p. 463.

²¹ Vezi pe larg Giovanni Tabacco, *La razionalità della Repubblica Veneta nell'età moderna*, Trieste, 1955; Spiros Asdrachas, *Faits économiques et choix culturels, À propos du commerce de livres entre Venise et la Méditerranée orientale au XVIII-e siècle*, în „Studi Veneziani”, XIII, 1971, p. 587—621.

²² Philippe Braunstein, Robert Delort, *op. cit.*, p. 189.

de referință ale Luminilor venețiene. Deși lucrările lui Jean-Jacques Rousseau, Denis Diderot, Voltaire au rămas interzise, curentul iluminist și-a făcut simțită prezența chiar în sinul clasei dominante și a documentelor sale programatice. O vie polemică în opinia publică a suscitată și alungarea iezuiților. Expulzați în 1606 discipolii lui Ignațiu de Loyola au fost rechemati în 1657 și acceptați la Venetia, unde au patronat ulterior 6 colegii ²³. Venetia Luminilor a fost totodată orașul serbărilor și a jocurilor de noroc. Ea a fost gazda ospitalieră a celebrului carnaval, ce a atras anual circa 30000 străini, printre care monarhi, diplomați, generali, oameni de cultură, prelați și savanți ²⁴. La 9 septembrie 1734 contele de Froullay, ambasadorul Franței la Venetia comunica Versaillesului că „spectacolele și serbările au reinceput... și aceasta nu este inutil pentru politica noastră” ²⁵.

Strategia militară a Serenissimei a fost în secolele XVI—XVII apărarea și mai ales supraviețuirea în fața expansiunii vecinilor potențați. „Un armament învechit — vechi halebarde, lănci și săbii, muschete prost întreținute” ²⁶, cu care căpitanul german Archenholtz nu a sperat să înarmezze nici măcar un regimenu ²⁷. Rolul mercenarilor elvețieni și francezi a fost în creștere fiind cheazășia victoriilor din Moreea în 1685 și Corfu în 1716. Marina, socotită într-un raport al Senatului în 1534 „baza principală a puterii noastre” ²⁸ s-a aflat în plină decădere, în ciuda citorva încercări nereușite de a o salva ²⁹. Traficul maritim venețian a continuat să fie ținta atacurilor piraților uscoci din Marea Adriatică sau a celor berberii din nordul Africii ³⁰. Ultima acțiune navală a republicii a constituit-o în 1784 expediția condusă de amiralul Angelo Emo în nordul Africii ³¹. Situația militară dezastruoasă a generat o vie agitație în viața politică, propunându-se soluții mai mult sau mai puțin viabile. Paolo Renier, doge între 1779 — 1789, declara că: „Nu mai avem forțe terestre, nu mai avem aliați, trăim la voia întâmplării... gândindu-ne doar la prudență” ³². La 22 mai 1779 Giuseppe Grandenigo, secretarul Inchizitorilor scria fratelui său în Franța: „... La prima apariție a nu importă cărui vas cu trupe străine, ne vom pierde Statele, nu doar într-o campanie, ci într-o clipă” ³³. Procuratorul Francesco Pesaro s-a pronunțat în mai 1797 pentru

²³ Will and Ariel Durant, *The Story of Civilisation*, vol. X, *Rousseau and Revolution*, Simion and Schuster, New York, 1967, p. 219.

²⁴ Charles Diehl, *op. cit.*, p. 260; vezi și Hans von Zwiedineck-Sudendorst, *Venedig als Weltmacht und Weltstadt*, Leipzig, 1906; Pompeo Molmente, *La storia di Venezia nella vita privata della origini alla caduta della Repubblica*, Bergamo, 1927—1929; M. Jonnard, *La vie quotidienne à Venise au XVIII-e siècle*, Paris, 1963; J.G. Links, *Venice for pleasure*, London, 1966.

²⁶ Philippe Monnier, *op. cit.*, p. 357.

²⁵ Armand Baschet, *op. cit.*, p. 463.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Philippe Braunstein, Robert Delort, *op. cit.*, p. 106.

²⁹ Vezi pe larg Alethea Wiel, *The Navy of Venice*, London, 1910; Mario Neni Mocenigo, *Storia della marina veneziana da Lepanto alla caduta della Repubblica*, Roma, 1935; Ugo Tucci, *La marina mercantile veneziana nell' Settecento*, în „Bolletino dell' Istituto della Società e dello Stato veneziano”, II, 1960, p. 155—202; Alberto Tenenti, *Piracy and the decline of Venice (1580—1615)*, Berkeley, 1967.

³⁰ Vezi și R. Cessi, *La Repubblica di Venezia e il problema adriatico*, Napoli, 1953; *Veneția i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku*, Beograd, 1984.

³¹ Vezi și Emilio Pesenti, *Angelo Emo e la marina veneta nel suo tempo*, Venezia, 1890.

³² Indro Montanelli, Roberto Gervaso, *op. cit.*, p. 223.

³³ Phillippe Monnier, *op. cit.*, p. 367.

consolidarea forțelor armate. „... Cred că trezoreria noastră trebuie să se umple, flota noastră să se echipeze, armata să se întărească și un corp de selavoni (sloveni — *M.M.*) să fie chemat pentru a apăra Terra Ferma”³⁴.

Cucerirea Moreii sub conducerea lui Francesco Morosini „Il Peloponesiaco” la sfârșitul secolului al XVII-lea a fost ultima victorie a Veneției. În perioada războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei (1701 — 1714) republica nu a fost capabilă să-și apere neutralitatea mult trîmbițată în fața beligeranților, iar în tratativele de pace de la Utrecht a capotat în încercarea de a obține măcar despăgubiri pentru distrugerile provocate pe teritoriul național³⁵. Atacată de Imperiul Otoman în 1714, Serenissima a fost susținută simbolic de Papalitate și cavalerii de Malta și salvată în final doar grație victoriilor feldmareșalului austriac, prințul Eugeniu de Savoia. Pacea de la Passarowitz din 1718 a consacrat ruina definitivă a imperiului colonial al Veneției, ce a mai păstrat doar câteva puncte fortificate pe coasta Dalmației — Parga, Butrinto, Prevesa și Vonitza³⁶. În cursul Secolului Luminilor republica promovind o politică de neutralitate a rezistat doar datorită rivalității între marile puteri, ce s-au înfruntat profitînd de diviziunea politică și economică a Italiei. Pînă la pacea de la Aachen (Aix-la-Chapelle) din 1748 Franța, Spania și Imperiul Habsburgic au făurit proiecte pentru organizarea Peninsulei Italiene sub egida lor. Cu precădere curtea de la Viena a tins sistematic să asfixieze economic Veneția pentru a propulsa în locul său Lombardia și Trieste³⁷.

Izbucnirea revoluției burghize din Franța (1789 — 1794) a determinat numeroase frământări politice pe malurile lagunei venețiene. Încă în 1788 ambasadorul Antonio Capello a avertizat Senatul despre gravele pericole pentru ordinea feudală, ce puteau decurge din evenimentele din Franța. „Ceea ce se petrece este rezultatul unei lipse de prevedere, întotdeauna atît de necesară celor ce conduc Statele, căci un guvern este mereu lipsit de putere dacă... nu aplică măsurile pe care le pregătește”³⁸. Ales în funcție, la 9 martie 1789, ultimul doge Lodovico Manin a susținut alături de Consiliul celor Zece și mai ales cei Trei Inchizitori lupta împotriva influenței ideologiei revoluționare franceze³⁹. Lor li s-a alăturat o grupare aristocratică, în rîndul căreia s-au distins Geronimo Giustiniani, Pierro Zeno, Alvise Querini, Francesco Foscari, Pietro Barbarigo și Francesco Morosini. În iarna lui 1791 Sardinia a luat inițiativa constituirii unei ligi a principilor italieni, inclusiv Veneția, care să apere statu-quo-ul în Italia și să înlăture ideile revoluționare⁴⁰. În același an republica și-a manifestat atașamentul pentru cauza regalității franceze celebrînd cu mare pompă sosirea în lagună a contelui d'Artois. Patru ani mai tîrziu

³⁴ *La chute d'une république*, p. 249.

³⁵ F. Valentin, *Histoire de Venise*, Tours, MDCCLXX, p. 253—254; vezi și Giulio C. Zimolo, *La neutralità di Venezia sul principio della guerra per la successione di Spagna*, în *Scritti Storici in onore di Camillo Manfroni*, Padua, 1925, p. 233—253.

³⁶ Charles Diehl, *op. cit.*, p. 249.

³⁷ Franco Venturi, *op. cit.*, p. 45.

³⁸ *La chute d'une république*, p. 7—8.

³⁹ Vezi pe larg *L'ultimo doge e la caduta della Serenissima*, în „Nuova Rivista Storica”, XVIII, 1934, p. 30—58.

⁴⁰ *La chute d'une république*, p. 12.

un nou ambasador, Alvise Querini, a fost acreditat la Paris, cu scopul de a asigura deplina neutralitate a republicii⁴¹. Victoriile trupelor franceze în zona Alpilor și pătrunderea lor pe teritoriul Genovei în iunie 1794 au alarmat însă grav autoritățile venețiene. De fapt politica Directoratului a urmărit ocuparea întregii Italii pentru a poseda un atu decisiv la încheierea păcii cu Austria⁴². Ca exponent al burgheziei franceze și continuind politica Directoratului peste scopurile inițiale, Napoleon Bonaparte a întrevăzut extinderea controlului francez în nordul Italiei prin intermediul „republicilor surori” — Cisalpină, Ligurică, Romană, Parthenopeană, elemente de securitate a posesiunilor Parisului, bază a viitoarelor atacuri, dar și foaier de dezbatere ideologică. Față de venețieni Bonaparte nu a avut o părere bună, căci erau „... slabi de minte, lipsiți de spirit și nepregătiți pentru libertate”⁴³. Invasia franceză în Cimpia Padului în 1796 a agravat primejdia pentru Venetia. În același an, un acord secret parafat la Viena și Petersburg a stipulat anexarea de către Imperiul Habsburgic a Serenissimei. Succesele lui Bonaparte la Montenotte, Cosseria, Millesimo, Dego, Cherasco, Mondovi în fața austrieților au adus practic *Terra ferma* la un pas de a fi controlată de francezi. În mai—iunie 1796 trupele lui Napoleon au ocupat Brescia și Verona, teritorii venețiene, ceea ce Senatul a apreciat drept acte de ostilitate.

Revoltele din aprilie—mai 1797 de la Bergamo, Brescia și Verona, despre care se păstrează importante știri în corespondența Inchizitorilor⁴⁴, au înrăutățit grav relațiile franco-venețiene, încît la 2 mai Bonaparte a declarat război republicii⁴⁵, preluînd Malghera și atingînd astfel malul lagunei. Pretextul ostilităților a fost permisiunea acordată activității contelui de Provence, tranzitul trupelor austriece prin *Terra ferma* și ocuparea de către acestea a fortăreței de la Peschiera. Noi acte de război au complicat ulterior relațiile bilaterale. Masacrarea unor soldați francezi la Verona la 12 mai 1797, bombardarea fregatei „Liberateur d'Italie”, care a forțat imprudent trecerea în Porto di Lido, l-au făcut pe Bonaparte să fie necruțător cu trimișii Veneției, ce solicitaseră armistițiu. „... Ne-a spus că dacă a dăruit libertatea altor popoare, va rupe lanțurile Venețienilor, că trebuia ca Consiliul (celor Zece — *M.M.*) să aleagă între pace și război; că dacă dorea pacea, trebuia să înceapă prin a alunga acea grupare de patricieni, care a dispus de totul pînă în prezent și a ridicat poporul contra Francezilor”⁴⁶. În fața acestei situații dezastruoase la 1 mai 1797 dogele Lodovico Manin a convocat o ședință a Marelui Consiliu, în care invocînd presiunea diplomatică și militară a Parisului, a propus modificarea formei de guvernămînt a republicii. Din cei 537 membri prezenți, 512 s-au declarat pentru, 5 s-au abținut, iar 20 au votat împotriva⁴⁷.

⁴¹ Armand Baschet, *op. cit.*, p. 628—629; 672—678.

⁴² *La chute d'une république*, p. 49.

⁴³ Aubrey Feist, *op. cit.*, p. 277.

⁴⁴ Vezi pe larg, S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, Tomo X, Venezia, 1921, p. 20 și urm.

⁴⁵ Vezi pe larg E. Bonnal de Ganges, *La chute d'une république*, Paris, 1885; Girolamo Dandolo, *La caduta della Repubblica din Venezia*, Venezia, 1855; André Bonnefons, *Un état neutre sous la Révolution*, *La chute de la République de Venise (1787—1797)*, Paris, 1908; George B. McClellan, *Venice and Bonaparte*, Princeton, 1931; Guy Dumas, *La fin de la République de Venise*, *Aspects et reflets littéraires*, Rennes, 1964.

⁴⁶ Charles Diehl, *op. cit.*, p. 269; *La chute d'une république*, p. 291.

⁴⁷ Charles Diehl, *op. cit.*, p. 269—270; Aubrey Feist, *op. cit.*, p. 283.

Așadar locul vechiului regim oligarhic a fost luat de o Municipalitate provizorie, condusă de avocatul Dandolo, ce a girat conducerea republicii pînă la 17 ianuarie 1798⁴⁸. Decăderea Veneției a ajuns la apogeul marcînd începutul dispariției sale de pe harta politică a Europei. La 17 mai 1797, 4000 soldați francezi conduși de generalul Baraguey d'Hilliers au intrat în Veneția și au cantonat în Piața Sfîntul Marcu. Orașul a fost supus unui jaf sistematic, ce a vizat primordial capodoperele culturale⁴⁹. La Paris ambasadorului Alvisè Querini i s-au remis pașapoartele, deoarece nu putea reprezenta un stat ce nu mai ființa independent. Din curtoazie diplomatică doar la Madrid, Londra și Constantinopole ambasadorii venețieni au mai fost tolerați pentru scurt timp. Prin pacea de la Campoformio, semnată la 17 octombrie 1797 Veneția și posesiunile sale au fost predate Imperiului Habsburgic, ce a intrat în stăpînirea orașului la 17 ianuarie 1798.

Ca atare a părăsit scena istoriei odinioară falnică Veneție. Rezultat al acumulării unor cauze obiective de natură social-economică și politică, prăbușirea Serenissimei nu a fost rodul campaniilor militare ale lui Napoleon Bonaparte, căci cel din urmă doar a desăvîrșit un proces inaugurat cu cîteva secole în urmă și al cărui epilog s-a consumat în 1797. Deținută de Habsburgi vreme de aproape un secol, Veneția și-a reocupat locul cuvenit în 1866 în ansamblul Italiei unificate, rezultat al Risorgimento-ului.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES CAUSES DE L'EFFONDREMENT DE VENISE EN 1797

Résumé

Effet de l'accumulation de causes objectives de nature socio-économique et politique, l'effondrement de Venise n'a pas été le résultat des campagnes militaires menées par Napoléon Bonaparte; celles-ci n'ont fait que parachever un processus inauguré plusieurs siècles auparavant, dont l'épilogue s'est consommé en 1797.

⁴⁸ Vezi și *Verbali delle sedute della Municipalità provisoriana di Venezia 1797*, 3 vol., Bologna, 1928—1940.

⁴⁹ Pentru o listă completă a obiectelor jefuite, vezi S. Romanin, *op. cit.*, p. 382—434.

COMERȚUL EXTERIOR AL ROMÂNIEI PRIN MARILE PORTURI CU ȚĂRILE DIN SUD-ESTUL EUROPEI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

DANIELA BUȘĂ

Actul de naștere al organizării porturilor românești poate fi considerat, pe bună dreptate, legea din 18 noiembrie 1863 ce prevedea posibilitatea încasării unei taxe de 0,5% asupra valorii mărfurilor importate și exportate prin toate orașele situate de-a lungul Dunării. Venitul astfel obținut urma să se întrebuițeze numai pentru lucrările porturilor. Această măsură nu a dat rezultate, dat fiind lipsa unui personal tehnic cit și faptul că venitul dobândit era confundat, în majoritatea cazurilor, cu venitul localității, puțin dispusă să întreprindă ceva pentru dezvoltarea activității portuare.

Era clar că numai intervenția bine gândită a statului ar fi oferit posibilitatea utilizării și amenajării de porturi, în accepțiunea modernă. În această direcție începutul a fost făcut prin legea din 27 martie 1874 ce stipula instituirea controlului din partea Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor asupra folosirii veniturilor porturilor. Executarea lucrărilor în port, exploatarea și conducerea acestuia erau încredințate unui comitet local. Fiecare port dispunea de un buget propriu provenit la început din taxa de 0,5% la care s-a adăugat în scurt timp și taxa de cheiaj.

Prin legea din 1887 comitetele locale au fost desființate, iar atribuțiile lor au fost trecute unui Consiliu de Administrație al Serviciului de Navigație, dependent de același minister.

De-a lungul celor 1075 km, cit reprezintă lungimea fluviului Dunărea în sectorul său, România avea în ultimul deceniu al secolului trecut, conform datelor oferite de „Mișcarea porturilor”, 18 porturi. Cele mai importante erau Galați și Brăila. Beneficiind de o așezare geografică favorabilă navigației și dezvoltării activității comerciale (apele Dunării atingeau 16 m adâncime pe o distanță de 18 – 20 km în amonte și aval de Galați, Brăila fiind situată la 15 km în amonte de Galați), cele două porturi intraseră încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea în circuitul internațional, aducând o contribuție însemnată la comerțul general al țării¹.

Din 1856 la Galați își avea sediul Comisia Europeană a Dunării în competența căreia intra, pentru început, sectorul cuprins între Isaccea și Marea Neagră. Din 1858 aceasta și-a extins jurisdicția pînă la Galați.

¹ Pentru comerțul exterior prin portul Galați de la introducerea regimului de port franc și pînă la desființarea lui vezi Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837—1883)*, Edit. Academiei, București, 1976.

Comisia Europeană a Dunării, ce dispunea de un secretariat general, unul tehnic, contabilitate, inspectorat general al navigației, toate cu sediul la Galați, stabila, cu ocazia ședințelor bianuale, lucrările tehnice, bugetul, personalul etc. Printre lucrările tehnice s-au numărat rectificarea și dragarea brațului Sulina. Canalul navigabil scurtat așadar cu 20 de km, permitea accesul navelor maritime pe Dunăre pînă la Brăila, sporind astfel și mai mult posibilitatea creșterii importanței economice a celor două porturi. Ea era însă indisolubil legată de extinderea și modernizarea activității portuare.

La însărcinarea guvernului român, în anii 1883 — 1884, Gheorghe Duca, director general al C.F.R. și Anghel Saligny, inginer șef în aceeași instituție, au elaborat un program amplu de lucrări ce avea în vedere construirea de noi magazii, antrepozite și cheiuri. Începute în 1886, lucrările au fost definitivare în cea mai mare parte în septembrie 1891, incluzînd și extinderea rețelei de cale ferată, de bazine de iernat pentru nave cit și construirea de rezervoare petroliere. Dezvoltarea și modernizarea activității celor două porturi a continuat și în primul deceniu al secolului XX.

În 1914 portul Galați se întindea pe o suprafață de 22 ha și cuprindea : un bazin rectangular de 9 ha ce comunica cu Dunărea printr-un canal de 7 m adîncime, 2 ha de magazii destinate importului, 6 ha pentru depozitele de cherestea și rezervoarele de petrol, 333 de silozuri cu o capacitate de 22.000 t cereale, o uzină electrică de 720 C.P., un șantier naval, cîteva ateliere de reparații pentru nave, o rețea de 15 km de cale ferată. Din 1898 existau și docuri plutitoare. În urma acestor investiții 18 nave puteau fi încărcate sau descărcate simultan în interiorul bazinului ².

La acea dată suprafața portului Brăila ajunsese la 38,5 ha din care 8 ha bazinul și 30,5 ha platforma ce-l înconjură. În interior se aflau : silozuri pentru cereale cu o capacitate totală de 25.000 t, 30 de rezervoare petroliere cu o capacitate de 22.752 m³, un șantier naval, o uzină electrică, 9 km de cale ferată. La cele 8 dane ale portului, devenite insuficiente, se puteau încărca simultan, cu ajutorul a 20 de elevatoare, 16 nave de 1.000 — 1.250 t ³.

La confluența dintre cele două secole în porturile Galați și Brăila acostau nave ale celor mai cunoscute companii de navigație ale Europei : Lloyd (filială austriacă a renumitei companii engleze cu același nume), Donaudampfschiffahrtgesellschaft (Viena), Frayssinet (Marsilia), Egee (Constantinopol), Gagarin et Co. (Odessa), Florio-Rubantino (Italia), Societă de Navigation Generale (Italia), Deutsche Levant Linie (Hamburg), Messageries Maritimes (Franța) ⁴.

În urma tratatului de la Berlin, ce pune capăt conflictului ruso-româno-turc, României i se recunoaștea nu numai independența, ci și retrocedarea Dobrogei, vechi pămînt românesc. Ea obținea astfel 205 km ieșire la Marea Neagră, de-a lungul cărora cel mai însemnat port era Constanța.

² Georges D. Cioriceanu, *Les grands ports de Roumanie*, Paris, 1928, pp. 32—33.

³ *Ibidem*, p. 39; N. Mccioiu, *Dezvoltarea economică și socială a portului și orașului Brăila în perioada 1829—1921*, în „Istros”, nr. II—III (1981—1983), p. 358.

⁴ Georges D. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 41; C.C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Edit. științifică, București, 1968, p. 224.

Așa cum îi era configurația și cum era utilat la începutul anilor '80, Constanța era departe de a corespunde cerințelor unui port modern, cu toate încercările Imperiului Otoman, sub stăpînirea căruia s-a aflat Dobrogea pînă în 1878, de a-l dezvolta și moderniza⁵. Lipsa digurilor și vînturile puternice constituiau principalele cauze ale naufragiilor destul de dese, în special toamna.

În 1885, după ce obținuse legiferarea unui credit de 21 milioane lei destinat mării și amenajării portului Constanța⁶, guvernul român a autorizat înființarea unui serviciu special, însărcinat cu elaborarea proiectului, sub îndrumarea inginerului I. B. Cantacuzino. Definitivat în 1892 și revăzut de A. Guérard, inspector general de poduri și șosele și director al portului Marsilia⁷, proiectul a fost aprobat de parlament în 1895, suferind unele modificări în 1897 — 1898.

Începute în primăvara anului 1896 de firma franceză „Adrien Hal-lier” și continuate de beneficiar în regie proprie, după rezilierea contractului cu aceasta în 1899⁸, lucrările de extindere și modernizare a portului Constanța nu se încheiaseră nici în preajma izbucnirii primului război mondial. În toată această perioadă statul român a investit cca. 100 milioane lei în amenajări, construcții și utilități. Prin prelungirea micului golf cu un dig spre sud s-a creat un bazin de 60 ha cu o lățime de 8,50 m și un avanpost de 16 ha. Au fost construite 4 silozuri speciale cu o capacitate de 140 000 t, înzestrate fiecare cu transportoare orizontale și verticale ce permiteau încărcarea sau descărcarea a 10 nave în linie dublă, manipulându-se zilnic cca. 12 000 t mărfuri, 36 rezervoare petroliere cu un volum de 5 000 m³ fiecare, 3 faruri (unul mare de 25 m și două mici de 12 m), 2993 m diguri de apărare, 4312 m cheiuri. Portul se întindea pe 196 ha, dispunînd și de o sirenă ce indica navelor intrarea în radă pe timp de ceață sau viscol⁹.

Dezvoltarea și modernizarea porturilor românești s-au repercutat pozitiv asupra traficului de mărfuri, călători și asupra mișcării navelor.

Datele statistice, ce ne oferă o imagine concretă a comerțului exterior al României în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și primul de-

⁵ În 1857 Imperiul Otoman concesionase societății engleze „Danube and Blank Sea Railway Company Ltd” construirea căii ferate Constanța — Cernavodă și amenajarea portului. Compania engleză s-a limitat însă la mici corecturi ale vechiului port folosit de genezezi din evul mediu. În 1884 guvernul român a răscumpărat atât calca ferată cit și portul. Vezi Mircea Roșculeț, *Fondarea și construcția portului Constanța*, în „Buletinul Institutului Economic român”, an XVII, nr. 1—4, 1938, pp. 40—42; Virgil Cătuneanu, *Constanța poarta economică a țării spre ceeane*, în „Viața economică” nr. 16 (140), 1966, p. 16; *Enciclopedia României*, vol. IV, București, p. 88.

⁶ Vezi „Monitorul Oficial” (în continuare M.O.) nr. 1 din 2 aprilie 1885, p. 4.

⁷ Pentru detalii și schițe ale proiectului I.B. Cantacuzino și modificările propuse, vezi Mircea Roșculeț, *op. cit.*, pp. 49—55 și Mihai Nichifor, *Portul Constanța și importanța sa comercială*, Constanța, 1915, pp. 5—7.

⁸ Pentru lucrările firmei franceze, cauzele rezilierii contractului și procesul acesteia cu statul român vezi: Desbaterile Adunării Deputaților (în continuare D.A.D.) nr. 17 din 15 decembrie 1899, pp. 163—181; *ibidem*, nr. 52 din 2 martie 1900, pp. 915—923; Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. II, p. 281; Mircea Roșculeț, *op. cit.*, pp. 40—42 și 67—70; Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, Edit. Eminescu, București, 1984, pp. 171—177.

⁹ Georges D. Cioriceanu, *op. cit.*, pp. 44—45; Mircea Roșculeț, *op. cit.*, pp. 71—95; Mihai Nichifor, *op. cit.*, pp. 9—15.

ceniu al secolului al XX-lea, evidențiază o curbă ascendentă a acestuia cu unele excepții, datorate fie recoltelor proaste, fie crizei economice din 1899. Dacă în 1890 valoarea comerțului exterior se ridica la 638 749 mii lei, în 1901 la 649 266 mii lei, în 1910 se depășea pentru prima dată în istoria țării cifra de 1 miliard lei (1 026 220 mii lei) ¹⁰.

Exportul, alcătuit în proporție de 90% din produse agricole și materii prime, a crescut de la 274 662 mii lei în 1891, la 353 831 mii lei în 1901 ¹¹, la 616 565 mii lei în 1910 și la 670 706 mii lei în 1913 ¹². Structura acestuia a rămas neschimbată, principalele articole înregistrând atât cantitativ cât și valoric cote superioare. Modificări au suferit ponderile. Astfel, dacă în intervalul 1891 — 1900 exportul de cereale și făină a reprezentat 84,48% din total, exportul de animale și produse animale 5,50%, de lemn și produse din lemn 2,24%, iar petrolul și derivatele 1,27%, în etapa 1901 — 1910 în primele două cazuri ponderea a scăzut la 83,30%, respectiv 3,50%, în timp ce în următoarele două a crescut la 5,70%, respectiv 4,20%. Înregistrând valori tot mai ridicate de la an la an, ponderea petrolului la export a cunoscut între 1911 — 1915 un salt de peste 10 procente (14,70) față de etapa 1901 — 1910 ¹³.

România continua însă să fie tributară centrului și apusului Europei pentru produsele fabricate și semifabricate, ce reprezentau, în primul deceniu al secolului XX, 84% din total ¹⁴ din care: mașinile și utilajele 30,7%, produsele textile și confecțiile 40,60%, pieile și obiectele din pieile 5% ¹⁵.

Cea mai mare parte a schimburilor comerciale ale României (cca 80 — 84%) se efectuau pe Dunăre și Marea Neagră, extinderea și modernizarea porturilor contribuind la intensificarea activității lor comerciale. Dacă înainte de 1895 traficul de mărfuri prin portul Constanța reprezenta numai 3,36% din totalul țării, după darea în folosință a podului peste Dunăre de la Cernavodă și începerea lucrărilor de modernizare a portului, s-a ridicat la 13,74% în 1900 și 17,21% în 1910 ¹⁶. Până la mijlocul primului deceniu al secolului XX portul Constanța s-a aflat în urma porturilor fluviale Brăila și Galați. În 1906, la un an de la terminarea lucrărilor hidraulice și deschiderea stației de petrol, traficul de mărfuri prin Constanța a atins 828 149 t, fiind superior celui din Galați (630 940 t) și inferior celui din Brăila (1 161 738 t). În 1910, după punerea în funcțiune a magaziiilor cu silozuri, Constanța s-a situat pe primul loc, întrecând, de la această dată, cu regularitate, traficul de mărfuri al porturilor dunărene, rămas staționar sau chiar în descreștere ¹⁷.

¹⁰ *Enciclopedia României*, p. 464.

¹¹ C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la regulamentul organic și pînă în prezent*, vol. I, partea I, București, 1904, p. 435.

¹² Georges D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, tableau no. 17, p. 392.

¹³ *Ibidem*, pp. 280—282 și 391—394.

¹⁴ Victor Axenciuc, Ioan Tiberian, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, Edit. Academiei, București, 1979, p. 257.

¹⁵ Georges D. Cioriceanu, *op. cit.*, pp. 283—284 și 394—396.

¹⁶ *Idem*, *Les grands ports de Roumanie*, p. 47.

¹⁷ Mircea Roșculeț, *Evoluția portului Constanța. Construcția și exploatarea lui*, Edit. Cartea Românească, București, 1939, p. 120.

Ponderea importului și exportului acestor porturi era diferită. Dacă Galațiul era destinat importului, Brăila și Constanța excelau prin export. Întiietatea la export a revenit în întreaga etapă ce face obiectul investigației noastre Brăilei, fără a înregistra însă creșteri spectaculoase, ca în cazul Constanței, al cărui export a sporit de la 4,24% în 1894, la 12,61% în 1904, la 21,29% în 1910, la 28,97% în 1913¹⁸. În același timp exportul prin Galați a scăzut de la 11,08% în 1890, la 9,95% în 1904¹⁹.

Destinatările exportului românesc, prin cele trei porturi, erau nu numai statele din centrul și apusul Europei, spre care se îndreptau cele mai însemnate cantități de produse, ci și țările din sud-estul ei: Imperiul Otoman, Serbia, Grecia, Bulgaria. Schimbul de mărfuri, în special cu cele din urmă, a fost influențat de regimul vamal, de convențiile sau tratatele comerciale bilaterale, de interesul manifestat de marile puteri față de această zonă a Europei, dar, și nu în ultimul rând, de normalitatea relațiilor cu România.

Înfiietatea în schimbul de mărfuri al României cu străinătatea a revenit cerealelor ce reprezentau, la sfârșitul secolului al XIX-lea, 85% din valoarea totală a exportului. În general, între 1890 — 1913 volumul exportului acestora constituia în medie 54% din producție²⁰. Numai în intervalul 1905 — 1909 România a exportat în medie 267 672 vagoane cu cereale din care 113 789 vagoane prin Brăila, Galați, Sulina și Constanța. Din acest volum, 38,5% a fost expedit prin Brăila, ale cărei livrări au fost superioare de 3,8 ori Galaților, de 3,6 ori Constanței și de 1,2 ori Sulinei²¹.

Solicitat intens de morarii din Belgia, Germania și Austro-Ungaria datorită calității superioare, grâul românesc se bucura de aceeași prețuire pe piețele otomane. În 1895 România expediase Porții 20 258 q, iar în în 1900, 188 500 q²².

Creșterea numărului de mori în capitala imperiului și împrejurimi a necesitat o sporire a importului de grâu al Porții în primul deceniu al secolului al XX-lea. Dacă, în 1905, de pildă, România furniza 11 979 t din totalul importului de 118 619 t, iar în 1906, 74 096 t din 130 715 t, în 1907 livrările au fost de 65 590 t din totalul importului de 129 605, ocupînd locul doi în primul caz și primul loc în următoarele două. Ea participa astfel cu 60% la importul de grâu al Constantinopolului în 1906, cu 50% în 1907 și cu peste 80% în primele 6 luni ale anului 1908²³.

Volumul sporit de cereale exportat de România în Imperiul Otoman cît și prezența acestora, în cantități destul de însemnate în exportul Sublimei Porți către statele din apusul Europei, ne îndreptătesc să considerăm că pentru o bună parte a lor Constantinopolul constituia o etapă de tranzit. Dacă luăm un singur exemplu, cel al Franței, se constată că, potrivit datelor furnizate de statistica otomană, numai în decurs de doi ani

¹⁸ Georges D. Cioriceanu, *op. cit.*, p. 46.

¹⁹ *Ibidem*, p. 35.

²⁰ „Foaia de informațiuni comerciale”, an XII, nr. 1 (15 ianuarie) 1915, p. 4.

²¹ Paul Florinescu, *Portul Brăila și importanța sa în exportul de cereale*, București, 1911, pp. 29—32.

²² Eduard Ghica, *Exportul nostru de grîne*, București, 1902, p. 6.

²³ Al. Drăghicescu, *Importul de făină în Turcia*, în „Foaia de informațiuni comerciale”, an IV, seria III, nr. 38, 1908, p. 2; S. Ulubeanu, *Importul de grâu și de făină la Constantinople*, în „Revista cercului comercial și industrial”, nr. 1, ianuarie 1909, p. 31.

achizițiile acesteia din imperiu sporiseră de peste două ori și jumătate și anume de la 116 487 q în 1900 la 323 001 q în 1901²⁴. Lucrurile stau la fel și în cazul Belgiei, al cărui port Anvers constituia, se știe, una din principalele piețe de cereale ale lumii.

Alături de grâu România exporta și făină, principalul client, Imperiul Otoman, cumpărând cantități de 20 de ori mai mari decât celelalte state²⁵. Cel mai însemnat port de expediție era Brăila. Cele 7 mori cu abur, existente aici încă de la sfârșitul secolului trecut, trei dintre ele fiind cele mai mari din țară: Likiardopulos, Viollatos și Milas și fiul, foloseau grâul din Bărăgan și sudul Moldovei²⁶. Numai pe parcursul a doi ani, 1892 și 1893, din necesarul Constantinopolului de 300 000 saci a 75 kg fiecare, respectiv 672 000 saci, Brăila expediase mai mult de jumătate: 170 000 saci, respectiv 400 000 de saci, depășind cantitățile sosite din porturile rușești (100 000 saci în 1892 și 200 000 saci în 1893)²⁷.

La începutul secolului nostru cererile de făină sporesc. În 1904, de exemplu, din exportul total al României de 12 milioane kg, Poarta a cumpărat mai bine de jumătate (6,5 milioane kg), pentru ca în 1906 cantitatea achiziționată de aceasta să reprezinte 2/3 (40 milioane kg) din totalul exportului românesc de făină de 66 milioane kg²⁸, permițând expeditorului un salt pe piața otomană de la locul 4 la primul loc²⁹. În 1907, conform statisticilor otomane, din totalul importului de 12 745 880 kg, Brăila participa cu 3 610 110 kg ocupînd locul al doilea după Marsilia, înaintea Genevei, Odesei, Anversului³⁰. Numai în aprilie 1909 din același port au fost exportate 775 954 kg făină din care 177 750 kg în insula Creta și 97 750 kg la Constantinopol³¹.

Sporirea taxei vamale de la 8% la 11%, avîntul industriei morăritului (în jurul Constantinopolului existau peste 20 de mori mari, 10 putînd lucra 24 ore fără întreruperi), dezvoltarea transporturilor pe uscat, ce permitea aducerea de cereale din Orientul Apropiat, concurența Italiei, Bulgariei, Rusiei și Franței cît și lipsa, în unele cazuri, a unor curse regulate pentru transportul mărfii au frinat, către sfârșitul primului deceniu al secolului al XX-lea, exportul de făină de la nordul Dunării pe piața otomană. În 1910 Imperiul Otoman importa prin portul Salonic 31 700 t făină în valoare de 7 468 mii franci, din care României, situată pe locul trei după Italia și Bulgaria, îi revenea numai 3 600 t în valoare de 1 008 mii franci, taxele ridicate de transbordare sporindu-i costul. Dacă pentru 100 kg făină de Genova se plătea la Salonic 1 franc aur navlu, pentru aceeași cantitate sosită de la Brăila sau Galați prețul era de 1,25 sau chiar 1,35 franci aur navlu³².

²⁴ „Revue Commerciale du Levant. Bulletin mensuel de la Chambre de commerce de Constantinople”, 1er semestre de l'année 1901, pp. 75–76; *Ibidem*, 1er semestre de l'année 1902, pp. 301–302.

²⁵ Eduard Ghica, *op. cit.*, p. 6.

²⁶ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 225.

²⁷ Al. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 1.

²⁸ S. Ulubeanu, *op. cit.*, p. 28.

²⁹ Al. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 1.

³⁰ *Importurile făinurilor noastre în Turcia*, în „Foaia de informațiuni comerciale”, an IV, seria III, nr. 28, 1908, p. 2.

³¹ „Moniteur commercial roumain”, 1ere année, no. 19, 1909, p. 221.

³² N. Răducanu-Popescu, *Raport economic asupra Salonicului*, București, 1911, pp. 10–11.

Cerealele românești (în special grâul) și făina găsiseră pînă către sfîrșitul anilor '80 o piață bună de desfacere și în Grecia, a cărei producție nu acoperea nevoile de consum. După denunțarea convenției româno-grecești în 1887, piața elenă a devenit, pînă la sfîrșitul secolului, aproape inaccesibilă acestor mărfuri, nevoite a plăti, conform tarifului autonom, taxe sporite. În toată această perioadă cerealele austro-ungare și rusești, beneficiind de o taxare redusă, au invadat Grecia, valoarea acestora ridicîndu-se anual la 25 — 35 milioane drahme. Abia din 1900, odată cu semnarea unei noi convenții comerciale, produsele românești au beneficiat de o tarifare egală cu a mărfurilor similare sosite din alte state. Ca urmare, prin reducerea taxelor la import, cerealele românești și făina au început să-și facă simțită prezența pe piața elenă. Expediate din Brăila și transbordate la Sulina pe vase grecești, acestea apar într-o serie de statistici avînd ca punct de expediție pe cel de transbordare. Astfel în 1905, din Sulina s-au expedit către Grecia 5 817 t grâu, 1 910 t orz, 31 t ovăz, 22 t porumb și 2393 t făină³³.

Denunțarea convenției și instituirea unor taxe restrictive de ambele părți în iulie 1906 au contribuit la scăderea vertiginoasă a schimbului de mărfuri. Revocarea măsurilor excepționale un an mai tîrziu nu a fost urmată, din păcate, de o redresare a exportului de cereale.

Un alt articol cu valori ridicate în schimbul de mărfuri al României cu țările din sud-estul Europei îl constituia lemnul. Destinat construcțiilor de diverse utilități sau folosit drept combustibil, lemnul românesc, expedit din portul Galați, era căutat atît în Imperiul Otoman, cît și în Bulgaria și Grecia. Ca și în cazul cerealelor și făinei, cantitățile de lemn exportate au diferit în funcție de politica tarifară a țărilor din zonă, de normalitatea relațiilor bilaterale, de concurența străină, valori ridicate fiind înregistrate mai ales pe durata valabilității convențiilor comerciale.

Deși pădurile ocupau în Bulgaria cca 1/3 din suprafața țării, ele nu constituiau o valoare economică deosebită fiind alcătuite, în cea mai mare parte, din crînguri și tufişuri³⁴. Necesarul de lemn pentru foc și construcții era acoperit din import. Dacă între 1892 — 1900 valoarea importului provenit din România se situa sub un milion lei, la începutul secolului XX se constată o creștere, ajungînd în 1905 să depășească 2 milioane lei.

Încărcat la Galați, lemnul era transportat pe Dunăre pînă la Sulina și de aici pe mare pînă în porturile Burgas și Varna. Cantități neglijabile erau exportate prin Giurgiu și alte porturi dunărene. În 1902 România a expedit partenerului de la sudul Dunării 2 584 000 kg lemn pentru construcții și peste 1 000 000 kg lemn pentru foc³⁵. Potrivit statisticilor bulgare, în 1903 România deținea primul loc la importul de rășinoase brute cu 4 443 t și locul secund, după Austro—Ungaria, la cel de cherestea cu 7 415 t³⁶. În 1905 de la același exportator proveneau 48% din lemnul brut și 5,3% din cel prelucrat³⁷.

³³ *Statistique generale des batiments de commerce sortis du Danube*, tabel 10 A.

³⁴ Petre Antonescu, *Comerțul și industria lemnului în România*, București, 1907, p. 116.

³⁵ Dr. I. Colescu, *La politique economique de la Roumanie en Orient*, în „Le mouvement économique”, vol. I, no. 1, 1904, p. 23.

³⁶ Petre Antonescu, *op. cit.*, p. 117.

³⁷ *Comerțul exterior al Bulgariei*, în „Foaia de informațiuni comerciale”, an I, no. 17, 1908, p. 1.

Apreciat pentru elasticitatea sa cît și pentru facilitatea prelucrării, așa cum arăta în 1890 directorul unei „fabrici cu vapori pentru tăiatul și fasonatul lemnului de construcție”, cu sediul la Pireu, „lemnul de Galați” era cotate în Grecia, datorită calităților sale și prețului de cost mai redus, înaintea celui din Austro-Ungaria, Norvegia și Suedia³⁸. Iată de ce, cu toate taxele ridicate, chiar prohibitive, prevăzute de tariful general elen, exportul de lemn românesc a crescut de la 110 795 lei în 1891, la 393 326 lei în 1898³⁹. Semnarea convenției comerciale în 1900, conform căreia lemnul pentru construcții, cu excepția grinzilor și catargelor din pin și brad, beneficia de scutiri de taxe, a impulsionează livrările României, mai ales în primii ani ai secolului XX : 453 848 lei în 1901, 975 105 lei în 1905⁴⁰.

Potrivit unui raport al consulului general al României la Atena, ce avea ca bază cifrele statisticii elene, livrările de lemn pentru construcție ale portului Galați către Grecia s-au ridicat în 1904 la 1 789 124 franci⁴¹.

Un client sigur al lemnului românesc era și Imperiul Otoman, al cărui import a crescut de la 966 632 lei în 1899⁴² la 2 200 000 lei în 1904 și la peste 4 000 000 lei în 1906. Între 1907 — 1911 importul s-a situat în jurul valorii de 3 000 000 lei⁴³. Numai în 1910 portul Salonic a primit, conform unor informații locale, 2 500 vagoane de lemn sosite de la Galați, ceea ce însemna cca 55 000 m³, adică 2/3 din întregul volum al importului. Portul dunărean era punctul de expediție și pentru însemnate cantități de lemn provenite din Austro—Ungaria și destinate aceluiași partener, fără a se specifica uneori originea⁴⁴. Socotit de calitatea I prețul lemnului de Galați varia între 65 și 75 franci m³.⁴⁵

Cantități reduse și livrări sporadice de lemn către țările din sud-estul Europei se făceau și prin Constanța. Astfel, Imperiului Otoman i-au fost expediate 35 000 kg lemn pentru construcții, în ianuarie 1897⁴⁶ și 82 500 kg cherestea și obiecte din lemn și 500 kg trunchiuri de stejar în februarie 1901⁴⁷, iar Greciei 40 403 kg lemn pentru construcții și 100 kg obiecte din lemn în august 1901⁴⁸.

Alături de cereale și lemn, vitele cornute mici și mari erau căutate de negustori eleni și otomani. Taxele ridicate la import, tratamentul diferențiat, concurența articolelor similare provenite din alte state cît și

³⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. M.A.E.), fond Convenții comerciale, vol. 61 Grecia, f. 33, Legation Royale de Roumanie, rapport no. 243, Athènes, le 8/20 Mai, indescifrabil.

³⁹ *Comerciu exterior al României cu Grecia de la 1885—1904*, București, 1906, pp. 8—13.

⁴⁰ Petre Antonescu, *op. cit.*, p. 148—149.

⁴¹ *Exportations des bois roumains en Grece* în „Le mouvement économique”, vol. II, no. 10, 1905, p. 346.

⁴² Vezi C.I. Băicoianu, *Relațiunile noastre comerciale cu Turcia de la 1860 pînă în prezent*, București, 1901, p. 52.

⁴³ N. Răducanu-Popescu, *op. cit.*, pp. 13—14.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 13.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁴⁶ „Buletinul Camerei de comerț și industrie, Circumscripția X Constanța”, an VII, nr. 15, 1897, p. 10.

⁴⁷ *Ibidem*, an XII, nr. 4, 1901, pp. 10—11.

⁴⁸ *Ibidem*, no. 6, 1901, pp. 7—8.

tranzitarea defectuoasă și cheltuielile de întreținere și transport ce măreau prețul de vânzare au creat serioase dificultăți exportului de animale al României aflat în regres față de primul deceniu după independență. Dacă în 1876 din Constanța au fost expediate la Constantinopol animale din Dobrogea în valoare de 510 000 lei, în 1890 valoarea acestora a fost de numai 123 210 lei⁴⁹. După un reviriment în primii ani ai secolului XX, când valorile depășeau un milion lei, către sfârșitul primului deceniu și pînă la primul război mondial, exportul de vite al României în Imperiul Otoman a scăzut vertiginos: 300 000 lei în 1910, 200 000 lei în 1912⁵⁰.

Denunțarea în 1887 a convenției comerciale a lovit puternic exportul românesc de vite în Grecia, anulîndu-l aproape pentru mai mult de un deceniu. Dacă în etapa convențională cea mai mare parte a vitelor proveneau din România, în 1888 de exemplu, livrările acesteia în valoare de 18 900 lei au fost mult inferioare celor ale Rusiei (1 062 466 lei) și Imperiului Otoman (824 141 lei)⁵¹. La Patras, port important al Greciei, erau necesare anual 50 000 capete de vite, importate nu din România ca pînă în 1887, ci din Imperiul Otoman și Rusia⁵².

Taxele vamale excesive și inegale erau acuzate atît de partea română, ce efectuase în 1890 prin directorul tirgului de vite din Constanța o prospectare la fața locului a piețelor elene⁵³, cît și de negustorii greci. Unul dintre aceștia, Athanasie Agathos din insula Corfu, nemulțumit de scăderea cifrelor afacerilor sale, arăta că, în urma taxelor duble față de cele plătite de vitele importate din Imperiul Otoman și Rusia și a cheltuielilor de transport, întreținere și debarcare, o vită evaluată la Constanța la 160 lei aur ajungea la destinație la 307 lei aur⁵⁴.

Reducerea taxelor vamale la jumătate în baza tratamentului clauzei națiunii celei mai favorizate prevăzut de convenția româno-elenă din 1900 nu a contribuit la redresarea exportului românesc de vite. El a continuat fie să se mențină la cota zero, fie să înregistreze valori nesemnificative.

Cît privește exportul produselor animale, datele și informațiile de care dispunem ne îndreptătesc să considerăm portul Constanța drept principalul punct de expediție, iar Imperiul Otoman drept principalul beneficiar. Astfel, în februarie și august 1901 cantitățile de brînză și cașcaval destinate acestuia erau apreciabile: 38 087 kg, respectiv 96 725 kg, pieței elene fiindu-i livrate numai 809 kg, respectiv 10 975 kg⁵⁵. În 1903, tot din Constanța soseau în imperiu 425 585 kg brînzeturi din Dobrogea, adică 80% din exportul României la acest articol, 55 748 kg pește, 20 248 kg carne sărată sau afumată, 5 290 kg sardele în butoaie, unt, ouă și alte produse animale⁵⁶.

⁴⁹ M.D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului XX*, pp. 895—896.

⁵⁰ S. Ulubeanu, *Comerțul vitelor de măcelărie în Turcia și în special la Constantinopol*, în „Revista cercului comercial și industrial”, nr. 5, mai 1909, p. 163.

⁵¹ Arh. M.A.E., f. 44, Legation Royale de Roumanie, rapport no. 170, Athènes, le 1/13 Avril 1890, Olănescu către Lahovary.

⁵² Ibidem, f. 45—46.

⁵³ Ibidem, f. 50—51, nota nr. 17 806, București, 26 aprilie 1890, Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor către Ministerul Afacerilor Străine.

⁵⁴ Ibidem, f. 46, raport no. 170.

⁵⁵ Vezi „Buletinul Camerei... Constanța”, an XII, nr. 4, 1901, pp. 10—11.

⁵⁶ G. Christodorescu, *Portul Constanța. Mișcarea comercială și maritimă în anul 1903*, Constanța, 1905, p. 31.

Menționat de statistici încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea în cantități simbolice, zahărul românesc a pătruns pe piețele din sud-estul Europei la începutul secolului al XX-lea. În februarie 1901 au fost exportate din portul Constanța în Bulgaria 100 112 kg zahăr⁵⁷, iar în august 9 360 kg⁵⁸. În 1907 întreaga cantitate de 765 t ieșită prin Constanța a luat drumul Imperiului Otoman (740 t) și Bulgariei (25 t)⁵⁹.

Dintre materialele de construcție, varul și cimentul își găsiseră un bun plasament în sud-estul Europei. Numai în 1903, de pildă, România expediase prin portul Constanța către fosta putere suzerană 885 000 kg ciment provenit de la fabrica din Cernavodă și 318 450 kg var⁶⁰. În 1905 din totalul importului bulgar de ciment de 6 360 t și var de 3 793 t, România participase cu 27%, respectiv 3,9%⁶¹.

Dacă Brăila era recunoscută drept cel mai important centru de export al cerealelor, iar Galații, principalul port de export al lemnului, Constanța, în schimb, al cărui trafic consta în proporție de 90% din export, era cel mai însemnat punct de expediție al petrolului. Primele livrări destinate străinătății datează din 1895 și constau în modesta cantitate de 18 t. An de an exportul a crescut: 89 t în 1897, 16 647 în 1901, 248 590 t în 1906, 567 750 t în 1911⁶². Din cele 423 698 t exportate de România în 1906, 348 590 t s-au livrat prin Constanța⁶³ și 23 835 t (cca 5 — 6%) prin porturile dunărene⁶⁴.

Locul I deținut de Constanța se datorează nu numai faptului că era singurul port deschis activității comerciale tot anul, cât mai ales, instalațiilor pe care le poseda, ce-i permiteau încărcarea mărfii direct în vapoare de mare tonaj. Celor 19 rezervoare ale statului cu o capacitate fiecare de 5000 m³, ce funcționau în 1907, li se adăugau: 11 rezervoare, cu o capacitate totală de 27 000 m³, ale societății „Steaua Română”, 9 rezervoare, cu o capacitate totală de 24 000 m³, ale societății „Aquila Franco-Română” și 3 rezervoare, cu o capacitate totală de 15 000 m³, ale societății „Româno-Americană”. Cele 3 își disputau comerțul cu petrol în portul Constanța⁶⁵.

Pînă în 1900 valoarea anuală a petrolului destinat Imperiului Otoman nu a depășit 20 000 lei, cu excepția lui 1896, iar pînă în 1905 un milion de lei. După această dată cantitățile sporesc: 22 524 t, adică 7% din totalul exportului, în 1906, 32 800 t, adică 8%, în 1907⁶⁶.

⁵⁷ „Buletinul Camerei... Constanța”, nr. 4, 1901, pp. 10—11.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 6, 1901, pp. 7—8.

⁵⁹ Arhivele Statului București (în continuare Arh. Stat. Buc.), Microfilme Franța, rola 60, vol. 19, Direction Politique et Commerciale, serie D, dossier 118, f. 55, Vice Consulat de France, rapport no. 6, Constantza le 13 Mai 1908, le Consul charge à Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères.

⁶⁰ G. Christodorescu, *op. cit.*, p. 36.

⁶¹ *Relațiunile comerciale dintre România și Bulgaria*, în „Foaia de informațiuni comerciale”, nr. 7, 1908, p. 1; *Comerțul exterior al Bulgariei*, în loc. cit., p. 1.

⁶² Mircea Roșculeț, *op. cit.*, p. 124.

⁶³ Vezi „Revue commerciale du Levant. Bulletins... de Constantinople”, 2-me semestre, 1900, p. 230.

⁶⁴ Arh. Stat. Buc., Microfilme Franța, vol. 19, Direction politique et commerciale, f. 53.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 54.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 53; *ibidem*, vol. 18, Direction des Consuls, serie A₂, dossier 74, f. 163, Vice consulat de France, rapport no. 8, Constantza le 20 Mai 1907, Le Consul charge à Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères.

Păcura, petrolul lampant și în cantități mai mici benzina erau preluate de beneficiar în porturile Salonic, Constantinopol și Smyrna. În 1907 din cele 424 000 lăzi cu produse petroliere intrate în portul Salonic ⁶⁷, 18 000 lăzi proveneau din România ⁶⁸, numărul acestora sporind spre sfârșitul primului deceniu : 68 549 lăzi din totalul de 583 033 în 1909 și 155 235 lăzi din totalul de 592 157 în 1910 ⁶⁹, concurând cu tot mai mult succes petrolul rusesc și american. Până în 1908 petrolul rusesc deținea întâietatea pe piața Salonicului. De la acea dată, datorită tulburărilor din zona Batumi cît și prețului de cost mai ridicat cu cea 1 — 1,5 piaștri, el a fost înlocuit, în mare parte, de petrolul românesc și american.

Potrivit informațiilor consulului României la Salonic, prețul petrolului românesc varia între 28 — 28,5 piaștri aur, adică 6,43 — 6,55 franci pentru cel destinat consumului local și 26,5 — 27 piaștri pentru cel aflat în tranzit ⁷⁰. Cea mai mare parte din petrolul lampant și păcură era folosită pentru iluminat, numai Societatea de electricitate din Salonic, al cărui furnizor era „Steaua Română”, consumînd anual 500 t ⁷¹.

Pe piața bulgară România fusese pînă în 1892 furnizorul în exclusivitate al păcurii. Tot acum pătrund și primele cantități de benzină. Către sfârșitul secolului al XIX-lea și în primii ani ai secolului XX se constată o diminuare a livrărilor cauzată atît de calitatea produsului, de ambalajul neadecvat, de inexistența unor birouri în Bulgaria care să reprezinte numai interesele românești cît și de concurența tot mai acerbă a Rusiei. În 1902 exportul de petrol al Imperiului Țarist a fost de 12,5 milioane kg, iar al României numai de 1,5 milioane kg. În 1905 petrolul rusesc reprezenta 36,5% din totalul importului bulgar, pentru ca anul următor să atingă 79%, în timp ce exportul României scăzuse de la 18% la 9% ⁷².

Abia la sfârșitul primului deceniu al secolului nostru petrolul românesc cunoaște un reviriment pe piața bulgară. În 1909 statistica bulgară consemnează cifra totală a importului de petrol din România de 696 750 franci din care : 152 891 franci păcură, 145 406 franci petrol lampant și 398 453 franci benzină. România continua să domine importul de păcură, situîndu-se pe locul secund, după Rusia, la celelalte produse ⁷³.

Pe piețele Serbiei și Greciei petrolul românesc și derivatele sale au pătruns în mod gradat abia în primul deceniu al secolului XX. În Serbia, petrolul ce constituia monopol de stat, se importa din Austro-Ungaria (pînă în 1906) și Rusia. Grevat de taxe prohibitive la import, ca urmare a declanșării conflictului vamal cu Viena în 1906, petrolul austro-ungar pierde teren pe piața sîrbă, locul său fiind luat treptat de cel provenit din România.

În Grecia monopolul petrolului era deținut încă de la sfârșitul secolului trecut de americani. Pînă în 1912 livrările României au fost nesemnificative, abia în 1914 ajungînd să depășească un milion lei.

⁶⁷ O ladă conținea 2 bidoane a 14,6 kg fiecare.

⁶⁸ *Situația pieței la Salonic*, în „Foaia de informațiuni comerciale” an IV, seria III, no. 28, 1908, p. 3.

⁶⁹ N. Răducanu-Popescu, *op. cit.*, p. 6.

⁷⁰ *Situația pieței la Salonic*, p. 3.

⁷¹ N. Răducanu-Popescu, *op. cit.*, p. 9.

⁷² *Importul petroleului în Bulgaria*, în „Foaia de informațiuni comerciale”, an I, nr. 13, 1908, p. 2; *Comerțul exterior al Bulgariei*, p. 1.

⁷³ *Vezi Statistique du commerce de la Principauté de Bulgarie avec les pays étrangères pendant l'année 1909*, Sofia 1910, pp. 164—165.

Datele statistice ne relevă că exportul de petrol către Serbia și Grecia s-a situat mult sub cotele celui către Imperiul Otoman și Bulgaria. Dacă în perioada ianuarie-august 1908 exportul României către Imperiul Otoman și Bulgaria consta în 19 353 591 kg, respectiv 612 831 kg petrol lampant, 716 778 kg, respectiv 610 663 kg petrol brut și 86 933 kg, respectiv 161 984 kg benzină, cel către Serbia se rezuma la 22 985 kg petrol brut, 186 kg petrol rafinat și 4 079 kg benzină, iar către Grecia numai 1 073 kg benzină⁷⁴. Expedițiile se făceau prin portul Constanța cu excepția celor către Serbia ce se efectuau prin porturile dunărene.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX Galații au continuat să fie cel mai important port de import al țării, deținând singur 50% din întreaga valoare a traficului, locul secund revenind, până la jumătatea primului deceniu al secolului XX, Brăilei, iar apoi Constanței, al cărui volum mediu anual a sporit de la 15 360 t între 1889—1891⁷⁵ la 300 000 t în primul deceniu al secolului nostru⁷⁶.

Importul României din țările sud-estului european consta în: fructe meridionale, produse coloniale, ulei de măsline, măsline, unele produse de cofetărie, tutun, combustibili minerali, marmură, semințe, obiecte de pasmanterie. În 1895 din totalul importului prin vama Galați de 204 720 189 kg în valoare de 117 630 207 lei, Imperiul Otoman participa cu 12 142 338 kg în valoare de 9 120 130 lei, reprezentând 7,75% din valoarea importului, Grecia cu 998 848 kg în valoare de 1 394 220 lei, Serbia cu 292 489 kg în valoare de 290 342 lei, iar Bulgaria cu 200 500 kg în valoare de 178 277 lei⁷⁷.

În toată perioada ce face obiectul analizei studiului nostru, Imperiul Otoman a deținut locul întâi la importul fructelor meridionale în România, cea mai mare parte a acestuia intrând prin Galați. Dezvoltarea portului Constanța a permis ca o parte din acest import să fie dirijat aici. Astfel, în 1903, din importul de fructe meridionale și coloniale intrat prin Constanța de 4 691 394 kg, Poarta participa cu majoritatea: 3 008 101 kg lămii, portocale, rodii, chitre, 696 260 kg smochine în păpuși și stafide obișnuite, 100 062 kg smochine în cutii sau saci, stafide roșii, curmale, 157 910 kg fisticuri. Constanța deținea, la aceste articole, locul doi, după Galați (7 827 724 kg), înaintea Brăilei (1 856 068 kg)⁷⁸.

Pentru aceleași produse importul din Grecia se situa mult sub cotele cantitative și valorice înregistrate de principalul său concurent pe piața românească. Conform tarifului general la care erau supuse mărfurile grecești începând cu 1888, taxele pentru 100 kg erau: la citrice de 5 lei, la smochine în cutii, stafide roșii (de Corint) 12 lei, la roșcove, smochine în păpuși și stafide obișnuite 2,50 lei. În același timp, convențiile comerciale din 1887, 1897 și 1901, prin tablourile anexate, asigurau produselor similare provenite din Imperiul Otoman o tarifare redusă la mai mult de

⁷⁴ „Moniteur commercial roumain”, I-ere année, nr. 4, 1908, p. 32.

⁷⁵ Mihai Nichifor, *op. cit.*, p. 20.

⁷⁶ Benone Zota, *Traficul de mărfuri prin portul Constanța în trecut și astăzi (1889—1966)*, în „Revista statistică”, nr. 9, 1967, p. 83.

⁷⁷ Arh. Stat. Buc., Microfilme Franța, rola 211, c. 184—185, Viceconsulat de France, lettre no. 223 annexe B, Galatz le 2 Septembre 1896, à la sous Direction des Affaires Commerciales.

⁷⁸ G. Christodorescu, *op. cit.*, pp. 43—47.

jumătate ⁷⁹. Deși în urma convenției comerciale din 1900 taxele produselor grecești, la intrarea în România, au fost reduse, iar importul de fructe meridionale din Grecia a crescut între 1901 — 1905, el s-a situat însă întotdeauna mult în urma celui otoman. Numai într-un singur an, 1902 de exemplu, Poarta a expediat 4 600 384 kg roșcove, smochine, stafide și 2 627 313 kg citrice, iar Grecia numai 1 181 068 kg, respectiv 302 689 kg ⁸⁰.

Dirijat în cea mai mare parte spre portul Galați, importul de ulei de măsline al acestui punct vamal depășea anual 1 milion kg, reprezentând jumătate sau chiar mai mult din totalul importului țării. Restul intra prin Brăila, Constanța, Tulcea și, în cantități mici, prin alte puncte vamale. Numai în 1895 prin Galați s-au importat 1 633 399 kg, prin Brăila 884 207 kg, iar prin Constanța 83 250 kg. Din aceste cantități 1 369 721 kg proveneau din Imperiul Otoman și 602 408 kg din Grecia ⁸¹. Începând cu anul 1902 Constanța a ocupat poziția secundară în detrimentul Brăilei.

Intrarea în vigoare a convenției comerciale româno-elene în 1901 și semnarea de către România, în același an, a actelor similare cu Imperiul Otoman și Italia au permis Greciei să devină, pentru scurt timp (1901 — 1904) cel mai însemnat exportator de ulei de măsline la nordul Dunării. În 1901 ea furniza 1 307 558 kg, ceea ce reprezenta mai mult de o treime din importul României ⁸², iar în 1904, 1 347 279 kg ⁸³. Un an mai târziu, ca urmare a denunțării convenției comerciale, livrările au scăzut de trei ori. Astfel, în 1905, din importul total al României de 3 451 t, Grecia expediase abia 411 t, iar Poarta 2 048 t, adică cca 2/3 ⁸⁴. Imperiul otoman participa la importul prin portul Galați cu 47 %, iar Grecia cu 12 %. Aceleași state livrau 77 %, respectiv 12 % din importul Constanței și 75 %, respectiv 7 % din cel al Brăilei, la acest articol.

Sărate sau murate, ambalate în butoaie sau cutii, măslinele erau importate tot din Imperiul Otoman și Grecia. În 1900 din întregul import al României de 2 861 146 kg, cea mai mare parte intrată prin Galați (1 932 270 kg), Constanța (451 851 kg) și Brăila (304 846 kg), Porții îi reveneau 2 546 880 kg, iar regatului elen numai 268 946 kg ⁸⁵. Fosta putere suzerană a deținut supremația pe piața românească pînă în 1914.

Importate de România din Marea Britanie, Austro-Ungaria, Germania, dar și din Imperiul Otoman și Serbia, huila și cocsul erau transportate pe calea apei și descărcate în marile porturi dunărene Brăila și Galați, dar și în portul maritim Constanța. Dacă în 1900 din cele 30 519 t expediate de Poartă numai 14 681 t intraseră prin Constanța ⁸⁶, în 1903 volumul fusese de 21 906 t, majoritatea provenit de la minele din Heraclea și fiind destinat Societății de gaz din București. La acea dată combustibilii minerali reprezentau 71 % din traficul de import al portu-

⁷⁹ Vczi M.O. nr. 253 din 17 februarie /1 martie 1898, pp. 8859—8860 și D.A.D. nr. 12 ședința din 3 decembrie 1897, p. 47.

⁸⁰ *Comerțul exterior al României în 1902*, București, 1903, p. 96.

⁸¹ *Ibidem ... 1895*, București, 1896, p. 610.

⁸² *Ibidem ... 1901*, București, 1902, p. 120.

⁸³ *Comerțul exterior al României cu Grecia de la 1885—1904*, p. X.

⁸⁴ *Comerțul exterior al României și mișcarea porturilor în 1905*, București, 1906, p. 153.

⁸⁵ *Ibidem ... 1900*, București, 1901, p. 49.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 158.

lui ⁸⁷. În 1907 Imperiul Otoman ocupa, cu cele 38 000 t, locul al doilea la importul prin Constanța al acestui articol, după Marea Britanie cu 99 000 t și înaintea Germaniei cu 7 000 t ⁸⁸.

Cărbunile importat din Serbia, în cantități sporite începînd cu primii ani ai secolului XX era transportat pe Dunăre și descărcat la Turnu Severin, Giurgiu sau Oltenița.

Importul României din Bulgaria era alcătuit din semințe de plante și legume, țesături din lînă și obiecte de pasmanterie, piei, piatră de construcție, taninuri. În statisticile privind comerțul exterior al celor două țări figurează cu valori ridicate și cerealele, dar acestea erau numai tranzitate prin România.

În concluzie se poate afirma că în perioada ce face obiectul analizei studiului de față schimburile comerciale ale României cu țările din sud-estul Europei se efectuau în majoritatea lor prin porturile Galați, Brăila și Constanța. Reflectînd caracterul unilateral al economiei românești, exportul continua să fie dominat de produse agricole și materii prime, deși timid încep să-și facă simțită prezența unele produse semifabricate (zahăr, materiale de construcții, benzină). Cantitativ și valoric exportul a variat în funcție de politica comercială a partenerilor de schimb ai României, de existența sau nu a acordurilor comerciale bilaterale cît și de concurența produselor similare provenite din alte state.

LE COMMERCE EXTÉRIEUR DE LA ROUMANIE AVEC LES PAYS DU SUD-EST DE L'EUROPE, RÉALISÉ PAR LES GRANDS PORTS À LA FIN DU XIXe SIÈCLE ET AU DÉBUT DU XXe SIÈCLE

Résumé

Sur les 1075 kilomètres qui représentaient la longueur du cours du Danube sur le territoire roumain, la Roumanie avait à la fin du XIXe siècle 18 ports, dont les plus importants étaient Brăila et Galați. À ceux-ci s'ajoutait le port maritime de Constanța, devenu roumain dès la rétrocession de la Dobroudja, en 1878.

Conçu en 1883 — 1884, l'ample programme de travaux, destiné à diversifier et moderniser l'activité des deux ports danubiens commença en 1886 et fut achevé, dans une première phase, en 1891. Dans le même but, les travaux dans le port maritime commencèrent en 1896 ; vers le début de la première guerre mondiale ils n'étaient pas encore finis.

Vu que la plupart des échanges commerciaux de la Roumanie (80 — 85% environ) s'effectuaient par voie fluviale et maritime, l'extension et la modernisation des ports a contribué à l'intensification de leur activité commerciale. Jusqu'en 1905, Constanța a été le troisième port, après Brăila et Galați. A partir de 1910, la circulation des marchandises dans le port de Constanța a dépassé l'activité des ports danubiens qui est restée

⁸⁷ G. Christodorescu, *op. cit.*, p. 38.

⁸⁸ Arh. Stat. Buc., Microfilme Franța, rola 60, vol. 19, f. 57, rapport no. 6, Constantza le 13 Mai 1908.

stationnaire ou a diminué. Le port de Galați était destiné à l'importation, tandis que ceux de Brăila et Constanța excellaient dans l'exportation.

Les échanges commerciaux de la Roumanie avec les pays du sud-est de l'Europe se réalisaient presque entièrement dans ces ports. En reflétant le caractère unilatéral de l'économie roumaine, leur activité d'échanges de marchandises continuait d'être dominée par les produits agricoles et les matières premières, bien que timidement certains produits semi-finis commencent à pénétrer : le sucre, les matériaux de construction, l'essence. Le client le plus important était l'Empire ottoman, suivi par la Grèce, la Bulgarie et la Serbie.

Si Brăila était reconnue comme le plus important centre d'expédition des céréales, et Galați comme le principal port où l'on exportait du bois, en échange Constanța, dont 90% de son activité commerciale étaient représentés par l'exportation, était le plus important centre d'expédition du pétrole. Jusqu'en 1892, la Roumanie avait été le fournisseur exclusif en mazout du marché bulgare et à partir de 1908, ses livraisons de pétrole sur le marché ottoman ont dépassé celles de la Russie, son principal concurrent.

La Roumaine importait des pays du sud-est européen des fruits méridionaux, des produits coloniaux, de l'huile d'olives, certains produits de confiserie, du tabac, des combustibles minéraux, du marbre, des objets de passementerie. Le plus important centre d'importation était Galați, et la plupart des produits provenaient de l'Empire Ottoman.

Au point de vue quantitatif et valorique, l'exportation a varié en fonction de la politique commerciale des partenaires d'échanges de la Roumaine, de l'existence des accords commerciaux bilatéraux, ainsi que de la concurrence des produits similaires provenus d'autres pays.

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

PETRE S. AURELIAN ȘI ACADEMIA ROMÂNĂ

RADU-DAN VLAD

Cel care avea să devină unul dintre cei mai mari economiști români din ultima jumătate a secolului trecut, Petre Sebeșanu Aurelian, s-a născut la 13 decembrie 1833, în orașul Slatina. Era fiul profesorului Gheorghe Ardeleanu — cunoscut și sub numele maghiarizat de Ladislau Erdely —, cel care fusese adus în Țara Românească de Gh. Lazăr, al cărui elev fusese la Seminarul teologic din Sibiu, pentru a predă latina, franceza și logica la Colegiul Sf. Sava, din București.

După moartea lui Gh. Lazăr, prof. Gh. Ardeleanu se muta, în 1823, la Școala Ionașcu din Slatina, unde se va căsători cu văduva Uța, fosta noră a Neagăi din cunoscuta familie Ionașcu. Curînd după nașterea fiului său, Petre, Gh. Ardeleanu deceda la 12 octombrie 1835¹.

După ce urm. cază cursul primar în orașul natal, la cunoscuta Școală Ionașcu, unde tatăl său fusese profesor, micul orfan primea din 1850 o bursă de la Eforia Școalelor și-și va continua studiile la Colegiul Sf. Sava, pe care le absolvă în 1854, obținînd calificativul „eminenke”².

Imediat va urma cursurile Școlii de medicină,³ obținînd la 17 februarie 1855, prin adresa Eforiei Școalelor nr. 1405, și postul de „custode în biblioteca Colegiului [Sf. Sava—n.n.], cu legiuță leafă de lei una sută cincizeci (150) pe lună”⁴. Renunță la medicină, în anul școlar 1855 — 1856 urmînd cursurile Facultății de drept, unde se prezintă însă numai la un singur examen, cel de drept roman, obținînd calificativul „eminenke”⁴.

La 25 mai 1856 obține una din cele două burse acordate de Eforia Școalelor pentru specializarea în științele agricole și, în toamna aceluiași an, pleacă în Franța⁵. La Grignon, pe lângă strălucite studii de botanică și agronomie, face și practică în diferite întreprinderi, obținînd în 1859, la terminarea Școlii Imperiale de Agricultură (astăzi Școala națională superioară de agricultură), diploma de inginer agronom. Pe lângă diplomă, P. S. Aurelian avea să mai obțină, datorită excepționalelor sale note, și medalia de argint — instituită chiar din acel an de Împăratul Napoleon al III-lea — ce se acorda șefului de promoție, medalie pe care este gravat în mod expres numele său și care astăzi se află în colecțiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei Române⁶.

Paralel cu studiile de specialitate, tinărul P. S. Aurelian se interesează și de problemele economice, sociale și politice ale timpului, frecventînd cursurile și conferințele filozofilor și economiștilor la modă, fără a se dezinteresa însă nici un moment de situația din țară. Astfel, încă din 1858, începe o laborioasă colaborare la ziarele din țară, mai întii la „Naționalul”, apoi, din 1859, și la „Agronomia”, inaugurînd „o activitate publicistică pe care o va desfășura neobosit timp de o jumătate de secol”⁷.

Reîntors în țară, la 12 septembrie 1860⁸, la nici o lună avea să fie numit, prin Decretul nr. 476, din 11 octombrie același an, semnat de domnitorul Al. I. Cuza, șef al biroului

¹ Gh. Pârnuță, *Gheorghe Lazăr*, București, 1973, p. 61—80.

² Arhiva Liceului „N. Bălcescu”, București, dos. 25, nepaginat.

³ Biblioteca Centrală de Stat, Msse, Fond St. Georges, pachet XXXVI, dcs. 3, f. 7.

⁴ Arh. Liceului „N. Bălcescu”, București, dos 27, nepaginat.

⁵ V.A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1860—1864*, vol. III, București, 1894, pp. 88—89 și 210.

⁶ Octavian Iliescu, *Médaille français frappé en 1859 pour un roumain*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, Tom. XXIX, 1990, nr. 1—2, p. 156.

⁷ Costin Murgescu, *Un economist reprezentativ al secolului său. Petre S. Aurelian*, în Petre S. Aurelian, *Opere economice. Texte alese*, ediție îngrijită, cu comentarii și adnotări de Mihai C. Demetrescu, Edit. Academiei, București, 1967, p. IX.

⁸ D. Gh. Chițoiu, *P. S. Aurelian*, București, 1930, p. 4.

„Monitorului oficial”⁹, post pe care avea să-l ocupe până la data de 14 iulie 1861. Între 28 februarie și 15 iunie 1861 redactează, împreună cu Al. Slătineanu, publicația „Agronomia”, ziar de agricultură și economie rurală. Cînd, în iulie 1861, Al. I. Cuza inițiază o publicație oficială destinată țărănimii, „Monitorul comunelor”, va încredința această sarcină lui P. S. Aurelian, care, până în iunie 1864, îl va redacta aproape în întregime, contribuind din plin la ridicarea nivelului de pregătire al țărănimii, care urma să fie împroprietărită.

Paralel cu activitatea publicistică, P. S. Aurelian începe, din octombrie 1860, și o prestigioasă activitate didactică, ca profesor de agricultură, silvicultură, botanică și economie agrară, la Școala de agricultură de la Pantelimon. Aici, în domeniul învățămîntului, pe lângă calitățile pedagogice, își va etala pentru prima dată P. S. Aurelian și marile sale calități de organizator. La nici 30 de ani împliniți, în august 1863, este numit directorul acestei școli, pe care o reorganizează, o dezvoltă și o transformă în *Școala centrală de agricultură și silvicultură*, reușind, în ciuda numeroaselor dificultăți și obstacole, s-o mute, în 1869, într-un local mai corespunzător, la Herăstrău, unde obține și câteva sute de hectare pentru organizarea unei ferme didactice. Aici, la Școala de la Herăstrău, va înființa o „secție de mașini” — una dintre primele încercări de inițiere a unei producții naționale de inventar agricol —, ale cărei pluguri vor obține în 1867, la Expoziția internațională de la Paris, medalia de argint¹⁰. La ferma didactică a Școlii de agricultură de la Herăstrău va introduce P. S. Aurelian noi soiuri de plante, va produce semințe selecționate și, tot aici, va face, din 1871, primele cercetări meteorologice sistematice pentru nevoile agriculturii¹¹.

Preocupat mereu de răspîndirea culturii în mase, P. S. Aurelian este unul din inițiatorii și membrii fondatori ai *Ateneului Român*, unde avea să susțină numeroase conferințe și al cărui prim președinte avea să fie ales la 31 octombrie 1865¹².

Pe lângă activitatea didactică și publicistică își găsește timp să organizeze primele expoziții agricole și industriale din țara noastră și, apoi, primele concursuri agricole¹³. În 1867 este numit membru al Comitetului de organizare a pavilionului României la Expoziția internațională de la Paris, apoi ajutor al comisariatului general al acestui pavilion (comisar general fiind Al. Odobescu) și reprezentantul nostru în juriul internațional al Expoziției¹⁴. Cu această ocazie va elabora, în colaborare cu Al. Odobescu, care a scris partea de istorie, volumul *Notice sur la Roumanie, principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale, avec un carte de la Principauté de Roumanie*, prima lucrare monografică de proporții (201 pagini) care, fiind tipărită într-o limbă de largă circulație, avea să aducă o contribuție importantă la cunoașterea României și mai ales a posibilităților sale economice în Europa.

Cu toate aceste preocupări diverse și intense, P. S. Aurelian își găsește timp să se așeze la masa de scris pentru a redacta nenumărate articole destinate presei cotidiene și periodice sau pentru a elabora o serie de manuale și lucrări de specialitate, a căror lipsă era atât de resimțită în România acelor vremuri, iar din 1870 să editeze, împreună cu Gr. Ștefănescu și C. F. Robescu, „Revista științifică” prin care va propaga în mod sistematic cunoștințele științifice și va milita cu perseverență pentru progresul economic și social al țării.

Iată, sumar, foarte sumar, ce realizase P. S. Aurelian pînă în toamna anului 1871, cînd avea să fie cooptat în cel mai înalt for științific al țării — *Societatea Academică Română*.

La 9 septembrie 1871, la propunerea lui Al. Odobescu și Al. Roman, cu zece voturi pentru și unul împotriva, P. S. Aurelian era ales membru activ al Societății Academice Române. „După lunge și gravi debateri”, după cum nota în protocolul ședinței filologul latinizant I. C. Masim, științele economice își făceau intrarea în Societatea Academică Română prin persoana lui P. S. Aurelian, care „după declarațiunea sa prealabile va face parte în secțiunea științelor naturale”¹⁵. Surprinzător, primul economist chemat în înaltul for nu era Ion Ghica, care își câștigase o largă notorietate în epocă (acesta va fi primit peste trei ani, în 1874), ci tînărul P. S. Aurelian.

⁹ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 242, din 13 oct. 1860, p. 1263.

¹⁰ Idem, nr. 159, din 16 iul. 1867, pp. 875—876.

¹¹ Costin Murgescu, *Op. cit.*, pp. XV—XVII.

¹² I. Zamfirescu, V. Cîndea și V. Moga, *Ateneul Român*, București, 1976, pp. 27—28.

¹³ Bucur Țincu, *Centenarul primei expoziții naționale*, în „Viața economică”, nr. din 21 mai 1965.

¹⁴ Radu-Dan Vlad, *P. S. Aurelian — cititor al învățămîntului agronomic românesc*, în „Revista de istorie”, Tom. 39, 1986, nr. 8, p. 804.

¹⁵ „Analele Societății Academice Române”, Tom. IV, București, p. 132.

Ce a determinat această alegere? Considerăm că în primul rând vasta sa activitate didactică, apoi laborioasa sa muncă de propagare a științelor, atât prin scris, cât și prin conferințe, precum și eferescența inițiativelor sale pentru modernizarea economiei țării. Sigur, nu puțin a contribuit la această alegere și faptul că meritele științifice ale lui P. S. Aurelian fuseseră consacrate încă din 1867, cind fusese ales membru al *Societății de economie politică din Paris*¹⁶. Ca de atâtea ori în istoria noastră, meritele unui reprezentant al științei sau culturii românești erau apreciate întâi de străini, iar onoarea ce i se făcuse lui Aurelian era determinată în primul rând de lucrarea sa *Notice sur la Roumanie*, dar și de bogatele sale cunoștințe de specialitate, ca și de deosebitul său farmec personal, cu care, desigur, îi cucerise pe francezi în cele zece luni cât reprezentase România la Expoziția internațională de la Paris.

Dar să trecem în revistă opera lui P. S. Aurelian, așa cum era ea prezentată de Al. Fătu în comunicarea prezentată în toamna anului 1872, într-o ședință plenară a Societății Academice Române, intitulată *Despre încercările făcute pentru dezvoltarea științelor naturale în România*: „a) Mai multe articoli asupra inventiamentului profesional în „Naționalul” din 1859; b) Un numeru însemnatu de articoli, asupra agriculturii și științelor naturale în „Monitorul Oficial” din 1860 și 1861; c) „Monitoriul comunelor”, diariu agricol, în anii 1861 și 1862 și parte din 1863; d) Articoli de agricultură și economia rurală în diariul „Agronomia”; e) Manuale de agricultură practica pentru școlile primare; f) *Elementele economiei politice*, pentru școlile primare, aprobate de consiliul permanent al instrucției; g) Mai multe articoli științifici în „Românul”; h) *Despre moneta*, în „Revista Română”; i) *Îmbunătățiri de introdusu în agricultura română*, în „Revista Română”; j) *Notice sur la Roumanie, principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale, avec une carte de la Principauté de Roumanie* (în colaborare cu Al. Odobescu); k) *Despre association*, în „Revista Atheneului”; l) *Viața florilor*, traducere publicată în „Revista Atheneului”¹⁷.

Opera realizată de P. S. Aurelian plină la alegerea sa în Societatea Academică Română, supusă astăzi unei analize critice serioase, ar putea lăsa impresia ușurinței cu care se intra în cel mai înalt for științific al țării, deoarece scrierile sale sînt lipsite de originalitate, de o contribuție creatoare la dezvoltarea economiei politice ca știință. Lucrurile nu trebuie însă luate așa. Dacă Aurelian nu a adus contribuții originale în domeniul economiei politice, nu a creat o doctrină economică proprie, el are însă marele merit că a știut să adapteze teoriile economiștilor străini la situația reală a României timpului său. În plus, nu s-a mulțumit numai cu elaborarea unor lucrări adaptate la nevoile imediate ale țării și cu popularizarea lor, ci s-a angajat plenar, cu toate mijloacele care i-au stat la dispoziție, pentru transpunerea lor în practică. Importanța operei lui P. S. Aurelian constă în amplele analize comparative bazate pe date statistice, cu ajutorul cărora a reușit să stabilească strategia pe care trebuia să o adopte România pentru a-și ocupa locul ce-l merita în economia mondială¹⁸.

În anul imediat următor cooptării sale în înaltul for științific al țării, P. S. Aurelian avea să fie ales, în ședința din 19 septembrie 1872, secretarul secției științifice și membru al Delegației permanente a Societății Academice Române¹⁹, funcții în care va fi reales an de an, pînă în 1876²⁰, cînd, fiind plecat la Viena pentru a încerca — fără succes de altfel, dar nu din vina sa —, în calitate de șef al delegației României, să obțină modificarea Convenției Comerciale cu Austro-Ungaria, scmnată înainte cu un an de guvernul conservator Lascăr Catargiu, nu va ocupa nici o funcție în înaltul for, pentru ca în perioada 1879 — 1883 să fie ales în fiecare an vicepreședintele Academiei Române²¹. Apoi, timp de patru ani consecutivi (1884 — 1887) va fi președintele secției științifice²², în perioada 1888 — 1890 fiind din nou ales vicepre-

¹⁶ P. S. Aurelian, *Catehismul economiei politice. Cu adăugire de știința bătrînelui Richard după Benjamin Franklin*, București, 1869. Pe pagina de gardă, sub numele autorului se adaugă „Profesor de economie rurală la Școala de agricultură și silvicultură. Membru al Societății de economie politică din Paris”.

¹⁷ „An. Soc. Ac. Rom.”, Tom. V, București, 1873, p. 104.

¹⁸ Radu-Dan Vlad; *L'industrialisation de la Roumanie dans la vision de Petre S. Aurelian*, în „Rev. Roum. d'Hist.”, Tom XXIII, 1984, nr. 3, p. 264.

¹⁹ „An. Soc. Ac. Rom.”, Tom V, București, 1872, p. 53.

²⁰ Idem, Tom VI, București, 1874, p. 20; Tom VII, București, 1874, p. 84; Tom VIII, București, 1875, p. 47.

²¹ „Analele Academiei Române”, Seria a II-a, Tom. I, București, 1880, p. 196; Tom II, București, 1881, p. 445; Tom III, București, 1882, p. 175; Tom IV, București, 1883, p. 151; Tom V, București, 1884, p. 103.

²² Idem, Tom VI, București 1885, p. 202; Tom VII, București, 1886, p. 133; Tom VIII, București, 1887, p. 132; Tom IX, București, 1888, p. 486.

ședințe al Academiei—Române²³. În perioada 1891—1900, cu excepția anilor 1891 și 1896 (nov. 1896 -mart. 1897 va fi prim-ministru) cînd nu va fi ales în nici o funcție, îl găsim vicepreședinte (1892) și președinte al secției științifice (1893, 1899 — 1900) sau vicepreședinte al Academiei Române (1895 și 1897)²⁴. Marele prestigiu de care se bucura în rîndul colegilor săi avea să-i aducă cea mai înaltă funcție în cadrul Academiei Române, cea de președinte, în care a fost ales trei ani consecutivi (1901 — 1903)²⁵. În perioada 1904 — 1906 va îndeplini funcția de președinte al secției științifice²⁶, pentru ca în ultimii trei ani ai vieții, cînd vîrsta și sănătatea nu-i mai permiteau o activitate intensă, să fie cooptat numai în comisile pentru stabilirea temelor pentru concursuri sau în juriile pentru acordarea premiilor.

După cum se poate vedea cu ușurință din această trecere în revistă a funcțiilor ocupate de P. S. Aurelian în cadrul Academiei Române, din cei 38 de ani cît a fost membru activ, vom observa că în numai 8 nu a ocupat nici un post de conducere, fiind ales în cadrul secției științifice, în care activa, de 4 ori secretar, o dată vicepreședinte și de 9 ori președinte, iar în cadrul forului conducător al Academiei Române a fost ales de 11 ori vicepreședinte și de 3 ori consecutiv președinte, o adevărată performanță cu care puțini academicieni se pot mindri.

Marele său talent organizatoric, meticulozitatea, simțul datoriei și dragostea neclărmurită față de patrie își vor pune pecetea pe întreaga sa activitate din cadrul Academiei Române, contribuția lui P. S. Aurelian la consolidarea tînrului for științific al țării fiind dintre cele mai importante. P. S. Aurelian nu s-a mulțumit să facă un simplu act de prezență în ședințele Academiei, ci, cu toate vastele sale preocupări didactice, publicistice și politice în care era angajat plenar, a participat cu pasiune la toate dezbaterile, spunîndu-și de fiecare dată părerea cu hotărîre, contribuind din plin la elaborarea tuturor programelor de activitate care au ridicat Academia Română pe cele mai înalte culmi.

Imediat după alegerea sa ca membru activ al Societății Academice Române, P. S. Aurelian își anunță discursul de recepție avînd ca temă *Tradițiile romane — Agricultura la romani*, Gh. Sion fiind însărcinat să-i ofere răspunsul²⁷. Dacă împrejurări neprevăzute au împiedicat realizarea acestui proiect, P. S. Aurelian nu va uita promisiunea făcută și, peste ani, o va concretiza în nu mai puțin de trei comunicări, pe care le va și publica sub egida Academiei: *Economia rurală la romani*, *Primul memoriu* (ședința din 24 august 1878)²⁸, *Plantele cereale și leguminoase la romani* (ședința din 28 februarie 1904)²⁹ și *Agricultura la romani. Creșterea albinilor* (ședința din 20 mai 1905)³⁰.

Demne de semnalat sunt motivațiile care l-au îndemnat pe P. S. Aurelian să elaboreze această lucrare — importanța studierii evoluției activităților economice ale unui popor pentru cunoașterea istoriei sale și importanța deosebită pentru români a cunoașterii activităților economice practicate de romani pentru a-și putea demonstra originile latine: „Cercetările asupra vieții economice a strămoșilor noștri, cunoscîndu-le traiul lor ne vor procura probe, pipăite, ca și limba noastră, asupra originii poporului român, ne vor dovedi că, cu toată înrăurirea ce a putut să aibă asupra vieții noastre contactul cu neamuri străine, totuși în agricultura noastră domestică, în multe din obiceiurile țărănilor noștri, am păstrat cu sîntenie și poate mai mult, decît oricare alt popor de viața latină, datinile strămoșilor noștri”³¹. Să remarcăm că la data cînd P. S. Aurelian își prezenta și publica studiul asupra agriculturii la romani (1878 — 1879) ne aflam în plină campanie de combatere a teoriei lui Roesler, în care erau angajați marii noștri istorici B. P. Hașdeu, A. D. Xenopol și D. Onciul. P. S. Aurelian, deși

²³ Idem, Tom X, București, 1889, p. 107; Tom XI, București, 1889, p. 108; Tom XII, București, 1890, p. 134.

²⁴ Idem, Tom XIV, București, 1892, p. 133; Tom. XV, București, 1893, p. 181; Tom. XVII, București, 1895, p. 239; Tom. XIX, București, 1897, p. 201; Tom XX, București, 1898, p. 175; Tom. XXI, București, 251; Tom. XXII, București, 1900, p. 484.

²⁵ Idem, Tom XXIII, București, 1901, p. 211; Tom XXIV, București, 1902, p. 229; Tom XXV, București, 1903, p. 193.

²⁶ Idem, Tom XXVII, București, 1905, p. 798; Tom XXVIII, București, 1906, p. 254.

²⁷ „An. Soc. Acad. Rom.”, Tom V, București, 1872, p. 168.

²⁸ Idem, Tom XI, Secțiunea a II-a. Memorii și notițe, București, 1878, f.p. 3—38; IV planșe cu 52 desene.

²⁹ „An. Acad. Rom.”, Seria a II-a, Tom. XXVI, Memoriile secțiunii științifice, nr. 10, București, 1904, pp. 41—69.

³⁰ Idem, Tom XXVIII, Memoriile secțiunii științifice nr. 3, București, 1906, pp. 11—36.

³¹ „An. Soc. Acad. Rom.”, Tom XI, Secțiunea a II-a. Memorii și notițe, București, 1879, p. 4.

nu era specialist în istoric, datorită marelui său patriotism nu putea să nu se angajeze, după puterile sale, dar cu toată ardoarea, într-o bătălie care privea națiunea română.

O altă problemă care se afla de câțiva ani în atenția sa, și pe care o pusec în practică la Școala de agricultură de la Herăstrău, era cea a organizării unui serviciu meteorologic național. La propunerea sa, Societatea Academică Română avea să prevadă în bugetul pe anul 1873 — 1874 suma de 2000 lei pentru cumpărarea de instrumente și aparate meteorologice, pentru înregistrarea observațiilor meteo în 16 localități din țară, dar, după cum afirma el în ședința din 14 august 1874, „cu toată bună voința Societății nu s-a putut fonda în anul acesta nici o stațiune meteorologică din cauză că nu s-au găsit bărbați care să efectueze măsurătorile”. Convins că o agricultură modernă nu se poate face fără observații meteorologice precise și sistematice, P. S. Aurelian cere ca pentru viitorul an să se înființeze numai trei stații meteo, la București, Iași și Craiova, și să se suplimenteze fondurile pentru procurarea aparatului necesare cu încă 500 de lei. Mai mult, cere publicarea observațiilor meteorologice de către Societatea Academică Română, observații care să fie transmise în diferite țări ale Europei pentru a primi în schimb observațiile acestora, promițând că „la annulu va aduce tabelele observațiilor făcute de D-sa” la Școala de agricultură de la Herăstrău³². Observațiile sale meteorologice aveau să fie comunicate câțiva ani mai târziu înaltului for, care avea să le facă loc în publicațiile sale³³.

Chid, în ședința din 23 mai 1879, se adoptă hotărârea că „Societatea Academică Română, instituită prin decretul Domnesc nr. 1246, din 26 august 1867, se declară Institutu Național, cu denumirea Academia Română”, în Comisia pentru revizuirea statutelor era alces și P. S. Aurelian, alături de Al. Odobescu, T. Maiorescu, A. T. Laurian și Vincențiu Babeș. La 5 iunie același an, comisia prezenta plenului Societății Academice Române textul Legii constitutive a Academiei Române și Proiectul de Statute ale Academiei Române, care vor fi adoptate, cu mici modificări, la 21 iunie 1879, cu 21 voturi pentru și 2 contra³⁴.

Permanent preocupat de propășirea patriei sale, P. S. Aurelian se angajează cu însufletire în toate discuțiile care privesc elaborarea planurilor naționale de cercetare științifică. În ședința din 3 iulie 1879, cu ocazia discuțiilor pe marginea concursului pentru elaborarea unui compendiu de istorie națională a românilor, P. S. Aurelian sprijină propunerea, dar ține să atragă atenția că „nu numai de istorie națională se simte necesitate, dar încă și de noțiuni precise asupra țării, în toate ramurile științifice”. De aceea cere Academiei să stimuleze elaborarea unor lucrări care să descrie complet nu numai solul, dar și populația și activitățile ei, acestea constituind „modul cel mai practic de a deschide ochii tuturor asupra țării și de a înlesni progresul în orice ramură”³⁵.

Mercu interesat în aplicarea celor mai moderne metode în agricultură, la Școala de la Herăstrău va efectua numeroase experiențe și cercetări, multe din rezultate prezentându-le și la Academie. Astfel, la 30 mai 1880 citește în ședința plenară comunicarea *Vegetațiunea pinului silvestru și a pinului negru la Școala de agricultură de la Herăstrău*³⁶.

Dacă în 1878 P. S. Aurelian prezentase un studiu de istorie economică privind agricultura la români, la 6 noiembrie 1881 el va prezenta un amplu studiu de istorie a economiei naționale, oprindu-se asupra situației economice a celor două principate românești în sec. al XVIII-lea, lucrare pe care o va și publica în cursul anului următor³⁷. Sigur, studiul respectiv este astăzi depășit, dar marele merit al lui P. S. Aurelian rămâne acela de a fi primul care va promova în cadrul Academiei Române cercetările de istorie economică a României.

Mercu prezent în cadrul dezbaterilor, P. S. Aurelian face numeroase propuneri pentru primirea în Academie a unor personalități științifice românești care se afirmaseră prin activitatea și operele lor chiar și în afara granițelor României — N. Teclu, din Brașov, dr. Paul

³² Idem, Tom VII, București, 1874, pp. 72—73.

³³ *Observațiuni meteorologice făcute la Herăstrău (București) în anii 1879 și 1880 sub direcțiunea d. P. S. Aurelian, membru al Academiei Române*, de D. V. Cărnă repetitor de fizică și chimie la Școala de agricultură, profesor la școala de arte și meserii, în „An. Acad. Rom.”, Seria a II-a, Tom. IV, Secția a II-a, fasc. III, București, 1882, 89 p. De subliniat că în afara anilor menționați în titlul, lucrarea mai cuprinde și observațiile făcute în anii 1871—1878, tot sub direcția lui P. S. Aurelian, de către I. Wechsberg, secretar al Școlii de agricultură de la Herăstrău.

³⁴ „An. Acad. Rom.”, Seria a II-a, Tom I, București, 1880, pp. 11, 32—41 și 117.

³⁵ Idem, Tom II, București, 1881, p. 9.

³⁶ Idem, Tom III, București, 1882, p. 7.

³⁷ P. S. Aurelian, *Schițe asupra stării economice a României în secolul al XVIII-lea*, București, 1882, 159 p.

Vassici, din Timișoara, în ședința din 2 iunie 1879³⁸ —, rostește răspunsuri la discursurile de recepție ale unor membri ai secției științifice — dr. I. Felix, la 4 aprilie 1880, Florian Porcius, la 19 martie 1885³⁹ —, își exprimă opinia în ședințele privind *Dicționarul limbii române*, din a cărui comisie făcea parte⁴⁰, întocmește referate asupra unor lucrări științifice încredințate lui de juriile de premiere din care făcea parte sau semnalează Academiei pe autorii unor lucrări care, deși nu aveau valoarea științifică necesară pentru a fi premiate, meritau o încurajare oarecare. Face, de asemenea, propuneri pentru organizarea unor concursuri pentru elaborarea unor lucrări ca: Monografia a două comune rurale românești; Studiul istoric și economic asupra unui județ din România; Istoria vămilor din România, de la început și până în prezent; Politica agrară a României și înrăurirea ce ea a avut asupra stării economice și sociale a populației rurale; Studii asupra agriculturii, industriei și comerțului⁴¹. Dar, când consideră că nu are cunoștințele necesare pentru a face față obligațiilor ce-i fuseseră încredințate, nu se sfiește să-și recunoască nepriceperea în domeniu și cere desărcinarea, cum a fost cazul la 23 martie 1881, când P. S. Aurelian arăta că „fără ca dumnealui să observe, a fost ales în comisiunea instituită pentru expozițiunea de belle-arti și că simțindu-se cu totul incompetent în această materie, roagă să fie descărcat de această sarcină”⁴².

Activitatea științifică a lui P. S. Aurelian avea să fie răsplătită de Academia Română și prin acordarea, la 2 aprilie 1881, a Premiului Gh. Lazăr, în valoare de 5000 lei (al doilea premiu ca importanță, după Premiul I. Eliade Rădulescu, în valoare de 10.000 lei), pentru lucrarea *Terra nostra. Schițe economice asupra României*, ediția a II-a, „revăzută și adaosă”, București, 1880, 344 p.⁴³ Este vorba de a doua ediție, mult îmbunătățită și adăugită față de prima, din 1875 (care conținea numai 229 pagini), ambele având ca punct de pornire vechea lucrare *Notice sur la Roumanie*, din 1867, destinată în mod exclusiv informării străinătății, spre deosebire de opera premiată de Academie, în 1881, care are un caracter programatic, ocupând un loc de seamă în istoria monografiilor economice românești și un loc de prim rang în ansamblul opereii științifice a lui P. S. Aurelian.

După 1906, ultimul (în care P. S. Aurelian a mai fost ales într-o funcție de conducere la Academia Română (vicepreședinte), activitatea lui se restringe tot mai mult, mulțumindu-se doar cu participarea la juriile de premiere.

Opera sa nu se mărginește însă numai la comunicările prezentate și luările de cuvânt în cadrul ședințelor Academiei Române, care fac obiectul studiului de față. Ea este mult, mult mai vastă. În afara unor lucrări de referință în epocă — *Terra nostra* (1875), *Cum se poate fonda industria în România și industria română față cu libertatea comerțului de import-export* (1881), *Politica noastră comercială față de convențiile de comerț* (1885), *Politica noastră vamală* (1890), *Viitorul nostru economic* (1890) etc. — Aurelian a editat de-a lungul multor ani și câteva reviste, în afara celor menționate mai înainte, de mare prestigiu — „Revista științifică” (1870—1882), „Economia națională”, ca supliment al „Revistei științifice” (1873—1876), „Economia rurală” (1876—1877 și 1881—1884) și continuarea ei prin „Economia națională” (1885 până la 1 ianuarie 1901, când renunță la conducerea ei) — reviste care, toate, poartă pecetea concepțiilor sale.

Și, în afara revistelor proprii, Aurelian a publicat sute de articole, pe cele mai diverse teme, în ziarele și revistele timpului.

Luată în ansamblu, opera sa, deși, cum am mai subliniat, nu poartă amprenta unei originalități creatoare, are marele merit de a fi reușit să creeze curente de opinie publică în toate marile probleme ale dezvoltării economice a României din timpul său, meritele pentru adoptarea unei politici vamale protectioniste și a legilor pentru încurajarea industriei naționale revenindu-i aproape în exclusivitate. Și dacă, în ziua morții sale, la 24 ianuarie 1909, poporul român putea prezenta un bilanț al ultimilor cincizeci de ani atât de plin de realizări, nu trebuie să fie uitată contribuția, de loc minoră, pe care și-o adusese și P. S. Aurelian, care, prin opera sa științifică și activitatea politică, reușe să traseze cu multă clarviziune căile direcționale ale unei fericite politici economice care avea să constituie una din pietrele de temelie ale României Mari.

³⁸ „An. Acad. Rom.”, Seria a II-a, Tom I, București, 1880, pp. 188—199.

³⁹ Idem, Tom II, Discursuri. Memorii și notițe, București, 1881, pp. 257—266; Tom VII, Secția a II-a, Memorii și notițe, București, 1885, pp. 135—140.

⁴⁰ „An. Soc. Acad. Rom.”, Tom VII, București, 1874, Secția I, pp. 22—23, 31, 32, 37—48, 50—60, 66—72, 73—77; Tom X, partea I, București, 1879, p. 134.

⁴¹ Radu C. Demetrescu, *P. S. Aurelian, militant pentru dezvoltarea științelor economice*, în „Viața economică”, nr. din 14 oct. 1966.

⁴² „An. Acad. Rom.”, Seria a II-a, Tom. III, București, 1882, p. 161.

⁴³ Ibidem, p. 207.

În ziua de 30 ianuarie 1909, Iacob Negruzzi anunța că, de la ultima ședință, Academia Română a pierdut „doi iubiți și iluștri confracți, pe Înalt Prea Sfinția Sa Mitropolit al Ungro-Valahiei Iosif Gheorghian, membru onorar, și pe blîndul nostru fost Președinte Petre Aurelian, membru activ”⁴⁴.

Una din acele ciudate coincidențe ale istoriei a făcut ca în aceeași zi, 24 ianuarie 1909, să pășească împreună în lumea celor drepecți doi oameni pe care soarta îi mai alăturase cu 13 ani în urmă. În 1896, P. S. Aurelian fusese numit în fruntea unui guvern liberal care avea principala sarcină de a rezolva cunoscutul conflict mitropolitan, așa numita „afacere Ghenadie”, renumitul economist fiind cel care a liniștit țara prin reinstalarea în scaunul de Mitropolit Primat a lui Iosif Gherghian.

La catafalcul decedatului, la Cimitirul Șerban Vodă din București, în ziua de 26 ianuarie 1909, Academia Română aducea un ultim omagiu, prin glasul vicepreședintelui său, Gr. Tocilescu, celui care o slujise cu abnegație timp de 38 de ani și a cărui activitate și operă contribuiseră din plin la înălțarea prestigiului ei. „Feciorul modestului dascăl de la Slatina — spunea Gr. Tocilescu —, dascăl la rîndul său, a devenit unul din bărbații cei mai luminați ai neamului și a jucat un rol precumpănitor în întreaga dezvoltare politică, socială și economică a României moderne. Numai prin talentul și meritele sale personale el și-a croit singur drumul în strălucita sa carieră, ridicîndu-se pînă la cele mai înalte trepte, la cari poate un cetățean să aspire, și lăsînd pretutîndeni urnele activității sale inteligente, ale dragostei sale pentru clasele muncitoare din orașe și sate, ale sufletului său totdeauna bun și generos. . . . Pe Petru Aurelian îl revendică Parlament, Academic, Școală, Presă, Societăți și Instituțiuni științifice ; fiecare îl revendică pentru sine ; fiecare își dispută dreptul și datorîia de a-i respecta și de a-i iubi memoria ; căci fieștecare instituțiune se simțîia onorată prin demnitatea caracterului lui, prin puritatea vieții lui, prin eminenta bunătate a inimii lui. Mîntea și inima lui a fost totul și pretutîndeni unde era vorba de patrie și de neam, de lumină și de cultură, de faptă bună și de jertfă”⁴⁵.

Iar dacă cineva ar putea bănuî că cele spuse de Gr. Tocilescu erau vorbe de complezență, fiindcă, după cum se obișnuiește, la căpătîiul mortului nu se vorbește despre el decît de bine, iată ce scria despre P. S. Aurelian fostul său rival la șefia Partidului Național Liberal, Ion I. C. Brătianu, a cărui reținore în a spune vorbe mari, fără acoperire, nu este tăgăduită de nimeni : „Numele lui Petre Aurelian va rămîne pururea legat de renașterea noastră economică. El a pus temelia învățămîntului nostru agricol și a contribuit puternic la organizarea întregii noastre economii naționale. Prin studiile sale, cu vorba, cu pana și cu fapta, Aurelian a luptat pentru a deschide noi căi activității și energiei românești. În această acțiune n-a fost mînat de dorul succeselor trecătoare, ci a urmărit cu răbdare calea sănătoasă și sigură a muncii încordate, în care modestia se întreccea cu perseverența. Activitatea sa era însuflețită de două mari idei, de un democratism sincer și de un naționalism cult”⁴⁶.

Prin întreaga sa activitate desfășurată timp de aproape patru decenii în cadrul Academiei Române, P. S. Aurelian, primul economist care i-a pășit pragul, nu a făcut altceva decît să-i ridice și mai mult prestigiul și să devină unul dintre cele mai prețioase briliante care-i ornează glorioasa-i coroană.

⁴⁴ Idem, Tom XXXI, București, 1909, p. 65.

⁴⁵ Idem, pp. 67—68.

⁴⁶ Ion C. Brătianu, *P. S. Aurelian — omul și opera*, în „Economia Națională”, nr. 1, ian. 1909.

NAE IONESCU : NAȚIONALISM, ORTODOXISM ȘI CORPORATISM

APOSTOL STAN

Nae Ionescu se afirmă în scietatea românească în anii imediat următori primului război mondial care adusese întregirea națională. El aprecia însă că, după secole de separație politică, în ciuda unor trăsături comune care le defineau ca un tot, provinciile românești regasite laolaltă cu greu puteau depăși inerția tradițională în vederea accelerării cadenței de dezvoltare. Credea, de asemenea, că tocmai datorită poziției seculare de masă supusă diferitelor forțe externe de coerciție și dominație, deși majoritară în propria ei țară, împănată cu numcroase clemente alogene, cu mulți străini, îndeosebi evrei care controlau mecanismele moderne de propășire economică, națiunea română era expusă la mari primejdii.

Devenea astfel exponentul unui curent naționalist de gândire politică avînd afinități într-o anumită măsură — fără a se identifica total, cel puțin în 1926 — cu profesorul ieșcan A. C. Cuza, fondatorul Ligii pentru apărarea național creștină. Spre deosebire de intoleranța acestuia din urmă față de evrei, naționalismul lui Nae Ionescu este mai destins. El tindea — prin promovarea unui asemenea concept — să asigure condiții de deplină înflorire națiunii române nu prin sufocarea celorlalte etnii, cu deosebire a evreilor, ci prin dterminarea acestora de a se adapta la noile realități, de a se împăca cu ideea că în calitate de națiune dominantă numericeste, românii nu mai puteau îngădui starea de inferioritate din trecut impusă de secole de stăpînire a puterilor limitrofe. Minoritățile naționale erau, prin urmare, chemate să se acomodeze cu imperativele de dezvoltare a „nației majoritare”¹. Se impunea — în vederea atingerii acelui obiectiv — un revirement intelectual în rindul românilor. Or, acesta nu putea fi realizat — în anii de după război — decît printr-o politică școlară și universitară care să asigure nu un „numerus clausus” — cum se pronunțau intranșigenții —, ci o „proporția naturalis”, adică ridicarea ponderii românilor în instituțiile de învățămînt superior pînă la o cifră concordantă cu situația lor de națiune majoritară². Cu alte cuvinte, el afirma necesitatea admiterii unui mai mare număr de români în asemenea instituții potrivit deci criteriului de naționalitate, pentru a echilibra proporția etnică, spre a o face compatibilă cu realitatea demografică.

Considerat antisemit pentru susținerea acelui principiu, Nae Ionescu respingea acuza. Afirma că nu se înpăimînta de ea, ci o repudia pentru că era definit prin negație, ceca ce însemna că era pus într-o poziție inferioară de defensivă. Or, prin naționalismul urmărit, se situa pe o poziție de ofensivă, de construcție deci a unui edificiu care să ridice pe români în raport cu etniile din țară mai evoluat, profitoare în trecut de anumite privilegii. Naționalismul lui fiind constructiv, susținînd deci dezvoltarea prioriară a românilor în raport cu minoritățile din țară, era armonios și echilibrat, întrucît nu urmărea disoluția și nimicirea acestora din urmă, ci redefinirea rolului lor proporțional cu numărul.

În noiembrie 1926, Nae Ionescu ținea să-și contureze poziția față de evrei, într-un moment în care intoleranța față de ei se făcea resimțită în rindul unor preoți. Combătînd pe părintele Pater Olasz care colinda Transilvania tulburînd-o prin predici antisemite, Nae Ionescu era obligat să riposteze afirmînd: „Am respins din capul locului doctrina și practica unui antisemitism pe bază și din punct de vedere religios creștin, ca o rătăcire gravă”³. Naționalismul lui nu era deci conceput ca un război religios, ca un conflict între iudaism și creștinism — cum pe alocuri degenerase —, ci afirma aceeași nevoie de revigorare a comunităților românești prin ridicarea potenței lor creatoare de valoare, fără însă a permite sufocarea și strivirea minorităților, a evreilor, cei mai expuși de mișcarea naționalistă intransigentă.

¹ Nae Ionescu, *Reacțiune și altceva*, în „Cuvîntul”, an III. nr. 549, 3 sept. 1926.

² Idem, *După Congresul studentesc*, Ibidem, nr. 628, 4 dec. 1926.

³ Idem, *Pater Olasz*, nr. 613, 17 nov. 1926.

Ortodoxismul este componenta gândirii lui politice, văzut ca un pilon de revigorare națională. Își propunea să-l regenereze pentru că definea esența etniei noastre. Fiind „plămădită de tradiția noastră spirituală”⁴ și perpetuată prin dogme, ortodoxia rămânească însă nu era dezvoltată în formule, ca doctrină de viață. S-au făcut încercări de creare a unei cosmologii ortodoxe românești. Dar cei care au dezvoltat-o, sînt fie protestanți care văd în realitate doar indicații pentru necontenite rennoiri inutile, fie cșbești de ortodoxia rusească „amorfă, protoplasmatică, confuză, anarhică”⁵ și, în fond, cesaro-papistă.

Ortodoxismul românesc avea deci nevoie de o reformulare filosofică. Din acest motiv, sondindu-i originile care se confundau cu etnogeneza românească, Nae Ionescu îi afirma sorgintea țărănească. Dar în mentalitatea de atunci, ortodoxia nu era atît „o religie cu o biserică cheazăuitoare a credinței, cît mai ales un fel de cosmologie, în care elementele de dogmă strict ortodoxe se hipostaziază în realități concrete”⁶. Ca atare, creștinismul la români a coborît în realitățile imediate, „contribuind la crearea unui univers specific” obiectivat în folclor. De aici și faptul că o credință vie și susținută nu s-a completat cu o ierarhie bisericească puternic încheată, ca de pildă cea rusă sau romano-catolică. Cu toată slăbiciunea impusă pînă la inexistență a ierarhiei bisericești, fermitatea religiozității țărănești n-a fost afectată.

Punind religia la baza societății și considerînd-o un instrument de regenerare, Nae Ionescu combătea filosofia „științifică” și „spiritualiști” care vedeau în ea „o metafizică pentru proști”⁶. Aprecia că nu exista un mai mare dușman al religiei decît analfabetismul. Și acesta era căutat nu în rîndul omului simplu care posedă bun simț, ci „analfabetismul” cărturarului. Respingea acea teorie reducționistă, socotind că din orice atitudine religioasă decurgea pentru practicant un mod de comportare față de realitățile concrete. Era vorba, desigur, de o conduită morală, dar aceasta nu avea o existență autonomă, ci era un reflex al atitudinii religioase. Recunoștea și o morală fără substrat religios, dar factura ei nu era creștină.]

Reformulînd conceptul de creștinism, îi reducea esența la iubire, milă și iertare. Avertiza că în creștinism nu trebuia să se vadă o religie a sclavilor, ci una a eroilor, a acelor oameni umili și anonimi care s-au înfrînt pe ei înșiși, a acelor care nu mai sînt ai lor, ci ai lui Dumnezeu. Creștin este — prin urmare — acela care nu mai cere nimic pentru el, nu mai există prin el, trăind în spiritul și în legea lui Dumnezeu. Nu trebuia însă să se înțeleagă că creștinul nu avea voință. El acționează potrivit legii lui Dumnezeu, pentru împlinirea ei. Obligat să ierte în virtutea propriei credințe, creștinul nu putea să facă „mușama” nedreptățile din practica socială, ci va încerca să le schimbe concordant cu legea lui Dumnezeu. Prin urmare, nu o atitudine contemplativă, ci una viguroasă defirca pe adevăratul creștin.

Acționînd ca un revigorator al religiei, îi configura acesteia un fâgaș trecut prin filtrul gândirii lui filosofice. Combătea definițiile simplificatoare venite uneori din rîndul unor slujitori ai ei, susținînd că religia este o unitate sintetică de „rațiune, credință și faptă”⁷. Nu contesta că știința teologică era o expresie logică a religiei, simbolul credinței. Dar teologia nu era decît o ramură a doctrinei complete, încît nu putea deține un loc privilegiat în opera de „predare” a creștinismului. În biserică creștină — deci — nu mai era posibilă existența unui corp învățătoresc și a altuia școlăresc. Misiunea bisericii era de a răspîndi învățătura nu printr-un organism specializat, ci în totalitatea ei.

Din ortodoxism deducea chiar principiile de comportare în relațiile dintre națiuni. Unele reuniuni internaționale occidentale le vedea impregnate de iudaism, constatînd că dintr-o asemenea perspectivă se urmărea „valorificarea faptei după efectele ei vizibile”, totul începînd și sfîrșindu-se cu acțiunea empirică. Acestei „iubiri apusene”, iudaizante, îi opunea iubirea creștină metafizică. Căci dacă prima era de ordinul moralei, cea de-a doua era de domeniul mintuirii. Dacă cea dintîi înlesnea conviețuirea, cea de-a doua făcea posibilă „o trecere peste marginile noastre empirice”⁸. Pentru că adevărata valoare a iubirii creștine consta în eliberarea de apăsătoarea robie a identității Eu = Eu. Prin iubirea creștină este posibil ca omul să pășească afară din el însuși. Și în creștinism există o iubire a aproapelui, dar una realizată —mediată de Dumnezeu și în Dumnezeu. Este o iubire care nu-și propune drept scop îndestularea aproapelui, ci „începutul și sfîrșitul în comuniunea cu Dumnezeu”.

⁴ Idem, *F. A. S. C. R. Cernăuți*, nr. 601, 3 nov. 1926.

⁵ Idem, *Duminica*, nr. 606, 8 nov. 1926.

⁶ Idem, *Săptămîna*, nr. 618, 22 nov. 1926.

⁷ Idem, *Duminica*, nr. 576, 4 oct. 1926.

⁸ Idem, *Duminica*, 27 sept. 1926.

Opera de regenerare națională prin religie o concepea cu ajutorul unei biserici independente care să se debaraseze de umilintele și subordonarea plină aproape de anihilare față de stat. Ca urmare, Nae Ionescu cerea bisericii să rupă cu acea stare de lucruri, să-și ia soarta în propriile mâini conducându-și misiunea de regenerare creștină⁹, într-un context social în care o asemenea necesitate era acut resimțită, dovada constituind-o mișcările de tineret cu conținut național creștin.

Tot de pe pozițiile apărării autonomiei bisericii, în decembrie 1926 combătea pe potrivnicii concordatului statului român cu Vaticanul, sub pretext că puterea primului ar ieși diminuată. Explica o asemenea tentativă printr-o politică de blocare a catolicismului. Nae Ionescu socotea însă că lupta împotriva acestui curent nu trebuia purtată cu mijloace administrative. Dacă ortodoxia voia să vieze și să se consolideze, să recurgă la mijloace specifice, adică revigorind religiozitatea și afirmându-i eficiența, asigurată neîndoiește de superioritatea ei dogmatică și istorică. Dezaproba pe ortodocșii care complotau cu statul laic împotriva unor forme religioase neconvenabile, comportându-se ca și cum ar încerca să pună pe Hristos „la adăpostul poliției”¹⁰.

Nae Ionescu este adeptul sistemelor politice noi apărute îndată după război, îndeosebi al aceluia mussolinian. În 1926, susținea că regimul instituit la Roma reprezenta „o nouă structură a vieții publice”, „prima formulare norocoasă a acestei structuri noi care există de fapt în toată Europa și își așteaptă pretutindeni realizarea juridică. Fascismul este o revoluție naturală îndeplinită; el nu anticipează în nici un fel viitorul, ci exprimă numai raportul de forțe și de funcțiuni ale organismului social existent în prezent. El este codificarea unei stări de fapt”¹¹.

Adept convins al restructurării fundamentale a regimului politic din România, în 1926, susținea ideea că procesul istoric depășise „punctul de vedere al democrației”, căci aceasta nu mai evoluase, rămânând ancorată în ambarcațiunea „plină de găuri” a principiilor secolului al XVIII-lea¹². Regimul parlamentar — esența democrației — era dedus din raționamentul cartezian care i se părea o denaturare¹³. El trebuia deci pus sub observație, căci înlăturase pe specialiști, înlocuindu-i cu oameni politici și instituindu „cultul incompetenței”. Democrația — conchidea el — era regimul politic bazat pe instabilitate, rezultată din „așezarea în capul trebilor a unei clase de incompetenți”¹⁴.

Propunându-și să acționeze sistematic — atît el cit și ziarul „Cuvîntul” — pentru „disoluția regimului democratic”¹⁵, pentru depășirea unui asemenea mod de guvernare prin abandonarea politicii și lichidarea partidelor¹⁶, Nae Ionescu constată că „puterile de viață ale națiunii stau în anumite raporturi noi, pentru care conceptul de democrație nu mai este relevant”. Interesul trebuia să fie îndreptat spre formele vii și concrete de gospodărire, iar în treburile publice să fie prețuit omul de specialitate. Procedîndu-se astfel, se va ajunge să precumpănească concepția organică de organizare a statului asupra aceleia contractuale a secolului al XVIII-lea¹⁷.

Nae Ionescu atacă viguros liberalismul, mai ales P.N.L., pe care-l vedea evoluînd „fatal spre socialism”¹⁸. Pentru aceasta însă — spre a contracara o asemenea tendință — susținea forțele conservatoare care veneau în atingere cu teoria lui politică. În acest sens, în 1926, își punea mari speranțe într-un discurs rostit de Rădulescu-Motru, în Parlament, în numele Partidului poporului. Sugera chiar redefinirea partidului lui Averescu și plasarea lui pe o asemenea orbită politică prin care să se marginalizeze liberalismul. În acest sens, propunea atragerea țărăniștilor, în locuitorii satelor văzînd principala forță conservatoare care trebuia să anihileze liberalismul. Spunea astfel: „Partidul țărănesc își idea țărănească nu pot dispărea. Ele răspund unor realități care formează însuși fondul structurii vieții noastre publice. Chiar numai un grup fiind, țărăniștii rămîn baza așezării politice românești. Ei sînt noua formulă politică a țării”, mai ales că nu pot avea afinități cu liberalii și, în con-

⁹ Idem, *Tot despre Facultatea Chișinăului*, nr. 567, 24 sept. 1926; *Ecclesia Docens*, nr. 623, 28 nov. 1926; *Duminica*, nr. 630, 6 dec. 1926.

¹⁰ Idem, *Concordatul*, nr. 565, 22 sept. 1926.

¹¹ Idem, *Arta fascistă*, nr. 626, 2 dec. 1926.

¹² Idem, *Reacțiune și altceva*, nr. 549, 3 sept. 1926.

¹³ Idem, „*Sufletul mistic*”, nr. 520, 31 iulie 1926.

¹⁴ Idem, *Țărănism și democrație*, nr. 541, 26 august 1926.

¹⁵ Idem, *Democrația evoluează*, nr. 533, 15 august 1926.

¹⁶ Idem, *Două programe*, nr. 586, 16 oct. 1926.

¹⁷ Idem, „*Sufletul mistic*”, nr. 520, 31 iulie 1926.

¹⁸ Idem, *Problema cadrelor*, nr. 638, 15 dec. 1926.

secință, nu se vor contopi cu ei. Să se regrupeze deci forțele țărăniște care printr-un program să fie opuse liberalilor de pe poziții conservatoare.

În octombrie 1926, dezamăgit că țărăniștii evoluaseră într-o direcție opusă intențiilor lui, spre constituirea deci a unui al doilea partid democratic de factură liberală, aprecia evoluția drept una împotriva istoriei. Credea astfel că partidul țărănesc ar putea constitui o forță împotriva democrației tradiționale, concordantă de altfel cu direcția lui inițială — de inspirație marxistă — susținută până în 1921¹⁹.

Cel care sesizase pericolul lichidării liberalismului printr-un stat corporativ fusese I. I. C. Brătianu. Acel tip de stat Nae Ionescu îl considera inevitabil, apariția lui fiind doar întârziată de factori intempesivi. Din nou căuta elementele politice pentru umplerea schemei sale teoretice și, alături de țărăniști, punea partidul naționalist N. Iorga, ambele — prin fuziune — socotite capabile să asigure lichidarea „regimului spiritului iacobin”. Iorga mai ales era văzut drept șeful de partid care avea „antipatie pentru regimul artificial, contrafăcut și dizolvant al democrației”, un adept ferent al formulei corporatiste de stat, deși-l numea cu alți termeni. Se impunea numai ca acel „crez”, Iorga să-l ridice la rang de idee centrală. Era sigur că chiar și fără concursul celor două formațiuni politice luate în considerație de schema lui politică, statul corporatist era în marș, nimeni și nimic neputându-l opri.

Esența gândirii lui politice implica o acțiune pentru stimularea țărănismului care „pleacă de la realitățile concrete și locale, care înțelege și urmărește îmbinarea unitară și organică, deci nu egalitară, a tuturor puterilor creatoare ale nației”²⁰. Prin teoria sa organicistă, Nae Ionescu poate fi socotit un jurnalist întârziat, surprins de avalanșele democrației care prefăcuse fundamental societatea românească după primul război mondial.

Făcînd din țărănime elementul social capabil să intruchipeze gândirea sa politică privitoare la stat, Nae Ionescu credea că putea reduce partidul ei pe făgașele din anii imediați de după război, cînd constatase „o mișcare de eliberare a plugarilor din hamurile liberal-democrației”. În anii 1918—19, partidul țărănesc îi furnizase chiar modelul statului corporatist, căci el îi apăra o „federație de partide locale, organizate după mentalitatea țărănească; care niciodată nu a știut ce e principiul majoritar”, neinteresat deci în politică, ci de gospodărie „care impune ineluctabil formula organică a statului național, antipodul categoric al formulei contractuale rezultînd din democrație”²¹. Tot în ideologia țărăniștii din primii ani de afirmare găsea un element de organizare, în Sfatul economic superior alcătuit din reprezentanți aleși ai organizațiilor de producători.

Dat fiind faptul că țărănismul deviasse de la calea inițială — convenabilă modelelor lui — îndreptîndu-se spre democratism și liberalism, crezînd în inevitabilitatea instaurării unui stat corporatist, Nae Ionescu susținea dezvoltarea mișcării național creștine, văzută ca o expresie a marșului spre statul corporatist. La începutul lui decembrie 1926, comentînd asupra unui congres studențesc recent încheiat la Iași, exprima simpatie pentru moțiunea finală prin care se subliniasse caracterul lui integral naționalist și creștin²². Studențimea — aprecia el — își așezase orientarea pe bazele „demne și mîndre ale afirmării virtuților rasei noastre”. Saluta prezența lui A. C. Cuza la congres, prin aceasta dovedindu-se direcția clară a mișcării studențești.

Prin promovarea unor atari concepții, Nae Ionescu era văzut de mulți contemporani nu numai ca antidemocrat, ci chiar ca un reacționar. Respingea însă acel blam dat de adversari. Aprecia că nu i se potrivea, căci ar fi însemnat să restabilească o stare anterioară, zăgăzuiră desfășurării istoriei, a scurgerii ei, ceea ce nu era cazul. Nu era potrivit nici calificativul de conservator, deoarece prin el pot fi definiți înșiși democrații care cred în valabilitatea formulelor lor, fără a fi schimbate. Deși se acceptă de regulă cu sens reacționar, cuvîntul conservator însemna — după el — „economisirea energiei naționale”, principiu care putea genera o doctrină politică.

Nae Ionescu pretinde că „desprinderea individului din cadrul funcțiunilor lui naturale și decolorarea lui de orice calitate și preocupare proprie — ambele caracteristice regimului politic democrat — înscumnează o risipă de energie națională, căci întrebuițarea individului în societate nu se mai face după aptitudinile lui, ci după formula pustiitoare: oricine e bun la orice”²³. El consideră cultul incompetenței consecința inevitabilă a democra-

¹⁹ Idem, *Lichidarea*, nr. 580, 9 oct. 1926.

²⁰ Idem, *Arcadia Ego...*, nr. 530, 12 august 1926.

²¹ Idem, *Țărănism și democrație*, nr. 541, 26 august 1926.

²² Idem, *După Congresul studențesc*, nr. 628, 4 dec. 1926.

²³ Idem, *Reacțiune și altceva*, nr. 549, 3 sept. 1926.

ției. Dintr-o asemenea perspectivă, conservatorismul opus democratismului nu mai apare ca reacțiune, ci conservare de energie care nu este potrivnică procesului istoric, ci-i asigură o continuitate, „un marș fără salturi, fără frecături și fără catastrofe”. Conservatorismul lui deci, dintr-o forță reacționară, devine „o metodă de gospodărire a energiei naționale”, indiferent de instituțiile pe care această energie și le crează. Față de anchiloza democratică, el este o formulă superioară, căci e flexibilă și se poate adapta oricind procesului istoric, care e totuși singura realitate concretă în materie de politică”.

Conservatorismul profesat are tripla ipostază de monarhism, naționalism și tradiționalism. Crede că se poate schimba „porecla” în renume chiar pentru conservatorism, compromis de vechile partide care au făcut din el o modalitate de a se retranșa pe poziții inflexibile, contrare schimbării. Căci aceste elemente au confundat ideea conservatoare cu privilegiul. Dogmatizării instituțiilor neschimbătoare, inclusiv democrației, trebuie să înțeleagă că epoca instituțiilor închise, neschimbătoare a apus. Se deschidea o fază mintuitoare și fecundă a conservatorismului înțeles drept „metodă de cruțare și întrebuințare cu maximum de foloase a puterilor unui popor”²⁴.

Era, desigur, o ipoteză pe care — din cauza morții timpurii — nu va avea posibilitatea s-o vadă intruchipată în mișcarea legionară și național creștină, să-i aprecieze măsura în care se identifica cu necesitățile imperioase de dezvoltare a națiunii române.²⁵ Cert rămâne faptul că, multe din aceste idei, deși pornite din intenții generoase, aveau să eșueze, incapabile să depășească modelul contractualist democratic de guvernare, revigorat și regenerat după ultimul război pustiitor în toată Europa occidentală, iar astăzi văzut ca un liman salvator în răsăritul aceluiași continent, după îndelungata experiență devastatoare a totalitarismului comunist.

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ Vezi Nae Ionescu, *Roza Vânturilor 1926—1933*, București, 1990.

SURSE INEDITE

OFENSIVA AERIANĂ ANGLO-AMERICANĂ ASUPRA ROMÂNIEI, 1944 : SURSE INEDITE (I)

ALESANDRU DUȚU, FLORIN CONSTANTINIU

După ocuparea Italiei de Sud, Aliații au dispus de baze aeriene apropiate de spațiul românesc, astfel că, de la începutul lui aprilie 1944, ei au putut desfășura o susținută ofensivă aeriană împotriva României, în desfășurarea căreia atacurile de zi și efortul principal a revenit americanilor, iar atacurile de noapte britanicilor.

Dintre lucrările consacrate bombardamentelor americane amintim doar pe cea a lui Wesley Frank Craven și James Lee Cate, *The Army Air Forces*, vol. 3. *Europe. Argument to V-Day, January 1944 to May 1945*, Chicago, The University of Chicago Press, 1951, 948 p. în cuprinsul căreia sint prezentate și atacurile asupra României.

Fostul atașat militar britanic în România Patrick Macdonald a realizat o cercetare exemplară asupra bombardamentelor de noapte engleze în România în lucrarea *Through Darkness To Light*, Edinburgh, The Pentlard Press Ltd, 1990, 323 p.

Așa cum am mai spus, aceste lucrări stăruie asupra atacurilor și într-o mult mai mică măsură asupra atacurilor. Documentele publicate (fără anexe) acum și cele ce vor urma vor constitui baze documentare pentru studiul unui capitol pe cât de important pe atât de puțin cunoscut al celui de-al doilea război mondial. De nu ar fi decît însemnătatea majoră a petrolului românesc în economia de război germană (vezi pe larg Eugen Preda, *Miza petrolului în vîltoarea războiului*, București, Ed. Militară, 1983) și încă realizarea a acestei investigații apare drept o acută necesitate.

București 4 Aprilie

Primul atac american îndreptat împotriva României, a avut loc la 4 Aprilie, ora 13,45, când bombardierele Flotei 15 Aeriană Americană au apărut deasupra Capitalei.

Din exploatarea documentelor capturate și din interogările prizonierilor, rezultă următoarele:

— *Numărul de avioane participante și unități identificate:*

— Aproximativ 170 bombardiere tip Liberator, aparținând Grupurilor de bombardament Nr. 376, 449, 98, 450 și 451, din Escadra 47 Aeriană (Wing 47).—

Decolarea: ora 10,30, de pe aerodromurile San Pancrazio, Grotaglio, Brindisi și Manduria, din sudul Italiei.—

Itinerariul urma: Nord Lacul Scutari — Krusevac — Vidin — Cetate — N. Caracal — Văleni (N.V. Roșiori de Vede) — Lungulețul (punctul inițial pentru atac), de unde au luat direcția de 115°, care coincide cu traseul căii ferate, pe porțiunea Triaj — Gara de Nord.—

După atacarea obiectivului, înapoierea s-a efectuat pe traseul: Sud București — Adu-nații Copăceni — Caracal — Vidin (*Anexa Nr. 3 f.*).—

Obiectiv principal: Gara de Nord, Atelierele CFR, și Triajul. (*Anexa Nr. 3 a, 3 d și 3 e*).—

Altitudinea de bombardament: 6.500 — 7.000 metri (20—21.000 picioare).—

Avioane inamice doborâte: 11.

Prizonieri capturați: 45 (21 ofițeri și 24 subofițeri). Au fost reconstituite la interogări 8 echipajii.—

Pe parcurs, bombardierele urmau să fie escortate de avioane de vânătoare, „Lightning P.38”. Protecția aceasta nu a fost însă bine organizată, deoarece aviația de vânătoare:

— nu a sosit la timp la punctul de întâlnire cu bombardierele;

„Revista istorică”, tom III, nr. 9—10, p. 991—1007, 1992

— s-a reintors la baze imediat după pătrunderea deasupra teritoriului român, lăsând bombardierele singure, tocmai atunci când aveau mai mare nevoie de protecție.— Aviația de vânătoare româno-germană a opus o puternică rezistență; atacând cu violență valurile de Liberatoare și apropiindu-se uneori până la 20—30 metri de inamic, urmărind distrugerea lui cu orice risc.

Efectele apărării A.A., după cum declară prizonierii, se pare că au fost reduse. Din cauza înălțimii mari de zbor, proiectilele A.A. explodau mult dedesubtul formației de bombardament.

Ploești 5 Aprilie

Numărul de avioane participante și unități identificate:

Aproximativ 230 bombardiere tip Liberator și Fortress, aparținând Escadrelor Aeriene — Nr. 2 și Nr. 47 (Wing 2 și Wing 47), din care s'au putut identifica numai Grupurile de bombardament Nr. 99, 499 și 450.—

Grupurile de bombardament au fost însoțite de aviația de vânătoare care a făcut protecția raidului atât la ducere cât și la înapoiere.—

Decolarea: ora 11,10 după aerodromurile din regiunea Tortosalle — Brindisi — Manduria din Sudul Italiei.—

Itinerariul urmat: după adunarea și alcătuirea formațiunilor de sbor deasupra localității Andria (S.E. Foggia), au urmat acelaș drum ca și Grupurile atacatoare din ziua precedentă: direct la Vidin, trecând apoi peste localitățile Ieșalnița — Corbul — N. Tirgoviște la punctul inițial Conița (40 km. N.V. Ploești), apoi spre regiunea de S.E. Ploești. Înapoierea s-a făcut pe traseul S.E. Ploești — N. Cocorăștii Colt — Mîrcea Vodă — Hârșești — Sud Slatina — Preajba — Golonț.

Obiectivele: după cum reiese din fotografia de la anexa Nr. 4 b și din declarațiile prizonierilor, s'a urmărit bombardarea:

- Gărei Ploești-Sud;
- Triajului Gării,
- Rafinăria Astra,
- Rafinăria Orion,
- Rafinăria Standard, și
- Rafinăria Columbia.—

În acest atac efortul aerian a fost aplicat asupra Gării Ploești, Triajul Gării, și Rafinăria Astra Română.

Bombardamentul a început la ora 14,40.

Altitudinea de bombardament: 7.000 metri (21.000 picioare).

Încărcătura fiecărui avion a variat între 10—12 bombe de distrugere a 250 Kgr., sau o greutate egală de bombe incendiare a 45 Kgr.—

Nu s-au găsit rezervoare suplimentare de benzină la nici unul din avioanele doborîte; rezervoarele din planuri au fost suficiente pentru executarea raidului.—

Grupurile de bombardiere care au participat la raid, au sburat în 5 valuri succesive eșalonate către înapoi și în sus.—

Descrierea sborului și doborârilor:

Deasupra Italiei, până la punctul de adunare (localitatea Andria) timpul a fost frumos, însă deasupra Croației s'au întâlnit nouri foarte groși. Un ofițer prizonier declară că a auzit la radio că din cauza înrăutățirii vremei, comandantul unui Grup a ordonat înapoierea la bază a Grupului său.

În timpul raidului și mai ales după pătrunderea pe teritoriul român și deasupra obiectivului, timpul s'a îmbunătățit.—

La acest atac toate echipagiile au socotit că vor întâlni o apărare de vânătoare și artilerie a.a. puternică, de o tărie similară celeia din teritoriile Reichului. Echipagiilor nu li s'au comunicat date numerice asupra vânătoarei germane ce acționează în această zonă, sau asupra artileriei a.a.—

Protecția de vânătoare. A fost asigurată la venirea spre obiectiv de către avioane Lightning P.38, iar la înapoiere de către avioane Thunderbolt P.47.—

Mai mulți mitralieri din turela posterioară afirmă că nu ar fi văzut deloc vânătoarea proprie; pare probabil că vânătoarea de însoțire s-ar fi găsit numai în față și deasupra formației de bombardament.—

Bombardarea obiectivului și ceața artificială.

La acest bombardament, numai o parte din prizonieri cred că bombele lor au atins obiectivle. Lipsa de precizie se motivează prin faptul că punctul inițial Ocnița, ar fi fost prea aproape de Ploești și că schimbarea de direcție ce trebuia executată la Ocnița a fost îngreunată din această cauză, stînga formației de bombardament neputîndu-se pune la timp pe direcția obiectivului.—

Din aceleași motive nu s-a putut respecta direcția de atac ordonată, de 102°, — (linia galbenă de pe fotografie anexa Nr. 4 a) o parte a formației bombardând mai la Nord de obiectiv.—

Ceața artificială creiată în regiunea obiectivelor a prezentat unele goluri, care permitau recunoașterea zonelor de bombardat.—

Avioane inamice doborîte: 15.

Prizonieri capturați: 77 (30 ofițeri și 47 subofițeri). Au fost reconstituite la interogare 11 echipaje.

Ploești 15 Aprilie 1944

Numărul de avioane participante și unități identificate:

Au participat aproximativ 160 bombardiere tip Fortress, aparținînd Grupurilor de bombardament Nr. 301, 463, 97, 99 și 2 din Escadra 5-a Aeriană, dislocată în regiunea Foggia,

Bombardierile au fost escortate de aviația de vînătoare.

Decolarea orele 8,15, de pe aerodromurile Foggia, Tortorella și Amendolochia, cu punctul de întîlnire la San Nevoro.

Itinerariul urmat: acelaș ca în raidul precedent, avînd însă *punctul inițial la Cîmpina.*

Direcția de atac: 136°, magnetic.

Ora atacului: 12,32.

Obiectivul principal: calea ferată și Triajul Ploești.

Obiectiv secundar: centrul industrial Ploești.

Înălțimea de bombardament: 7.700 metri (23.200 picioare).

Avioane inamice doborîte: 3.

Prizonieri capturați: 12 (4 ofițeri și 8 subofițeri). Au fost reconstituite la interogare 3 echipajii.

Formațiunile atacatoare au fost prevăzute cu avioane-ghid, cu misiunea de a conduce fortărețele spre obiectiv și de a indica momentul declanșării bombelor.

București 15 Aprilie 1944

În scop de diversiune, un grup din Escadra 5-a Aeriană care ataca Ploești, a fost dirijat asupra Capitalei, pentru a împiedica concentrarea vînătoarei româno-germane în regiunea Ploești, unde se aplica efortul atacului aerian.

Obiectiv: Gara de Nord și Triajul.

Din cauza timpului nefavorabil, obiectivul nu a putut fi descoperit și o parte din bombe au fost lansate prea târziu, iar altele au fost declanșate în afara zonei orașului.

Înălțimea de bombardament: nu a putut fi stabilită.

Numărul de avioane doborîte: 3

Numărul de prizonieri capturați: 16 (7 ofițeri și 9 subofițeri). — Echipaje reconstituite 3.—

Tr. Severin noaptea de 15/16 Aprilie 1944

În noaptea de 15/16 Aprilie orașul Tr. Severin a fost atacat de aviația engleză, fapt confirmat de înseși posturile de radio engleze.

Întrucât nu s-a doborât nici un avion, nu se posedă date asupra inamicului.

Brașov 16 Aprilie 1944

Numărul de avioane participante și unități identificate:

Aproximativ 100 bombardiere escortate, aparținînd Escadreii 47 Aeriană. Din această expediție au putut fi identificate numai Grupurile 449 și 450 bombardament, care au acționat și în atacul din ziua de 4 Aprilie împotriva orașului București. •

Obiectivele vizate: — Triajul Brașov,
— Fabrica de avioane I.A.R.,
— Fabrica de armament Astra,

Înălțime de bombardament: 5.500—6.000 metri.

Avioane doborâte: 5.

Prizonieri capturați: 31 (15 ofițeri și 16 subofițeri). Au fost reconstituite la interogatoriu, 5 echipajii.

Prizonierii declară că apărarea A.A. a fost redusă, condițiile atmosferice favorabile și o bună vizibilitate au permis să atace cu efect obiectivele vizate.

București și Tr. Severin 21 Aprilie 1944

Numărul de avioane participante și unități identificate:

În cursul atacului executat în ziua de 21 Aprilie asupra orașului București, au participat Grupurile Nr. 455, 454, 456 și 459 bombardament aparținând Escadrei Aeriene Americane Nr. 304, dislocată în regiunea Corignola—Giulia din Italia de Sud. Această Escadră Aeriană apare pentru prima dată în acțiunile întreprinse împotriva României.

Numărul bombardierelor tip Liberator care au participat, se apreciază la 210, puternic escortate de avioane de vânătoare „Mustang”, cu mare rază de acțiune.

Decolarea: orele 8,50.

Viteză de zbor: 260 km/oră (160 mile/oră).

Itinerariul urmat: Budve (N.V. Lacul Scutari). — Krusevac — Baziaș — Costești — Cartojani (punct inițial pentru bombardarea obiectivului din București) — București.—

Obiectiv principal: Triajul Gării de Nord

Altitudine de bombardament: 7.700 metri (23.000 picioare).

Obiectiv secundar: calea ferată și Șantierul Naval din Tr. Severin.

Punct inițial pentru obiectivul secundar: Comuna Sisești.

Numărul de avioane doborâte: 6.

Prizonieri capturați: 27 (12 ofițeri și 15 subofițeri). Echipaje reconstituite 4.

Din cauza timpului nefavorabil, obiectivul principal nu a putut fi descoperit și, în consecință, numai un număr limitat de avioane a lansat bombe la București, după care formațiunile de bombardiere s'au îndreptat spre Tr. Severin, pentru a-l ataca.

Dintr'un document capturat rezultă că, de unde direcția de atac de la 4 Aprilie asupra Gării de Nord și Triajului București era suprapusă pe obiectiv în lungimea lui, în raidul dela 21 Aprilie s'a căutat atacarea rețelei de cale ferată într'un punct situat la Nord de primele distrugerii realizate și pe o direcție aproape perpendiculară pe calea ferată.

Pe ordinul de operații capturat, sunt indicate amplasamentele de A.A. din regiunile survolate, în scopul de a fi evitate.

Pe același ordin se mai găsesc următoarele adăugiri cu creionul:

„Iași — Huși — 150 mile de la obiectivul principal (București)”

„Pozițiile jugoslave sunt determinate prin coordonatele 43,05 Nord și 19,04 Est”

„Atențiune”: „Nu bombardați Rusciukul”.

București și Ploești 24 Aprilie 1944

Aceste raiduri au fost impuse de insuccesele dela 21 Aprilie, când — la București — nici o bombă nu a căzut pe obiectivele vizate, și dela 15 Aprilie, când — la Ploești — efectele bombardamentului au fost extrem de reduse.

Factul a fost confirmat și de declarațiunile prizonierilor, cari aveau cunoștință de nereușita atacurilor.

Ca urmare, obiectivele au rămas aceleași și pentru raidul dela 24 Aprilie, când Comandamentul Flotei 15-a Aeriană Americană, profitând de timpul favorabil, a hotărât să atace puternic.

Numărul de avioane participante: aproximativ 600 bombardiere, escortate de vânătoare, din care aproape 200 au atacat Ploești, iar restul de 400, București.

Valurile de avioane au sburat împreună până la Titu, de unde, despărțindu-se, s'au îndreptat spre Ploești și spre București.

Unități identificate: Grupurile 450, 97, 99 și 463, din Escadrela Nr. 5 și 47.

Numărul de avioane doborâte: 7.

Prizonieri capturați: 42 (17 ofițeri și 25 subofițeri). Au fost reconstituite 6 echipaje.

1) *Prezentarea prizonierilor*

Din raidurile executate între 4—24 Aprilie a.c., au fost capturați și interogați 270 prizonieri aviatori americani, din cari 115 ofițeri și 155 subofițeri. (sic—nota ed.)

Ofițerul capturat, cu gradul cel mai mare, este maiorul James Beane, militar activ și comandantul unui grup de bombardament, fost instructor de sbor. Mulți dintre aviatorii cari au luat parte la raidul dela 1 august 1943 asupra orașului Plocești, fuseseră elevii acestui maior, la diferite cursuri de pilotaj și specializare.

a) *Recrutare.* Cu excepția maiorului Beane, restul prizonierilor sunt rezerviști, înrolați în aviația americană ca voluntari. Dacă majoritatea lor s-a prezentat benevol la recrutare, aceasta se datorează nu atât sentimentelor patriotice, cât dreptului ce se acordă voluntarilor de a-și alege arma în care vor să servească, Serviciul militar devenind obligatoriu în Statele Unite ei, în orice caz, ar fi trebuit să se prezinte la încorporare.

Prizonierii sunt foarte tineri, vârsta lor mijlocie nedepășind 22 ani deși au până acum 2—3 ani de serviciu militar la activul lor.

b) *Instrucție.* Ofițerii îndeplinesc la bord funcțiunile de pilot, pilot secund, navigator sau bombardier și primesc în acest scop o instrucție de specialitate care variază între 1—1, 1/2 ani, după aptitudinile elevului.

Perioada de instrucție s-a redus în general, deoarece în trecut ea cuprindea 2 ani de școală pregătitoare.

Numărul școlilor însă s-a mărit foarte mult. Astăzi, statul Texas, care era centrul cel mai important de aviație, și-a pierdut preponderența, școlile de aviație fiind repartizate în mod egal pe tot teritoriul Statelor Unite.

În ce privește subofițerii, care îndeplinesc pe avion, în general, funcția de mitralior, perioada lor de instrucție a fost și mai mult redusă, adică dela 4 luni la 7 săptămâni. Pentru a se face față lipsei lor de pregătire, s-a introdus în schimb un element nou la bordul avionului și anume *mitralierul armurier*. Acesta este un subofițer specialist, care are misiunea de a remedia incidentele de tragere ce se ivesc în timpul sborului, la diferitele posturi de mitralieră dela bord. Mitralierii armurieri se recrutează de obicei dintre elementele care în viața civilă au fost mecanici.

Instrucția pe care o primesc navigatorii este, în general, la fel pregătirea unui navigator de pe liniile de aviație comercială. Fiecare elev trebuie să cuncască la finele cursului, navigația astronomică.

Una din caracteristicile instrucției primite de către toate categoriile de personal navigant, este păstrarea secretului.

Atât ofițerilor cât și subofițerilor li se impune cu strictețe să nu declare în cazul când ar cădea prizonieri decât numele, numărul matricol și gradul. Totuși, proporția celor cari respectă întocmai instrucțiunile primite, nu depășește cifra de 70. Restul se angajează de bună voie în discuțiuni cu caracter militar.

Numărul de misiuni executate de prizonierii ce deținem, variază între 1—22. Parte din ei au participat la 2—3 atacuri asupra României, alții sunt la prima lor misiune de aviator.

c) *Cultură generală.* Pregătirea intelectuală a prizonierilor are la bază cunoștințele empirice caracteristice instrucțiunii publice standard, americane. În general, toți știu acelaș lucru și gândesc la fel asupra problemelor ce li se pun. Dintr'un total de 270 prizonieri, se poate menționa excepția a 2—3, cu care discuțiunea poate avea nivelul intelectual care caracterizează o pregătire universitară.

Studiile făcute de majoritatea lor, sunt școala primară și 8 clase de liceu.

Câțiva ofițeri, absolvenți ai liceului, au optat, în viața civilă, pentru meseria de șofer de camionetă.

Prizonierii nu au, în general, profesii bine definite, și ezită, la interogatoriu, să răspundă că nu au nici o ocupație în viața civilă.

Noțiunile pe care le posedă asupra României se confundă cu acelea asupra Balcanilor, cu excepția faptului că știu că suntem un popor de origine latină. Balcanii, sunt considerați de ei izvorul discordiei politice europene, cu excepția Germaniei, care, în ultimul timp, a trecut pe primul plan, lăsând mult în urmă pe balcanici, în ce privește turburarea păcii.

Pentru o apreciere obiectivă asupra cunoștințelor lor și asupra lipsei unci ocupațiuni în viața civilă, e nevoie să se țină seamă și de faptul că prizonierii sunt foarte tineri și că au fost surprinși de război tocmai în momentul când trebuiau să-și completeze studiile și să-și formeze cariera.—

d) *Starea de spirit.* Cu excepția unui număr redus, pentru care captivitatea înseamnă sfârșitul peripețiilor și al riscurilor războiului, restul prizonierilor învederează o stare

de spirit foarte bună, fiind gata să accepte din nou participarea în acest războiu, animați de credința că luptă pentru o cauză dreaptă. Alături pericolele vieții de aviator, cât și starea lor actuală de captivitate, sunt privite de ei într-un spirit de sportivitate incontestabilă.

e) *Disciplina.* Ideile democratice de care sunt animați cetățenii americani, influențează disciplina militară ce li se impune, în calitate de ostași. În general, prizonierii nu sunt pătrunși de un spirit rigid, de disciplină, pe care-l înlocuiesc, de cele mai multe ori, cu conștiința datoriei împlinite. (...)

f) *Echipament.* Se poate afirma că echipamentul este din cele mai bune și complete.

Echipajele avioanelor sunt dotate cu tot ce este necesar unui sbor de lungă distanță, la mare înălțime, deasupra mării și a teritoriului inamic. Pe lângă echipamentul de navigație aeriană, ei sunt prevăzuți cu materiale pentru salvare pe mare (bărți de cauciuc, lăptoși, undițe, aparate de semnalizare optice și radicelectrice), cu truse medicale complete și cu instrumentele necesare unei evadări în cazul căderii în captivitate. (Hărți de mătase cauciucate, busole minuscule, ferăstraie de metal camuflate, 48 dolari pentru fiecare aviator).

g) *Drepturi bănești.* Deși, în general, aviația americană este mai bine plătită decât celelalte arme ale Statelor Unite, solda primită de aviatori nu are caracter de mercenarism, neavând nici o legătură directă cu raidurile executate în afară de prima de sbor, care nu reprezintă mai mult decât 50% din solda de bază.

Plata soldei se face după următoarele reguli:

	Plutonier		Sublocotenent	
	Căsător	Necăsăt.	Necăsătorit	Căsătorit
Solda de bază	96 \$	96 \$	150 \$	150 \$
Prima de sbor				
50% din soldă	48 \$	48 \$	75 \$	75 \$
Alocație de chirie	42	—	45 \$	60 \$
Alocație de hrană	—	—	21 \$	42 \$
Total	186	134	291	327

Subofițerii nu plătesc hrana. În schimb, nu primesc alocația de hrană ce se acordă ofițerilor.

Pentru a veni în ajutorul subofițerilor căsătoriți guvernul american acordă direct familiei acestora, o indemnizație lunară de 28 dolari. De această indemnizație mai pot beneficia și subofițerii cari dovedesc că întrețin o mamă văduvă, o soră, sau un tată incapabil să-și câștige existența, din cauza unei infirmități.

Subofițerii beneficiari sunt obligați să accepte a li se reține din soldă suma de 22 dolari pentru a fi trimisă odată cu ajutorul acordat de stat (28 dolari), familiei pe care o întreține.

2) Declarațiile prizonierilor

Prizonierii declară că au fost aduși din Statele Unite în Italia de Sud, pe calea aerului. Au făcut o etapă la Dakar unde, în general, au petrecut o lună de zile, după care au fost reimbarcați pe bombardiere și trimiși în Italia, fiecare la baza ce i s-a desemnat. Numai o mică parte din echipaje a fost adusă pe cale maritimă.

În Italia, nu au nici un fel de relații cu populația civilă, mai ales că terenurile de aviație sunt departe de orașe, poziția lor fiind determinată exclusiv de configurația solului. Cele mai multe aeroporturi nu poartă nici un nume în afară de indicativul militar.

Ca urmare, bazele sunt organizate, așa fel, încât să ofere tot confortul necesar (popotă, cazino, sală de cinematograf, instalațiuni de băi, etc.).

În general, personalul este ținut într-o activitate încordată, numărul misiunilor fiind foarte mare. Astfel, Escadra 5-a Aeriană a executat 5 misiuni în 7 zile. Faptul acesta nu este însă excepțional. De obicei, când starea atmosferică este favorabilă, se pleacă în raid în fiecare zi. Misiunile nu se amână decât atunci când serviciul meteorologic anunță condițiuni atmosferice nefavorabile în zona obiectivului.

Prizonierii declară că prin bombardarea României se urmărește scurtarea războiului. Țara noastră este considerată de ei ca un teritoriu ocupat de germani, lipsit de libertate și autonomie politică. În consecință, raidurile lor sunt îndreptate împotriva rezistenței ger-

mane și nu împotriva poporului român, pe care nici nu-l consideră ca inamic. Singura incriminare ce se aduce țării noastre, este de a fi furnizat Germaniei petrolul, oferindu-i astfel un sprijin mai eficace chiar decât colaborarea de arme.

Problema unei eventuale invazii rusești asupra continentului, nu pare să alarmeze spiritele prizonierilor. Credința lor este că Statele Unite vor fi în situația de a dicta Rusiei, la finele războiului, frontierele Europei de miine care vor fi determinate în lumina principiilor de libertate și democrație.

Efortul american va fi dirijat în sensul organizării unor mari Confederații, care să conducă finalmente la creierea Statelor Unite ale Europei.

Asupra motivelor pe care își bazează credința că la pacea generală, Anglia și America vor fi capabile să pună stavilă tendințelor expansioniste ale Rusiei, prizonierii s-au mărginit să menționeze că Sovietele, fără ajutorul anglo-american, nu mai reprezintă aceeași forță militară, iar alianța cu Rusia convine atâta timp cât „noi dăm materialul și ei dau sângele” („We supply the material, they give the blood”).

Relativ la bombardarea cartierelor de locuit și a populației civile, prizonierii declară în unanimitate că ordinele lor stricte, sunt să bombardeze numai obiective militare.

Mai mult decât atât, dacă se constată la bază că au bombardat altceva decât obiectivul ordonat, personalul navigant este admonestat și pedepsit.

Altitudinea mare de sbor, instrucția incompletă a bombardierelor, reacțiunea aviației de vânătoare și a artileriei A.A. sînt adevărații factori responsabili pentru nenorocirile ce se întimplă.

O bună parte din prizonieri au avut prilejul să vadă ruinele provocate prin bombardamentele lor în orașele țării.

Ei lasă impresia că regretă în mod sincer cele întîmplate. Acest sentiment a devenit mai puternic, după ce s-au convins de spiritul de umanitate și sentimentele creștinești cu care au fost întîmpinați de populația rurală a țării noastre, care, trecând peste faptele lor, i-a primit în casă și i-a așezat la masă.

Cu toată această regretabilă stare de lucruri, prizonierii cred că ofensiva lor aeriană asupra teritoriului român va continua, Comandamentul American urmărind distrugerea petrolului românesc și a căilor de comunicații.

Se poate chiar ca intensitatea atacurilor să crească, numărul de avioane de care dispun americanii fiind foarte mare.

Rolul bazelor aeriene din sudul Italiei este similar cu acela al bazelor din Anglia. După cum de pe aerodromurile din Anglia, se execută zilnic misiuni asupra Franței, Belgiei, Olandei și Germaniei, tot așa bazele din Italia vor asigura executarea de misiuni zilnice asupra Sudului și Sud-Estului Europei.

UN DOCUMENT INEDIT REFERITOR LA CEA DE-A DOUA VIZITĂ A DOMNITORULUI ALEXANDRU IOAN CUZA LA CONSTANTINOPOL (IUNIE 1864)

BEATRICE MARINESCU, VALERIU STAN

După lovitura de stat de la 2/14 mai 1864, domnitorul Al. I. Cuza a efectuat, în iunie același an, o nouă vizită la Constantinopol. Scopul călătoriei era ca, profitând de conjunctura internațională favorabilă, să se obțină, prin negocieri directe cu Poarta și reprezentanții puterilor garante, recunoașterea modificărilor aduse Convenției de la Paris prin Statutul și legea electorală decretate de Cuza Vodă îndată după lovitura de stat și care primiseră sancțiunea întregii țări printr-un plebiscit. Nu mai era deci vorba de o „simplă vizită de curtoazie”, cum fusese aceea din toamna anului 1860, deși nici atunci nu lipsiseră unele preocupări politice legate îndeosebi de sondarea atitudinii cercurilor diplomatice din capitala otomană față de necesitatea înfăptuirii unirii depline pe plan politic și administrativ, ci — după cum va declara însuși domnitorul la plecarea — de dorința de „a dobîndi o nouă recunoaștere a autonomiei României”.¹

Un document inedit — descoperit de noi în arhivele britanice — pe care-l publicăm mai jos, vine să aducă unele precizări noi asupra felului cum a decurs vizita, dar mai ales asupra modului în care s-a ajuns la încheierea protocolului din 19 iunie 1864 (st. n.), prin care Poarta a acceptat — cu cîteva modificări de mică importanță — Statutul și legea electorală. Este vorba de un raport din aceeași zi, cu caracter confidențial, adresat secretarului de stat la Foreign Office, lordul John Russell, de ambasadorul englez la Constantinopol, Sir Henry L. Bulwer, în care sînt relatate pe larg demersurile întreprinse de diplomatul britanic, împreună cu internunțul Austriei, Prokesch-Osten, pentru ca negocierile dintre Poartă și domnitor, ce păreau la un moment dat compromise, să se încheie în cele din urmă printr-un acord. Căci hotărîrea lui Cuza Vodă de a rămîne ferm pe poziții și de a se reîntoarce în țară dacă Poarta tergiversa recunoașterea celor înfăptuitej a alarmat pe diplomații puterilor garante și în special pe Henry Bulwer, care nu dorea să se ajungă la o ruptură între Poartă și Principatele Unite într-un moment în care atenția și interesul guvernului britanic erau atrase de alte probleme mai importante.

De altfel, după cum reiese din documentul ce publicăm, Poarta însăși era direct interesată în aplanarea diferendului, mai ales în condițiile în care diplomația franceză sprijinea energic pe domnitor. De aceea, s-a ajuns în cele din urmă, după revenirea lui Al. I. Cuza în țară, la semnarea, la 16/28 iunie 1864 la Constantinopol, a unui „Act adițional la Convenția din 7/19 august 1858”, prin care se recunoșteau modificările aduse Convenției de la Paris, ratiificîndu-se astfel, prin această recunoaștere internațională, lovitura de stat. În plus, actul menționat a consacrat dreptul Principatelor Unite de „a modifica sau schimba pe viitor legile care privesc administrația lor internă cu concursul legal al tuturor puterilor stabilite și fără nici o intervenție”.² Era recunoscută astfel, printr-un act internațional, deplina autonomie a țării în treburile sale interne, interzicîndu-se, în acest domeniu, amestecul curții suzerane și al puterilor garante. Din acel moment, legăturile Principatelor Unite cu puterile garante dobîndeau un caracter exclusiv de relații între state, rolul acestora din urmă reducîndu-se la garantarea statutului României pe plan extern³. Cea de-a doua vizită la Constantinopol din vara anului 1864 se încheiase deci cu un incontestabil succes diplomatic pentru domnitorul Al. I. Cuza și pentru România, la care o contribuție însemnată — după cum rezultă din documentul de față — a avut-o și ambasadorul Angliei la Constantinopol.

¹ C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*. București, Edit. științifică, 1966, p. 260—261.

² Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*. București, 1971, p. 348—354.

³ G. G. Florescu, *Aspecte privind dezvoltarea relațiilor internaționale ale Principatelor Unite (1859—1866)*, în „Studii. Revistă de istorie”, XVIII, 1964, nr. 1, p. 82—83.

Very confidential

Constantinople, 19 June, 1864

My Lord,

I have refrained from troubling Y<our> L<ordship> about our negotiations here relative to Prince Couza for these last four days, for until something was clear any information I gave was quite as likely to mislead as to enlighten.

Previous to the Prince's arrival the Porte seemed much irritated against him. The Sultan purposely left Const<antino>ple to avoid seeing him immediately on his arrival; and when he did receive him on the following day the reception, notwithstanding what the French Ambassador and the Prince have reported, was civil but cold.

His Majesty kept H<is> H<ighness> some time waiting, told him he was very glad to see him, but added "he hoped that he would govern the Principalities to the satisfaction of the people and with respect for the Treaties he had with Foreign Powers". I happened to be in a house where one of the Prince's suite came in immediately after the interview and he was much downcast and told me these particulars.

On the other hand, the French Ambassador seemed disposed to take the Prince forthwith and ostentatiously under his particular protection; and having privately ascertained that Aali Pasha, who did not venture to refuse, would attend, he took myself and my colleagues by surprise, by issuing, without any communication with myself, whom as Doyen of the Diplomatic Body it is usual to consult and follow on such occasions, card of invitation to the Prince, the Ottoman ministers and the five Representatives, our cards reaching us late in the afternoon for the following day. So determined was he to take the lead on this matter that the Prince himself was invited before he had even called at my house, and consequently before it was possible that I or any of the R. R. could consider what civilities to pay him.

The whole affair was evidently a premeditated coup, and so contrived (the Representative of Austria and myself being in town and the Russian in the Country) to prevent any communication between us.

What M. de Moustier wanted was, first, to place himself ostensibly before the authorities here as Prince Couza's determined advocate and thus overawe them; and secondly, either to bring us all under his roof as if we acted in acquiescence with him, or most probably to separate me from the Austrian and Russian Representatives, who would not, he was pretty certain, join in this hasty and precipitate demonstration.

I had much reason to be offended with the French Ambassador conduct and no reason for favouring his schemes.

If he wished that the French and English Embassies should act together in these affairs, he ought to have consulted me as the English Ambassador before placing me in a position I might not be willing to accept, but the fact of my being temporarily the Chief of the Diplomatic Body, made he passing me over altogether more or less insulting.

I therefore declined his invitation, giving him privately my reasons for so doing; the Austrian and Russian Representatives declined also, but without any concert between us; Baron Prokesch even imagining that I had been consulted, whilst the Russian Chargé d'Affaires could not, as M. de Moustier must have foreseen, accept his invitation, for when the French Ambassador sent it, the Prince had not offered any return for the civility which M. Novikoff had shewn H<is> H<ighness> by sending his Dragoman to compliment him on his arrival.

I will not dwell further here on this incident, but it was necessary to state it in order to shew the colour it gave to what followed.

The Prince in his visit to me was civil and complimentary; spoke of the impressions I had left in the Principalities, said he had consulted my views, which at the time were printed, in respect to some of the changes he proposed, etc. I called on him consequently the following day, and deeming that it might be injurious to the final settlement of affairs to evince any thing like personal hostility, whilst at the same time I thought it right to mark that in my opinion it was proper to follow and not to precede in such matters the ministers of the Porte, I asked him when he dined with Aali Pasha, and on his telling me Sunday, I invited him for the following day, and at the dinner proposed the toast of "the Principalities under the Sovereignty of the Porte and the liberties and conditions guaranteed by Treaties". In the course of some observations I also touched on the errors he had committed, though in a civil way, and he took my observations in perfect good humour.

After dinner I spoke to him seriously on the state of affairs. Your Lordship will remember that in my previous Despatch No. 144 of the 8 Instant I said there were two plans before the

Ottoman Government, the one for submitting the questions touching a new Senate and a new Electoral Law and the Principalities themselves in some suitable manner, and the other of settling these points at once here.

The Porte preferred the latter course, and in order to facilitate arrangements, it was settled that she should first see if she could agree with the Prince; if she could, the joint opinions of the Porte and Prince were to be submitted to the Representatives; if they could not, we were then to be called upon to consider their differences.

I asked Prince Couza, consequently, what progress had been made in coming to an understanding. He said he should leave on Wednesday; this was Monday night and the Porte had as yet said nothing to him except some vague generalities which he hardly understood, but from which he supposed that the Ottoman Government adopted all his acts and opinions.

On hearing this, I went immediately to Aali Pasha, who was in the next room, and told him what the Prince said. He replied that he did not in the least consider that the Prince and he had come to any agreement, that he had opened a discussion by the statement of some general principles, but they were still as far as ever from any agreement.

I replied: „But the Prince says he is going away; he must be kept, and no time must be lost in bringing matters to some conclusion”.

I then went back to the Prince, and with the Internuncio, who spoke forcibly on the subject, and the Prussian minister, who took a less active part in the conversation, urged His Highness to put off his departure.

He replied the Turks were so slow, matters went on for ever without a result; I promised him that, if he remained, affairs would be brought to a point, and that by going away he would be himself a cause of delay, and place all parties in a false position. On the following morning I went to Mr. de Moustier and said the same thing; he assented and the Prince consented to remain till tomorrow, Monday.

The next thing was to move the Porte to some course of action. Different projects as to a new constitution or rather an amendment of the old one had been already presented by Baron Prokesch and myself, but I saw evidently that the Turkish ministers were embarrassed in dealing with questions they did not understand, and that, unless they received some active assistance, nothing would be done. Aali Pasha asked me to meet him and Fuad Pasha at the country house the Bosphorus; so on Tuesday afternoon I went down there and remained till five o'clock in the morning.

Discussion on constitutional points was not very easy, but something had to be done and that immediately; and I did not leave the two Turkish ministers until a plan had been drawn up, agreed to, and given to be copied, and on the following day at twelve o'clock they took it together to Prince Couza.

Without here entering into details I will just observe that the plan adopted was that of „an additional act”. The alteration in the old Constitution it proposed were partly taken from Prince Couza's Statute or project, partly not.

For some time I heard nothing of the result of the negotiation. On Saturday Aali Pasha sent to me to say that the Porte had already made some concessions from its original plan, that the Prince had accepted other portions of the Porte's propositions, but that His Highness was inexorable in having everything he had decreed so unjustifiably (giving thereto the force of law) accepted tel quel, and that he should therein make no changes, that Fuad and he had both threatened even an occupation but to no purpose.

Aali added to my surprise that, under such circumstances, the departure of Couza, without an agreement between the Prince and the Porte, was a rupture, and that he was not prepared for a rupture on such grounds. This conduct, after the most positive declarations of firmness, has some mystery in it not yet explained, and I must confess that I thought our simple signatures to the measures Prince Couza has taken in spite of us was rather an humiliating proceeding. In short Prince Couza arrived here more or less a criminal; he had been treated (with) civility and hospitality notwithstanding. The Ottoman Government had taken his opinions into consideration and accepted many of them; yet here was this person absolutely insisting upon the Porte giving its official sanction to the whole of the proceedings it has condemned, and conferring legitimacy on the decrees he had so illegitimately promulgated, and which it (the Porte) had been the first to complain of.

This seemed to me, as far as the Sultan and Prince were concerned, reversing the position of Vassal and Sovereign; as far as the European Governments were affected, it was adopting the views of the Power who had supported the rebellious Vassal, and paying no attention to the Powers who had supported the Suzerain's authority.

I sent word to Aali Pasha that I had no confidence in the first place in Couza's firmness, and that I could not but feel astonishment and regret at the Porte's feebleness; that if he acted

in the manner he proposed, the Porte's concurrence with Couza had still to be sanctioned by the Representatives that some would not accept. The conclusion, that H(is) H(ighness) and the Grand Vizier seemed disposed to put up with, (was) that he would not annul the pact of 1858 with the Powers without their assent, that that pact would consequently exist even if he wished to recede from it, and that thus by the course he was taking he would not get out of the scrape, but on the contrary deeper into it, by remaining in controversy with the Prince whilst he would have alienated and disgusted some of the friends who would have supported him in it. I urged him, therefore, to be firm, and rather to submit the case to the Representatives or the Powers, than yield so ignominiously to what appeared to me more or less a bullying and overbearing pretention.

In the meanwhile there was no time to lose; the Prince was to go on Monday and we were at Saturday afternoon. I forthwith, therefore, sent to the Internuncio and proposed we should go at once to Couza, and tell him clearly that we should not give our sanction to his present course of proceedings; that if he were willing to act moderately and temperately, we would smooth down his difficulties, but that if he supposed he could do what the greatest Power in Europe could not do, impose precisely his own will and pleasure on the Sultan, and several at least of the most important Governments in Europe, he would be mistaken.

Baron Prokesh agreed to go with me to the Prince, and on arriving I told H(is) H(ighness) what we had come for, and together with my colleague urged him against a spirit of rashness, obstinacy, and presumption, which would throw others doubtless into great difficulties, but would throw him also into greater. The Prince, as I rather expected would be likely, was more moderate in his tone than I might have been expected from the communications I had just previously received.

He said: „You are wrong in supposing I have refused any thing. I refuse nothing. I come here as Prince of the United Principalities. The Porte consults me as to the government to be established there. I say: take the Government such as I have made it. If the Porte and the Powers say no, I do not pretend to force them to sanction my views. On returning to Bucharest I shall say the Porte tells me to do so and so. I think so and so was better. I am then in my country's hands". We replied civilly that this was eluding the question; that to go back and hold the language he spoke of was in fact to invite opposition to what he was told to support. That this could not be done with any reasonable and practical view as to governing the country; because the difference of opinion turned principally on two points; that a certain number of Senators should not be entirely the creatures of his choice and that there should be a moderate qualification for Deputies.

We did not, moreover, disguise from him that, in supporting the Porte's programme, we were not merely guided by the idea that the conditions it contained were fair and recommendable, but also by the feeling that it was impossible for us to accept word for word what he had thought proper to decree in defiance of us and without any legal authority.

He talked of the recent vote; I said that I did not wish to say disagreeable things, but that a vote given to the proposals of a man invested with absolute power, and who shewed that he could and would punish any person who opposed him, was in reality a proof of nothing but the fear he could inspire. He took this in good part, saying: „I suppose all such votes are little irregular, but they are the fashion of the day. I copied the fashion, but after all the country is quiet; and I believe sincerely the great bulk of the nation is with me; though doubtless my rivals, who wish to get into my shoes, and the extreme demagogues, who want to provoke universal confusion, are against me".

Finally we took our leave of him without obtaining any promise, but at the same time with the persuasion that we had made some impression.

Hence we went to Aali Pasha's country house. He was out; we waited his return.

He was much agitated; I put to him the case. I told him, it was not this or that detail in his proposals or that of the Prince that struck me as so important; it was the disgrace of yielding, when there was a well considered plan of the Porte, conciliatory and fair on the one side, and a project of the Prince, hastily conceived, and violently and illegally executed on the other; that the Porte had already made some concessions concerning its plan, while the Prince had absolutely insisted on every letter of his being adopted. What confidence could anyone have henceforth in the resolves of the Porte? The question, moreover, was complicated by the ostentatious manner in which the French Ambassador had patronized the Prince. Would not Austria and Russia henceforth think and say with reason: „The Emperor of the French is henceforth Suzerain of the Principalities; the Porte is merely a cloak", and would not this in the end create more difficulties and more serious difficulties than any he would otherwise have to undergo?

Notwithstanding the calm in which a Turk always shrouds himself, Aali Pasha felt evidently uncomfortable and hesitated. But at last he said: „All you observe is true enough; it is clear and clear that I must see it is so; and what you say, and others say, shall be faithfully

reported to His Majesty; but this is the fact; if we break with Prince Couza, we must prepare to do something afterwards. What are we to do? March an army? This would be easy, if it was a question on which we were deeply concerned; but after all, what our people will ask is this: « Does the Prince acknowledge our Sovereignty and pays us tribute? » Yes; then the nation will say: « Why go to war with him? What does it matter to us how he governs these Moldavians and Wallachians? They are a very troublesome set of people; they chose him and now he drives them pretty hard; but this is not our concern. We have no liberties in Turkey. Why should they have liberties? ».

„All this line of argument, I answered, is very ingenious; but in the first place you should have thought of it before. You, however, propose a project, you say you go so far as to threaten the Prince if he does not accept it; and then when he says: « I do not care about you threats », you replay: « I beg your pardon »”.

„Supposing, said Aali Pasha, the Prince declares himself independent?” „But you are encouraging him to do this”, I replied.

Aali Pasha was evidently embarrassed and not speaking his own sentiments. The real thing, whatever it was, was not said.

The Sultan is very fond of his ships, but likes them before his palace. He is very fond of his soldiers and does not like to expose them to the dirt and broil of war. He was taken by Couza's off hand condottière sort of manner, and the compliments he paid as to great changes in the Empire which His Majesty had effected.

There were, possibly, other reasons also for this sudden change.

At all events, as far as Aali Pasha himself was concerned, he seemed to be quite aware of the justice of the views put before him. But at last he said: „Let us avoid, at all events, coming to an extreme issue if we care avoid it. Will you try to help us out of this difficulty, and bring Couza to reasonable terms?” The Internuncio and I told him of the visit we had just been paying, and stated our impressions, and, I added, I would see the Prince again that evening (he dined at the Prussian Minister) and also M. de Moustier. Accordingly, on my return to Pera, I went at once to the French Embassy, and found the French Ambassador there. He did not, somewhat to my surprise, appear altogether aware of the Porte's sudden irresolution, and said, in speaking of Couza, that though he himself thought all that H(is) H(ighness) had done or proposed to do was quite correct, he perfectly well understood that others could not do so; that no one must expect to have entirely his own way, and that, though he could not attempt to force the Prince to make any concessions against his will, he would advise him generally prudence.

I then suggested, as the Prince was not a man of business, and as the Turkish Ministers did not know much about Constitution, that he, I and Baron Prokesch should get the Prince to send us Mr. Negri, his chief adviser, and see whether by a confidential interview we could not bring about an understanding.

Monsieur de Moustier assented. Accordingly, I asked the Prince that evening to send Mr. Negri to the English Palace on the following day at one o'clock to meet the persons named; and he agreed. Monsieur de Brassier overheard the conversation and proposed that he should be of the party.

A long interview, consequently, take place this day, and after much talking we agreed upon a plan which, though in other respects it is not what I should wish, is at all events in many essential respects not that which the Prince himself had proposed and can, therefore, be accepted without humiliation.

The Prince has agreed to this arrangement and the Porte is highly satisfied with it, the Sultan having especially thanked me.

I have gone a good deal into details in this confidential Despatch; since it was useless writing anything as long as negotiations so uncertain and varying were going on.

They are, moreover, curious and show the difficulties and "uncertainties attending transactions here. The effect of what has taken place is certainly calculated to show greater weakness on the part of the Porte than was to be expected; but at the same time it has also proved to the Principalities that they cannot do precisely what they think proper; and it must be admitted that serious complications might have ensued had a bolder course been followed, and I have borne in mind that such complications here might have embarrassed H(er) M(ajesty)'s Gov(ernmen)t at a moment when its attention was occupied by serious affairs elsewhere.

The impression produced at Petersburg and Vienna may not be favourable; but all has been done that could be done to sustain the dignity of the Porte without forcing it to go further than, when matters came to a point, it seemed inclined to go.

On the whole, I hope that H(er) M(ajesty)'s G(overnmen)t will entirely approve of the course, which under very difficult circumstances, I have pursued.

I have the honour . . .

H.L. Bulwer

Public Record Office, London — Kew, Foreign Office, General Correspondence, F.O. 78 Turkey / vol 1804, nepaginat.

★

Foarte confidențial

Constantinopol, 19 iunie 1864

Excelență,

M-am abținut să deranjez pe Excelența voastră în legătură cu negocierile noastre de aici referitoare la domnitorul Cuza din aceste ultime patru zile, deoarece, atît timp cît nimic nu era clar, orice informație ce v-aș fi dat-o era menită mai degrabă să inducă în eroare decît să clarifice.

Anterior sosirii domnitorului, Poarta părea foarte iritată contra lui. Sultanul a părăsit în mod intenționat Constantinopolul pentru a evita să-l vadă imediat după sosire și, cînd l-a primit a doua zi, primirea, în pofida celor relatate de ambasadorul francez și de domnitor, a fost politicoasă dar rece.

Majestatea sa l-a lăsat pe Înălțimea sa să aștepte un timp, i-a spus că era bucuros să-l vadă, dar a adăugat „că speră că va governa Principatele spre satisfacția poporului și cu respectarea tratatelor încheiate cu puterile străine”. S-a întimplat să mă aflu într-o încăpere unde cineva din suita domnitorului a intrat imediat după întrevedere; era destul de abătut cînd mi-a comunicat aceste detalii.

Pe de altă parte, ambasadorul francez părea hotărît să-l ia pe domnitor imediat și în mod ostentativ sub protecția sa personală; și convingîndu-se în particular că Aali pașă⁴, care nu a îndrăznit să refuze, va participa (la dîneu), ne-a luat prin surprindere pe mine și pe colegii mei, oferind invitații domnitorului, miniștrilor otomani și la cinci reprezentanți, fără să se consulte deloc cu mine, pe care, în calitate de decan al corpului diplomatic, era de datoria lui să mă consulte și să-mi urmeze sfatul în astfel de ocazii; invitațiile noastre pentru ziua următoare ne-au parvenit după amiază tîrziu. Atît de hotărît era ambasadorul francez să preia conducerea acestei afaceri, încît însuși domnitorul a fost invitat înainte de a mă fi vizitat acasă și, în consecință, înainte de a fi posibil ca eu sau oricare altul dintre reprezentanți să luăm în discuție ce fel de onoruri să-i acordăm.

Întreaga chestiune a fost evident o lovitură premeditată și astfel ticluită (reprezentantul Austriei și cu mine aflîndu-ne în oraș iar cel rus la țară) încît să prevină orice comunicare între noi.

Ceea ce dorea domnul de Moustier era, în primul rînd, să se erijeze, în mod ostentativ, față de autoritățile de aici în susținător hotărît al domnitorului Cuza și astfel să le impresioneze în cel mai înalt grad iar, în al doilea rînd, fie să ne aducă pe toți sub acoperișul său, ca și cum am fi acționat de comun acord cu el, fie, cel mai probabil, de a mă separa de reprezentanții austriac și rus care, era aproape sigur, nu ar fi consimțit la această pripită și nechibzuită demonstrație.

Am motive întemeiate să fiu ofensat de conduita ambasadorului francez și nici un motiv de a-i favoriza planurile.

Dacă dorea ca ambasadele franceză și engleză să acționeze împreună în această problemă, ar fi trebuit să mă consulte în calitatea mea de ambasador englez, înainte de a mă pune într-o situație pe care poate n-aș fi dorit să o accept, dar faptul de a fi temporar șeful corpului diplomatic l-a făcut să treacă cu totul peste mine, insultîndu-mă mai mult sau mai puțin.

Am declinat de aceea invitația sa, exprimîndu-i în particular motivele pentru care am procedat astfel; reprezentanții austriac și rus au refuzat și ei, dar fără nici o înțelegere între noi. Baronul Prokesch și-a imaginat chiar că eu fusesem consultat, în timp ce însărcinatul cu afaceri rus, așa cum dl de Moustier trebuia să fi prevăzut, nu ar fi acceptat invitația sa deoarece, atunci cînd ambasadorul francez i-a adresat-o, domnitorul nu răspunsese în nici un fel la polițetea pe care dl Novicov a arătat-o Înălțimii sale trimițînd pe dragomanul său să-l felicite la sosire.

Nu voi stărui mai mult asupra acestui incident⁵, dar era necesar să-l prezint pentru a explica turnura pe care el a dat-o la ceea ce a urmat.

⁴ Ministrul de externe al Porții.

⁵ În legătură cu incidentul respectiv vezi și R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*. București, 1938, p. 380 — 381.

În vizita ce mi-a făcut-o, domnitorul a fost politicoș și curtenitor; a vorbit despre impresiile pe care le lăsasem în Principate, a spus că ținuse seama de vederile mele — care între timp fuseseră tipărite — în ceea ce privește unele din schimbările propuse de el etc. I-am făcut prin urmare o scurtă vizită a doua zi și, considerind că ar fi păgubitor pentru reglementarea finală a chestiunii să manifest ceva ce ar putea fi interpretat ca ostilitate personală, deși, în același timp, gindeam că era bine să evidențiez că, după opinia mea, era mai potrivit să urmez, nu să preced pe miniștrii Porții în astfel de probleme, l-am întrebat cînd va avea loc dîncul cu Aali pașa și răspunzîndu-mi că sîmbătă, l-am invitat pentru ziua următoare, iar la dîneu am toastat pentru „Principatele Unite sub suveranitatea Porții și pentru libertățile și condițiile garantate de tratat”. Făcîndu-i unele observații, deși într-o manieră civilizată, am atins de asemenea chestiunea erorilor pe care le-a comis, și el a primit observațiile mele cu o desăvîrșită bună dispoziție.

După dîneu i-am vorbit în mod serios despre starea actuală a lucrurilor. Excelența voastră își va reaminti că în raportul meu precedent nr. 144 din 8 curent am afirmat că guvernul otoman avea de ales între două căi, una de a supune într-un mod convenabil unei dezbateri chestiunea privitoare la noul Senat, la noua lege electorală și chiar la Principatele Inseși, și cealaltă de a reglementa aceste probleme aici imediat.

Poarta a preferat cea din urmă cale, și, pentru a se facilita încheierea unui aranjament, s-a stabilit că ea ar trebui mai întîi să vadă dacă poate fi de acord cu domnitorul. Dacă acest lucru era posibil, opiniile comune ale Porții și domnitorului urmau să fie supuse aprobării reprezentanților; în caz contrar, noi trebuia să fim chemați să examinăm deosebirile dintre ele.

L-am întrebat prin urmare pe domnitorul Cuza ce progres fusese făcut spre a se ajunge la o înțelegere. A spus că va pleca vineri; aceasta se petrecea luni seara și Poarta pînă atunci nu i-a spus nimic, în afară de citeva vagi generalități din care nu a înțeles mare lucru, dar din care a presupus că guvernul otoman a acceptat toate măsurile și opiniile sale.

Auzind aceasta, am mers imediat la Aali pașa, care se găsea într-o încăpere alăturată, și i-am relatat ce a zis domnitorul. El a răspuns că nu considera cîtuși de puțin că domnitorul și cu el ar fi ajuns la vreun acord, că deschisesc discuția prin afirmarea citorva principii generale, dar că erau încă foarte departe de vreo înțelegere.

Am replicat: „Dar domnitorul spune că pleacă; el trebuie reținut și nu trebuie pierdut timpul pentru a se ajunge la o reglementare a chestiunilor”.

M-am întors apoi la domnitor și împreună cu internunțiu, care a folosit un limbaj energetic în această problemă, precum și cu ministrul prusian, care a participat mai puțin activ la conversație, am insistat pe lîngă înălțimea sa să-și amîne plecarea.

El a răspuns că turcii erau delăsători, iar lucrurile puteau continua la nesfîrșit fără vreun rezultat; i-am promis că, dacă rămîne, se va ajunge la un acord, dar că plecînd va fi el însuși o cauză a tergiversării și va pune toate părțile într-o falsă poziție. În dimineața următoare am mers la dl de Moustier, căruia i-am declarat același lucru; el a fost de acord iar domnitorul a consimțit să mai rămînă pînă mîine, luni.

Următorul lucru pe care l-am făcut a fost să determin Poarta să acționeze în vreun fel. Diferite proiecte privitoare la noua constituție sau mai bine zis un amendament la cea veche fuseseră deja prezentate de baronul Prokesch și de mine, dar am văzut limpede că miniștrii turci se aflau în incurcătură ocupîndu-se de chestiuni pe care nu le înțelegeau și că, dacă nu primeau un sprijin activ, nu se putea face nimic. Aali pașa mi-a cerut să mă întîlnesc cu el și cu Fuad pașa⁶ la reședința sa de pe Bosfor, așa încît marți după amiază am plecat acolo, unde am rămas pînă a doua zi la cinci dimineața.

Discuția asupra problemelor constituționale n-a fost ușoară, dar trebuia făcut ceva și aceasta imediat; și nu i-am părăsit pe cei doi miniștri turci pînă cînd nu am alcătuit un plan, asupra căruia s-a căzut de acord și care a fost dat spre a fi copiat, iar în ziua următoare, la ora douăsprezece, Aali și Fuad pașa l-au prezentat împreună domnitorului Cuza.

Fără a intra aici în detalii voi observa numai că planul adoptat a fost acela al unui „act adițional”. Modificarea vechii constituții pe care acest act o propune este numai parțial luată din Statutul sau proiectul domnitorului Cuza, restul nu.

Un timp n-am mai auzit nimic despre rezultatul negocierilor. Sîmbătă însă Aali pașa a trimis să-mi spună că Poarta făcuse deja unele concesii de la proiectul ei inițial, că domnitorul acceptase unele părți din propunerile Porții, dar că înălțimea sa era neînduplecat în ceea ce privește acceptarea întocmai a tot ceea ce el decretase într-un mod atît de nejustificat (dîndu-i astfel forță de lege), că în această privință domnitorul nu va face nici o modificare și că Fuad și el îl amenințaseră amîndoi chiar cu o ocupație (militară), dar fără nici un rezultat.

Spre surprinderea mea, Aali a adăugat că, în aceste împrejurări, plecarea lui Cuza fără să se fi ajuns la o înțelegere între domnitor și Poartă însemna de fapt o ruptură și că nu era

⁶ Marele vizir.

pregătit pentru o ruptură în asemenea condiții. După cele mai pozitive declarații de fermitate (din partea Porții), această conduită are în ea ceva misterios, încă inexplicabil și trebuie să mărturisesc că nu m-am putut reține să nu gîndesc că simplele noastre semnături, puse pe măsurile pe care domnitorul Cuza le-a luat fără să țină seama de noi, era mai degrabă un procedeu umilitor. Pe scurt, domnitorul Cuza a sosit aici mai mult sau mai puțin ca un vinovat; cu toate acestea a fost tratat cu politețe și ospitalitate. Guvernul otoman a luat în considerare opiniile sale și a acceptat multe dintre ele; totuși aici această persoană a insistat categoric ca Poarta să-și dea oficial sancțiunea la toate măsurile pe care ea le condamnase, conferind astfel legitimitate decretelor promulgate într-un mod atît de ilegal de către domnitor și de care ea (Poarta) a fost prima care s-a plîns.

Aceasta mi s-a părut, în ceea ce-i privește pe sultan și pe domnitor, că răstoarnă poziția vasalului și a suveranului. Cit privește măsura în care au fost afectate guvernele europene, s-au adoptat părerile puterii care a sprijinit pe vasalul rebel, nedîndu-se în schimb nici o atenție acelor puteri ce au susținut autoritatea suveranului.

Am trimis vorbă lui Aali pașa că, în primul rînd, eu nu am nici o încredere în intransigența domnitorului Cuza și că nu pot decît să-mi exprim uimirea și regretul față de slăbiciunea Porții; că chiar dacă ar fi acționat în maniera propusă, acordul realizat între Poartă și domnitorul Cuza trebuia totuși să fie sancționat de reprezentanții (puterilor), ceea ce unii probabil n-ar fi acceptat. Concluzia cu care înălțimea sa (Aali pașa) și marele vizir păreau dispuși să se împace, era că el nu va anula pactul din 1858 cu puterile fără consimțămîntul lor, că pactul în consecință va exista, chiar dacă ar fi dorit să se retragă din el, și că astfel, prin modul în care a acționat, nu va putea ieși din încurcătură, ci, dimpotrivă, se va adînci și mai mult în ea, rămînd în controversă cu domnitorul, în timp ce își va fi îndepărtat și dezgustat pe unii dintre prietenii săi care l-ar fi sprijinit în această chestiune. L-am îndemnat de aceea să fie ferm și mai degrabă să supună cazul reprezentanților sau puterilor, decît să cedeze atît de umilitor la ceea ce mi se părea a fi mai mult sau mai puțin o pretenție sfruntată și arogantă.

Între timp nu era vreme de pierdut; domnitorul urma să plece luni, iar noi ne aflam deja în după amiaza zilei de sîmbătă. De aceea am trimis imediat după întîlniție și i-am propus să mergem fără întîrziere la domnitorul Cuza pentru a-i spune clar că nu ne vom da consimțămîntul la modul său actual de a proceda, că dacă dorea să acționeze în mod rezonabil și cu moderație, noi îi vom aplana dificultățile, dar dacă presupunea că putea face ceea ce nici cea mai mare putere a Europei nu era în stare, adică să impună întocmai propria sa voință și bunul său plac sultanului și cel puțin onora dintre cele mai importante guverne europene, se înșela.

Baronul Prokesch a fost de acord să meargă cu mine la domnitor; îndată ce am sosit i-am spus înălțimii sale de ce venisem și împreună cu colegul meu l-am îndemnat să renunțe la spiritul de nesăbuință, încăpăținare și îndrăzneală care va crea fără îndoială mari dificultăți altora, dar care îi va crea sigur și lui alte dificultăți mult mai mari. Domnitorul, după cum era de presupus că se va întîmpla, a folosit un ton mai moderat decît m-aș fi așteptat din comunicările pe care tocmai le primisem cu puțin timp înainte.

El a spus: „Vă înșelați presupunînd că am refuzat totul. Nu refuz nimic. Am venit aici în calitate de domnitor al Principatelor Unite. Poarta mă consultă în ceea ce privește modul de guvernare ce trebuie stabilit acolo. Eu îi spun: primiți sistemul de guvernare astfel cum l-am stabilit eu. Dacă Poarta și puterile spun nu, nu am pretenția să le oblig să sancționeze vederile mele. Întorcîndu-mă la București, voi spune că Poarta imi zice să fac cutare și cutare lucru. Eu gîndesc că altfel era mai bine. Mă aflu prin urmare la dispoziția țării mele”. Am replicat politic că aceasta înseamnă să eludeze problema; că a se întoarce (în țară) și a folosi limbaajul de care a vorbit însemna de fapt să provoace opoziție față de ceea ce i s-a spus să sprijine. Că, avînd în vedere intenția rezonabilă și practică de a guverna țara, acest lucru nu putea fi făcut, deoarece deosebirile de opinii se axau în principal asupra a două chestiuni, prima că un anumit număr de senatori nu vor fi exclusiv persoane alese de el și a doua că va exista un cens moderat pentru deputați.

Mai mult chiar, nu i-am ascuns că, sprijinind programul Porții, noi n-am fost călăuziți numai de ideea că prevederile ce conține sînt juste și recomandabile, ci și de sentimentul că era imposibil pentru noi să acceptăm *ad-litteram* ceea ce el a crezut de cuviință să decreteze în pofida noastră și fără nici o autoritate legală.

Domnitorul a vorbit apoi despre recentul vot⁷; am răspuns că nu doream să spun lucruri dezagreabile, dar că un vot dat propunerilor unui om investit cu puterea absolută și care a arătat că putea pedepsi și chiar a pedepsit orice persoană care i se opunea, nu dovedea în realitate decît teama ce putea s-o inspire. El a apreciat acest lucru, spunînd: „Presupun că orice astfel de votări sînt într-o oarecare măsură nelegale, dar sînt la modă astăzi. Am imitat moda, dar

⁷ Aluzie la plebiscitul desfășurat între 10 — 14 mai 1864 (st. v.), prin care au fost sancționate Statutul și noua lege electorală.

în definitiv țara este liniștită și cred în mod sincer că cea mai mare parte a națiunii este de partea mea, deși, fără îndoială, rivalii mei crare doresc să-mi ia locul ca și demagogii extremiști care vor să provoace o confuzie generală, sint împotriva mea”.

În cele din urmă ne-am luat rămas bun de la el fără a obține vreo promisiune, dar, în același timp, cu convingerea că am produs o oarecare impresie.

De aici am mers la reședința lui Aali pașa. Era plecat; am așteptat să se întoarcă.

Era cam agitat când i-am expus situația. I-am spus că ceea ce mi s-a părut atât de important a fost nu un detaliu sau altul al propunerilor sale sau acelea ale domnitorului, ci dezonoarea de a ceda, atunci când exista un plan bine alcătuit al Porții, conciliant și corect pe de o parte, precum și un proiect al domnitorului conceput în grabă, violent și ilegal executat pe de alta; că Poarta făcuse deja unele concesii în ceea ce privește planul său, în timp ce domnitorul Cuza insistase în mod categoric să fie adoptat *ad-litteram* planul său. Ce încredere mai putea acorda cineva de acum înainte hotărârilor Porții? În plus, chestiunea se complicase prin maniera ostentativă în care ambasadorul francez a încurajat pe domnitor. Oare Austria și Rusia n-ar putea pe drept cuvânt gândi și spune de acum înainte: „Împăratul francezilor este din acest moment suzeranul Principatelor iar Poarta mai degrabă un paravan” și, în cele din urmă, n-ar putea auzi lucru să creeze dificultăți mult mai mari și mai serioase decât ar trebui el în caz contrar să îndure?

• Cu tot calmul pe care-l afișează întotdeauna un turc, Aali pașa se simțea evident stîngherit și ezita. Dar în cele din urmă a spus: „Tot ceea ce ați arătat este destul de adevărat; este clar, atât de clar încît trebuie să recunosc că așa stau lucrurile și ceea ce spuneți dumneavoastră sau alții va fi întocmai adus la cunoștința Majestății sale (sultanul). Dar fapt este că, dacă noi rupem relațiile cu domnitorul Cuza, trebuie să ne pregătim să întreprindem ceva după aceea. Ce urmează să facem? Să trimitem o armată? Ar fi ușor, dacă aceasta era o chestiune care să ne privească îndeaproape, dar, în definitiv, ceea ce ne va întreba poporul va fi: «Recunoaște domnitorul suveranitatea noastră și ne plătește tribut?». Da, apoi națiunea ar spune: „De ce să pornim război împotriva lui? Ce ne interesează pe noi cum guvernează el pe moldovenii și valahii? Ei sînt un soi de popor foarte turbulent; îl l-au ales și acum îl conduce cam sever, dar asta nu ne privește. Noi nu avem nici un fel de libertăți în Turcia. De ce ar avea ei libertăți?”.

„Tot acest mod de a argumenta, am răspuns, este foarte ingenios, dar în primul rînd ar fi trebuit să vă gândiți la el mai înainte. Dumneavoastră, totuși, propuneți un proiect și declarați că veți merge pînă acolo încît să amenințați pe domnitor dacă nu îl acceptă, iar apoi când el spune: «Nu-mi pasă de amenințările voastre», dumneavoastră răspundeți: «Vă rog să mă scuzați»”.

„Să presupunem, a spus Aali pașa, că domnitorul se declară independent?” „Dar dumneavoastră îl încurajați să facă aceasta”, am răspuns.

Aali pașa era evident încurcat și nu și-a dezvăluit propriile sentimente. Adevărul, orî care ar fi fost el, nu a fost spus.

Sultanul ține foarte mult la corăbiile sale, dar îi place să le vadă în fața palatului său. Este totodată încîntat de soldații săi și nu dorește să-i expună la mizeria și primejdiile războiului. El a fost cucerit de maniera de a se purta ca un condotier a lui Cuza și de complimentele pe care acesta i le-a făcut cu privire la marile schimbări efectuate de Majestatea sa în imperiu. Au existat, probabil, și alte motive pentru această neașteptată schimbare.

În orice caz, în ceea ce-l privește pe Aali pașa, el părea să fie întrutotul conștient de dreptatea opiniilor ce i-au fost aduse la cunoștință. Dar în cele din urmă a spus: „Să evităm, în orice caz, să ajungem, la o soluție extremă, dacă dorim acest lucru. Ne veți ajuta să ieșim din această dificultate și să aducem pe Cuza la o învoială rezonabilă”? Internunțîul și cu mine i-am relatat atunci despre vizita pe care tocmai o făcusem acestuia, am expus impresiile noastre și, am adăugat eu, îl voi vedea din nou pe domnitor în această seară (el cîna la ministerul prusian) ca și pe dl de Moustier. În consecință, reintorcindu-mă la Pera, am mers îndată la ambasada Franței și l-am găsit pe ambasadorul francez acolo. Oarecum spre surprinderea mea, el nu părea să fie defel conștient de indecizia neașteptată a Porții și a spus, vorbind despre Cuza, că deși el însuși credea că tot ceea ce făcuse sau propusese să facă înălțimea sa era absolut corect, înțelegerea perfectă că alții n-ar putea fi de aceeași părere, că nimeni nu trebuie să-și închipuie că poate face totul după cum crede el de cuviință și că, deși nu putea încerca să-l forțeze pe domnitor să facă anumite concesii împotriva voinței sale, el îl va sfătui în general la prudență.

I-am sugerat apoi, deoarece domnitorul nu era un om de afaceri iar ministrii turci nu știau prea multe despre constituție, ca el, împreună cu mine și baronul Prokesch, să-l convingem pe domnitor să ne trimită pe dl Negri, principalul său sfătuitor, și să vedem dacă printr-o întrevedere confidențială n-am putea ajunge la o înțelegere.

Domnul de Moustier a consimțit. În consecință, am cerut domnitorului în acea seară să-l trimită pe dl Negri la ambasada engleză a doua zi la ora unu pentru a se întîlni cu persoanele

menționate; a fost de acord. Domnul de Brassier⁸ a auzit fără să vrea conversația și a propus să participe și el la întâlnire.

Ca urmare, o lungă întrevedere a avut loc astăzi și, după multe discuții, am căzut de acord asupra unui plan care, deși în unele privințe nu este ceea ce aș fi dorit, nu este în orice caz în multe din prevederile sale esențiale nici ceea ce domnitorul însuși propusese și, de aceea poate fi acceptat fără umilință.

Domnitorul a fost de acord cu acest aranjament, iar Poarta este deosebit de satisfăcută de el, sultanul mulțumindu-mi în mod special.

Am intrat poate prea mult în detalii în acest raport confidențial; am făcut-o deoarece era inutil să scriu ceva cită vreme se derulau încă negocieri atât de diverse și nesigure.

Mai mult chiar, aceste detalii par curioase și arată dificultățile și incertitudinile care însoțesc aici tranzacțiile. Rezultatul a ceea ce s-a întâmplat este menit desigur să arate o mai mare slăbiciune din partea Porții decît era de așteptat, dar în același timp s-a demonstrat de asemenea Principatelor că ele nu pot să acționeze întocmai cum gîndesc; totodată trebuie să se admită că s-ar fi putut naște grave complicații dacă s-ar fi urmat un curs mai îndrăzneț și eram conștient că astfel de complicații aici ar putea stinjeni guvernul Majestății sale într-un moment cînd atenția îi este absorbită de serioase probleme în altă parte.

Impresia produsă la Petersburg și Viena s-ar putea să nu fie favorabilă, dar s-a făcut tot ceea ce s-a putut pentru a susține demnitatea Porții, fără a o forța să meargă mai departe decît părea înclinată s-o facă atunci cînd lucrurile ajunseseră la un moment critic.

În ansamblu, sper că guvernul Majestății sale va aproba în întregime conduita pe care am urmat-o în împrejurări atât de dificile.

Am onoarea...

H.L. Bulwer

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

I. C. FILITTI : JURNAL (VI)

editat de GEORGETA PENELEA-FILITTI

Povara primului război mondial, îndurată de români, răzbate pînă la noi din literatura istorică ori beletristică, din cimitirele semănate de-a lungul țării; cotidianul vremurilor de restriște îl zugrăvesc însă cel mai acut notațiile martorilor oculari. Este și cazul istoricului și diplomatului I.C. Filitti, prefect de Ialomița, care face administrație în teritoriul ocupat, comentează demersul politic al celor care au mizat pe cartea Puterilor Centrale și reține, în grabă, lectura unor pagini de istorie, o schiță genealogică, ori descoperirea întimplătoare a unor documente iconografice în podul propriei case de la Alexeni.

Încordarea în care trăiește, grija pentru administrației săi, fac din autor, om recunoscut pentru stăpînirea și adesea rigiditatea sa, un frămîntat, un chinuit. Și lucrul transparent din felul abrupt în care sînt făcute unele notații, ori din succesiunea nedumeritoare a unor mărturii. Iată de ce am trecut în note subsidiare ceea ce putea constitui preocuparea istoricului ori a persoanei particulare, lăsînd în pagină în primul rînd constatările prefectului, ale „agentului guvernului de giranți”, cum l-ar fi numit Constantin Kirițescu, istoriograful prin excelență al participării românilor la război.

Dealtmînteri cititorul care dorește o viziune globală asupra elementelor ce definesc viața teritoriului ocupat poate apela cu succes la lucrarea de mare autoritate a acestuia, *Istoria războiului pentru întregirea României*, ediție nouă, București, Editura științifică și enciclopedică, 1989, editori Mircea N. Popa, C. Kirițescu și Lucia Popa, partea a VII-a *Sub robia germană*.

Plecat¹ în județ, 6 august /1917/. Stații la Bărcănești (Fochide), Coșereni (Filip Corbu, fost funcționar vama pus în slujbă de tatăl meu), Girbovi (Miltiade Teodoru), Perieți (Costache Chiriacescu). Vizită la Poenaru Bordea. Pretutindeni primire extrem de cordială. Sînt impresionat de amintirea de *caracter* pe care a lăsat-o tatăl meu chiar la adversarii lui și simpatia de care se bucura fratele meu Nicolae. Sînt primit pretutindeni cu onoruri deosebite și cu laude la adresa mea și omagii familiei mele. Poenaru Bordea și Chiriacescu vor semna petiția pentru Carp², îndată ce va fi ocupată și Moldova. Chiriacescu, om de aproape 80 de ani, încă verde, fost hoț de cai, dar plin de humor, înțepător; Poenaru Bordea, vulpe bătrînă, uscățiv, veninos. Generalul Costescu Misleanu, conservator acesta, tot la Perieți — la Misleanu — aproape ruinat, luptă cu greutățile financiare din care probabil nu va putea ieși. De altfel îmbătrînit. Sosit la Chiriacescu tocmai la zece seara, după peripeții din care am ieșit grație notarului de la Reviga; fusesem așteptat cu masă mare: Poenaru Bordea, Costescu, Eugen Alexandrescu, administratorul „diplomaticum zoon” al plășii Țîndărei. A_m mai găsit multe feluri apetisante întinse pe masă pentru mine.

Seceleanu îmi pune, azi 12 august, convorbirea sa cu Marghiloman la București. S-a înțeles cu Carp asupra tuturor punctelor, numai asupra chestiei dinastiei nu. Carp ar fi spus că dacă Germania nu acordă înlăturarea dinastiei, el se retrage. De altfel eu înțeleg că acordul nu există, pentru că tot Seceleanu îmi zice: „Vin japonezii, englezii mai trimit trupe, americanii merg la Salonic”. Iată deci de ce Marghiloman stă tot la indioală³.

Çițiva liceeni din Călărași vor să dea o reprezentație de muzică și gimnastică în folosul prizonierilor români. Intervin la comandatură pentru autorizație. Se dă. Plec în județ. Mă întorc

¹ Textul de față este precedat de citeva note cliptice — de altfel tăiate de autor — privind administrația cotidiană a județului: personal sanitar, defrișări, bani depuși la banca din Urziceni, situația arhivelor, salarizarea personalului, cuantumul accizelor, exploatarea morilor, fuga unor prizonieri români de la Coșereni la București; foi săptămînale cu situația treieratului, a stocurilor din comune. Primarul din Ciulnița „lasă să moară de foame refugiații”.

² Vezi partea precedentă de jurnal.

³ Adresa din Elveția a Elenei Dobrescu, proprietara moșiei Cosimbeanca.

în ajunul reprezentației care trebuie să aibă loc azi 12 august st. n. 1917. Locuri puține vândute. Multă lume nici nu știe că va avea loc reprezentația. De fapt există la Călărași un comitet de Cruce roșie cu doamne „patriho/a/țe” înțepătoare: Bălescu, Basarabescu, Eschisciolu, mitocance pretențioase. Nu știau de intenția elevilor, dar fiindcă aceștia au lipsit de a se pune „formal” sub scutul lor, s-au dezinteresat. Iată patriotism! Poate și pentru că elevii s-au adresat direct mie, care n-am fost la pragul acestor doamne!

La Radu Negru s-a încasat dările prea neomeneste.

Ștefania Lerch, bălaie încartierată la d-na Lăscărescu, str. Sf. Niculaie 44, nu plătește chirie.

Marck, baron portughez, familie de bancheri bavarezi, a trăit în Occident. E cel dintîi civil sub uniformă. Înțelege și alte popoare. E foarte doritor de a ușura situația autorităților civile. Mă pune la curent cu intrigile dintre germani. Căpitanul Detjen, aghiotantul generalului, are două principii: 1) să conducă el totul și să împiedice deci contactul direct cu generalul, 2) să acopere ori ce ar face cel de pe urmă soldat german. În aceste condiții administrația civilă e foarte grea. Se schimbă comandatura. Îmi pare rău de plecarea generalului Buxbaum. De cite ori se schimbă din autoritățile militare, trebuie început d'a capo. Mai ales pentru subprefecții e greu. Se lovesc de ofițerii de bețircuri * și de șefii de posturi. Aceștia au legături prin sate ba cu tâlmăcii, ba cu primarul etc., ceea ce face cu neputință a pedepsi pe aceștia dacă sint vinovați. Astăzi 14 august, un proprietăraș de moară îmi arată scrisoarea pe care un fost ofițer de bețircu o adresă la plecarea fetei sale. Citesc: *Liebe Lenora*, apoi *Deine Etter*. Am înțeles! Iar morarul mi-o arată ca dovadă de bunele raporturi ce avusese cu ofițerul! ⁴

Azi 15 august 1917 m-am dus să văd pe generalul Buxbaum care pleacă în Germania. M-a copleșit de laude. Nu mă va uita. Îmi păstrează recunoștința și considerație. E mihnit că pleacă. Nu știe de ce e rechemat. Lasă aici mare părere de rău. Înțelegerea a fost mișcătoare. Tot azi spre seară primesc scrisoare foarte mișcătoare de la generalul, la care răspund. Apoi un ofițer vine să mă poftască la Casino la prinz în onoarea generalului care pleacă miine. La prinz se ridică toast de comandantul etapei, care va ține locul generalului pînă la sosirea noului titular. Vorbesc și eu în sensul scrisorii mele. Îmi răspunde generalul foarte măgulitor. În timpul prinzului se insistă asupra viitorului meu și mi se aduc cele mai mari elogii. Mă întreb: Care este, Doamne, interesul țărișoarei mele? Generalul în cuvîntarea sa amintește că omul poate fi lovit de o ghiulea care poate ieși din orice *fel de fevi* (aluzie, desigur, la Detjen, care e absent de la masă)⁵.

Note culese la București, 2 septembrie st. n. 1917.

Cucoanele inaltei noastre societăți, Zitta Mano, Anicuța Florescu, Didina Cantacuzino, Irinița Mavrocordat etc, pînă și Marthe Leonte (sau *l'ehontée*), soția lui Gabriel Mitilineu, sint într-o stare de patriotism mai acut ca oricînd. La manifestul pentru Carp opun un contramanifest care se răspîndește în secret, în care regele Ferdinand este preamărit pentru că s-a pus în fruntea dorințelor poporului, iar Karp, scris cu K., este batjocorit. La spitalul Ortodoxiei, condus de Didina Cantacuzino, a avut loc, la 15 august, aniversarea intrării noastre în acțiune, o ceremonie urmată de un dejun sub cuvînt de *requiem* pentru cei căzuți. Și într-adevăr tristă aniversare. S-au ținut discursuri cu subînțelesuri. Au luat parte și ofițeri români prizonieri aduși din Germania. S-a încins între aceștia nelipsita ceartă între francofili și germanofili și agapa frățască s-a sfîrșit cu bătaie. Și între arhierei domnește neînțelegere, între cei care au iscălit și cei ce n-au iscălit manifestul trimis Moldovei de mitropolitul primat ca populația de acolo să fugă în caz de eventuală ocupare.

Acum prizonierii aduși din Germania sint calificați de patrioatele noastre de trădători. Cum exprimam nemulțumirea de a nu fi insistat prea mult pentru aducerea la București a fiatelui meu prizonier, vară-mea, Alexandra Barbu Catargi, îmi atrase atenția că așa sint calificat de frate rău. Fabula: *le muletier, son fils et l'âne!*

Patrioții noștri sint miîndri că Poincaré ar fi decorat întreaga armată română cu Legiunea de onoare, că armata română ar fi numită la Paris *l'armée de fer*, că o uliță la Paris ar fi purtînd numele lui Averescu etc. Păreră mea este că rezistența română pe Siret a salvat *onoarea* armatei române și că această armată își trage miîndria din această eroică rezistență, nu din distincțiile interesate pe care i le conferă acei cari la 1913 ne insultau, preamărînd pe bulgari și cari azi voiesc ca sîngele românesc să se verse zadarnic pentru noi dar spre folosul lor.

* circumscripții (germ.)

⁴ Notă despre destinația unor fonduri, ajutorarea familiilor mobilizaților săraci; credite, școli.

⁵ Notă despre rechiziționarea unor trăsuri și evidența vitelor trimise în Moldova (aparținînd lui Barbu Catargiu, ginerele lui Gh. Gr. Cantacuzino). Text tăiat de autor.

Semnăturile manifestului pentru Carp merg încet în județ. Eu n-am exercitat nici o presiune și azi 17 septembrie stil nou 1917 am cerut administratorilor de plăși să-mi înapoieze exemplarele în starea în care se vor afla ⁶.

Am întâlnit pe stradă, la București, acum trei zile, pe Petre Carp, întors în ziua aceea chiar de la țară. L-am întrebat ce atitudine are el față de manifest. Mi-a răspuns că el, care a avut de atâtea ori dovezi de neîncredere din partea țării, nu poate refuza o dovadă de încredere. Dar că se va da ori nu o asemenea încredere, el tot își va face în momentul oportun datoria. Semnăturile au interes nu pentru el, Carp, ci pentru cei care semnează, dacă vor să poată zice odată că au înțeles situația și că s-au asociat la acțiunea menită a scăpa ce era de scăpat. De nu ...Carp făcu un gest cu picioru/l/.

Lansarea manifestului a avut dar interesul pentru mine a pătrunde cugetul ascuns al concetățenilor mei. Școala va avea mult de lucru în viitor și politica externă va trebui să descindă din sfera unei mic număr de oameni de stat.

| Azi 7 septembrie convorbire cu revizorul școlar. Activitatea corpului nostru de învățători a fost otrăvită de activitatea extrașcolară. De toate se ocupă, numai de școală nu. Azi unul face negoț de băuturi, altul se amestecă în administrația comunală, al treilea aduce mărturie mincinoasă împotriva unui funcționar român și în favoarea unui soldat german și ministrul este nepotincios pentru că nu-i poate face altceva decât a-l da în judecată și pentru aceasta trebuie dovezi. Noroc că măcar primarii și notarii se pot acum revoca prin simpla propunere a prefectului către comandatura districtului. În vremuri de pace erau atâtea îngrădiri care dovedesc că legile noastre erau cu totul nepotrivite cu starea reală de lucruri de la noi.

Ridicarea moratoriului ar putea însemna îmbogățirea ușoară și nedreaptă a unor creditori și ruina unor debitori cinștiți. Pot fi debitori care să-și aibă principalele lor venituri în Moldova. Vor fi urmăriți în averea lor de aici și deposedați. Nici moșiile nu produc în împrejurările actuale ca altădată. S-ar înțelege ridicarea moratoriului numai când s-ar face dovadă că debitorul este în deplină posesiune a veniturilor sale obișnuite. A plăti acum *capitalul* polițelor sau ipotecilor. Nici chiar dobânzile. În orice caz, în limitele încasărilor, lăsând și pentru trai. De urmărirea averi să nu poată fi vorba. Acum când nu e ridicat tot moratoriul, unora nu le ajunge și se reține numai 50% sau 70%.

Încep clocotiri de nemulțumire. 1) Locuitorii din Ciulnița și Ion Ghica se plîng că rațiunea de mîncare zilnică e prea mică. Constat că e mai mult o chestiune de neobișnuință cu sistemul de raționare. 2) Locuitorii din Ciulnița se plîng că nu li se lasă paiele de în patru îmbrăcăminte. 3) Obștea „Albina” din Marsilieni și obștea „Dor Mărunt” se plîng că locuitorii nu-și pot lucra pămîntul obștei fiind trimiși la arendași prea pretențioși. Cine o fi redactînd toate acestea? 4) Rezistența la plata dărilor. Femeile din Socariciu, Roseți ⁷.

Sînt și la Călărași, ca la București, „patrioți” cari nu citeasc ziarul „Lumina”, scos acum (1 septembrie st. n. 1917) de C. Stere, cu articole foarte instructive, precum nu citeau înainte de declararea războiului ziarele „vîndute” ⁸.

Chestia morilor. În etapa ținăreii umblă morile dar să facă economie de paie. Să arză numai *paiele vechi.* *Chestia izlazurilor.* Primari cari propun să le are pentru că nu sînt vite. Acum când nu se poate ara ce e de arat!

În alte părți locuitorii au lăsat izlazul, învoindu-se aiurea mai ieftin. Cine va plăti anuitatea? Apoi cite rămășițe datorite la izlazuri ca și la celelalte dări! Ce politică de a face tot pomana, ce educație civică! ⁹

Pentru a evita plata dărilor, locuitorii își trec recolta asupra unuia care nu figurează în roluri, așa că acesta, neavînd dări de achitat, i se plătește integral. Bugete de izlazuri, pe 1915—1916, aprobate cu *deficit*, fără a se adăuga la venituri parte din veniturile ordinare. S-au dat unor comune precum Rasa izlazuri în baltă de care nu se pot folosi, deși sînt în vecinătate alte izlazuri mai bune și mai ieftine ale statului, așa că comuna e încărcată degeaba și nici nu poate plăti fiindcă locuitorii nu se învoiesc.

15 septembrie 1917

Dejunca la *pomana* sufletului soacrei lui G. G. Dumitrescu, subprefectul de Călărași. A avut parastas și mi-a trimis: pește, gîscă cu cartofi, clătite, colivă, călăvie (piine muiată în vin) și vin. Am zis și eu: Dumnezeu s-o odihnească!

Ar fi interesantă o publicație intitulată „Partidul conservator” cuprinzînd discursuri: Al. Lahovari, *Dundre*; Maiorescu, *Tratatul București*; Carp, *Furul roș*; Cantacuzino, *Petrolul* etc.

⁶ Text tăiat de autor, ilizibil.

⁷ Text tăiat de autor, ilizibil.

⁸ Notă despre cotele de lemne; metrul cub se vinde cu 10 lei.

⁹ Text tăiat de autor, ilizibil.

16 septembrie 1917

Directorul casei de imprumut pe gaj îmi povestește mirarea și indignarea lui Pcenaru Bordea cind i s-a refuzat plata recoltei pentru că avea dări neplătite! Și alții ca el ¹⁰.

25 septembrie 1917

Seara sosesc București ¹¹.

Didina Cantacuzino lucrează cu nemții la Ortodoxie, ea care nu admitea colaborare! ¹²

Ordinele nu pătrund pînă la toți ofițerii de bețirc și posturi. 1) Autoritățile civile reduce adesca la neputință în materie civilă prin voința postului local. Ex. Tase Zaharia, Fetești. 2) Venituri comunale percepute de militari. 3) Tălmăcii obraznici și hrăniți. 4) Vitele care nu se restituie deși autoritățile civile stabilesc pe adevărații proprietari. Autoritățile civile nu pot executa fizarul de la Pribegi. 5) Cazuri cu ofițerul de la Cacomeanca. 6) Furturile de vite în Faltă ¹³.

23 septembrie 1917 ¹⁴

Conversații cu ofițerul de administrație, locotenent Schreinecke, despre delațiunile ce curg de la români împotriva românilor, cele mai multe nefundate. Cîtă murdărie!

Seara, căpitanul Detjen, întors din concediu, îmi face vizită acasă. Conversații despre speranțe de pace și despre persoana împăratului la masa căruia Detjen, ca adjutant al comandantului districtului, a mincat zilele acestea la Fetești. Împăratul a fost la Curtea de Argeș, a vizitat terenurile petrolifere, a călătorit pe Dunăre pînă la Fetești, a avut întrevderc cu țarul bulgar.

20 septembrie — 1 octombrie

Inspecție în județ cu automobilul, cu ofițerul de administrație. Am fost la Săvcni, am văzut cîtiva internați. Apoi la Lehliu. Aici se convocaseră primarii și notarii din plasă ca să le dau instrucții.

2 octombrie stil nou 1917

Întors de la București. Impresii: La Zoe Sufo criză de patriotism în jurul orei. Nu vrea s-o adopte pe cea oficială. Mănincă la 1 românesc. Prezentîndu-mă acolo cu Ioana Carp, spre a dejuna la ora 1 germană (cine are treburi nu poate face altfel), sintem primiți cu indignare și nu ne rămîne decît să ne retragem.

Lupu Kostaki supărat că nu se semnează manifestul pentru Carp. Vrea să se semneze. Împacă-i, Doamne!

„Gazeta Bucureștilor” de joi 27 septembrie 1917 reproduce scrisoarea lui Stere din 19 noiembrie 1916 către regele Ferdinand în care se plinge între altele de „încercările de întinidare . . . date la iveală în ultimele zile de către domni general Anghelescu și maior Florescu”. Anghelescu e acela care ne-a prigonit pe noi cei șase de la Externe. Ziarul „Lumina” din 27 septembrie 1917 explică că acțiunea celor doi era menită să ridice cu forța pe fruntașii politici care fuseseră contra războiului.

Ziarul „Scena” de la 30 septembrie (duminică) are articol de fond *Teatrul național*, semnat L. Rebreanu. Acestuia, pe cind eram director la teatru ¹⁵, i-am plătit, în urma lacrimilor soției sale (actriță) niște bani ce avea de luat pentru traduceri făcute *mai nainte* și neachitate. Totuși acest domn serie „Un director care a trecut pe la Teatrul național în timpul ocupației, acum cîteva luni (sint eu) a declarat artiștilor intruniți pentru primirea oficială a noului sosit, că

¹⁰ Notă despre cererea locuitorilor din comunele Radu Vodă și Ciulnița de a li se deschide morile.

¹¹ Notă despre educația copiilor autorului și direurile la Ecaterina Cantacuzino (soția Nababului) și la Alexandra Catargi, fiica acesteia. Citează apoi *Le journal d'une femme de cinquante ans* al marchizei La Tour du Pin, constatînd similitudini în relațiile de familie cu Văcăreștii. Apoi lucrarea lui L. Dugas, *La trimidité*, pe care autorul a citit-o introspectiv. O altă notă despre „afacerea” căpitanului Ion Giurescu, la Urziceni. În continuare text tăiat de autor, ilizibil.

¹² O listă cu cuprinsul registrelor de inspecție, socoteală de bani; o listă de lenjerie bărbătească, altă listă asemănătoare; o listă de alimente (făină, fasole, untură); altă listă de îmbrăcăminte bărbătească; o listă de veselă și tacimuri; altă listă de haine.

¹³ Două pagini tăiate de autor, ilizibile. O pagină cu socoteala unci averi.

¹⁴ Caietul II bis debutează cu citate din *Chronique* (vol. II, p. 102 și urm.) a ducelui de Dino despre calitățile unui diplomat. Amintește de elogiul făcut contelui Reinhard de Talleyrand la Academia de științe morale și politice din Paris în 1838. Acesta s-a aflat în misiune în Țara Românească și Moldova în 1806. Citate din aceeași autoare despre condiția călătorului.

¹⁵ Vezi partea precedentă de Jurnal în „Revista istorică”, III, 1992, nr. 1—2, p. 165.

aristocrația românească se va abține de a lua parte la reprezentațiile românești” (exact, dar în sensul că de la orice fel de reprezentații, nu numai românești). „A declarat-o cu un aer de aprobare a acestei aristocrații, ca și când ar fi vrut să spună că el însuși dacă n-ar fi nevoit să fie director, s-ar abține de a vizita reprezentațiile Teatrului național”. Urmează cuvenitele insulte la adresa aristocrației care, desigur, că tot din același patriotism ciudat neglijează și Crucea Roșie.

Cită rea credință! Greșiți ori nu, aristocrații refuzau de a merge la teatru socotindu-l ca o recreare și avînd să-și refuze orice recreare pe cînd țara singerează și nu știu nimic de rudele lor. Sentiment respectabil și care nu izvora din ostilitate față de teatrul românesc. Cît despre ajutorul dat Crucii Roșii de aristocrație, e destul a aminti pe Didina Cantacuzino la Ortodoxe, pe Alexandra Catargi și Ecaterina Cantacuzino la leagăn, pe Elena Sturdza, Didi Mano etc., etc. ale căror vicți, de la începutul războiului, au fost în întregime închinare căutării răniților.

Cît despre mine, care am fost lovit de „aristocrați” fiindcă am primit direcția teatrului, sînt lovit acum de cei pentru care 2 luni am luptat (cum dovedesc rapoartele mele de atunci către ministrul instrucției) punîndu-mă tocmai pe tărîmul că Teatrul național este o școală. Împacă-i, Doamne!

Tzigara Samurcaș îmi povestește cum a călăuzit pe împăratul german la Curtea de Argeș. Ce mulțumit a fost acesta de cunoștințele lui Tzigara despre arte și artiști germani. Cum i-a dat loc de onoare în fața sa la masă. Cum i-a remis personal un ac de cravată. Totuși în sferile românești diriguitoare, oarecare invidie contra „grecului”, singurul pe care l-a văzut împăratul. Dar împăratul n-a văzut pe nici un om politic iar pe Tzigara l-a văzut ca profesor și apoi ar fi de bucurie frumîna impresie de cultură și civilizație pe care un român a putut s-o facă.

Mi-am prezentat demisia către Lupu Kostaki pe urma incidentului meu cu un brigadier silvic, Stănescu, unul din acei români cari se adăpostesc sub scutul autorităților militare spre a nesocoti pe cele civile! Cîte triste constatări. De n-ar fi necesitatea de a se menține în slujbă și deci în influență în vederea viitorului copiilor, cum aș da drumul dezgustului spre a mă retrage „procul negotiis”!

2 octombrie 1917

Ziarul „Lumina” de la 29 septembrie 1917 publică o convorbire cu deputatul Simionescu Rîmniccanu. Acesta arată că Brătianu a spus între 5—10 decembrie 1916, la ședința Parlamentului la Iași, deputatului putnean Cristof, care apoi s-a înapoiat la Focșani, că *Focșani îi nu vor cădea*, că de căderea Focșanilor spînzură soarta Moldovei¹⁶.

Primesc următoarea scrisoare de la Pandele Stănescu, fost vreo cinci luni administrator al plășii Fetești, a căruia înlocuire a trebuit să o cer pentru că stîrnise nemulțumire în plasă, *poate* prin prea multă asprime și era în neînțelegere cu comandantul de etapă. Și acestuia nu i-am făcut dect bine. Cită bădărănie sufletească! Îmi amintesc de Burileanu. Numărul din ziarul „Scena”, pe care mi-l trimite Stănescu din amabilitate, e cel de care am vorbit mai sus¹⁷.

Impresii de la București

La 10 octombrie stil nou parastas la Curtea de Argeș. Într-un prim vagon ministerial Lupu Kostaki cu Thulff, în celelalte vagoane, „guvernul provizoriu”: Antipa, Hinna, Nenițescu, Virgil Arion; prefectul poliției Tzigara, prefectii de județe, magistratura etc.

Plecați la opt dimineața din București, sosim acolo la ora unu. La una din stațiile din județul Argeș (prefect Kostaki fiul) subprefectul respectiv strînsese pe primari și elevi de școale, care la sosirea trenului strigară: Ura! Ura! Ura, cui? Ce ușor se trece la noi de la o extremitate la alta!

Mackensen pune un genunchi pe mormîntul regelui Carol; tot astfel Thulff. Acești doi generali și cu guvernul provizoriu iau loc în partea scaunului domnesc, prefectii în partea opusă. Toți au luminări în mînă. După serviciu, generalii strîng îndelung miinile membrilor guvernului provizoriu, iar pe noi Mackensen ne salută cu bastonul său de mareșal.

Urmează un dejun pentru români. Sînt vreo 100 la masă. În discursul său, arhierul Evghenție are o frază fericită despre chezașia ce zace pentru viitorul României sub lespedea de la Curtea de Argeș.

La 4 reluăm trenul și la 9 sîntem la București.

¹⁶ Note despre W. Bode, *Goethes Leben im Garten am Stern*, Berlin, 1917, p. 122 și urm., despre corupția societății germane la 1777, comparabilă cu a noastră în timpul războiului.

¹⁷ Din nou note extrase din aceeași lucrare (p. 240, 338).

Membrii guvernului provizoriu:

Lupu Kostaki, numit zimbru/! Moldovei. Barba lungă, mintea scurtă. Se privește aproape ca un președinte de consiliu. Este *en froid* cu mine de cînd cu chestia manifestul Carp. De altfel se gîndea să înlocuiască pe Tzigara la prefectura poliției prin generalul Hiotu! Este mulțumit de prefectul de Ilfov, Răceanu, deși acesta n-are reputația unei corectități depline, pentru că la caz de plebiscit (textual) i-ar asigura voturi.

Chestiunea politică, diferendul Carp-Marghiloman, prea preocupă pe guvernul provizoriu, uitînd toți că decizia ultimă va aparține tronului. De aceea Marghiloman are dreptate că așteaptă evenimentele, deși n-ar fi nemulțumit nici el cu schimbarea dinastiei.

Din preocuparea politică rezultă lupta pentru asigurarea de clientelă. Favoritismul, nepotismul continuă, deși se fac fraze mari contrarii. Dacă Răceanu ar pleca de la prefectura de Ilfov, ar veni Kostaki fiul!

Nenișescu, îngîmfat, parvenit, se gîndește deja la șefie!

Virgil Arion, leneș, hatîrgiu. Nu-ți vine să te adresezi lui, știind că ce va auzi pe o ureche, va uita pe cealaltă. Face în învățămînt numiri de favoare, fără a ține scama de rapoartele revizorilor școlari. De aici încurcături și nedreptăți. În totul e la minister poate 2—3 ceasuri pe zi.

Hinna, un magistrat obscur.

La dejunul de la Curtea de Argeș, generalul în retragere Ion Manu, fost aghiotant domnesc și *antantofil*, ridică paharul către vecinul său Hinna și urează ca „guvernul provizoriu” să devie definitiv! Cum se potrivește?

Colonelul Magheru, fost aghiotant domnesc, are lacrimi la discursul lui Evghenie.

La Călărași, în lipsa mea, s-a arestat, din voința *Donau Polizei* polițaiul Dimitriu. Contra acestuia o luptă aprigă dusă de un trio: Lăoș Meșter, de origine ungar, Condrat Marinescu, de origine bulgar și d-na Gheorghe de origine dubioasă nemțească și de purtare și mai dubioasă, în casa căreia se chefuiește. De aici s-au pus la cale tot felul de delațiuni din partea românilor. Ce rușine și ce scribă! *Donau Polizei* e o poliție *secretă neatîrnată* de celelalte autorități militare.¹⁸

14 octombrie 1917

În podul caselor de la Alexeni găsesc aruncat într-un colț, mucegăit și rupt, un sul cuprînzînd o schiță de desemn, cu mențiunile cu cerneală, pe spate, de scrisul tatălui meu: șetrar Diamandi, în cap işlic. Datează, probabil, din timpul cînd părinții mei au întrebuintat pe pictorul Dan (pe la 1877). Schița nici nu se poate conserva, nici nu prezintă interes artistic. Rămîne să fac să se execute după acele cîteva indicații de mai sus. De figuri, firește că nu poate fi vorba de asemnări. Cîteva linii trase repede. Costumul schițat: cel boieresc obișnuit cu binișul, indicați numai umerii. Se vede, proiect de completare a seriei de tablouri de familie lucrate de Dan.¹⁹ Pe ce s-au întemeiat acea schiță, nu pot ști. Probabil pe vreo zugrăvie azi dispărută din vreo biserică de pe atîtea proprietăți înstrăinate și pe care părinții mei le mai apucaseră.²⁰

16 octombrie 1917

Găsesc la Călărași fotografia generalului Buxbaum, cu dedicații. Îi răspund: Onorate domnule general, Am primit cu deosebită mulțumire sufletească fotografia ce ați binevoit a-mi trimite. Va rămîne o prețioasă mărturie nu numai a frumoaselor raporturi personale, dar și a încrederii și sprijinului ce mi-ați acordat pe vremuri grele, spre binele unei părți din țara mea atît de incercată. Vă rog să primiți încrederea înaltei mele considerații și a caldei amintiri ce păstrează fostului comandant al districtului Ialomița.²¹

Portretul lui P. P. Carp interesant de făcut. Intransigent. Refuză discuția. Nu recunoaște că poate greși. Raporturile cu el foarte grele dacă nu ești de aceeași părere în vreo chestiune. Cunoștințe de amănunt puține în orice ramură. Rău ministru de resort deci. Are numai cunoștințe generale, principii. Pentru aplicație nu e bun. Menirea lui era numai să dea directive generale. Rău cunoscător al oamenilor, poate fiindcă nu-și dă osteneala să-i cunoască. Înconju-

¹⁸ Din nou un citat din ducesa de Dino (*Chronique*, III, p. 305) despre dispoziția visătoare. A împrumutat două cărți de poezie „très curieux et charmants”: *Le livre pour toi* de m-me Bournet Provins și *Toi et moi* de Paul Géraldy.

¹⁹ În familia autorului se mai păstrează doar portretul bunicului acestuia Hristodor, pictat de Dan.

²⁰ Paragraful are multe ștersături, care fac textul greu lizibil. Se distinge fraza: *Sevi-toarea mi le aruncă!*

²¹ Un citat despre echitate din cartea lui K. Waliszewski, *Le roman d'une impératrice, Catherine II*, Paris, 1893, p. 203.

rat prost sau de oameni care-l înconjoară din motive de oportunitate, nu din convingere. Nu poți fi carpist întotdeauna și în toate chestiunile. Deci ca șef greu de urmat orbește. Poți fi carpist în chestii de principii, precum politica externă a României, despărțirea politice de afaceri. E greu să fi carpist în toate manifestările zilnice ale bucatăriei vicții publice.

Amintiri de la Maiorescu. Ultima oară când l-am văzut mi-a arătat mulțumirea sa că am intrat în administrație: „Vei cunoaște astfel o latură care mi-a lipsit mie”. *Ut aliquid fieri videatur*. A îmbăta cu apă rece.

22 octombrie 1917

Conversații la prefectură cu judecătorul militar german Grimm, (m foarte bine, jurist. Vorbim despre neputința, după legile noastre, ca autoritățile civile să aplice imediat pedepsele pentru contravențiile polițienești. Forma cu întocmirea de procese verbale și dare în judecată este foarte nepractică. De asemenea e rău că nu se pot amenda primarii.

Contabilul Ionescu îmi arată registrul, regăsit zilele acesteez, pe care-l întocmise în vreme de pace, de capitalul consemnat al fiecărei comuni. Avem comune cu capital frumesc. Oare la pace va putea statul recurge la aceste economii? Tot Ionescu a propus cel dintii sistemul care s-a urmat în Ialomița ca comunele bogate să împrumute pe cele sărace cu 5% în loc de a lua numai 2% din consemnație.

Sunt informat azi de primirea pe care comandantul etapei Țindărci, maiorul Ufflacker, magistrat, mi-o pregătise cu prilejul inaugurării bilciului ce a reînființat acolo. Era să fiu primit la Slobozia de subprefect și dus cu trăsura la Țindărci, înconjurat de polițiști călări, trăznind din bice după obiceiul vechilor surugii. La Țindărci mă aștepta un arc de triumf de verdeață sub care m-ar fi primit maiorul și împreună ne-am fi dus în bilci, unde fetec mi-ar fi oferit flori.

Ufflacker a organizat și un casino pentru funcționarii civili. Le trimite vin și bere. Îmi pare rău că n-am mai putut merge la Țindărci. Eram abia întors de la Curtea de Argeș și am găsit aici arestat pe polițaiul Dimitriu care, se dovedește acum, nu era demn de tot sprijinul ce i-am dat. Ar fi fost o frumoasă amintire pentru mine și o mulțumire maiorului ²².

Administrația militară se amestecă:

1) În chestia personalului civil, primind plîngerile contra funcționarilor civili și cercețindu-le chiar dacă nu sînt în joc interese militare, dovadă cazul cu fostul director al prefecturii I. Manolescu și cu polițaiul Dimitriu, acuzați de români de mituiri (propunere către comand. districtului).

2) În justiție. Cere să cunoască mersul pricinilor civile pendinte dinaintea instanței românești.

3) În chestia școlară. Ofițerul de administrație de la Fetești ar dori să se deschiză școala în cutare comună. Dar aceste chestii se regulează la București de ministrul instrucției sub control militar.

4) În agricultură. Ei distribuie muncitorii, ei dau pluguri cu aburi, ei dispun de tăierea pădurilor, ei de petrol etc. Comisia economică mixtă n-are decit rol de culegere de informații statistice și de a exprima doleanțe. Nu e drept a fi făcută răspunzătoare de rezultate căci nu poate nimic.

²² Un concept de scrisoare către maior se păstrează în arhiva autorului. Iată-l: „Domnului maior Ufflacker, comandantul etapei Țindărci.

Domnule comandant,

Am fost informat de succesul bilciului ce ați organizat la Țindărci, precum și de binevoitoarea primire ce mi se pregătise.

Mi-a părut adinc rău că n-am putut veni, atît pentru a răspunde amabilei Dvs. invitațiuni, cit și pentru a vă aduce, ca prefect și ca român, mulțumirile mele pentru bunăvoința pe care o arătați populației civile.

Aș fi vrut să-mi împlinesc verbal această plăcută datorie. Fiindcă însă împrejurări de serviciu independente de voința mea și pe care dl. Alexandrescu vi le poate comunica, m-a împiedicat de la aceasta, dați-mi voie să vă exprim în scris recunoștința ce vă păstrez pentru tot ce faceți, în aceste vremuri grele, pentru conțetățenii mei din etapa Țindărci.

În speranța că vă voi putea vizita în curînd, vă rog să primiți onorate domnule comandant, încredințarea înaltei mele considerații”.

În continuare un citat din *Chronique*, vol. III, p. 398, a ducesei de Dino, despre învrăjbirca spiritelor după revoluția din 1848. Apoi ample citate din lucrarea lui D. Dugas (vezi supra, nota 11), cu inserții din Vauvenargues, Taïne, Stendhal, Schopenhauer, La Bruyère. Și concluzia autorului: „L’homme ne peut rien contre la fatalité de son temperament”.

5) În administrație. Ordinele trebuie executate pînă la cutare dată, dar se uită că nu dispunem nici de telegraf, nici de telefon, nici de automobil.

6) În finanțe. Aici influența a fost salutară grație lui Merck; el a stăruit pentru ca la plata recoltelor să se reție dările datorite, care altfel nu s-ar fi încasat. Grație lui s-a obținut de la București ordonanță în acest sens și aplicată riguros în Ialomița, finanțele acestui județ sînt înfloritoare.

Chestia financiară mă preocupă foarte mult, gîndindu-mă la sarcinile ce vor apăsa asupra țării după război. Am combinat bugetul județului astfel încît să se echilibreze cu mai puțin de 400 000 lei, din care vreo 170 000 sînt numai anuitățile împrumutului impus și aceste anuități s-au și plătit. Aș dori ca județul și comunele să ajungă la sfîrșitul anului financiar fără a recurge la împrumuturi²³.

Detjen, care ține atît la activitatea militară, numește pe Ortskommandanterster Burgermeister!

28 octombrie 1917

Aflu că fostul administrator al plășii Fetești, Pandele Stăncescu, a fost deportat peste Dunăre pentru „murdăriile” făcute la Fetești și la București. Din plasă a luat de la aproape toate comuncle cheltuielile de transport, așa că urmașul său n-a mai găsit nimic. Din banii biroului de traducere și-a însușit o parte. La plecare luase la București trăsura și caii administrației plășii. La București căra cu căruțele de-ale mincării contrar ordonanțelor. Urmașul său îmi spune că cancelariile primăriilor le-a găsit în dezordine. Și pe acest om îl credeam energetic și corect și a îndrăznit să-mi scrie scrisoarea insolentă!²⁴

Nobilimea română și aceea creștină din Peninsula Balcanică, de unde s-au recrutat atîtea familii la noi, nu se deosebesc în fond de cea occidentală. Aici ca și acolo a existat o nobilime veche teritorială. Aici ca și acolo a existat o nobilime izvorită din funcțiuni: *grands seigneurs* și *seigneurs* cu *honours, titres et rangs* de o parte, *gentilhommes* sau *gens de qualité* de altă parte²⁵.

²³ I. C. Filitti adresează următoarea scrisoare, păstrată în concept în arhiva sa, comandantului german de etapă, în vederea relaxării sistemului de rechiziții: „Domnule comandant, Am intervenit prin adresă oficială către comandatura districtului rugînd să se aducă, dacă se poate, oareșcare indulgențe cu privire la rechiziționările prin case.

Îmi permit a vă adresa în același scop această scrisoare particulară, deoarece starea sănătății mele nu-mi permite să vin la Dvs.

Fac apel la sentimentele Dvs. cu rugămîntea a considera că acele provizii de hrană care se găsesc pe la particulari au fost strînse cu mari greutăți și cu mari cheltuieli pentru a asigura hrana unor familii numeroase, judecînd cu atenție și socotind numărul membrilor familiilor, cantitățile nu sînt mari, domnule maior, mai ales că nu se știe pe cît timp trebuie să ajungă. Gîndiți-vă mai ales la familiile funcționarilor, care n-au alt venit decît modesta lor leafă, care au făcut sacrificii pentru a-și asigura hrana familiei și se văd lipsiți de ea, care ajută și ei prin meseria lor administrația militară și care se simt îngrijorați și lipsiți în mijloacele lor de existență.

La acestea se adaugă amenzile foarte mari care au lovit zilele acestea pe acei la care s-au găsit cantități ceva mai mari de hrană și pe care v-aș fi recunoscător dacă le-ați reduce, mai ales că termenul pentru declarații este tocmai la 31 decembrie. Cunosc obligațiunile războiului, domnule maior, dar îndrăznesc totuși să vă rog acum, că se apropie sărbătorile populației civile și că se întrezărește pacea, ca măsurile de care vorbesc să fie pe cît se poate indulgente, lăsînd o frumoasă amintire a sentimentelor Dvs. față de populația sărmană mele patrii.

Dați-mi, vă rog, prilejul, domnule maior, de a aduce de sărbători ceva bucurie compatrioților mei. Îmi voi mai permite a vă adresa rugămîntea în scris pentru ca în vederea Crăciunului ortodox să fie îngăduită tăierea unor porci pe care cîțiva funcționari i-au crescut în asociație.

Vă reînnoiesc cu acest prilej urările tradiționale ale zilci de azi: pe pămînt pace și între oameni bunăvoință!”

Urmează un citat din ducesa de Dino, (*Chronique*, IV, p. 152) despre situația marilor puteri în ajunul războiului Crimei.

²⁴ Citat *ibidem* despre starea Prusiei la 1854. Din „îndoielile” și „slăbiciunile” de atunci a ieșit unitatea Germaniei de la 1870. Și I.C.F. conchide: „Să nu deznădăjduim de viitorul României!”. În continuare note *Kotto*, cartea lui Lafcadio Hearn (în traducerea lui Joseph de Smet) despre panticismul japonez.

²⁵ Text suprapus: aici ca și acolo, nobile se numesc toate neamurile cari, în vremuri de privilegii, au aparținut clasei privilegiate iar aristocrații cei cari se deosebesc prin funcțiile și averea lor.

Aici ca și acolo oameni de foarte jos ajung să ia locul și să întunece pe cei de viță veche (Biron ducele Curlandei, Razumowski, Potemkine, Orlov în Rusia, Murat etc. în Franța). Deosebirea a fost însă că acolo au existat titluri creditare, care titluri rămăneau ori care ar fi fost vicisitudinile familiei, ca o mărturie a nobilității acesteia și fixau data acestei nobilități, pe cind aici amintirea nobilității se perdeă odată cu situația preponderentă de fapt. Astfel rezultatele cercetărilor genealogice dezminț adeseori „tradițiile” admise și provoacă mirare sau îndoială²⁶.

Mama: despre tată, dintr-un neam²⁷ care a dat mai mulți boieri mari de divan, unii amintiți și în istoria literaturii române, iar prin femei scriitoare din cele mai ilustre neamuri ale Țării Românești și urcându-și spița pînă la Radu Vodă Călugărul Basarab; totdeauna cocoană, dar niciodată ciocoaică; primitoare, bună, blîndă, generoasă, cunosculă în tinerețe pentru eleganța și iubirea ei de lume, dar renunțînd de vîrsta înainte de 40 de ani la toate deșertăciunile pentru a se consacra exclusiv salvării avutului d-ei, spre a-l asigura moștenire copiilor. În locul seratelor și balurilor de altă dată din casa veche părintească, care atrăgeau biletele de vizită ale doritorilor de a fi poftiți, ușa nu se mai deschidea de atîli ani decît pentru rude și prieteni adevărați, Maria Blaremburg, Ana Cretzianu, Maria Fălcoianu, Zece Cantacuzino, Elena Racoviță, general Fălcoianu, Gr. Fălcoianu, Elena N. Grecianu, Tincheta Goleșcu, Asica Filipescu, Maria Văcărescu, Smaranda Moruzi, Ștefan Grecianu — dintre bătrîni de care-mi amintesc din copilăria mea. Încolo, cițiva oameni de casă și profesori.

În jurul certurilor dintre partide relativ la participarea României în războiul mondial, partidul conservator se fracționează și una din fracțiuni schimbă trei șefi: pe Ion Lahovari, mort puține zile după ce ajunsese la această demnitate pe care frații săi mai iluștri, Alexandru și Iacob nu ajunseseră s-o aibă; N. Filipescu, care moare după înfrîngerile noastre din Transilvania și Turtucaia, lăsînd șef pe Take Ionescu, care reușește astfel să intrunească partidul democrat cu o fracțiune din partidul conservator. De cealaltă fracțiune rămîne Marghiloman, lăsat de Maiorescu de la retragerea acestuia din viața politică²⁸.

6 noiembrie 1917

Ora 5 1/2 dimineața, plecat cu automobilul, cu colonelul Lacher, comandant al distrietului, cu ofițerul de administrație locotenent Schreinecke și cu ofițerul de finanțe Merck la Fetești-Țîndărei.

La Fetești, urm comandant de etapă nou, von Kusenberg. Atitudine politicoasă dar rigidă. L-am văzut prea puțin.

La Țîndărei, maiorul Ufflacker, pe care-l cunosc de șase luni. A mărit și împrejmuit cimitirul în care rezervă o parte pentru germani. Face plantații. A nivelat un teren de-a lungul Ialomiței, unde se ține tirg. Acest teren se apără acum prin îndiguire de încările apci. A înființat casino pentru funcționarii civili. Țîndărei cîștigă și vor cîștiga prin el. S-a făcut podul care atrage populația la moara lui Grigoriță Cantacuzino. Norocul acestuia. Prima zi de tirg s-a perceput la pod taxă de *péage* 150 lei! În zilele obișnuite se percepe în medie 20 lei în beneficiul comunei Țîndărei. Morile umblă libere în etapa Țîndărei. Ufflacker e foarte iubit de populații. Consiliul comunei i-a înmînat o încheiere prin care o uliță îi poartă numele. Un locuitor, mi se pare Marinescu, a numit pe noul său născut Ufflacker și a cerut maiorului să-l boteze Ufflacker Marinescu!

Ne ducem pînă în dreptul satului Chioară, care este dincolo de Ialomița, în etapa Fetești. Aici se lucrează la refacerea podului pe pontoane. Apoi la Piuța Pietrii, unde Ialomița se varsă în Dunăre. Aici maiorul a făcut o instalație care absoarbe apa din riu, o trece printr-un filtru

²⁶ Întregul paragraf a fost tăiat de autor. În continuare note pe marginea aceluiași volum IV din *Chronique*, al ducesei de Dino, privind poziția Prusiei, Rusiei și a Angliei în războiul Crimeii. Apoi relatarea autorului: „Afacerea cu bătrîna Peretzky, ruda familiei baron Josika de care vorbea mama că fiind d-ei mică, a fost ridicată într-o noapte de soldații austriei care ocupau Bucureștii, trebuie să fie în legătură cu revoluția ungară de la 1848, înăbușită la 1849 de Rusia. Revoluționarii au trebuit să părăsească Ungaria. Kossuth n-a pierdut speranțele, ci ele au reinviat, întemciate pe un eventual concurs rusesc, după ce Rusia, cu prilejul războiului Crimeii, a avut să se plîngă de ingratitudea Austriei”.

În sfîrșit, un nou citat, comentat, din aceeași sursă, despre diplomația conservatoare din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

²⁷ Mama ațurului era născută Slătineanu.

²⁸ Notă despre refacerea *ex-libris*-ului și comandarea inelului cu pecete. Despre educația copiilor săi. Despre vaccinări. (Ecaterrina a II-a Rusiei s-a vaccinat în 1768; în Țara Românească vaccinul antivariolic a fost introdus de dr. Silvestru Filitti).

mare, așa că populația nu mai bea apa de riu nefiltrată. Tot aici plănuiește o abatere a cursului Ialomîței care amenință satul și șoseaua.

Maiorul îmi mulțumește călduros de scrisoarea ce i-am trimis²⁹ pentru a-i mulțumi de invitația la inaugurarea bilciului și de tot ce face pentru Țindărei și etapă.

Pe drumul întoarcerii Schreinecke mă întreabă dacă se va vorbi și de el așa de bine. Spun că e drept, că are reputație de om corect, cu bun simț și binevoitor populației civile.

Dimpotrivă, căpitanul Detjen este vitreg pentru populația civilă și se preocupă numai de interesele militare.

Colonelul comandant admiră atitudinea binevoitoare a populației față de dușman, apreciază activitatea lui Ufflacker, deplînge tot ce trebuie să se ia oamenilor din cauza necesităților războiului, dă ordine șefilor de posturi în sate să se poarte bine cu populația, să nu provoace plîngeri.

Subprefectul Alexandrescu își îndeplinește însărcinarea cu deosebită dibăcie și este foarte bine văzut de maior, ceea ce vine în folosul populației civile.

Și la Fetești pare că se va îndrepta lucrul de la înlocuirea lui Pandele Stănescu prin tinărul Păduraru, care n-are decît vreo 23 de ani, dar pare deștept și cu tragere de inimă. Vorbește și nemțește.

7 noiembrie, seara

Prinz la locotenentul Rhode, care părăsește Călărași. A fost de prin ianuarie ofițer de agricultură pentru plasa Călărași. Gentil și îndatoritor. La masă cei cîțiva ofițeri prezenți vorbesc de caracterul urit și de brutalitatea lui Detjen. Mă gîndesc că poate așa trebuie să fie omul ca să meargă treaba. Cu mînuși nu prea merge! Și la ei intrigii! Un alt ofițer de rezervă zice că se simte umilit de a fi în etape, uitînd că jicnește pe cei de față care se află în servicii administrative după ce au fost răniți pe cîmpul de luptă. E tipul de iuncăr prusian pentru care nu există altceva decît casta militară³⁰.

Călărași, 9 noiembrie

Mi se aduce vestea morții mătușii mele Profira N. Hagi Moshu, sora mamei mele. Nu se poate viață mai nenorocită. Căsătorită de tinără cu unul din cei mai bogați [oameni] ai țării, trăită în belșug, mamă a numeroși copii, pierde mai mulți dintre aceștia, se vede ruinată *complet*, apoi unul din fii, la școala militară, se sinucide; altul moare iarăși; este lovită de surzenie. Rămîn doi băieți, unul ofițer, celalt, inteligent dar incapabil de asiduitate, nu sfîrșește studiile; două fete care fac, firește, căsătorii nepotrivite. Mai era un cuib unde găseam ușa deschisă ori cîte un taclm, fără anunțare prealabilă. Hagi Moshii erau rudele ce iubeam mai mult³¹.

Călărași, 10 noiembrie 1917 stil nou, ora 11 1/2

Mi se aduce ca o bombă știrea oficială că din ziua de 12 noiembrie între Rusia și Germania va fi armistițiul! E desigur urmarea căderii lui Kerenski. Ce urmări va avea? Va fi Rusia consecintă sau vom avea în curînd alt guvern rus? Ce vor face d-nii de la Iași? Ce vor zice Anglia și Franța? Oare Anglia, perfidă ca totdeauna, va găsi ca prilej în „defecțiunile” și înfrîngerile aliaților spre a consimți la pace, rămînînd ea cea mai puțin vătămată pe urma războiului și deci tot puternică în viitor? Știrea nu s-a adevărit. Era din izvor bulgar³².

Observ la funcționari, începînd cu subprefecții, lipsă de conștiinciozitate în lucrări. Se mulțumesc a expedia lucrul ca să scape. N-au tragere de inimă ca o lucrare să fie exactă și

²⁹ Vezi supra, nota ²².

³⁰ Citate din Waliszewski, *Catherine II*, p. 279, despre „constituție”, „onoare”, „valoare”.

³¹ Citate după același autor despre panslavism și împărțirea Poloniei.

³² „Program de activitate” al autorului, mărturisind încheierea unor lucrări începute: *Craioveștii* (apărută în „Convorbiri literare”, XLIV, 1922, nr. 3, p. 193—228; nr. 4, p. 292—320; nr. 5, p. 398—416). *Portrete și cîitori* (publicată cu titlul schimbat: *Biserici și elitori*, București, 1932). *Pecetea episcopiei Buzăului* (vezi *Averea episcopului Costandie Filitti* († 1827), în „Revista arhivelor”, II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 156—159, Vol. I din *Regulamentul Organic* (vezi *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusă și Regulamentul Organic*, București, 1934; apoi *Documente din vremea Regulamentului Organic*, București, 1935). *Istoria diplomatică a secolului XVIII* (vezi doar *Rôle diplomatique des phanariotes de 1700 à 1821*, Paris, 1901, lucrarea sa de licență pe care probabil dorea s-o restructureze).

completă. N-au *chinul sufletească* că o lucrare poate nu este bine făcută și că deci datoria nu-i împlinită. În afară de orele de serviciu, pe care caută se le expedieze cât mai repede, n-au *preocuparea* datoriei de împlinit, nu-și consideră funcțiile ca o misiune ci ca o corvoadă necesară pentru a-și agonisi traiul. Răul vine, cred, încă din școală. Nu s-au învățat acolo să fie sirguitori, conștiincioși, preciși³³.

O femeie și-a omorât copilul pentru că era de la un bulgar. Va fi fost teama ce se va întâmpla când se va întoarce soțul?

Pe un car încărcat stă culcat sus și fluierând un român. Boii sînt conduși prin noroi pînă la genunchi de un german. Caracteristic.

³³ Lungă listă bibliografică despre țarina Ecaterina a II-a, extrasă din lucrarea lui Waliszewski mai sus citată, p. 592 și urm.

OPINII, DISCUȚII, CONTROVERSE

22 Iunie 1941 SAU 28 Iunie 1940?

Cea de a doua conflagrație mondială, izbucnită la 1 septembrie 1939, a antrenat din interese și la *date diferite* majoritatea statelor lumii. Deși există în prezent o extrem de bogată literatură științifică consacrată participării României la cel de-al doilea război mondial¹, *problema momentului* în care ea a fost angajată în acest război nu a fost abordată, în mod special, ci doar tangențial. Așa se explică și faptul că a fost consacrată, drept moment al antrenării României în acest conflict de proporții planetare, ziua de 22 iunie 1941. Opinia noastră este că acest lucru a fost posibil deoarece:

1) În analiza situației României în raport cu conflictul mondial dintre 1939—1945² nu s-a ținut seama și nu s-au corelat cele două situații în care țara noastră a fost antrenată — de jure și de facto — luându-se în considerare doar prima. Se ajunge astfel la un raționament greu de acceptat în judecata istorică: toate conflictele, ce s-au desfășurat de-a lungul timpului în istoria lumii, fără să aibă la bază o declarație de război, nu există!!

2) România a fost plasată, cu totul nejustificat la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, în tabăra înfrinților și tratată ca atare. Interesată în a se acorda țării noastre un asemenea tratament, după ce oficial se recunoscuse aportul ei la înfringerea Germaniei hitleriste, a fost una din Marile Puteri învingătoare — U.R.S.S.

Acordul privind sferele de influență intervenit în toamna anului 1944 între U.R.S.S. și Marea Britanie³ a făcut ca cea dintâi să aibă cuvântul precumpănitor la desăvârșirea tratatelor de pace cu România⁴. U.R.S.S. nu putea să scape prilejul de a confirma în acte juridice internaționale raptul teritorial pe seama României din vara anului 1940. Acest rapt s-a făcut în urma unei agresiuni militare săvârșite în contextul mai larg al participării U.R.S.S. la prima fază a celui de al doilea război mondial (17 septembrie 1939 — 22 iunie 1941) alături de Germania hitleristă. Or prin impunerea datei de 22 iunie 1941 drept moment în care România a fost antrenată în cel de-al doilea război mondial, România apărea ca stat care a ocupat prin forța militară Basarabia și nordul Bucovinei fără să se ia în calcul anterioritatea problemei. Acest lucru rezulta clar din intervenția lui Vișinski în cea de-a 15-a ședință plenară asupra păcii cu România din 13—14 august 1946 în care afirma printre altele: „Țările care au deslănțuit acest război și care l-au purtat nu pot și nu trebuie să fie scutite de răspunderea pentru războiul declanșat. Nu poate și nu trebuie scutită de răspunderea pentru participarea la războiul împotriva Uniunii Sovietice și a aliaților ei și România, care împreună cu Germania a atacat U.R.S.S. pricinuind pământului nostru nenorociri și mizeric.

Așa cere dreptatea, în fața căreia țările invinse trebuie să-și plece capetele. De interesele țărilor, care au suferit de pe urma agresiunii militare, trebuie să se țină seama. Cu aceasta se lămurește și faptul că proiectul tratatului de pace, supus examinării Conferinței actuale, cuprinde articolele și capitole, care *impun celor învinși, obligații de mare însemnătate politică, economică și militară*⁵. [S.n.] Iată cum, din interese geopolitice și de conjunctură, România, dintr-un stat care a fost victimă a derulării primei faze a celei de-a doua conflagrații mondiale, a devenit unul din vinovații declanșării acestui război!

Preocuparea sovieticilor de a prezenta agresiunea militară din 28 iunie — 3 iulie 1940 drept o rezolvare pe cale pașnică a unor diferenduri de frontieră avea o motivație reală. Într-un discurs ținut în septembrie 1940 W. Churchill preciza foarte clar: „Nu avem de

¹ Cf. Gh. Buzatu și colab., *Al doilea război mondial și România. O bibliografie*, Iași, 1981.

² Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, vol. 1, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1988, p. 328—335.

³ Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, vol. I, p. 305—327; Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii 1945—1947*, Edit. Academiei, București, 1988 p. 106—107.

⁴ Arh. M.A.E., fond 79/Conf. Păcii, 1946, dosar 70, f. 60.

⁵ *România și Conferința de Pace*, București, i. a., p. 49.

gind să recunoaștem vreuna din schimbările teritoriale ce se fac în timpul războiului, *afară de acelea ce s-au produs cu liberul consimțământ și cu bunăvoința părților interesate*"⁶. /S.n./]. Astfel preocuparea sovieticilor de a convinge opinia publică și mediile politice internaționale că ocuparea prin forță a unor teritorii românești a fost o „cedare” pe cale pașnică, prin tratative, a fost o constantă în presa și propaganda Kremlinului începând chiar cu a doua zi după săvârșirea raptului.

Surprinde un fapt mai puțin cunoscut publicului românesc. Într-un moment în care România căuta alternative, inclusiv pe canale diplomatice oficiale, să se desprindă din Axă, întimplător sau nu, în nr. 2/1943 al revistei „Pandectele Române”, apare articolul *Despre starea și ocupația de război — în legătură cu legiuirea specială privitoare la Basarabia și Bucovina de nord*, sub semnătura profesorului N. Dașcovici de la Universitatea din Iași. Acesta încerca să „demonstreze” că în raporturile noastre cu Rusia „neizbucnind războiul pe urma ultimatumului din 1940, nici vorbă nu mai poate să fie despre o ocupație de război sovietică în ținuturile românești răpite. (...) Ceea ce s-a întimplat la sfârșitul lunii iunie 1940 în Basarabia și Bucovina de nord se cheamă în dreptul ginților cesiune teritorială, obișnuită prin tratatele de pace la sfârșitul războaielor, dar care se face și fără război în felurite împrejurări politice neprielnice din viața statelor, cum poate fi și aceea a unui ultimatum acceptat de nevoie”⁷. Acest articol a produs consternare în rindul personalităților științifice din domeniul dreptului și a determinat luări de poziție din partea reputaților juriști V. V. Pella și M. Antonescu, a istoricului Gh. Brătianu și chiar a conducătorului statului Ion Antonescu⁸.

Într-un amplu discurs, rostit la Academia de Științe morale și politice în ziua de 4 iunie 1943, pe marginea acestei chestiuni profesorul Mihai Antonescu a demonstrat prin teoria dreptului că răpirea Basarabiei și nordului Bucovinei s-a făcut prin forță și nu o simplă cedare de teritorii, și că forța nu poate crea drept de suveranitate. Profesorul Mihai Antonescu care a fost un abil om politic a sesizat și faptul că demersul teoretic al profesorului N. Dașcovici era făcut din perspectivă „dogmatică” văzută de la Moscova și afirma: „La această oră postul Moscova a început să se ocupe de articolul dumneavoastră. Voi avea de acum înainte de dus polemică nu cu dl. Dașcovici, fiindcă de azi înainte voi răspunde numai posturilor Moscovei”⁹. În final atrăgea atenția că acest „demers științific” al profesorului Dașcovici va fi exploatat la viitoarele reglementări a situației internaționale după încheierea războiului.

3) Un alt factor care a impus consacrarea datei de 22 iunie ca moment al antrenării României în cel de-al doilea război mondial a fost aservirea totală politicului a științelor istorice. Decenii de-a rindul în istoriografia românească au apărut lucrări care falsificau grosolan adevărul privind scopul și participarea țării noastre în conflictul mondial în interesul „prieteniei” româno-sovietice, în fapt în interesul justificării imperialismului sovietic. Obligați să se raporteze în mod unilateral — doar la aspectul de jure și nu la cel de facto — aproape toți istoricii problemei în demersul științific privind situația României în anii 1940—1941 în raport cu conflictul mondial au considerat-o ca o perioadă preliminară intrării ei în război.

Consecințele unui astfel de mod de abordare s-au răsfrint, după opinia noastră, negativ în aprecierea momentului cauzelor, etapelor și efortului global făcut de România în războiul doi mondial.

Considerăm necesară și oportună o reevaluare a momentului de facto dar și de jure al antrenării României în cel de-al doilea război mondial, pentru a se putea repara măcar în planul adevărului istoric gravele injustiții făcute României prin natura împrejurărilor defavorabile ei și a jocului de interese ale Marilor Puteri, la Conferința de Pace de la Paris (1946—1947). Opinăm că România a fost antrenată de facto, împotriva voinței ei în conflictul mondial la data de 28 iunie 1940 deoarece:

1. Notele ultimative din 26—28 iunie 1940 reprezintă începutul unei agresiuni pe toate planurile din partea statului sovietic. Încercările directe sau prin intermediari de a aduce guvernul sovietic la masa tratativilor au eșuat de fiecare dată¹⁰. Pătrunderea trupelor sovietice în spațiul aerian și terestru românesc, la ora 3.00 în noaptea de 27/28 iunie 1940¹¹ deci înainte

⁶ Arh. M.A.E., fond 70/U.R.S.S., dosar 92, 1940, f. 193.

⁷ Ibidem, dosar 131, 1940, f. 199—203.

⁸ Ibidem, f. 236.

⁹ Ibidem, f. 238.

¹⁰ Arh. Ist. Centr., fond Microfilme S.U.A., rola T. 120—308, c. 224917; fond Ministerul Propagandei Naționale, Informații, dosar 814/1940 f. 13.

¹¹ Maior Constantin Hlihor, *Calvarul retragerii armatei române din Basarabia și Bucovina de nord*, în „R.I.M.” nr. 1(12), 1992, p. 14.

ca guvernul să consimtă la retragerea trupelor și administrației sale (28 iunie ora 11.00 — telegrama lui Argetoianu către ministrul român la Moscova — Davidescu¹²), înseamnă potrivit Convenției de la Londra privind definirea agresorului, recunoscută de U.R.S.S., agresiune armată asupra statului român.

La punctul 2 al amintitei convenții se arată că va fi recunoscut ca agresor într-un conflict internațional sub rezerva acordurilor în vigoare statul care va fi comis „invaziune prin forțele sale armate chiar fără declarație de război, a teritoriului altui stat”¹³. Grupul 3 Grăniceri Pază raporta telefonic, la ora 6.40’ în dimineața zilei de 28 iunie 1940, Marelui Stat Major: „Astă noapte la ora 3.00 Pichetul Corman din sectorul companiei Româncăuți a fost atacat cu focuri de armă automată de pe malul sovietic. Pichetul nostru și trupe de cavalerie din apropiere am răspuns cu focuri. Schimbul de focuri a durat 15 minute după care a încetat. Între orele 4 și 5 au trecut mai multe bărci sovietice peste Nistru (aproximativ 60 ostași) în apropiere de satul „Molcotova din sectorul companiei Româncăuți”¹⁴. O oră mai târziu Divizia 2 cavalerie raporta M. St. M. despre luptele angajate de unitățile sale cu trupele sovietice care au reușit să treacă Nistrul și au ocupat poziția plutonului locotententului Florescu. *Plutonul s-a retras pas cu pas luptând /S.n./* a ocupat o nouă poziție în regiunea conacului est Săliște. Soldații sovietici trec continuu Nistrul”¹⁵. Izolată politic, cu prietenii tradiționali în imposibilitatea de a o ajuta și sfătuită de cei ce dominau politic și militar Europa la momentul respectiv — Germania și Italia¹⁶ să nu deschidă ostilitățile militare în sud-estul Europei, România nu avea de ales și n-a răspuns cu forța la agresiunea militară sovietică, păstrând rezerva ca atunci cînd momentul îi va fi prilenic să-și recâștige drepturile de suveranitate asupra teritoriilor răpite prin forță¹⁷. Deci de facto România a fost în imposibilitate de a-și declara beligeranța. Exemplul finlandez nu putea fi urmat de guvernul de la București deoarece așa cum aprecia încă în epocă deputatul turc Abidin Daver în editorialul ziarului „İçdam”, „România n-a putut acționa în felul Finlandei. Luînd armele Finlanda se buzia pe ajutorul Societății Națiunilor, pe ajutorul Angliei, Franței, Americii și al statelor scandinave. Nici un ajutor însă nu i-a venit. După o rezistență eroică ea a trebuit să accepte a negocia cu Rusia « dîndu-i » mai mult decît ea ceruse la început. România se afla însă într-o situație mult mai grea decît aceea a Finlandei. Nu numai că era izolată, dar era înconjurată de țări ostile, iar înțelegerea Balcanică n-ar fi intervenit pentru Basarabia și Bucovina. Turcia a declarat în mod public că nu va lua parte la nici o acțiune armată contra Rusiei Sovietice, iar în ceea ce privește țările garante — Anglia și Franța —, România nu se putea bizui pe ele în actualele împrejurări. În aceste condiții ar fi fost o nebunie a încerca înfruntarea Armatei Roșii, cu atît mai mult cu cît frontierele celelalte sînt expuse presiunilor maghiare și bulgare”¹⁸. Așadar, țara noastră în perioada 28 iunie — 3 iulie 1940 a suportat rigorile unui război nedeclarat din partea vecinului său de la răsărit, un astfel de război, care n-a putut să intre în tiparele clasice ale teoriei conflictelor armate.

2. Sub presiunea evenimentelor guvernul Tătărașcu ordonă retragerea armatei și administrației civile din teritoriile răpite. Analiza militară a operațiunii relevă faptul că aceasta n-a fost o evacuare a unor teritorii cedate așa cum pretinde istoriografia sovietică ci o operație militară de retragere ca-n orice luptă în care raportul de forțe îți este defavorabil. Acest lucru avea să-l recunoască mai târziu însuși fostul prim-ministru din acele tragice zile: „Am evacuat sub presiunea forței, o parte din teritoriul național așa cum se cedază o poziție într-o luptă angajată în condițiuni defavorabile”¹⁹ /S.n./

3. Teritoriul anexat a fost ocupat de trupele sovietice printr-o acțiune militară de anvergură, minuțios pregătită din timp, comparabilă cu operațiile ofensive strategice desfășurate de armatele hitleriste care au invadat țările nordice²⁰. Documente din arhivele sovietice recent publicate²¹ relevă că agresiunea a fost pregătită în două variante încă din prima parte a anului 1940 și se aștepta doar momentul favorabil pentru a o declanșa. Experiența finlandeză i-a obli-

¹² Arh. Ist. Centr., fond M.P.N. — Informații, dosar 84/1940, f. 15—16.

¹³ Ibidem, fond Casa Regală, dosar 111/1933, f. 1—3.

¹⁴ Arh. M. Ap. N., fond 948, dosar 531, 1940—1941, f. 152.

¹⁵ Ibidem, f. 154.

¹⁶ Arh. M.A.E. fond 71/U.R.S.S., dosar 91, 1940, f. 73.

¹⁷ Biblioteca Națională, fond Saint Georges, pachet XXVII, dosar 1, Instrucțiunile ministrului de externe pentru Legația de la Stockholm din 6 oct. 1941.

¹⁸ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, Edit. Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1992, p. 43—44.

¹⁹ Hoover Archives, Palo Alto, S.U.A., D.G. Popescu Papers, Box No. 2, apud Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia 1918—1940*, Edit. Junimea, Iași, 1991, p. 189.

²⁰ *Istoria militară a poporului român*, vol. VI, Edit. Militară, București, 1989, p. 312—314.

²¹ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Edit. Universitas, Chișinău 1991 p. 26—27.

gat să fie mai prudenți în realizarea țelurilor expansioniste în dauna României însă prăbușirea Franței a precipitat lucrurile²². Acest fapt a fost corect sesizat de organele de analiză politico-militară de la București. Într-un studiu al Biroului 1 informații din Secția a II-a a Marelui Stat Major — *Considerațiuni politico-strategice privind situația României după capitularea Franței* — datat 19 iunie 1940 se preciza: „Încercările ce se fac asupra Rusiei corespund astăzi oarecum și cu interesele Rusiei sovietice (este vorba de încercarea Angliei de a atrage de partea sa U.R.S.S. — n.n.) care-și dă seama că, mai devreme sau mai târziu, Germania se va îndrepta și asupra sa, pentru a desființa comunismul și a pune mina pe bogățiile Ucrainei mult mai numeroase și mai ales mai aproape decît fostele sale colonii, sau alte colonii aparținînd aliaților și de care ar putea să dispună în scurtă vreme.

Aceasta este interpretarea ce trebuie dată operațiilor sovietice din zilele trecute prin care ocupau țărilor baltice, ele reprezentînd poziții militare favorabile pentru a face față unui atac german din Marea Baltică sau care ar porni din aceste țări.

Aceleași necesități strategice ar putea îndreptăți Rusia sovietică să-și îndrepte atenția sa și asupra României propunîndu-și să respingă pe români din Basarabia și Bucovina și eventual chiar să ducă frontul pe Carpații răsăriteni. Această intenție este foarte posibilă și este în perfect acord cu toate informațiile primite de M. St. M. în ultimul timp. Șansele unui asemenea război cresc pentru sovietici cu cît acest război va fi dezlănțuit mai repede în perioada cît durează ocuparea și dezarmarea Franței și deci cît timp forțele germane nu vor putea fi dispuse pentru o amenința sau chiar intra în acțiune împotriva U.R.S.S.”²³. Astfel, în noaptea de 27/28 iunie ara 3.00, trupele sovietice din componerea Frontului de sud de sub comanda generalului Jukov pătrund în forță pe teritoriul românesc. În mai puțin de 24 de ore de la declanșarea agresiunii au ocupat principalele orașe basarabene și din nordul Bucovinei și au ajuns pe aliniamentul riului Prut.

Agresiunea militară era un fapt împlinit. Starea de război de facto existentă între cele două state este corect percepută de noul ministru de externe, C. Argetoianu care într-o notă de protest expediată, la 3 iulie, Moscovei arăta: „Guvernul român era deci în drept să se aștepte ca acceptarea ultimatumului sovietic să aibe cel puțin ca rezultat *evitarea oricăror acte de ostilitate din partea trupelor sovietice, acte care nu și-ar fi găsit o justificare decît prin existența unei stări de război*”²⁴. [S.n.]

În tot spațiul dintre Nistru și Prut și în nordul Bucovinei au avut loc ciocniri între trupele sovietice și cele române²⁵. Dintre toate acestea redăm doar două aspecte relevante. Atacul trupelor sovietice din ziua de 2 iulie pentru distrugerea podurilor de la Oancea și Giurgiuilești respins, cu pierderi, de Divizia 32 infanterie²⁶ și raportul înaintat eșalonului superior în după amiaza zilei de 30 iunie 1940 de către comandantul cavaleriei Corpului 3 armată în care se spunea printre altele: „... am avut ciocniri cu trupele motorizate sovietice și cu bandele armate jidovești în regiunea Călărași, județul Lăpușna. Am avut pierderi în ofițeri, subofițeri, trupă și mult material”²⁷. Bilanțul acestor zile a fost tragic pentru armata română. Pierderile totale (morți, răniți, dispăruți ori prizonieri) s-au ridicat la 33.232 ofițeri, subofițeri și trupă²⁸.

4. Trupele sovietice s-au comportat în teritoriul invadat așa cum s-ar fi comportat pe oricare alt teatru de operațiuni militare inamic. Au luat mii de prizonieri ce-au fost internați în lagăre, din aceștia 282 erau ofițeri, și peste 100 subofițeri. Captivii au fost supuși unor tratamente ce încălcau orice reglementare internațională privind tratamentul aplicat prizonierilor de război²⁹. Au fost capturate impresionante cantități de armament și tehnică militară. Redăm spre exemplificare doar unele cifre după surse sovietice: 52.704 puști diverse: 14.196.189 cartușe pentru pușcă diverse, 60.494 cartușe pentru revolver și pistol; 54.309 grenade de mînă; 298 piese de artilerie de diverse calibre; 79.320 proiectile de diverse calibre etc.³⁰. Relevant este în acest sens

²² Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și pactul Ribbentrop-Molotov*, Edit. Danubius, București, 1992, p. 82, 90.

²³ Arh. M. Ap. M, fond 948, dosar 531, 1940—1941, f. 134—135.

²⁴ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., dosar 136, 1940, f. 170.

²⁵ Ibidem, f. 152.

²⁶ Arh. M.Ap.N., fond Microfilme, rola P.II.1.645, c. 616.

²⁷ Ibidem, rola P.II.2.1644, c.110.

²⁸ Ibidem, rola P. II. 1. 1552, c. 159—273; fond Cabinetul Ministrului, dosar 1447, f. 195.

²⁹ Maior Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 14

³⁰ *Pactul Molotov-Ribb entrop*, p. 44—50; Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S.S., dosar 101; 102; 103.

și luarea ca prizonier, în ziua de 28 iunie 1940, a reprezentantului guvernului român — generalul Mitrea — trimis la Cernăuți pentru a discuta cu partea sovietică limitarea pătrunderii trupelor sovietice la sud de Cernăuți³¹.

De remarcat și faptul că oficial în Comisia de la Odessa guvernul sovietic a respins prin răspunsuri șablon ciocnirile armate, însă secretarul de legațiune V.R. Pogoneanu într-o notă întocmită pe marginea discuțiilor avute la ministerul afacerilor străine cu reprezentanții sovietici Mihailov și Kukuliev, în ziua de 26 septembrie 1940, remarca faptul că aceștia nu au contestat agresiunea sovietică în teritoriile românești la est de Prut și în nordul Bucovinei. „Observ — nota acesta — că în tot cursul conversațiunii, am întrebunțat termenii de „teritorii ocupate” și „linie de demarcație” fără ca reprezentanții sovietici să ridice vreo obiecțiune”³².

5. Retragera trupelor române pînă la 3 iulie ora 12.00 1940 înapoia liniei de demarcație fixată arbitrar de U.R.S.S. n-a pus capăt agresiunii armate contra statului român. Neputînd să ocupe atît cît și-ar fi dorit din teritoriul românesc — și așa depășiseră prevederile înțelegerii cu Germania hitleristă și aceasta reacționase³³ — în perioada 3 iulie 1940 — 22 iunie 1941, sovieticii au încercat în permanență în nordul țării și la Gurile Dunării să mute linia de demarcație. Au rezultat 39 de incidente de frontieră provocate de trupele sovietice încheiate cu morți, răniți, răpiri de persoane sau capturarea de vase pe Dunăre³⁴. Dintre acestea cele mai semnificative au fost evenimentele din noaptea de 25/26 octombrie 1940 cînd trupe sovietice debarcate din patru monitoare au ocupat ostroavele Dalerul Mare și Salangic. În jurnalul de operații pe luna octombrie 1940 a Corpului 2 armată s-a consemnat referitor la aceste acțiuni de agresiune ale armatei sovietice: „Postul de 3 marinari și un grănicer ce se afla pe ostrovul Salangic a fost capturat. *Postul de la ostrovul Daler s-a retras luptînd la sud de canalul Tătaru S.n. /*. În cursul dimineții de 26 octombrie un monitor sovietic a continuat debarcarea de trupe pe ostrovul Daler”³⁵.

În ziua de 2 ianuarie nouă nave sovietice au încercat să ocupe canalele Stari Stambul și Bistia. Acțiunea a eșuat în urma unui puternic foc de artilerie deschis cu o baterie de 101 mm de către Detașamentul maritim nr. 1³⁶. Spațiul aerian românesc a fost violat de aviația sovietică de 265 ori ajungînd chiar pînă în valea Siretului³⁷. Dăm doar un singur exemplu. În ziua de 1 aprilie 1941 două avioane românești de tip „Hurricane” din Escorta 53 Vt. au angajat lupta cu 3 aparate sovietice pătrunse în spațiul românesc (15 km S-E Tulcea) reușind să avarieze unul și să pună pe fugă pe celelalte două³⁸. De asemenea, de remarcat faptul că tot în această perioadă, U.R.S.S. a dublat efectivele sale militare (de la 18—22 M.U. la 29—35 M.U.) și le-a dispus într-un dispozitiv ofensiv³⁹, ceea ce demonstrează clar că nici pe departe nu înțelegeau conflictul încheiat. Acest lucru a fost recunoscut recent chiar și de istoriografia din fosta Uniune Sovietică prin publicarea unui studiu intitulat *Fapte încăpăținate de la începutul războiului în numărul 2/1992 al periodicului „Voenno-istoriceskii jurnal”*⁴⁰.

6. Din punct de vedere al dreptului internațional acest rapt teritorial n-a fost reglementat pînă la 22 iunie 1941 în nici un document care să poarte girul unui acord sau înțelegeri. Generalul Ion Antonescu comunica ministrului român la Moscova, la 14 mai 1941, în privința negocierilor privind linia de demarcație dintre România și U.R.S.S.: „Vă comunic pentru informarea Dumneavoastră că guvernul român nu este deloc grăbit de a relua negocierile româno-sovietice privitoare la delimitarea liniei de demarcațiune. Într-adevăr este preferabil ca răpirea Basarabiei și Bucovinei de nord să rămînă caracterizată ca un act de forță pe care România nu l-a acceptat decît ca atare. Nu avem nici un interes de a legaliza acest act, oferind astfel sovieticilor un titlu juridic pentru deținerea acestei provincii. Guvernul român scotește că nu este momentul de a se proceda la o consacrare a frontierelor noastre cu U.R.S.S.”⁴¹. Această răpire de teritorii printr-o agresiune militară își va găsi expresia juridică abia în Convenția de armistițiu

³¹ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., dosar 91, 1940, f. 226.

³² Ibidem, dosar 136, 1940, f. 274—275.

³³ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 92; 103—104.

³⁴ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., dosar 124, 1940, f. 290—291.

³⁵ Arh. M. Ap. N., fond 337, dosar 182, 1939—1941, f. 310.

³⁶ Ibidem, f. 326.

³⁷ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S. dosar 124, 1940, f. 295—296.

³⁸ Arh. M.Ap.N., fond 337, dosar 182, 1939—1941, f. 355.

³⁹ Ibidem, f. 290.

⁴⁰ Vezi pe larg, Florin Constantiniu, *În vara anului 1941 Armata Roșie se pregătea să atace România*, în „Curierul Național Magazin”, nr. 48, 1992, p. 5; Mihai Antonescu, *Discurs rostit la Universitatea din București (19 martie 1942)*, Biblioteca Națională, fond Saint Georges, pachet LV, dosar 4.

⁴¹ Arh. M.A.E., fond 71/U.R.S.S., dosar 136, 1940, f. 338.

din 12/13 septembrie 1944 și Tratatul de Pace de la Paris (1947). Apare firesc întrebarea, cum s-a discutat și „rezolvat” o problemă teritorială în baza reglementărilor generale ale celui de-al doilea război mondial, dacă aceasta a fost anterioară datei de 22 iunie 1940 iar România a fost considerată ca fiind antrenată în acest conflict începând cu 22 iunie 1941?

Fără să avem pretenția că am adus în dezbatere toate argumentele pro sau contra, considerăm că 22 iunie 1941 este doar momentul în care România a putut, în baza reglementărilor juridice internaționale, să răspundă unei agresiuni anterioare. „În fața Dumnezeului strămoșilor noștri, în fața istoriei și a veșniciei românești, — declara pentru națiunea română generalul Ion Antonescu în noaptea de 21/22 iunie 1941 ora 3.00 — mi-am luat azi răspunderea de a smulge prin onoare dreaptă ceea ce ne-a fost crotopit prin silnică umilire și trădare, hotărînd să pornesc lupta sfîntă de redobîndire a drepturilor neamului”⁴².

Acest aspect a fost relevat de guvernul român în toate notificațiile făcute către guvernele din întreaga lume cu privire la caracterul și scopul acțiunilor militare, desfășurate împotriva U.R.S.S. în contextul în care foștii aliați au devenit începînd cu 22 iunie 1941 beligeranți. Spre exemplu, Mihai Antonescu preciza în instrucțiunile date ministrului român în capitala Elveției (1 sept. 1941) că „România participă la acest război pentru dezrobirea pămînturilor românești invadate în 1940 fără nici o provocățiune”⁴³.

Majoritatea statelor, inclusiv unele din marile puteri occidentale, au înțeles exact acest fapt. Franklin Mott Gunther, ministrul american la București, într-o convorbire avută cu Mihai Antonescu, la 18 iulie 1945, îl avertiza „de primejdia de a fi în război direct cu Anglia, din momentul cînd trupele române vor trece Nistrul. Pînă la Nistru este teritoriu românesc și războiul ar fi legitim, dincolo ar fi o acțiune împotriva Angliei”⁴⁴. Două luni mai tîrziu același ministru declara că „ar exista în Statele Unite și mai ales la Guvernul Statelor Unite ale Americii o anumită tendință de a deosebi unele țări europene în raport cu provocățiunile Rusiei față de ele de alte țări care n-ar fi avut această situație”⁴⁵. /S.n./ Deci, la sfîrșitul anului 1941, S.U.A. acceptau implicit existența unei agresiuni militare săvîrșită de statul sovietic în vara anului 1940 asupra României. După cum se cunoaște, la Conferința de Pace de la Paris (1946—1947) reprezentanții americani au fost de acord cu clauzele politice, economice și militare deosebit de dure aplicate României prin Tratatul de Pace.

Constantin Hlihor

⁴² Biblioteca Națională, fond Saint Georges, pachet LV, dosar 5.

⁴³ Ibidem, pachet LXXII, dosar 1.

⁴⁴ Ibidem, pachet LV, dosar 7.

⁴⁵ Ibidem.

DESPRE O RECENTĂ ISTORIE A PARLAMENTARISMULUI ROMÂNESC

Printre aparițiile editoriale ale anului trecut în domeniul istoriografiei, lucrarea lui Tudor Drăganu ¹ ocupă un loc aparte, atât prin subiectul abordat cât și prin faptul că ea a văzut lumina tiparului într-un moment în care, după decenii de dominație totalitară a unui singur partid politic, problema revenirii la principiile regimului parlamentar, ale democrației în genere, reprezintă o necesitate stringentă pentru poporul nostru.

După cum subliniază însuși autorul în introducerea lucrării, cunoașterea apariției și dezvoltării regimului parlamentar în România prezintă un deosebit interes, întrucât istoria modernă și contemporană a țării noastre până la 1938 a fost indisolubil legată timp de aproape opt decenii de existența regimului parlamentar. Spre deosebire de alte lucrări având ca obiect cercetarea istorică a parlamentarismului românesc, cum este, de exemplu, *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918* ², elaborată de un grup de cercetători de la Institutul de istorie, „N. Iorga”, în care accentul este pus pe relevarea activității desfășurate de parlament și a contribuției sale la procesul de modernizare a țării, cartea lui T. Drăganu își propune să urmărească funcționarea instituțiilor reprezentative de la apariția lor până la 1916 exclusiv prin prisma regulilor regimului parlamentar. Deși operează cu aceleași date și fenomene istorice, tocmai această viziune nouă, juridică asupra temei în discuție constituie principala caracteristică și totodată meritul esențial al lucrării lui T. Drăganu. Procedând astfel, autorul, reputat specialist în istoria dreptului constituțional, a fost în măsură să corcteze unele aprecieri eronate pe care autorii *Istoriei parlamentului* au putut să le comită.

Astfel, chiar din primele rânduri, raportându-și discursul la lucrarea menționată, T. Drăganu atrage atenția asupra distincției dintre regimul reprezentativ și cel parlamentar, în care primul constituie specia iar celălalt genul, arătând că aceste două noțiuni nu se pot confunda, lucru perfect adevărat, căci pe lângă regimul parlamentar, regimul reprezentativ a îmbrăcat în evoluția sa istorică și alte forme, cum sînt: regimul prezidențial, cel directorial, guvernămîntul de adunare ori regimul semiprezidențial, ultimul apărut în dezvoltarea vieții constituționale a popoarelor.

Utilizînd o bogată bibliografie de specialitate, îndeosebi de limbă franceză, autorul își propune în primul capitol al cărții să determine trăsăturile definitorii ale regimului parlamentar în comparație cu cele ale altor sisteme bazate pe ideea pluralismului politic. Potrivit părerilor exprimate de majoritatea specialiștilor în domeniu, regimul parlamentar în forma sa clasică se distinge de celelalte forme de regim reprezentativ prin: „a) bifurcarea executivului între un șef de stat iresponsabil și un guvern numit de acesta, dar responsabil din punct de vedere politic pentru actele ambelor organe în fața camerei alege a parlamentului și b) realizarea unei colaborări între puterea legiuitoare și cea executivă în cadrul unei ecuații de echilibru, garantată prin dreptul șefului statului de a dizolva parlamentul și prin obligația guvernului de a demisiona în cazul în care nu mai are încrederea camerei alege” (p. 36; vezi și p. 19—24). De fapt, după cum arată T. Drăganu, între modelul abstract al acestui regim și transpunerca lui în realitate a existat întotdeauna o discrepanță mai mare sau mai mică, el fiind influențat în țările în care a devenit o realitate politică de anumiți factori cum sînt: polarizarea ccrului electoral în jurul a două sau mai multe partide politice, sistemul electoral diferit de la o țară la alta sau moravurile politice proprii fiecăreia dintre ele.

Ar fi trebuit totuși precizat că regulile juridice ale regimului parlamentar menționate mai sus, care au rezultat dintr-o lungă evoluție istorică, nu sînt suficient de importante și de sigure pentru a servi drept criteriu al parlamentarismului. Ele au mai ales o valoare „negativă”, în sensul că prezența sau absența lor permite să se aprecieze dacă un anumit regim este sau nu parlamentar, dar nu și de a sciza esența acestor regimuri. Căci — așa cum s-a observat — regimul parlamentar implică pe lângă criteriul juridice și elemente de ordin sociologic și anume: un anumit context economic, adică o economie liberă (de piață), o structură socială oligarhică și un anumit

¹ *Inceputurile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în anul 1916*, Edit. Dacia, Cluj, 1991, 377 p.

² Edit. Academiei, București, 1983, 493 p.

tip de ideologie, ideologia liberală. Aceste elemente se regăsesc, sub diverse forme, încă de la primele începuturi ale regimului parlamentar și ele au un caracter permanent, indiferent de transformările juridice pe care le-au cunoscut aceste regimuri³.

Apărut mai întâi în Anglia în secolul al XVIII-lea, regimul parlamentar s-a extins treptat în celelalte țări europene prin imitație (cu excepția Elveției unde s-a impus regimul directorial), dobândind după cel de-al doilea război mondial o vocație universală, prin faptul că a fost adoptat de numeroase țări de pe alte continente.

În ceea ce privește țara noastră, actul de naștere al parlamentarismului românesc îl constituie Regulamentele organice puse în aplicare în Țara Românească în iulie 1831, iar în Moldova în ianuarie 1832. Din analiza minuțioasă făcută prevederilor acestor acte fundamentale și a practicii de stat dezvoltate pe baza lor (capitolul al II-lea al lucrării), actul ajunge însă la concluzia că „punctul de vedere potrivit căreia ele ar fi configurat un început de aplicare a regulilor regimului parlamentar ar părea greu de luat în considerare” (p. 55). Aceeași apreciere este reținută și în finalul capitolului, reiterându-se ideea că un asemenea punct de vedere depășea cu mult realitățile politice ale vremii (p. 80). În ce ne privește, nu împărtășim această concluzie, aflată în contradicție nu numai cu realitatea istorică, dar și cu opiniile unor contemporani ai epocii, ca M. Kogălniceanu și N. Bălcescu, citați chiar de autor în lucrare și care sînt departe de a fi bănuși ca partizani ai regimului regulamentar. Credem că T. Drăganu a ajuns la concluzia amintită printr-o eroare de optică, în sensul că a comparat prevederile Regulamentelor organice care stabileau funcționarea și raporturile dintre puterile statului, ca și practica politică determinate de acestea, cu regulile clasice ale regimului parlamentar, care s-au constituit în timp ca rezultat al unei lungi evoluții istorice, și nu cum ar fi fost normal cu particularitățile și caracteristicile primei faze pe care a cunoscut-o regimul parlamentar oriunde a apărut el, anume monarhia limitată⁴.

Firește, dacă analizăm Regulamentele organice prin prisma regulilor clasice ale regimului parlamentar, acestea au fost departe de a stimula instaurarea în țările române a unui asemenea regim. Totuși, dacă ținem seama de condițiile specifice existente în Principate și mai ales de faptul că acestea nu erau state independente, aflându-se sub dominația a două mari imperii limitrofe — Turcia (puterea suzerană) și Rusia țaristă (puterea protectoare) — atunci înțelegem mai bine de ce cadrul juridic stabilit prin Regulamentele organice a fost potrivit evoluției societății românești spre un regim parlamentar. Afirmția autorului potrivit căreia cele două acte fundamentale „nu au fost concepute în spiritul care a prezidat elaborarea constituțiilor occidentale de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea” (p. 39) este corectă, dar ea nu ține seama de faptul că Regulamentele organice au fost elaborate de comisii de boieri pămîntene sub directa supraveghere a Curții protectoare, o mare putere absolutistă a vremii. De asemenea, afirmția că Adunările obștești instituite prin Regulamentele organice „erau departe de a se apropia de componența Parlamentului englez în secolul al XIX-lea sau chiar de cea a parlamentelor franceze din timpul chartelor constituționale din 1814 și 1830, în cadrul cărora burghezia era puternic reprezentată” (p. 41), corectă în sine, păcătuiește prin aceea că nu ține seama de stadiul diferit de dezvoltare social-economică în care se aflau Principatele române în comparație cu țările Europei occidentale, în speță Anglia și Franța.

Și totuși, în pofida nivelului diferit de dezvoltare social-economică a celor două țări române, a statutului lor de țări neindependente și a unor moravuri politice preșurii, regimul instituit prin Regulamentele organice nu se deosebește esențial de monarhia limitată, constituind prima breșă într-un sistem politic bazat pe concentrarea tuturor puterilor în mâinile șefului statului. Prin modul în care au fost elaborate ca și prevederile lor referitoare la organizarea puterilor în stat, Regulamentele organice păstrează caracterul unei charte acordate (*chartre octroyée*), care constituie baza juridică a monarhiilor limitate. Dacă, pornind de la puterile restrinse ce le-au fost acordate, Adunările obștești n-au reușit să stabilească elementele ce trebuiau să ducă la formarea unui autentic regim parlamentar, aceasta s-a datorat îndeosebi unor cauze externe, mai exact spus protectoratului țarist. Curtea de la Petersburg a impus nu numai adoptarea faimosului articol adițional, prin care se interziceau modificări de structură în cele două acte fundamentale, dar a făcut din dreptul de dizolvare a adunărilor de către domnitor, una din regulile de bază ale regimului parlamentar, un mijloc de imixtiune directă în treburile

³ Cf. Pierre Lalmière și André Demichel, *Les régimes parlementaires européens*, P.U.F., Paris, 1966, p. 30, 73—74. Regretăm faptul că autorul n-a cunoscut și utilizat această valoroasă lucrare în care regimurile parlamentare sînt analizate atît prin prisma componentelor lor juridice cît și sociologice.

⁴ Pentru această primă etapă din evoluția regimului parlamentar vezi Pierre Lalmière și André Demichel, *op. cit.*, p. 31—34; Maurice Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, P.U.F., Paris, 1960, p. 180.

interne ale Principatelor în scopul limitării autonomiei lor. Neputînd acționa în cadrul legal constituit în scopul de a accede la un autentic regim parlamentar, membrii cu vederi liberale ai Adunării obștești muntene grupați în jurul lui Ion Cămpineanu au ales calea conspirativității, elaborînd, între altele, și un proiect de constituție⁵, care reprezintă un pas înainte față de regimul monarhiei limitate stabilit prin Regulamentele organice. Din păcate, T. Drăganu nu numai că nu analizează acest proiect din punctul de vedere al principiilor parlamentarismului, dar nici măcar nu-l menționează.

În capitolul următor, analizînd principiile înscrise în Proclamația de la Islaz privitoare la organizarea și funcționarea statului, principiile ce urmau să stea la baza viitoarei constituții a țării, autorul ajunge la concluzia că revoluționarii de la 1848 tindeau să instaureze în Principate un sistem politic care se apropia mai mult de regimul convențional decît de cel parlamentar. Această concluzie se bazează nu numai pe faptul că Proclamația decreta responsabilitatea domnului, dar și pe unele similitudini ale acesteia cu Declarația ce precede Constituția franceză din 1793 și chiar cu însăși acea constituție. Considerăm însă că T. Drăganu ar fi trebuit să includă în analiza sa și proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu din vara anului 1848. Acest proiect⁶, deși păstrează prevederea din Proclamația de la Islaz potrivit căreia domnul era ales din toate stările societății pe termen de cinci ani, se îndepărtează parțial de acest punct al Proclamației, prevăzînd că acesta era inviolabil în timpul cîrmuirii sale. De asemenea se precizează că numai miniștrii sînt răspunzători, hotărîndu-se totodată că actele domnului nu au putere decît dacă sînt contrasemnate de ministrul competent. Rezultă deci că domnitorul, care urma a fi ales de către Adunare, era nu numai inviolabil, ci și iresponsabil pentru actele sale. Or, aceste prevederi ne arată clar că revoluționarii moldoveni, spre deosebire de cei munteni, se orientau nu spre un regim al guvernămîntului de adunare, ci spre regimul parlamentar. Ca atare, nu împărtășim opinia autorului potrivit căreia „o dată cu Revoluția de la 1848 ideea regimului parlamentar, ca și orice încercări de prefigurare a ei în practica victii politice, încetează de a mai bate la poarta de intrare a dreptului constituțional” (p. 85). Noi credem, dimpotrivă, că ideea regimului parlamentar a continuat să subziste în concepția revoluționarilor români. Chiar și revoluționarii munteni, care în 1848 se arătaseră partizanii introducerii unui regim convențional, vor renunța la această intenție, adoptînd la rîndul lor principiile de bază ale regimului parlamentar. O dovadă în acest sens o constituie numeroasele memorii și proiecte de reformă adresate de ei marilor puteri europene în perioada exilului post-revoluționar, în care problemele viitoarei organizări a celor două țări române, inclusiv cele de ordin constituțional, ocupă un loc de seamă.

Dacă a existat o întrerupere în evoluția spre regimul parlamentar, aceasta s-a datorat intervenției străine, care a contribuit decisiv la înăbușirea revoluției și a dus, prin Convenția de la Balta Liman din 19 aprilie/1 mai 1849 dintre Rusia și Turcia, la desființarea Adunărilor obștești înstitute prin Regulamentul organic, lichidîndu-se astfel regimul parlamentar incipient ce începuse să prindă contur în Țara Românească și Moldova. Dar această întrerupere a fost numai temporară, căci atunci cînd Principatele române au avut posibilitatea să se pronunțe asupra viitoarei lor organizări, preocuparea pentru împămîntenirea regulilor regimului parlamentar și-a găsit cea mai explicită afirmare în dezbaterile Adunărilor ad-hoc din 1857, după cum o demonstrează însuși autorul în capitolul al IV-lea al lucrării.

Capitolul respectiv se ocupă însă cu precădere de regimul parlamentar instituit în Principatele Unite prin Convenția de la Paris din 7/19 august 1858. Din analiza prevederilor acestui act fundamental concedat de puterile garante, T. Drăganu ajunge la concluzia că prin Convenție s-a creat un cadru juridic „incomplet” pentru dezvoltarea regimului parlamentar, intrucît ceși ea consacra, pentru țările române, câteva principii inerente acestui regim, cuprindea în același timp altele puțin compatibile cu ansamblul acestui sistem. Astfel era, de exemplu, dispoziția articolului 14 al Convenției conform căreia domnul guverna împreună cu miniștrii, ca și faptul

⁵ Cf. Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 220—224. Vezi și Valeriu Șotropa, *Proiectul de constituție al lui Ioan Cămpineanu, în conexiune cu acțiunea sa pentru unitatea națională și cu ideologia social-politică a epocii sale*, în „Studii. Revista de istorie”, tom. 25, 1972, nr. 2, p. 265—281; idem, *Proiectele de constituție, programele de reforme și declarațiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Acaemiciei, București, 1976, p. 98—106.

⁶ *Anul 1848 în Principatele române*, tom III, București, 1902, p. 131—142. Vezi Valeriu Șotropa, *Proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu din 1848*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, Iași, X, 1973, p. 229—245; idem, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi în țările române...*, p. 208—223.

că Adunarea electivă era lipsită de dreptul de inițiativă legislativă. Se mai repropune Convenției de la Paris că nu a înscris în mod expres, în textele ei, regula responsabilității politice a miniștrilor. În această privință trebuie precizat că în toate textele constituționale din secolul al XIX-lea este prevăzută numai responsabilitatea penală și civilă a miniștrilor. Responsabilitatea politică, adică obligația guvernului de a se retrage ca urmare a unui vot de neîncredere al Adunării, s-a impus în regimurile parlamentare europene pe cale cutumiară și ea nu va fi înscrisă expres decât în unele constituții elaborate după primul război mondial. Astfel că repropun autorului, care vizează în egală măsură și Constituția din 1866 (p. 209). ni se pare cu totul gratuit.

Prezența în textul Convenției a unor stipulații de genul celeia înscrise în articolul 14 a făcut să se nască în epocă controversa dacă prin actul menționat s-a consacrat fie un guvernământ personal, adică un sistem în care șeful puterii executive exercită el însuși funcțiile statului, adunarea reprezentativă neavând decât un drept de control, fie regimul parlamentar. A prevalat, desigur, ceea ce a doua opinie, împărtășită de majoritatea oamenilor politici ai vremii, atât conservatori cât și liberali. Căci, așa cum relevă pe drept cuvânt autorul, deși învrăbiți pe probleme social-economice, „albii” și „roșii” erau de acord când se punea problema regimului parlamentar. Implementarea regulilor regimului parlamentar în primii ani de după Unirea Principatelor s-a datorat însă nu atât dorinței de a respecta litera și spiritul Convenției, cât mai ales acțiunii convergente a unor factori economici, sociali și politici, descriși în mod corect în lucrare. Ar mai fi trebuit poate adăugat că atașamentul celor două grupări și curente politice față de regimul parlamentar reprezenta și o reacție față de tendința nedismulată a domnitorului Al. I. Cuza de a suspenda Convenția de la Paris și de a institui un regim autoritar.

Autorul realizează în continuare o temeinică și riguroasă analiză a modului în care au fost aplicate în viața politică dintre anii 1859—1864 principalele reguli ale regimului parlamentar. Se constată astfel că regula răspunderii politice a miniștrilor a fost frecvent utilizată, existând numeroase cazuri în care guvernul a trebuit să se retragă în fața unui vot de neîncredere al parlamentului. De asemenea regula iresponsabilității politice și penale a șefului statului, ca și dreptul lui de a dizolva adunările legiuitoare și-au găsit o aplicare constantă în timpul Convenției de la Paris.

Alte principii ale regimului parlamentar, cum este de exemplu acela că șeful statului domnește, dar nu guvernează, au fost însă prea puțin respectate, căci domnitorul Cuza nu înțelegea să joace rolul unui simplu figurant pe scena vieții politice românești, el rezervându-și pentru sine domeniul relațiilor internaționale ale Principatelor Unite și intervenind deseori activ și în probleme de politică internă. Nu s-a putut impune în dreptul constituțional al vremii nici practica recrutării miniștrilor din stul majorității Adunării legislative, deși ea a fost uneori aplicată, de exemplu cu prilejul numirii guvernului conservator condus de Barbu Catargiu la 22 ianuarie 1862. Din acest motiv — consideră T. Drăganu — se poate vorbi de o funcționare defectuoasă a regimului parlamentar la noi în timpul Convenției de la Paris. Cauzele care au determinat o asemenea situație rezidă mai ales în sistemul electoral cenzitar foarte restrictiv în vigoare la acea dată, ca și în inexistența unor partide politice pe deplin constituite și cu o disciplină riguroasă. Credem că s-ar mai putea adăuga acestora și politica de basculă practică deliberat de domnitorul Cuza în scopul discreditării grupărilor politice de opoziție⁷, politică căreia i s-a datorat în bună măsură marea instabilitate guvernamentală din această perioadă. Căci anumite guverne au fost obligate să părăsască puterea nu prin punerea în joc a responsabilității lor politice de către Adunare, ci prin retragerea încrederii domnitorului, lucru relevant de altfel de autor. Considerăm de asemenea exagerată afirmația lui T. Drăganu potrivit căreia concursul Adunărilor i-a fost refuzat sistematic domnitorului (p. 153), întrucât — se știe — au existat și perioade de colaborare între puterea executivă și Cameră, cu rezultate pozitive pe plan legislativ⁸.

Lovitura de stat de la 2/14 mai 1864 a domnitorului Cuza și Statutul promulgat în urma acesteia au modificat raporturile stabilite de Convenția de la Paris între puterea executivă și cea legislativă. Din analiza noului act fundamental întreprinsă de autor în capitolul al V-lea al lucrării rezultă că, prin unele din prevederile sale, acesta lăsa deschisă calea pentru continuarea practicilor regimului parlamentar în țara noastră, deși prin altele făcea pași hotărâți spre instaurarea unui guvernământ autoritar, diminuând prerogativele corpurilor legiuitoare — Camera și Senatul — în profitul domnitorului.

⁷ Cf. Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859—1877)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 161—162.

⁸ C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Edit. științifică, București, 1966, p. 217 și urm.; *Istoria parlamentului...*, p. 112—115.

Ideea regimului parlamentar prinsese însă rădăcini atât de adinci în conștiința oamenilor politici ai vremii, încât, cu toate condițiile defavorabile create de Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris și de conducerea autoritară a lui Al.I. Cuza, anumite reguli ale acestui regim s-au aplicat chiar și în această perioadă. Astfel — după cum relevă T. Drăganu — înlocuirea guvernului prezidat de M. Kogălniceanu și C. Boșianu s-a datorat, cel puțin parțial, conflictului izbucnit între ele și Cameră, domnitorul situându-se în acest conflict de partea Adunării. Mai mult, deși Adunarea legislativă era în esența ei progubernamentală, fiind aleasă prin imixțiuni și ingerințe administrative, principiile regimului parlamentar au fost afirmate răspicat de la tribuna ei de către deputați ca M.C. Epureanu sau C-tin Boerescu, iar spre sfârșitul domniei lui Cuza opoziția ce apăruse în sinul acesteia devenise destul de puternică, mai ales după ce însuși domnitorul făcuse un pas important spre reinstaurarea regimului parlamentar atunci când, la 5/17 decembrie 1865, modificând regulamentele corpurilor legiuitoare, a acordat deputaților dreptul de interpelare și a lărgit aria discuțiilor în Senat.

O singură precizare am dori să facem în legătură cu acest capitol. Anume că măsurile luate de domnitor și M. Kogălniceanu cu prilejul alegerilor din toamna anului 1864 au urmărit să împiedice accesul în noua Adunare nu numai al conservatorilor, care se opuneau reformelor înscrise în programul gubernamental, ci în egală măsură și al liberalilor radicali sau al unor moderați, cum era de exemplu Ion Ghica. Îndepărtați din viața politică legală, toți acești nemulțumiți se vor uni din nou în cadrul „monstruoasei coaliții” acționând, de data aceasta pe căi conspirative, nu pentru apărarea regimului parlamentar, ca înainte de 2 mai 1864, ci pentru înlăturarea Insuși a domnitorului Cuza de la cirna statului și aducerea în locul lui a unui principe străin, conform programului național votat de Adunările ad-hoc în octombrie 1857.

Ultimul capitol al lucrării, cel mai amplu ca întindere, are ca obiect relevarea trăsăturilor și specificului regimului parlamentar existent în România în perioada 1866—1916. Așa cum procedează și în capitolele precedente, T. Drăganu supune mai întâi unei ample și minuțioase analize Constituția și legea electorală din 1866, care au stabilit coordonatele dezvoltării acestui regim în perioada menționată. Fapt imbucurător, autorul încearcă de această dată să depășească cadrul strict juridic al expunerii sale, schițând și condițiile socio-economice în care au fost adoptate cele două legi fundamentale. Numai că o serie de aprecieri și afirmații ale sale cuprinse în acest prim subcapitol sînt susceptibile de a se preta la discuții, amendări sau completări. Astfel este, de exemplu, referirea la aspectele constituționale ale actului de la 11/23 februarie 1866, în urma căruia domnitorul Al. I. Cuza a fost silit să abdice. În legătură cu hotărârile luate de autorii acestui act, se apreciază că aceștia „s-au așezat încă de la început într-o postură neconstituțională” (p. 184). Adevărul este că, în raport cu regimul precedent, orice lovitură de stat are un caracter neconstituțional și desigur că abdicarea silită a lui Cuza Vodă impusă de „monstruoasa coaliție” nu putea face excepție de la această regulă. De fapt, actul de la 11 februarie 1866, care a pus capăt regimului Statutului, a fost tot atât de neconstituțional ca și lovitura de stat a lui Al. I. Cuza de la 2 mai 1864, dar despre neconstituționalitatea acesteia din urmă nu se amintește nimic în lucrare. Dacă autorii numeroaselor lovituri de stat cunoscute în istorie ar fi trebuit să fie „inșpărați de o mai mare grijă pentru stricta respectare a normelor constituționale în vigoare”, cum consideră T. Drăganu că trebuiau să fie conspiratorii români de la 1866, atunci asemenea evenimente cu greu ar mai fi putut avea loc.

Surprinde de asemenea lipsa unor referiri mai ample la data de 10 mai 1866, menționându-se doar că Adunarea aleasă în primăvara aceluia an a ratificat încă din primele zile ale lucrărilor ei plebiscitul prin care fusese proclamat domn prințul Carol de Hohenzollern — Sigmaringene. Instaurarea dinastiei străine în România ar fi trebuit, credem, cit de cît comentată, cel puțin din punctul de vedere al însemnătății ei în evoluția regimului parlamentar la noi, căci, după unii autori, un autentic regim parlamentar nu funcționează bine decât în prezența unui șef de stat ereditar, așa cum a fost domnitorul iar ulterior regele Carol I. Ce-i drept, pe parcursul capitolului autorul va avea prilejul să se refere pe larg la rolul și locul regelui în sistemul politic al României moderne, suplinind carecum această omisiune.

Discutabilă ni se pare și afirmația privitoare la apariția unor relații de tip neoibăgăst în agricultura României după 1864, dar mai ales aceea conform căreia Constituția din 1866 se înfățișează „ca un compromis între interesele moșierilor conservatori și ale burgheziei liberale” (p. 187). În ce ne privește nu împărtășim un asemenea punct de vedere. Orice constituție reprezintă expresia unui anumit raport de forțe existent între clasele sociale și partidele politice în momentul adoptării ei și, desigur, Constituția română de la 1866 nu putea face excepție de la această regulă. Dezbaterile Adunării constituante relevă faptul că actul fundamental menționat a fost adoptat în urma unor puternice confruntări între reprezentanții celor două clase dominate ale vremii, confruntare în care conservatorii, mai numeroși și mai bine organizați, au obținut câștig de cauză, mai ales în privința acelor prevederi constituționale menite să asigure

moșierimii un rol predominant în cadrul regimului⁹. Pe de altă parte, teza compromisului ce clasă nu numai că vine în contradicție cu tentativele de modificare a Constituției din 1866 întreprinse chiar în anii imediat următori adoptării ei, dar ea se leagă intim și de faimoasa teorie a alianței burghezo-moșierești, respinsă nu demult de istoriografia noastră¹⁰.

Nu credem de asemenea că neparticiparea unor reprezentanți autentici ai țărănimii și muncitorimii la elaborarea legii fundamentale din 1866 a influențat negativ conținutul acesteia, dar mai ales nu credem că reglementările constituției respective „în special cele chemate să împiedice continuarea și adâncirea reformelor începute sub imperiul Statutului, au reprezentat vădiți pași înapoi” (p. 188). Dacă sistemul electoral prevăzut de Constituția din 1866 pentru alegerea Adunării deputaților a reprezentat într-adevăr un pas înapoi față de Statutul lui Cuza, nu același lucru se poate spune despre celelalte prevederi ale acestei legi fundamentale, una dintre cele mai avansate din acel timp din Europa. De altfel autorul își întemeiază afirmația de mai sus numai pe articolul din Constituție care nu admitea exproprierea decît pentru anumite cazuri de utilitate publică, articol ce ar fi fost menit să împiedice orice reformă agrară așmănătoare cu aceea înfăptuită de Al. I. Cuza. Dacă avem însă în vedere că reforma agrară din 1864 s-a realizat în urma unei lovituri de stat și nu printr-o lege votată de parlament, atunci prudența legiuitorilor de la 1866 ni se pare explicabilă. Degrevată de servituțile feudale, proprietatea asupra pământului devenise după 1864 o proprietate deplină, de tip burghez, și ca atare ea nu mai putea fi supusă oricînd exproprierei prin decrete (ca pe timpul lui Cuza) sau prin legi ordinare. O nouă improprietare masivă a țărănimii, prin exproprierea unei părți a proprietății moșierești, nu putea fi adoptată decît de către o Adunare constituantă, ceea ce s-a și încercat în 1914 și s-a realizat în 1917 de către Parlamentul de la Iași.

Referitor la sistemul electoral instituit în 1866, ar fi trebuit credem menționat că acest sistem destul de restrictiv bazat pe cens permitea totuși accesul la viața publică a noi categorii de cetățeni, în măsura în care, ca rezultat al dezvoltării economice a țării, aceștia se îmbogățeau, dobîndind astfel calitatea cerută pentru a deveni fie alegători, fie eligibili. Ideea care se degajă din expunerea făcută de autor, anume că legea fundamentală din 1866 a creat condiții mai propice pentru încetățenirea regimului parlamentar în România decît Convenția de la Paris, este însă perfect întemeiată și nu putem decît s-o subscriem.

Dar practica politică din România în perioada 1866—1916 a îmbrăcat, în anumite privințe, caracteristici proprii în comparație cu modelul occidental. De aceea relevarea acestor trăsături, mai mult sau mai puțin apropiate de modelul clasic al regimului parlamentar, constituie obiectivul principal al următoarelor părți ale capitolului.

Una din trăsăturile distinctivă ale regimului parlamentar din România în următorii cincizeci de ani de după adoptarea Constituției din 1866 ar constitui-o, după T. Drăganu, rolul exagerat asumat de șeful statului în conducerea politicii externe (p. 214—227). Se afirmă textual că regele Carol I a ajuns să concentreze în minile lui politice externă a țării, atît în ceea ce privește definirea scopurilor fundamentale urmărite, cît și alegerea mijloacelor principale de realizare, transformîndu-i pe primii miniștri și pe miniștrii de externe, cu cîteva excepții sporadice, în executanți ai propriei voințe”, că monarhul ducea „o politică internațională personală”, că „monopolizase” de fapt conducerea politicii externe etc. Printre numeroasele exemple menite să ilustreze un asemenea punct de vedere sînt citate, între altele, încheierea convenției comerciale cu Austro-Ungaria din 1875 și aderarea României la Tripla Alianță în 1883.

După părerea noastră tratatul comercial cu Austro-Ungaria din 1875 nu constituie un exemplu de înfăptuire a politicii personale a lui Carol I în domeniul politicii externe, de depășire de către șeful statului a atribuțiilor conferite lui prin constituție. Din punctul de vedere al regulilor regimului parlamentar întreaga responsabilitate pentru încheierea acestui tratat revine în întregime guvernului conservator condus de Lascăr Catargiu și ministrului de externe Vasile Boerescu care l-a negociat, cu toate că acesta din urmă trecea drept un devotat al domnitorului. De altfel, convenția respectivă, care a avut o incontestabilă însemnătate politică, intrucît a marcat o emancipare a României față de Poarta otomană și un pas înainte pe calea spre independență, a fost ratificată de corpurile legiuitoare și, fapt semnificativ, cei care au pus-o în aplicare în anul următor au fost tocmai aceia care o criticaseră cel mai mult pentru prevederile

⁹ Vezi V. Rusu, *Frământări politice în perioada instaurării regimului burghezo-moșieresc (martie — iunie 1866)*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza”, Iași, secția III, Istoric, tom. XIII, 1967, p. 119—129; idem, *Instituirea și organizarea regimului politic al burheziei și moșierimii (februarie-iunie 1866)*, în *loc. cit.*, tom. XVI, 1970, fasc. 2, p. 135—155; *Istoria parlamentului...*, p. 151—163.

¹⁰ Cf. V. Russu, *Considerații privind teoria alianței burghezo-moșierești*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XV, 1978, p. 455—463.

ei defavorabile dezvoltării economiei românești. Cît despre aderarea României la Puterile Centrale în 1883, aceasta nu a fost numai opera lui Carol I, cum afirmă T. Drăganu, întrucît o asemenea orientare a politicii externe românești era împărtășită nu numai de rege ci și de numeroși alți oameni politici atît liberali cît și conservatori junimiști (vezi articolul lui Titu Maiorescu din „Deutsche Revue” din 1 ianuarie 1881). Faptul că tratatul nu a fost supus aprobării Parlamentului, că el a fost păstrat la Palatul regal de la Sinaia și nu a fost comunicat decît primilor miniștri și miniștrilor de externe în funcțiune în momentele reînnoirii lui succesive se explică prin caracterul secret al documentului. Desigur, încheierea unor tratate secrete, ce nu pot fi aduse la cunoștința corpurilor legiuitoare și a opiniei publice, este puțin compatibilă cu regimul parlamentar, totuși soluția adoptată de Carol I și guvernul liberal condus de I. C. Brătianu nu poate fi blamată, căci ea a fost determinată de necesitatea de a evita pericolul izolării României pe plan internațional și de alte cauze asupra cărora nu este locul să stăruiem aici.

De altfel, referitor la rolul jucat de rege în domeniul politicii externe, autorul se contrazice pe sine însuși, deoarece dacă inițial afirmă că: „Treptat, pe măsură ce structurile organizatorice și funcționale ale regimului parlamentar s-au înrădăcinat tot mai puternic în viața politică, iar rolul opiniei publice a crescut, s-a ajuns ca, spre sfîrșitul domniei lui Carol I, cuvîntul ultim în materie de politică externă să revină parlamentului și guvernului” (p. 214), ulterior revine asupra acestei afirmații scriind: „În general, după 1877, pe măsură ce Carol I și-a consolidat poziția în interior, el a devenit tot mai independent de miniștri în acțiunile sale internaționale. Chiar în momente deosebit de critice pentru destinele țării, el își permitea să-i ignore” (p. 222). Noi credem că mai aproape de realitatea istorică este prima afirmație și că rolul regelui Carol I în determinarea mersului politicii externe românești nu a fost atît de însemnat precum îl prezintă autorul.

Același lucru se poate spune și în ceea ce privește amestecul lui Carol I în conducerea armatei. Dacă la începutul domniei el și-a manifestat predilecția pentru ofițerii superiori care își făcuseră studiile militare în Prusia, reușind să impună pe unii din ei la conducerea Ministerului de Război, ulterior — după cum recunoaște și T. Drăganu — „pe măsură ce regimul parlamentar s-a consolidat în țara noastră, asemenea acte de intervenție directă a șefului statului în sectorul militar nu mai sînt consemnate” (p. 230).

Mai important pentru evoluția regimului parlamentar românesc s-a dovedit a fi modul în care s-a exercitat prerogativa șefului statului de a numi miniștri. Inspirîndu-se din practica engleză și belgiană, Carol I a căutat în primii săi ani de domnie să-și recruteze guvernele din sinul corpurilor legiuitoare, astfel încît ele să se bucure de sprijinul majorității deputaților. Începînd din 1871 însă, o dată cu aducerea la cîrma țării a guvernului conservator condus de Lascăr Catargiu, această practică a fost abandonată și înlocuită cu alta potrivit căreia șeful statului înnumea mai întîi guvernul, iar după aceea acesta urma fie să obțină încrederea parlamentului în ființă, fie să-l dizolve și să organizeze noi alegeri. Concomitent cu mandatul de dizolvare a corpurilor legiuitoare acordat noului guvern, regele lăsa totodată acestuia mîna liberă să-și făurească — prin ingerințe administrative și abuzuri electorale — majorități masive, ce mergeau uneori pînă la eliminarea aproape completă a opoziției în aceste corpuri. În felul acesta s-a ajuns ca menținerea la cîrma statului a guvernului să nu mai depîndă atît de votul camerelor legislative, cît mai degrabă de bunăvoința suveranului, Carol I erijîndu-se astfel în arbitru suprem în luptele dintre partidele politice, investit cu dreptul de a hotărî singur cînd un guvern și-a pierdut sprijinul opiniei publice și, în consecință, de a numi în locul lui un altul.

O prezentare corectă și în același timp nuanțată ne oferă autorul și în ceea ce privește structura de clasă și raporturile dintre cele două partide politice de guvernămînt, liberal și conservator. Considerăm totuși exagerată afirmația lui T. Drăganu potrivit căreia „*« monstroasa coaliție »* dintre moșierime și burghezie, perfectată în scopul răsturnării lui Cuza, a reînviat după 1866 sub forma unei monstroase coaliții în sinul fiecăruia dintre cele două principale partide politice” (p. 271). Aceasta deoarece între cele două fenomene nu există o legătură de cauzalitate sau de continuitate directă. „*Monstroasa coaliție*” a fost în esență ei o alianță a conservatorilor cu liberalii radicali apărută în condițiile specifice ale domniei lui Al. I. Cuza, cu o existență precis delimitată în timp, care a cunoscut în evoluția ei trei faze, fiecare avînd un caracter și obiective politice precis determinate¹¹. Răsturnarea lui Cuza a constituit obiectivul principal al acestei coaliții numai în perioada cuprinsă între lovitura de stat de la 2 mai 1864 și actul de la 11 februarie 1866. Ea nu s-a transformat într-o coaliție de clasă a burgheziei și moșierimii, cum s-a susținut în unele lucrări istorice dintr-o anumită perioadă, și cu atît mai

¹¹ Vezi recent V. Stan, *Cîteva considerații în legătură cu „monstroasa coaliție” și durata existenței ei*, în „Revista istorică”, tom II, 1991, nr. 7—8, p. 383—397.

puțin într-o contopire a acestora în cadrul celor două partide politice de guvernământ ale vremii. Căci cu toată existența în sinul Partidului Național Liberal a unei aripi moșierești, acesta a rămas în esența lui organizația politică a burgheziei românești în ascensiune, în primul rînd a burgheziei industriale și bancare. În aceeași măsură, Partidul Conservator, în pofida prezenței în conducerea sa a unor elemente burgheze, care s-au dovedit în mare parte dizolvante (Take Ionescu, Gh. Panu etc.), a reprezentat pe plan politic și ideologic interesele moșierimii, aflată în declin în fața asaltului burgheziei¹².

De fapt, într-un regim parlamentar membrii clasei politice, în cazul de față a conservatorilor și liberalii, se află în situația de rivali asociați. Opoziția dintre burghezie și moșierime, căci despre o opoziție trebuie vorbit și nu despre o alianță, se desfășoară în interiorul regimului și nu merge niciodată pînă la lupta revoluționară, adică pînă la distrugerea și eliminarea uneia dintre ele de pe scena istoriei. În realitate însă, evoluția socială a regimului antrenează o lentă diminuare a ponderii moșierimii în profitul burgheziei. Această slăbire provine dintr-un declin politic sau economic, adesea din amîndouă, sfîrșind, în cele din urmă, prin a face din burghezie baza socială a regimului¹³, lucru care s-a întîmplat și în România după primul război mondial.

În continuarea expunerii sale T. Drăganu analizează exercitarea prerogativei de dizolvare a corpurilor legiuitoare sub imperiul Constituției din 1866, condițiile de desfășurare a lucrărilor parlamentului, exercitarea dreptului de veto legislativ al regelui, reflectarea în practica de stat a regulii răspunderii politice a miniștrilor, formele de exprimare a neîncrederii în guvern, rolul Senatului în declanșarea răspunderii politice a guvernului etc., probleme care constituie tot atîtea titluri ale unor subcapitole distincte.

Referitor la primul aspect, acela al exercitării prerogativei de dizolvare a corpurilor legiuitoare sub imperiul Constituției din 1866, se constată că numai rareori, mai ales în primii ani de domnie ai lui Carol I, dreptul de dizolvare a fost utilizat în spiritul concepției de bază a regimului parlamentar, adică pentru a rezolva un conflict între guvern și parlament. Folosită curent și uneori abuziv de Carol I, prerogativa de a dizolva parlamentul urmată de alegeri a urmărit în primul rînd să asigure noului guvern numit de monarh majorități confortabile în corpurile legiuitoare, spre a i se da astfel posibilitatea aplicării unui program coerent de guvernare. În schimb, exercitarea dreptului de veto legislativ în timpul domniei lui Carol I apare „surprinzător de redusă” (p. 309), fiind puține cazurile în care suveranul a refuzat să sancționeze și să promulge o lege votată de parlament.

O atenție specială este acordată aplicării în practica de stat a regulii răspunderii politice a miniștrilor, precum și factorilor sociali și politici care au determinat aplicarea repetată a acestei reguli. Consacrată deja pe cale cutumiară în timpul Convenției de la Paris, responsabilitatea politică a cabinetului în fața parlamentului a continuat și după 1866 să fie recunoscută ca avînd o valoare obligatorie. Din analiza întreprinsă de autor, reiese că în perioada 1866—1871 frecvența voturilor de neîncredere date guvernelor fie de Adunarea deputaților fie de Senat a fost mai mare, ea descrescînd după 1871 datorită în principal a doi factori: inaugurarea sistemului alegerilor deformate de guverne în scopul de a-și asigura majorității confortabile în parlament și apariția celor două partide politice de guvernământ cu o structură mai mult sau mai puțin consolidată.

Tot pe cale cutumiară a fost consacrată și regula răspunderii solidare a cabinetului în fața parlamentului, ceea ce presupunea că miniștrii erau datori să demisioneze *in corpore* atunci cînd responsabilitatea lor politică era angajată, precum și regula conform căreia guvernul era obligat să se retragă și în cazul unui vot de neîncredere al Senatului, nu numai al Adunării deputaților. Ce-i drept recunoașterea faptului că și Senatul putea răsturna guvernul prin votul său nu avea un caracter absolut, deoarece în această privință primatul recunoscut Adunării deputaților în materie legislativă a făcut ca uneori aceasta să anihileze efectele unui vot de blam al Senatului prin adoptarea ulterioară a unei moțiuni de încredere în guvern.

Ultimul paragraf al capitolului, unul dintre cele mai interesante după părerea noastră, abordează o temă larg dezbătută în istoriografia și cultura noastră, anume aceea a raportului dintre „teoria formei fără fond” și „teoria formei create de fond”, analizată, firește, mai ales din punctul de vedere al evoluției regimului parlamentar românesc. Privite din această perspectivă, adoptarea și încetățenirea regulilor regimului parlamentar imprumutat din Apus au reprezentat — după cum observă pe drept cuvînt T. Drăganu — o condiție necesară pentru asigurarea dezvoltării normale și a progresului în România. Introducerea acestui sistem de guvernământ nu era de altfel deloc străină de realitățile românești. A triumfat astfel mentali-

¹² Cf. M. Iosa, *Clasele și păturile sociale din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Studii”, tom 24, 1971, nr. 2, p. 289—306.

¹³ Vezi pe larg, Pierre Lalumière și André Demichel, *op. cit.*, p. 35—37, 55—74.

tatea liberală, exprimată în „teoria formei creatoare de fond”, și nu aceea de sorginte conservatoare a „teoriei formei fără fond”, care s-a dovedit lipsită de consistență în domeniul politic.

Din relevarea trăsăturilor specifice regimului parlamentar românesc în perioada 1866—1916, fără însă ca autorul să formuleze explicit o asemenea concluzie, rezultă că acesta se încadrează în tipul de regim parlamentar denumit de unii autori „orléanist”, termen generic folosit pentru a desemna nu numai Monarhia din iulie din Franța, ci și toate regimurile parlamentare la un anumit stadiu al evoluției lor¹⁴. Dacă ceea ce caracterizează acest tip de regim parlamentar este un anumit echilibru realtiv între puterea executivă și cea legislativă, atunci — așa cum relevă autorul în concluziile lucrării sale — acesta a fost și cazul regimului parlamentar care a existat în România în perioada Convenției de la Paris și a Constituției din 1866.

Nu putem încheia aceste rânduri fără a semnală și unele erorii de amănunt strecurate în lucrarea lui T. Drăganu, care cu mai multă grijă din partea autorului puteau fi evitate. Menționăm, de exemplu, folosirea inadecvată a termenului de boierime și după 1858, deși prin Convenția de la Paris din acel an fuseseră abolite privilegiile de clasă și rangurile boierești. Corect ar fi fost ca după această dată, dar mai ales după 1864 când și proprietatea asupra pământului deținută de reprezentanții acestei clase sociale fusese degrevată de servituțiile feudale, să nu mai fie utilizat decât termenul de moșierime.

Chiar din prima frază a capitolului al IV-lea se afirmă că Al. I. Cuza a fost silit să abdice în noaptea de 23 februarie /7 martie 1866. Este desigur un *lapsus calami*, căci pe aceeași pagină figurează și data exactă a evenimentului, 11/23 februarie 1866.

În subcapitolul referitor la rolul lui Carol I în conducerea politicii externe românești se vorbește la un moment dat de corespondența domnitorului „cu prințul Napoleon, devenit apoi Napoleon III” (p. 215—216). Eroarea ni se pare evidentă, fiind vorba de două personaje istorice diferite: împăratul Franței Napoleon al III-lea (1808—1873) și prințul Napoleon-Joseph (1822—1891) fiul lui Jérôme Bonaparte și deci văr primar cu împăratul, supranumit și „Prince de la Montagne” datorită ideilor sale de stînga din tinerețe. Acesta din urmă a și vizitat de altfel țara noastră în iunie 1868, cînd s-a întîlnit cu domnitorul Carol.

Cifra de peste 10.000 de victime rezultate din înăbușirea răscoalei din 1907 (p. 272) reprezintă un fals istoric ce a fost impus istoriografiei noastre, din motive propagandistice, în perioada regimului totalitar comunist. În realitate, numărul țărănilor uciși cu prilejul reprimării răscoalei nu se ridică cu mult peste 4.000.

Am mai semnală de asemenea folosirea unor expresii nepotrivite, cum este, de pildă, aceea prin care alternanța la putere a celor două partide de guvernămînt, liberal și conservator, este definită drept un „joc de echilibristică politică” (p. 12). De altfel însuși autorul recunoaște ulterior (p. 252) că această alternanță ajunsese un lucru firesc spre sfîrșitul domniei lui Carol I.

În pofida acestor observații minore și a rezervelor pe care le-am formulat mai sus în legătură cu unele puncte de vedere exprimate de autor, cartea lui T. Drăganu rămîne totuși o lucrare de referință, utilă atît specialiștilor dreptului constituțional cit și istoricilor. Întemeiată pe o amplă bibliografie de specialitate, care vădește erudiția autorului, precum și pe o profundă cunoaștere a istoriei românești a secolului al XIX-lea, surprinzătoare pentru un jurist, atractivă prin stil în pofida aridității subiectului, lucrarea de față prezintă o incontestabilă bogăție de idei, care modifică substanțial viziunea negativistă despre regimul parlamentar românesc existentă în unele lucrări de specialitate din trecut. Acestea au fost de altfel și motivele pentru care am considerat nec esar să acordăm lucrării lui T. Drăganu un spațiu mai larg decît acela al unei recenzii obișnuite.

Valeriu Stan și Sever Mircea Catalan

¹⁴ *Ibidem*, p. 35—41, Maurice Duverger în *op. cit.*, p. 196, consideră că parlamentarismul „orléanist”, în care cabinetul trebuie să aibă totodată încrederea Camerelor ca și pe aceea a monarhului, corespunde unei faze de tranziție între monarhia limitată și regimul parlamentar clasic,

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

LECTORATUL DE VARĂ AL SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN ROMÂNIA

Între 6 și 16 iulie 1992 s-a desfășurat la Brașov activitatea Lectoratului de vară al Societății de științe istorice din România (S.S.I.) în colaborare cu Inspectoratul școlar județean Brașov și filiala Brașov a S.S.I. la care au participat aproape 50 de profesori de istorie din 18 județe (Prahova, Dimbovița, Ialomița, Călărași, Brăila, Olt, Buzău, Giurgiu, Argeș, Sălaj, Hunedoara, Sibiu, Harghita, Brașov, Vrancea, Iași, Suceava, Olt) și din București. Lucrările acestuia au fost inaugurate în ziua de 6 iulie în sala de festivități a liceului „Andrei Șaguna”, în prezența cursanților și conducerii S.S.I. precum și a reprezentanților Inspectoratului școlar județean Brașov. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de dl. prof. dr. Bogdan Teodorescu, secretarul general al S.S.I. și inspector general în Ministerul Învățămîntului și Științei care a subliniat importanța lucrărilor acestui lectorat în cursul căruia a fost programat un ciclu de conferințe, comunicări, prelegeri, mese rotunde cu caracter științific și didactic menite să contribuie la perfecționarea pregătirii profesionale a profesorilor care predau istoria la catedră. În continuare au mai luat cuvîntul d-nii: prof. dr. I. Popescu Topolog, directorul liceului „Andrei Șaguna”, prof. Viorel Mailat, inspectorul general școlar din județul Brașov, P. S. preot Manolache, care au adus un cuvînt de salut din partea instituțiilor pe care le-au reprezentat. În continuare acad. Ștefan Pascu a făcut mai întîi un panegiric fostului acad. David Prodan, istoric de înaltă ținută științifică, personalitate de seamă în istoriografia românească din ultimii 70 de ani, decedat în primăvara acestui an, după care și-a prezentat comunicarea cu care fusese înscris în program și anume: *Geneza Memorandului și procesul memorandistilor*. În după amiaza aceleiași zile cursanții au vizitat Biserica Neagră din localitate apoi complexul muzeal din Schei (biserica Sf. Nicolae, muzeul primei școli românești), precum și mormîntul marelui diplomat român, Nicolae Titulescu, fost ministru de externe al României în perioada interbelică. Cu acest prilej dl. prof. dr. V. Oltean, directorul complexului muzeal a făcut o amplă expunere privind comorile documentare ale muzeului a căror valoare este nu numai regională dar și națională de-a lungul evului mediu, epocii moderne și contemporane.

În zilele următoare programul lectoratului s-a desfășurat după cum urmează: marți 7 iulie a avut loc un simpozion cu tema: *Momente din istoria culturii românești din Transilvania* unde au fost prezentate comunicările: prof. V. Manea, *Arhitectura sacră în Dacia*; prof. dr. V. Oltean, *Învățămîntul românesc în Transilvania. Începuturile scrisului românesc*; prof. Titus Hașdeu, *Caseta conținînd inima reginei Maria a României și peregrinul acesteia*; prof. dr. Fl. Salvan, *Țara Birsei în evul mediu timpuriu*, prof. Fl. Costea, *Noi descoperiri arheologice în județul Brașov*. În după amiaza aceleiași zile cursanții au vizitat filiala Arhivelor Statului Brașov unde prof. Al. Suci, directorul instituției a făcut o expunere, ilustrată cu numeroase documente cu privire la importanța acestor izvoare istorice pentru istoria românilor de-a lungul secolelor. Miercuri 8 iulie cursanții au făcut o excursie documentară în județul Brașov principalele obiective vizitate fiind: Biserica-cetate săsească Prejmer, cetatea țărănească din Rîșnov, cetatea Bran, biserică-cetate săsească Cristian. În localitatea Cristian au mai fost vizitate cabinetul de istorie și muzeul de istorie din incinta liceului teoretic, și a fost vizionat un spectacol folcloric prezentat de către brigada artistică a elevilor școlii. Joi 9 iulie au fost audiate următoarele comunicări: prof. dr. Nichita Adăniloae, președintele S.S.I., *Probleme privind dobîndirea Independenței naționale a României*; în cadrul unei mese rotunde prof. dr. Bogdan Teodorescu, *Probleme privind metodică predării istoriei*; prof. dr. Dan Berindei, membru corespondent al Academiei Române, *Modernizarea societății românești în secolul al XIX-lea*. Vineri 10 iulie cursanții au efectuat o nouă excursie, de data aceasta în județele Brașov și Sibiu, și anume vizitînd următoarele obiective: cetatea săsească din Codlea, cetatea Făgăraș în incinta căreia se află muzeul Țării Făgărașului, Liceul Radu Negru unde au audiat comunicarea dnei prof. El. Tiglea, *Dezvoltarea învățămîntului în Țara Făgărașului*, minăstirea cisterciană din Cîrța, muzeul de istorie județean din Sibiu, casa memorială Octavian Goga din comuna Rășinari precum și mausoleul mitropolitului Andrei Șaguna din aceeași localitate, cetatea medievală din orașul Sighișoara, inclusiv Biserica din deal. Sîmbăta 11 iulie au fost expuse comunicările: lector univ. Mihai Lazăr (Universitatea

„Ștefan cel Mare” — Suceava), *Politica fiscală a domnilor Moldovei în evul mediu*; prof. univ. dr. Constantin Șerban (Universitatea „Ștefan cel Mare” — Suceava) și director al Lectoratului S.S.I., *Cristofor Columb și descoperirea Americii în conștiința contemporanilor*, duminică 12 iulie comunicările: prof. univ. dr. Ioan Scurtu (Universitatea din București), și prof. dr. Ioan Chiper, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga” din București, *Istoria contemporană a României în arhivele rusești nou deschise*; prof. univ. dr. Șt. Ștefănescu (Universitatea din București) membru corespondent al Academiei Române, *Civilizația românească în evul mediu. Spațiul românesc la est de Carpați (pînă la 1400)*; luni 13 iulie în cadrul unei mese rotunde cu tema: *Transilvania — matcă de istorie românească* au fost prezentate comunicările: prof. dr. Cornelia Bodea, membru corespondent al Academiei Române, *Transilvania în istoria românilor; conf. univ. dr. Teodor Pavel (Universitatea din Cluj-Napoca), Transilvania ca pămînt românesc în surse germane din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*; marți 14 iulie dr. Gh. Buzatu (Filiala Academiei Române din Iași), *România în al doilea război mondial. Campania din est*; prof. dr. Ioan Chiper și dr. Gh. Buzatu, „*Războiul rece*” și *sfeerile de influență în Europa*. În cadrul unei mese rotunde cu tema: *Noulăți în istoriografia românească și străină* în aceeași zi, dîni prof. univ. dr. Constantin Șerban și prof. M. Andreescu au prezentat cele mai interesante și semnificative apariții editoriale din țară și de peste hotare menite să vină în sprijinul informării cadrelor didactice care predau istoria la catedră.

În ziua de 15 iulie cursanții au efectuat o a treia excursie de documentare pe traseul Brașov-Predeal, Sinaia, Pîrîul rece, Poiana Brașov, în cursul căreia au fost vizitate: Muzeul din castelul Peleş, minăstirea Sinaia, muzeul de artă religioasă de la minăstirea Sinaia precum și mausoleul lui Take Ionescu, fost ministru de externe al României (și prim ministru între anii 1912—1922).

În ziua de 16 iulie a avut loc ședința de închidere a lectoratului în cursul căreia dl. prof. dr. Bogdan Teodorescu, a făcut un bilanț a activității acestuia din care a reieșit că toate comunicările prezentate bazate pe surse documentare de mare importanță s-au remarcat prin abordarea unor aspecte noi ale problemelor care au stat în fața autorilor lor, și că ele vor contribui în mod efectiv la informarea profesorilor cursanți; cit privește întrebările puse de cursanți și discuțiile angajate pe marginea expunerilor făcute ele au dovedit un interes deosebit din partea auditorului, care a făcut și unele propuneri pentru tematica din anul viitor a lectoratului.

Mirela Șerban

A II-A CONFERINȚĂ INTERNAȚIONALĂ ȘTIINȚIFICO-DIDACTICĂ DIN REGIUNEA CERNĂUȚI (REPUBLICA UCRAINA)

În zilele de 5—8 mai 1992 a avut loc la Cernăuți și în comuna Carapciu, raion Hliboca a II-a Conferință internațională științifico-didactică organizată de Direcția pentru învățămînt a Administrației regionale de stat din regiunea Cernăuți (Republica Ucraina) la care au luat parte cadre didactice universitare și preuniversitare, cercetători științifici din România, Republica Moldova și regiunea Cernăuți (Republica Ucraina). Lucrările acestei manifestări științifice și cu caracter didactic au fost deschise în ziua de 5 mai în sala de festivități a liceului „Mihai Eminescu” din comuna Carapciu, raionul Hliboca în prezența unui numeros public format din cadre didactice universitare și preuniversitare și cercetători științifici, din raioanele Hliboca, Storojinet, Vijnita, Putila.

Cuvîntul de deschidere a Conferinței a fost rostit de dl. Gh. Filipciuc, șeful Direcției pentru învățămînt a administrației regionale de stat din regiunea Cernăuți, care a subliniat importanța acestei manifestări științifico-didactice pentru buna desfășurare a muncii didactice și educative în școlile românești din Regiunea Cernăuți. În continuare lucrările conferinței s-au desfășurat în cadrul mai multor secții și anume: I. Limba, literatura, metodică; II. Geografie; III. Istorie; IV. Matematica și Informatica; V. Fizica, Chimie, Biologie, Ecologie. La secția I au fost expuse următoarele comunicări: prof. univ. dr. Eugen Coșeriu (Universitatea din Tübingen, Germania), *Limba și naționalitate*; prof. univ. candidat în științe Vasile Bahnaru (Universitatea din Cernăuți), *Principiile terminologiei științifice românești*; prof. univ. dr. Constantin Ciopraga (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *Arhaisme, neologisme și funcționalitatea lor*; prof. univ. dr. Alexandru Husar (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *Relația, cuvînt, imagine* lector univ. Teodora Chiari (Universitatea din Cernăuți), *Lecciile de tip nou (netraditionale)*; prof. univ. dr. Dumitru Irimia (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *Analiza gramaticală și*

stilistica în școală; conf. univ. dr. Mihai Iordache (Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava) *Literatura în Bucovina*; prof. univ. dr. Constantin Parfene (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași) *Motiv tema, idee în opera literară*; prof. univ. dr. Grigore Bostan (Universitatea din Cernăuți) *Studierea creației poetice orale în școală*; conf. univ. dr. Radu Rotaru (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *Arta poetică în lirica lui Lucian Blaga*; docent Lora Bostan (Universitatea din Cernăuți) *Crestomația „Literatura în Bucovina”*; prof. univ. candidat în științe Alexandrina Cernov (Universitatea din Cernăuți), *Adevărul istoric și ficțiunea artistică*; la secția a II-a au fost prezentate comunicările: prof. dr. Eugen Gheorgiu (Iași), *Obiectivele învățămîntului geografic stabilit de UNESCO și problemele terminologiei*; conf. univ. dr. Constantin Brînduș (Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava), *Considerente geomorfologice asupra subcarpașilor Moldovei*; la secția a III-a au fost audiate comunicările: prof. univ. dr. Ilie Seftiuc (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *România și sud-estul Europei în secolul XX*; prof. univ. dr. Constantin Șerban (Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava), *Circulația limbii române în Bucovina sub stăpînirea austriacă*; la secția a IV-a au fost prezentate comunicările: prof. univ. dr. Călin Ignat (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *Sisteme expert*; prof. univ. dr. Vasile Tamas (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *Construibilitate și structuri algebrice*; în fine la secția a V-a au fost prezentate comunicările: prof. univ. dr. Constantin Păpușoi (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *Momente de referință în dezvoltarea fizicii ieșene*; prof. univ. dr. Alexandru Cecal (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *Interdependența chimie fizică în energetica nucleară*; prof. univ. dr. N. Valenciu, (Universitatea „Al. I. Cuza” Iași), *Rolul biologiei în școală și societate*.

În comunicările prezentate urmate de întrebări și discuții s-a remarcat problematica noua abordată de autorii lor, care au pus în circulație cele mai recente rezultate ale cercetării științifice menite să îmbogățească cunoștințele auditoriului. În ceea ce privește discuțiile de la secția a III-a Istorie aici au ieșit în evidență dorința cadrelor didactice care predau în școlile românești din regiunea Cernăuți de a lua cunoștință prin conferințe și prin publicații de specialitate cu realizările recente ale istoriografiei românești. De asemenea profesorii și-au exprimat dorința ca pe viitor în publicațiile de istorie din România să fie abordate tema ca: *Vechimea poporului român pe meleagurile Moldovei și mai ales ale Bucovinei; Apariția primelor cnezate și voievodate în nordul Moldovei; Procesul de imigrare a rutenilor în Bucovina; Cine sînt hușulii?; Contextul internațional european în care s-a anexat Bucovina de către austriei în sec. XVIII și de către ruși în 1940; Regimul politic din România în perioada interbelică; Politica externă a României în perioada interbelică; Evoluția raporturilor româno-sovietice între 1918 și 1945; Condițiile participării României la primul și al doilea război mondial; Prezența României în Europa și în lume prin acte de politică externă; Personalitatea mareșalului Ion Antonescu*. De asemenea s-au exprimat doleanțe cu privire la elaborarea unor lucrări cu caracter științific și didactic de ex. *Cum se poate elabora o istorie a ținutului natal; Cum poate fi elaborată o programă analitică pentru predarea istoriei romanilor la clasă; cum pot fi îmbogățite bibliotecile școlilor românești din regiunea Cernăuți cu cărți de istorie tipărite în România; Cum poate fi suplimentat numărul de manuale de istorie a românilor autor P. P. Panaitescu folosite în prezent la clasă; Cum poate fi elaborată în mod științific o istorie a Bucovinei și cu participarea istoricilor români din regiunea Cernăuți; Cum pot fi organizate prelegeri privind istoria românilor de către profesori universitari români pentru profesorii de istorie români din regiunea Cernăuți*. După încheierea lucrărilor pe secții participanții la această conferință internațională au asistat în aula liceului „Mihai Eminescu” din localitate la un spectacol folcloric prezentat de ansamblul elevilor liceului alcătuit din recitări, coruri, dansuri populare românești în acompaniamentul orchestrei comunale.

A doua zi la 6 mai participanții s-au întilnit la școala generală românească nr. 10 din Rosa un cartier al orașului Cernăuți (intemeiată în 1816), unde în fața cadrelor didactice românești din raioanele Sulița Nouă, Herța, Zastavna au fost prezentate în cadrul aceluiași secții aceleași comunicări mai sus menționate, urmate de întrebări și discuții. Cu acest prilej au fost formulate alte doleanțe ale cadrelor didactice care predau în școlile românești din alte raioane ale regiunii Cernăuți ca de ex. *Prezența românilor în Bucovina dealungul istoriei în general și în partea din Bucovina aflată în prezent în componența republicii Ucraina (regiunea Cernăuți); Istoricul cetăților vechi ale Moldovei aflate dealungul Nistrului și în special al cetății Hotin; Dezvoltarea economică a Bucovinei sub stăpînirea austriacă; Stabilirea unor contacte mai strînse între autoritățile din România și românii din regiunea Cernăuți; Schimb de cadre didactice din România, republica Moldova și regiunea Cernăuți; Presentarea unui ciclu de conferințe sau prelegeri privind istoria românilor de către istorici din România pentru profesorii din regiunea Cernăuți care predau istoria la clasă; Participarea de cadre didactice românești la cursuri de reciclare organizate pentru profesori în Româna*. În după amiaza aceleași zile a fost organizată o excursie documentară la cetatea Hotin de pe malul Nistrului sub conducerea dnei Alexandrina Cernov, prof. univ. la Universitatea din Cernăuți.

În ziua de 7 mai participanții la conferința internațională s-au întâlnit cu cadrele didactice românești din regiunea Cernăuți la Centrul regional al elevilor și tineretului din Cernăuți la ședința de închidere. Cu acest prilej în prezența dlui. prof. Gh. Filipciuc, șeful direcției pentru învățămînt a administrației regionale de stat regiunea Cernăuți au fost prezentate rapoartele conducătorilor de secții cu privire la desfășurarea lucrărilor din zilele de 5 și 6 mai urmate de exprimarea de opinii ale participanților în cadrul întrebărilor și discuțiilor. În încheierea lucrărilor acestei ședințe plene la care au luat cuvîntul numeroși profesori și invitați a fost elaborată *Rezoluția* conferinței aprobată de întreaga asistență. Rezoluția redactată sub forma unui program de revendicări cu caracter cultural al comunității românești din regiunea Cernăuți ce urma să fie prezentată autorităților politice și administrative din regiunea Cernăuți cuprindea printre altele: necesitatea sprijinirii școlilor românești pentru buna desfășurare a procesului de învățămînt și educativ (incadrarea cu personal specializat, cu material didactic adecvat, cu manuale școlare, cu laboratoare, cu sporirea de ore la istorie și limba maternă), luarea de măsuri ca în anul universitar 1992/1993 să fie create grupe de studenți români la Universitatea din Cernăuți, iar în anul universitar 1993/1994 chiar reînființarea Universității românești la Cernăuți; crearea de noi școli românești în regiunea Cernăuți la sate și în centrele urbane; facilitarea circulației românilor în Republica Moldova și în România etc.

În ziua de 8 mai invitații din România și din Republica Moldova la această conferință internațională au efectuat vizite la școala românească nr. 29 din Cernăuți recent înființată unde au stat de vorbă cu elevii și cu cadrele didactice, apoi la Universitatea din Cernăuți ca oaspeți ai cadrelor didactice de la Facultatea de filologie, prilej pentru vizitarea localului: sălile de cursuri, sala de conferințe, marca aulă, unde în 1918 a fost proclamată unirea Bucovinei cu România. În după amiaza aceluiași zile participanții din România (cadre didactice de la Universitățile din Iași și din Suceava) s-au întors în țară.

5 iunie 1992

Constantin Șerban

DIN ACTIVITATEA „LABORATORULUI DE ISTORIE A MENTALITĂȚILOR”

În 1991 Laboratorul de istorie a mentalităților din cadrul Institutului de istorie „N. Iorga”, aflat la cel de al doilea an al existenței sale, și-a continuat activitatea în scopul dezvoltării interesului pentru această direcție de investigație atât de fecundă și, în același timp, atât de dificilă.

În întîlnirile noastre, trimestriale, din anul în curs au fost susținute următoarele comunicări: Iolanda Țighiliu, *De la Renaștere la Baroc — doi principii români. Note pe marginea unor lecturi paralele*; Răzvan Theodorescu, *Istorie și profesie în arta țărilor române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*; Șt. Ciobanu Vergatti, *Din mentalitatea orașenimii franceze în secolul al XIII-lea — secolul universităților (prin prisma literaturii)*; G. Brătescu, *Repere istorice pentru o tentativă de psihanaliză a mentalității românești*.

Ne-am oprit puțin asupra ultimii comunicări, simptomatice prin aspectul deosebit pe care l-a abordat. Nu a trecut prea multă vreme de cînd folosirea numai a cuvîntului însuși „psihanaliză” suna a „erezie”. A fost, așadar, o bucurie să poți asculta o comunicare întregă pe această temă mai cu seamă cînd e susținută de o persoană atât de autorizată în domeniu, ca doctorul Brătescu.

Referindu-se la receptarea freudismului în mediile intelectuale românești se constată, în general, o slabă preocupare pentru introspecția psihanalitică (atunci cînd atitudinea nu este de indiferență sau de dispreț fățiș). Personalitățile legate formativ de cultura germanică au fost cele mai receptive la teoria lui Freud.

Rezerva fundamentală a românului față de psihanaliză se datorește refuzului de a-și pune întrebări introspectiv, întrebări ce ar putea releva lucruri lăuntrice care s-ar putea să nu fie întotdeauna atât de apline cum par în exterior.

Tot în cadrul întîlnirilor noastre au avut loc și prezentări de cărți. Astfel, Mariana Mihăilescu a prezentat cartea lui Șt. Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul al XVIII-lea*, București, 1990.

Pentru activitatea următoare, în programul nostru s-au conturat deja cîteva personalități despre care se vor prezenta comunicări și se vor purta discuții: Marchizul De Sade, Dracula,¹ Freud, G. Rasputin, Carl Gustav Jung.

Iolanda Țighiliu

O CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN BULGARIA

În perioada 4–31 mai 1992, în cadrul schimburilor științifice dintre Academia Română și Academia Bulgară de Științe, am efectuat o călătorie de documentare în Bulgaria (la Sofia). M-am aflat în capitala Bulgariei ca oaspete al Institutului de Balcanistică al Academiei Bulgare de Științe.

Scopul acestei călătorii a fost obținerea unor informații bibliografice și documentare cât mai ample și mai profunde în vederea redactării lucrării mele de plan pe anul 1992 intitulată *Marea Neagră în relațiile ruso-otomane la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*. De asemenea, am urmărit identificarea unor documente otomane referitoare la relațiile dintre Țările Române și Înalta Poartă atât în perioada sus-menționată, cât și în alte intervale de timp.

Pe parcursul șederii mele la Sofia, mi-am desfășurat activitatea în Secția orientală a Bibliotecii Naționale „Kiril și Metodiu” și, într-o mai mică măsură, la CIBAL.

Cunoașterea limbii bulgare mi-a înlesnit atât activitatea în cele două instituții culturale sus-amintite, cât și contactul cu turcologii bulgari.

La Sofia își desfășoară activitatea 15–20 de turcologi (istorici și filologi), fiecare dintre aceștia putând descifra cu ușurință dificilele documente turco-otomane. Turcologia bulgară are vechi tradiții și s-a remarcat în ultimele decenii prin publicarea a numeroase volume de documente turco-osmane, de istorie și filologie turco-osmană, precum și prin participarea activă și permanentă la numeroase congrese și întruniri internaționale de specialitate. Studiile turcologilor bulgari se pot întâlni frecvent în paginile revistelor internaționale de profil. O mare atenție s-a acordat și se acordă în continuare formării și perfecționării tinerilor specialiști în istoria și limba turco-osmană, prin numeroase forme de cursuri și aplicații practice, precum și prin facilitarea participării la specializări și întruniri științifice de profil în principalele centre turcologice internaționale.

Am avut discuții deosebit de folositoare cu domnul profesor dr. Strașimir Dimitrov (directorul Institutului de Balcanistică), precum și cu Asparuh Velkov, Stefan Andreev, Rumen Rovatev, Slavka Draganova, Rosița Gradova, Elena Grozdanova, Valeri Stoianov, Stefka Pârveva, Tvetana Gheorghieva, Alexandăr Andonov, Nevna Gavrilova, Ivan Pârvev, Blagovest Niagulov și Krasimira Naumova. Țin să subliniez, în special, sprijinul permanent în domeniul istoriei și limbii turco-osmane pe care l-am primit, în cadrul Secției orientale a Bibliotecii Naționale „Kiril și Metodiu”, din partea domnilor Asparuh Velkov și Rumen Kovacev.

Datorită timpului relativ scurt, avut la dispoziție, nu am putut consulta decât o infimă parte din cele peste 1.000.000 (un milion) de documente otomane aflate în colecțiile bibliotecii sus-pomenite. Menționez că în această instituție culturală există peste 30 (treizeci) de fonduri de documente otomane (clasificate în ordinea alfabetică chirilică a denumirilor geografice) ce conțin acte referitoare la relațiile dintre Țările Române și Înalta Poartă. Deși unele din aceste documente au mai fost cercetate de turcologii din România (Mihail Guboglu, Mustafa Ali Mehmet și Anca Ghiță), totuși, având în vedere marea lor bogăție și varietate, consider că în viitor se impune o foarte amănunțită studiere a fondurilor sus-amintite. De asemenea, am putut consulta o serie de cărți și reviste istorice referitoare la istoria Imperiului otoman și a relațiilor ruso-otomane și româno-otomane.

Am reușit să selectez aproximativ 100 (o sută) de documente otomane privitoare atât la relațiile Rusiei cu Înalta Poartă la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, cât și la diverse aspecte ale relațiilor româno-otomane în diferite perioade. Din păcate — invocându-se dificultățile pe care se zice că le întâmpină istoricii bulgari atunci când doresc să se documenteze în arhivele și bibliotecile din România — mi s-a promis obținerea de copii xerox doar pentru 10 (zece) din aceste documente. În afara acestei piedici, m-am bucurat însă de tot sprijinul colegilor bulgari, primind acces neîngrădit la toate cărțile, revistele și documentele pe care le-am solicitat. De asemenea, mi s-au dăruit o serie de cărți și reviste bulgare referitoare la probleme de istorie otomană.

În concluzie, pot afirma că această călătorie de documentare în Bulgaria mi-a fost deosebit de utilă atât în privința posibilității de a studia un bogat material documentar și bibliografic inexistent în România și de a stabili legături trainice cu turcologii bulgari, cât și în privința cunoașterii monumentelor și muzeelor Sofiei și a perfecționării cunoștințelor mele de limba bulgară.

Adrian Tertecel

RECENZII

* * * *Le Génie de l'Autriche-Hongrie. État, Société, Culture*, Sous la direction de Miklos Molnár, André Reszler, Presses Universitaires de France, Paris, 1989, 219 p.

O nouă lucrare privind trecutul monarhiei austro-ungare nu poate să nu rețină atenția istoricilor români, mai ales pentru modalitatea în care privește statutul Transilvaniei și atunci când indirect și surprinzător este exprimat regretul în fața dispariției unei formațiuni anacronice. Sub auspiciile Institutului Universitar de Studii Europene din Geneva 18 autori consacrați din Austria, Franța, Marea Britanie, S.U.A., Ungaria, tratează probleme cu privire la istoria politică și națională, sistemul de guvernare și administrativ al imperiului, caracterul și dimensiunile culturii. Scopul nedeclarat este de a dezvălui un așazis geniu al Austro-Ungariei, în care chipurile s-ar fi realizat o îmbinare fericită între principiul centralizator și cel al respectării autonomiei naționale a popoarelor subjugate.

Jean-Paul Bled de la Universitatea din Strasbourg, autorul unei strălucite monografii privind pe Franz-Josif, încearcă să releve semnificația relației între Habsburgi și tendința de evoluție istorică a Europei centrale în *Les Habsbourg et l'Europe centrale*, (p. 9—17). În opinia autorului dinastia de Habsburg a jucat un rol important în cadrul monarhiei dunărene. Prin intermediul Austriei urmașii lui Rudolf de Habsburg au menținut legătura cu Sfântul Imperiu Romano-German și cu zonele Europei centrale. Habsburgii vor încerca mereu însă să edifice un mare stat în Europa Centrală. De la Frederic al III-lea coroana imperială a rămas în casa de Habsburg pînă la dispariția Imperiului German. Maximilian I a pus pentru întia oară în lumină dualitatea Habsburgilor ca proprietari ai Sfîntului Imperiu și ai posesiunilor austriece. După lupta de la Mohacs din 1526 Ungaria regală și Boemia au fost reunite sub un singur suveran ales dintre Habsburgi și care urma să îndeplinească o „misiune dunăreană” (p. 12). Sub Leopold al II-lea, puterea dinastiei rezida în Austria, Boemia și Ungaria. Pragmatica Sancțiune din 1713 a insistat asupra individualității și inseparabilității ansamblului de teritoriu cuprins sub sceptrul Vienei, de fapt *Monarchia Austriaca*. Abia Francisc I a transferat în 1806 demnitatea imperială din posesiunile germane în cele ereditare pentru a o salva și Habsburgii devin

adevărații stăpîni ai Europei centrale. Încercarea lor de a-și menține influența în Germania și Italia a eșuat definitiv după 1859 și respectiv 1866. În a doua jumătate a secolului trecut dubla monarhie a căpătat, după părerea lui Bled, o „misiune central-europeană” (p. 16) la care a împins-o desfășurarea evenimentelor istorice și pe care părea că o întrezărește și Franz-Josif. Marile mișcări social-naționale reunite de autor în slujba „pluralismului național” (p. 16) au determinat că „mulțimea de popoare stabilite în Europa centrală cerea ca existența unui stat care le aduna să nu fie izolată” (subl. ns.) (p.17). Doar astfel explică Bled proiectele lui Fischhof, Renner, Popovici, Franz Ferdinand, de fapt soluții extreme de salvare a unei formațiuni eterogene.

Cu referire la problema națională extrem de dezbătută în Imperiu, profesorul Moritz Csáky de la Universitatea din Graz publică studiul *Le problème du pluralisme dans la région mitteleuropéenne*, (p. 19—29). De fapt se continuă dezbateră cu privire la rolul dublei monarhii în Europa centrală (*Mitteleuropa*). Ea a cuprins tradiții, limbi, culturi diferite, o densitate variabilă a populației. După Csáky ele trebuie privite în legătura lor intrinsecă, ceea ce a determinat efecte asemănătoare pentru popoarele angrenate în cadrul monarhiei în „structuri pluraliste” și pește care se întindea mina centralizat (care a Habsburgilor. Autorul apreciază că în zonele Europei centrale a existat o concordanță sau o formă de unitate, ce s-a bazat pe existența laolaltă a mai multor etnii și culturi subsumate pericolului turcesc. Habsburgii au încercat „să consolideze uniformitatea regiunii central-europene” (p. 24). Dincolo de această viziune a pluralismului etnic, lingvistic și cultural ce a stat la baza Austro-Ungariei, autorul explică după părerea noastră total unilateral mișcarea națională ce a derivat strict din acest pluralism într-un stat considerat confederativ (cf. p. 26).

Profesorul Virgil Nemoianu de la Universitatea Catholică a Americii din Washington întreprinde o analiză de profunzime a concepțiilor politice, profesate de fruntașul ardelean Aurel C. Popovici în Un *néoconser-*

valeur jeffersonien dans la Vienne de Fin de Siècle: Aurel C. Popovici, (p. 31—42). Foarte recent același autor a reluat dezbateră în lucrarea *The Uses of Adversity, Essays on the Fate of Central Europe*, New York, Random House, 1990. Sub un titlu atât de interesant Nemoianu dezvăluie locul și rolul jucat de Aurel C. Popovici, adept al federalizării imperiului în cercurile lui Franz-Ferdinand și ale Vienei de la sfârșitul secolului. În condițiile în care în jurul lui 1900 elementele conservatoare aflate la conducerea imperiului erau confruntate cu necesitatea modernizării edificiului statal, după părerea oricui discutabilă a lui Nemoianu, românii doreau să obțină avantaje pentru grupul lor conducător și în general pentru ei decît să distrugă monarhia (cf. p. 32—33). Este vorba, credem, de o viziune totuși minimalizantă a obiectivelor mișcării naționale românești. În jurul lui Franz Ferdinand s-a reunit un grup de oameni politici și experți pentru a acționa în vederea reorganizării politico-militare și administrative a Imperiului. Printre ei se numărau Ottokar Czernin, Milan Hodza, Alexandru Vaida-Voievod, Conrad von Hotzendorf, Josef Kristoffy, Khuen-Hedervary. În timpinarea programului lor neoconservator un rol important l-a avut lucrarea lui Aurel C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*, apărută în 1906 la Leipzig. El propunea pe baza unei bune cunoașteri a filosofiei epocii o structură federală, ce să cuprindă 16 state cu o largă autonomie după modelul elvețian sau american, consolidarea puterii centrale, folosirea limbii germane în administrație. Deși nu a fost primul program federal, proiectul lui Popovici a fost acceptat în totalitate de cercul lui Franz Ferdinand. Doar prin aplicarea acestui program, considera Popovici că România putea fi bine atașată alianței dintre Germania și Austro-Ungaria. Vrînd să-și justifice ideile, Popovici sublinia că românii erau amenințați în imperiu de presiunea altor grupuri etnice și de aceea pentru a supraviețui trebuiau „să-și pună în valoare realitatea etnică, identitatea națională, rasa” (p. 36). În concepția fruntașului transilvănean, cea a autorității guvernamentale puternice dar și a descentralizării administrative, națiunea era doar „un fel de unitate morală și politică decît rasială” (p. 37). Astfel Nemoianu caracterizează concepția politică profesată de Popovici drept „un amestec neobișnuit de politică utopică și adevărat pragmatism” (p. 40). În fine mișcarea neoconservatoare nu a reușit să-și atingă scopul căci împrejurările externe nu au permis-o.

Un moment decisiv în opera de modernizare a Austro-Ungariei au fost recensămintele

din 1880 și 1910 asupra cărora se aplică Z.A.B. Zeman de la Universitatea Oxford în *Les quatre recensements en Autriche entre 1880 et 1910 et leurs conséquences politiques*, (p. 43—51). Criteriul utilizat a fost limba maternă și cea folosită curent, ceea ce a permis în condițiile afirmării birocratiei fixarea mai clară a statutului comunității cche în imperiu. Totodată, Zeman apreciază că aceste recensăminte au fost noi prilejuri pentru a permite afirmarea conștiinței fiecărui grup național prin intermediul mișcării naționale.

Un studiu interesant izbuteste Miklós Molnar de la Institutul de Înalte Studii Universitare din Geneva în *Société civile et vie associative*, (p. 53—64). Autorul subliniază că între structura socială și societatea civilă există o stinsă legătură. Este greu de definit ceea ce reprezintă în realitate societatea civilă la sfârșitul secolului al XIX-lea în Europa centrală. Se pot lua în vedere controlul statului, respectarea individului, libertatea de credință și opinie, pluralitatea de cultură, separarea puterilor în stat. Accentul cade în analiza lui Molnar pe realitățile maghiare, unde sint identificate un mare număr de asociații — sindicate, organizații naționaliste, cluburi, cercuri de lectură, casinouri. Articuliind un număr mare de indivizi, ele au fost un indicator privind gradul de sociabilitate al unguilor și au jucat și un rol politic, precum și francmasoneria, care între 1870—1918 număra doar în Ungaria 84 loji.

Situației controversate a forțelor armate le este dedicat studiul lui Tibor Hajdu de la Institutul de Istorie al Academiei Maghiare de Științe, intitulat *Le prestige, le statut social et la structure du corps des officiers de l'armée austro-hongroise et de l'armée des „honvéd” royale hongroise*, (p. 65—75). Necesitatea reorganizării forțelor armate după dezastrul de la Sadova din 1866, l-a determinat pe Franz Josef să se preocupe intens de dispozitivul militar. Cel din urmă era un îndiciu al gradului de mare putere și un instrument în mina autorității imperiale pentru menținerea coeziunii popoarelor din dubla monarhic. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a înfăptuit o reformă a forțelor armate, organizate pe baza unui serviciu regulat, de trei ani, cu menținerea unui corp de ofițeri edificat birocratic și din care o treime erau maghiari. Autorul consideră că corpul de ofițeri formau o veritabilă „clasă de mijloc” (p. 67), dar ofițerii de carieră nu corespundeau necesităților unei armate de masă, ceea ce se va dezvălui în prima conflagrație mondială. Din 1896 s-au organizat pentru ofițerii de rezervă cursuri cu durata de un an după model prusian. Hajdu întocmește un grafic întrec-

sant privind ponderea ofițerilor de carieră și rezervă în funcție de naționalitate (p. 69).

Ofițeri

Naționalitatea	Carieră	Rezervă
Germană	76,1 %	56,8 %
Maghiară	10,7 %	24,4 %
Română	1 %	0,7 %

Habsburgii și-au manifestat pentru mult timp ostilitatea cu privire la constituirea și întreținerea unui corp de honvezi rămași pentru o perioadă îndelungată fără artilerie, o organizare și pregătire corespunzătoare și a căror cadre au provenit din rindurile fostei armate revoluționare de la 1848. Abia după 1883 interesul a crescut pentru aceste unități prin reorganizarea Academiei Ludovica și înzestrarea cu piese de artilerie. Cu toate acestea lipsa de muniții și armament adecvat, a unui corp de comandă, bine antrenat, mișcările naționale au dus la prăbușirea armatei austro-ungare în primul război mondial și definitiv în 1918.

Funcționar UNESCO, Szaboles de Vajay încearcă să descifreze în contribuția sa *L'Aristocratie de la double monarchie. Genèse, apogée, déclin*, (p. 77—82) mecanismul mobilității și structurii sociale în monarhie. Ca orice altă societate și în Austro-Ungaria s-a constituit un corp politic de elită ce îi era deosebit de util suveranului. El a avut un caracter eterogen și în general diferit ca origine națională. Peste aceste deosebiri el a fundamentat însă unitatea statului în jurul tronului față de care și-a manifestat loialitatea.

Populația evreiască a constituit o prezență economică activă în Galiția, Ungaria, Boemia, Austria. Asupra ei se oprește Victor Karády, director al Centrului Național de Cercetări Științifice din Paris în *Les Juifs, l'état et la société dans la monarchie bicephale*, (p. 83—98). Habsburgii au încercat să privească populația de rit mozaic în mod unitar încă din Epoca Luminilor, când i s-a conferit unele libertăți și garanții politice, mai ales că reprezenta un intermediar economic indispensabil comercializării produselor agricole. Mai mult, după aprecierea autorului, evrii au fost singurul grup etnic ce nu au constituit un pericol real pentru imperiu (cf. p. 85), aducând venituri substanțiale statului, exercitând într-o modalitate nouă meserii, ca comerțul cu grâne, activitatea bancară, medicina. În ciuda unor deplasări restrinse ale unor mici grupuri de populație, evreii au aderat la tendința de modernizare a monarhiei. Deși un grup socio-

uman important, populația ebraică a căpătat statutul corespunzător emancipării juridice relativ tirziu, iar abia în 1894 religia sa a fost recunoscută oficial în Ungaria. În același timp, dezvoltarea unei mișcări antisemite s-a izbit mereu în imperiu de politica oficială de asimilare forțată.

Istoricul elvețian Gérard F. Bauer în *Le pluralisme économique de l'Empire, Quelques aspects décisifs*, (p. 99—112) insistă asupra tendinței de dezvoltare economică a conglomeratului din bazinul Dunării de mijloc. El subliniază importanța *zonelor economice transnaționale*, în care factorii economici și politici s-au aflat într-o strînsă interdependență încît pe această bază s-a edificat *Mittleuropa*. Astfel s-au constituit unele zone ale pluralismului economic, menținute chiar și după 1918 în pragul celei de a doua conflagrații mondiale.

Intervenția lui François Fejtő, *Désagrégation ou destruction?*, (p. 113—119) rcia o teză favorită a autorului și recent dezbătută în paginile unei lucrări de mari dimensiuni cu privire la sfîrșitul Austro-Ungariei. Fejtő se străduie să argumenteze că monarhia a fost *distrusă* în urma hotărîrilor marilor puteri din cadrul Antantei și mai puțin a acțiunii factorilor interni. Perioada în care i s-a decis soarta a fost între iunie 1917 — primăvara lui 1918, cînd în cancelariile Antantei s-a decis fărîmarea Cehoslovaciei. Pe această linie s-a încadrat și respingerea de către aliați a ofertelor de pace ale Austro-Ungariei pornind de la considerente ideologice, susținute fervent de cercurile financiare franceze, multe aparținînd francmasoneriei.

În finalul lucrării sînt inserate cîteva contribuții extrem de interesante privind evoluția culturală a dublei monarhii. Peter Kampits de la Universitatea din Viena analizează în *La philosophie autrichienne comme expression du pluralisme dans l'unité*, (p. 121—129) filozofia austriacă, de fapt un corp de teorii ce încercau să răspundă unor probleme ale evoluției statului. Marile curente de gîndire și în special conservatorismul au fost reflexul unei anumite orientări către centru-dreapta în ideologia statului. Aceasta reprezintă subiectul studiului profesorului J. C. Nyiri de la Universitatea din Budapesta, *Tradition et liberté. Le conservatorisme autrichien d'Eöt-vös à Musil*, (p. 131—142). André Reszler de la Institutul de Studii Europene din Geneva redeschide dezbaterca în jurul personalității împăratului Franz Josef. În *Le vicil homme et l'empire, Réflexions sur le mythe de François Joseph 1-er*, (p. 143—156) este înfățișat modul în care burghezul de rînd a receptat pe bătrînul blind, vinătorul pasionat, dar și pe primul funcționar al statului și suveranul autoritar. Ziarista Nike Wagner

surprinde în articolul semnificativ intitulat *Cris d'angoisse dans l'espace culturel autrichien*, (p. 157—171) neliniștea specifică începutului de secol XX, oroarea de vid politic care se afirma la unii reprezentanți de seamă ai culturii, precum Kafka, Freud sau Kraus. William M. Johnston de la Universitatea Massachussets dezvăluie rolul Vienei la începutul anilor 1900 în răspîndirea culturii de factură nouă, în *Modernisme, et post-modernisme dans la pensée de l'Autriche fin de siècle*, (p. 173—189). În sfîrșit, romancierul Etienne Barilier în *L'expérience mathématique chez Broch et Musil*, (p. 191—203) și respectiv diplomatul Jean-Pierre Ritter în *Ernst Mach: Un physicien baroque?*, (p. 205—215) individualizează momente de seamă

ale programului cultural într-un moment decisiv al istoriei statului de pe Dunăre.

Așadar ne aflăm în fața unei lucrări în care sub masca concepției federaliste, indiscutabil o metodă pertinentă de organizare politică, autorii se aliniază încercării de a justifica existența Austro-Ungariei, a rolului așa-zis unificator al dinastiei de Habsburg în Europa centrală, de a regreta dispariția monarhiei bicefale, „un factor civilizator” în Europa dunăreană, de a acorda Viena ca un mare foaier cultural, iar rolul componentei maghiare în cadrul dualismului tinde să devină decisiv. O atare lucrare se subordonează mai mult sau mai puțin disimulat unui mesaj politic, ce rează sau diminuează rolul națiunii.

Mihai Manea

* * * *Mezhdunarodnije otnoșenia v nacalnij period Velikoj Francuskoj Revoliutij (1789)*, Otvetstvenij redaktor A. L. Narocinički, edit. „Nauka”, Moskva, 1989, 480 p.

Spre deosebire de situația din România anului 1989 (aflată pînă în luna decembrie sub dictatura totalitară comunistă), în fosta U.R.S.S. aflată pe atunci în plin avînt al „perestroikăi” și „dezghețului” gorbaciovist, aniversarea bicentenarului Revoluției Franceze a îmbrăcat forme destul de consistente (simpoziioane, ediții speciale consacrate evenimentului, serii filatelice, emisiuni TV etc). În seria acestor acțiuni care au marcat jubileul acestui însemnat moment al istoriei mondiale s-a înscris și apariția în cunoscuta editură cu profil științific „Nauka” a volumului mai sus menționat. Ne-am fi așteptat fie la o monografie specială, fie la o culegere de studii axate pe tematica indicată în titlu. Surpriza este însă provocată de fapt de două elemente.

În primul rînd avem de-a face cu o culegere de documente din Arhiva de Politică externă a Rusiei (aparținătoare pe atunci M.A.E. al fostei U.R.S.S.), iar în al doilea ineditul acțiunii derivă din faptul că aceste documente nu erau citiși de puțin necunoscute specialiștilor ruși. Cuvîntul înainte elaborat de Institutul de istorie universală al Acad. de Științe a U.R.S.S. (actualmente Academia de Științe a Rusiei) ne informează (p. 5) că de fapt documentele au fost depistate, pregătite pentru tipar și gata de editare în anii 1939—1940, așa dar cu peste 50 de ani în urmă. Cu toate acestea culegerea amintită, în cele din urmă nu a mai apărut, avînd propria sa istorie. Aceasta era epoca cînd în U.R.S.S. fuseseră vehiculate indicațiile venite de sus (avem în vedere vîrfurile piramidei sovietice Stalin, Molotov, Jdanov), privind:

scrierea, difuzarea și învățarea istoriei¹. Pentru epoca dată, aceste concluzii erau au fost preluate de cercetătorii sovietici interbelici puteau fi rezumate după cum urmează:

Încă de la începutul Revoluției franceze Rusia era gata să declanșeze o energică campanie militară de înăbușire a răzvrătiților sanchiloți parizieni, ea juca rolul virtual de „organizator” și „inspirator” al cruciadei europene contrarevoluționare iar Prusia și Austria ca niște marionete cuminți ar fi fost dispuse să acționeze „sub conducerea” Rusiei în această nobilă întreprindere².

Impunerea acestor „pseudo-concluzii”, așa-zis științifice în istoriografia interbelică din fosta U.R.S.S. a arătat în ce măsură și pînă unde s-a putut implica (extinde) rolul de cenzor și în același timp de „călăușă ideologică” al fostului Partid comunist de tristă amintire. Din păcate rezultate la fel de ne-

¹ Aceste „învățămintele” fuseseră incluse în volumul metodologic *Os izucenij istorii SSSR*, Moskva, Molodaia Gvardija, 1938.

² O mostră tipică de asemenea interpretări stau lucrările *Francuskaia burjuaznaia revoliucija 1789—1794*; Moscva, Leningrad, 1941; P.K. Alefirenko, *Pravieslstvo Ecaterini i Francuskaia burjuaznaia revoliucija*, în „Istoričeskie zapiski”, t. 22, M 1947 s.a. Abia din anii 70, odată cu apariția unor noi contribuții pe această temă (R. Dredzula, I. Kolebanov), aceste pseudo-interpretări au fost înlocuite cu o concepție mai realistă și mai adecvată adevărului istoric.

faște s-au înregistrat și în știința istorică din țara noastră, unde intervenția forurilor diriguitoare din fostul P.C.R. în etichetarea și interpretarea unor evenimente și personalități în funcție de interesul politic momentan a dus la o serioasă degradare a prestigiului științific internațional al istoriografiei românești și, la fel de grav, la denaturarea sensului real al evenimentelor.

În realitate, și documentele incluse în volum o reliefează cu prisosință, înaintea momentului căderii Bastiliei (14 iulie 1789) și a radicalizării cursului evenimentelor din Franța, Rusia era interesată — elem. relevant și de acad. L. Narocinički — în explicațiile date la volum — în obținerea sprijinului politic al Franței împotriva blocului anglo-pruso-olandez. Amintim între alte episoade intervenția ambasadorului francez la Poartă, Choiseul — Gouffier pentru eliberarea din închisoarea Ediculé a amb. rus Bulgakov, ca și faptul că Rusia a angajat în flota sa ofițeri francezi care obținuseră dezlegarea în acest scop din partea lui Ludovic al XVI-lea.

Abia după fuga nereușită a lui Ludovic XVI din Paris (fuga la Varennes) și mai ales după august 1791, după înfringerea Suediei și Turciei, când Ecaterina a II-a a scăpat pentru moment de coșmarul amenințării anglo-prusiene, interesul curții ruse în obținerea unui sprijin francez s-a stins cu desăvârșire. Începeau să apară pe tapet acum în prim-plan problemele legate de încheierea păcii cu Imperiul Otoman și mai ales cele legate de creșterea influenței iacobinismului în Polonia (deci la granițele Imperiului) și ca atare interesul Ecaterinei a II-a s-a direcționat spre zonele limitrofe imperiului. Cu abilitate însă ea a reușit să canalizeze sfera de acțiune a Prusiei și Austriei în problemele Franței revoluționare, cu dorința evidentă de a avea mîinile libere în chestiunea poloneză, lucru care în cele din urmă i-a și reușit³.

Acesta este așadar contextul istoric și faptic real, pe care documentele conținute în volum îl completează cu multe detalii semnificative, care, fără a răsturna datele de esență cunoscute pînă azi, le completează și le întregesc în chip armonios.

Culegerea la care ne-am referit grupează în total 156 de documente, în marea lor majoritate inedite. Ele reprezintă fragmente din corespondența reprezentanților diplomației ruși cu Colegiul Afacerilor Străine, cu împărăteasa Ecaterina a II-a, cu cancelarul A.

³ Vezi în acest sens I. de Madariaga, *Rusia in the age of Catherine the Great*, New Haven, 1981, p. 241—282 ca și mai recent studiul nostru *Marea Revoluție Franceză. Impact în răsăritul Europei*. în „Revista de Istorie”, t. 35 (1989), nr. 6.

Bezborodko și vicecancelarul I. Osterman ca și corespondența unor monarhi europeni cu Ecaterina a II-a. Sînt incluse de asemenea în volum mărturii privind raporturile Colegiului Afacerilor cu emisarii diplomației ai puterilor străine aflați la Skt. Petersburg, memorandumuri, rapoarte de convorbiri, acorduri politice și alte categorii de acte.

Importanța mărt. cuprinse în volum este mai presus de orice îndoială privind atât cunoașterea tabloului relațiilor internaționale europene în primul an al Revoluției Franceze ca și a schimbărilor produse sub influența Revoluției în politica externă a marilor puteri de pe continent, în particular a politicii internaționale a Rusiei în epoca amintită.

În ceea ce ne privește ne vom referi mai ales la acele aspecte conținute în volum, care evidențiază politica maritimă a acestei puteri nordice (cu interesul pentru Baltica și M. Neagră), avînd în vedere faptul că 1789 este de fapt anul în care se află în plină desfășurare confruntarea ruso-austro-turcă în sud-estul continentului și în care interesul principal al beligeranților se îndreaptă către această zonă. În particular Rusia se mai afla implicată și în războiul cu Suedia căruia pentru a nu lupta concomitent pe două fronturi îi va pune capăt anul următor prin pacea de la Verelä (3 august 1790).

Într-alte mărturii apar mențiuni de asemenea și despre Principatele românești — aceasta mai ales sub forma semnalărilor de ordin militar, știindu-se că în momentul respectiv ele au constituit un veritabil teatru de operațiuni pentru beligeranți.

Semnificativ este în acest sens mesajul trimisului extraordinar al Rusiei la Constantinopol, I. Bulgakov, din 15/26 august 1789 către A. Bezborodko, care deținea pe atunci funcția de cancelar al Colegiului Afacerilor străine (doc. nr. 97). Relevînd starea de lucruri din capitala Imperiului osman, Bulgakov, își informa superiorul despre sugestiile și planurile strategice propuse Porții de către consilierii săi militari suedezi și prusieni. Aceștia arătasera oficialităților turcești că ocuparea Oceaovului de către ruși (eveniment petrecut în decembrie 1788 — n.n.) le oferiseră acestora posibilitatea de a-și mări forțele în Moldova și de a asedia Benderul și Ismailul.

Ca atare ei propuneau un plan de operațiuni care prevedea concentrarea principalelor forțe în Basarabia, tăierea comunicațiilor ruse dintre Oceaov și Moldova, și închiderea liniei Nistrului de la Akerman la Dubăsari. În acest timp, grosul armatei turce pornind de la Ismail urma să se îndrepte spre Moldova, iar corpul de oaste al lui Mavrogheni

urma să pornească dinspre Muntenia pentru a-l prinde pe ruși și austrieci între două focuri.

„Cu toate acestea prin oraș se vorbește în chip vădit — își continua Bulgakov relatarea privind starea de spirit din Constantinopol — că Mavrogheni a fost înfrânt, că al doilea corp/turc/aflat între Ismail și Movila Rîbiei a fost nimicit, flota este dispersată, iar trupele șenshierului Hasan-pașa s-au risipit și vizitruții i s-au adus vești nefavorabile de la suedezi” (p. 314).

Extrem de interesante — prin prisma atât a informațiilor pe care le conțin, cât și a dezvăluirii pozițiilor onora din puterile implicate sau interesate în conflictul ruso-austro-turc sînt mesajele trimise de ministrul plenipotențiar al Rusiei la Paris din această perioadă, Iuri Simolin, viccancelarului conte I. A. Osterman, al doilea personaj în ierarhia diplomației țariste.

Într-o corespondență din Paris, datată 7/18 septembrie 1789 (doc. 102), Simolin îl informa pe superiorul său că diplomația franceză în persoana min.său de externe contele Montmorin, era extrem de preocupată de încheierea cât mai grabnică a conflagrației din răsăritul continentului, temîndu-se de faptul că „odată continuat și în anul următor, el să nu se întindă asupra întregii Europe” (p. 334). Diplomatul francez considera ca premise favorabile încheierii conflictului capturarea Belgradului de către austrieci și distrugerea eventuală a fortificațiilor Oceaovului — care în opinia sa ar fi putut conduce la încheierea păcii.

Într-o altă scrisoare — din 7/18 noiembrie 1789 (doc. 129), Simolin aducea prețioase referiri la poziția turcilor, obținute din filiera franceză. „Domnul de Montmorin — îi comunica el aceleiași destinatar — a făcut aceeași remarcă ca și mine și anume că în propunerile lui reis-efendi făcute domnului de Choiseul (ambasadorul Franței la Constantinopol — n.n. MS) acesta n-a făcut nici o mențiune la Taurida — (Crimeea — n.n.) care a fost obiectul principal al războiului, ci numai a restituirea Oceaovului, fapt care poate duce la concluzia că ideea de a redobîndi această provincie a fost abandonată de turci”.

Nu lipsite de interes sînt și acele documente care emană de la vârful piramidei politice ruse din epocă — împărăteasa Ecaterina a II-a. Semnificativă în acest sens este scrisoarea acestela din 19/30 decembrie 1789 către unul din apropiații Curții, aflat în acel moment ca ambasador plenipotențiar la Londra, Semion R. Voronțov, (doc. 154) și în care ea sintetiza condițiile în care Rusia ar fi fost

dispusă să ajungă la încheierea păcii cu Poarta. Ele se concretizau în pretenții de ordin moral și altele de ordin f. strict politic, strategic și economic: 1) restabilirea prestigiului politic jignit; 2) despăgubirea pentru pierderile aduse de acest război „nejust” (în opinia Ecaterinei a II-a, ele trebuiau să se cifreze la 60 milioane de ruble!) și 3) asigurarea securității și liniștii pentru imperiul rus.

Pentru un imperiu aliat permanent, în plină expansiune și care constituia un continuu pericol pentru vecinii săi imediați expunerea punctului 3 era credem o dovadă de cel mai pur machiaveism și ipocrizie politică.

În volum mai este inclus și un alt document emanînd de la țarină, și anume — „Declarația privitoare la libertatea navigației în Marea Baltică”, din 25 aprilie/6 mai 1789, (doc. 55), edificator pentru tendințele hegemonice ale Rusiei în această zonă maritimă a continentului, unde intențiile sale se loveau de puternica opoziție a Suediei, Angliei și Prusiei.

Avînd în vedere profilul volumului, nu putem încheia fără a face mențiune și la una din piesele care reflectă impactul deosebit avut asupra contemporanilor de izbucnirea revoluției în Franța. La 17 iulie 1789, scria la St. Petersburg, ministrul Simolin că „în Franța s-a produs o revoluție, care ar fi fost greu de crezut dacă ea nu s-ar fi petrecut sub ochii celor vii. Regele... a lăsat națiunii sale libertatea de a-și numi ministrii și de a statua, tot ceea ce ea va găsi util de făcut pentru binele poporului... În curînd vă voi expedia un curier cu detalii asupra acestui eveniment care schimbă absolut situația chestiunilor interne și a monarhiei” (doc. 81). Scrisoarea ce reflectă emoția și reacțiile unui martor ocular, la evenimente — era expediată la numai 3 zile după memorabilul eveniment al căderii Bastiliei.

Datorită motivelor expuse mai sus, volumul reprezintă practic *prima* culegere serioasă de materiale de arhivă — privind relațiile internaționale la începutul Revoluției Franceze, din fondurile existente în Arhiva de Politică Externă a Rusiei.

Nu ne rămîne decît să așteptăm cu real interes apariția volumelor următoare din această serie, moment care ne va permite să vedem în ce măsură acestea vor continua, prin materialele inserate, gradul de noutate și interes informațional al culegerii actuale.

Marian Stroia

CEZARY KUKLO, *Rodzina w osiemnastowiecznej Warszawie* (Familia în Varșovia secolului al XVIII-lea), Białystok, 1991 (Instytut Historii Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białystoku), 262 p.

Cu autorul cărții ne-am cunoscut la simpozionul de la Nieborów (Polonia) cu tema „Modèles familiaux en Europe aux XVIe–XVIIIe siècles”, desfășurat în octombrie 1989. Tânăr (n. 1954), competent, cu stagii de pregătire la două instituții de prestigiu — „Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales” (Paris, 1981) și „Istituto Internazionale di Storia Economica «Francesco Datini»” (Prato, 1988) — el a făcut o bună impresie atât prin comunicarea prezentată (un pasaj din cartea de față), dar și ca organizator al colocviului amintit.

Cartea este acum tipărită, după ce în 1990 fusese premiată la cel de-al X Congres Internațional de Istorie Economică de la Louvain/Leuven. Ea este construită pe baza multor surse: registre parohiale de căsătorii, botezuri și înmormintări din 1700–1807; recensăminte de la finele veacului al XVIII-lea; registre de impozit și de tarife imobiliare; inventare, testamente, acte de partaj etc. Se are în vedere populația parohiei romano-catolice Sf. Cruce, cea mai mare din Varșovia vremii, care cuprindea cam 18 000 de locuitori, aproape 20% din suflarea orașului: aristocrați și nobili bogați, neguțători și meșteșugari, intelectuali și funcționari. Se procedează la o exploatare sumară a izvoarelor pe anii 1700–1739 (cu referire la căsătorii) și 1700–1749 (în ceea ce privește decesele). Prin tehnica reconstituirii familiilor se iau în considerare peste 80 000 de acte de botez (anii 1700–1801), căsătorie (1740–1799) și înmormintare (1750–1807), pe baza cărora se operează cu 1501 familii „încheiate” (la care sînt cunoscute datele căsătoriei și decesului unuia din soți) și 404 familii „deschise” (unde nu se știu datele referitoare la înmormintarea celor doi soți); la 957 familii reconstituite se stabilește vârsta soției la căsătorie. Puzderia de date obținute a fost fructificată cu ajutorul calculatorului.

Introducerea (p. 5–25) dă deslușiri asupra domeniului cercetării, izvoarelor și bibliografiei. *Cap I* (p. 26–49) se oprește asupra valorii registrelor parohiale considerate și asupra tehnicilor de lucru aplicate. *Cap. II* (p. 50–75) prezintă evoluția parohiei cercetate, clerul și enoriașii. *Cap. III* (p. 76–102) se ocupă de căsătorii: frecvența anuală și perioadele de criză, sezonalitatea mariajelor și originea geografică a soților ș.a. *Cap. IV* (p. 103–141) abordează nașterile: fluctuații anuale și crize, nașteri ilegitime și copii găsiți etc. *Cap V* (p. 142–167) tratează decesele: evoluția în timp și frecvența

lunară, distribuția pe sexe și vîrste. *Cap. VI* (p. 168–187) investighează nupțialitatea: vârsta la căsătorie și celibatul definitiv, durata căsătoriei și văduvia ș.a. *Cap. VII* (p. 188–218) are în vedere dimensiunea familiilor și fertilitatea, intervalele intergenezice etc. *Concluziile* (p. 219–222), lista izvoarelor folosite, un rezumat francez, titlurile celor 49 de tabele și ale celor 25 de figuri din text încheie cartea.

Culegem cîteva din datele sale. Căsătoriile se săvîrșesc mai ales în ianuarie-februarie și septembrie-octombrie, dar în număr destul de însemnat ele se concentrează și în iulie; așa cum au arătat și alte cercetări europene, fenomenul este condiționat de anul agricol, interdicțiile eclesiastice și diverse tradiții locale. Însurăței la Varșovia sînt mai ales din oraș și din împrejurimi.

Registrelor parohiale sînt deficitare. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea apare cea mai mare diferență între nașteri și botezurile înregistrate; chiar și spre sfîrșitul veacului, cererea bisericii de a săvîrși botezul imediat după naștere este de multe ori nesocotită. Decesele se anunță în și mai mică măsură, mai ales cele ale nou-născuților și ale copiilor în general. Acolo unde cifrele sînt mai complete (anii 1800–1801), ele schițează o imagine dramatică; din totalul înmormintărilor, 22,0% sînt ale celor sub 1 an, iar 26,7% sînt ale copiilor între 1 și 4 ani (p. 163, *Tbl. 21*). Căsătoriile sînt relativ scurte — 15 ani în medie —, ca urmare a decedului prematur al unuia din soți, mai adesea al femeii, survenit în urma infecției la o naștere.

Dr. C. Kuklo se înscrie în curentul, tot mai puternic în ultimii 10–15 ani, în care se reliefează interdependențele multiple între fenomenele demografice și procesele sociale. Însuși potențialul biologic al familiei — afirmă autorul — se evidențiază numai în măsura, în care procesele sociale și economice o impun; iar dimensiunea și structura familiei orientează activitățile economice practicate. În anii cu mari greutăți și catastrofe crește în anumită măsură numărul copiilor nelegitimi și sporește puternic cel al copiilor abandonati (de la 1–2% în anii ziși normali, la 6–7%). Se observă că numărul căsătorilor fluctuează proporțional cu schimbările petrecute în mărirea salariilor, în prețul grîului și se-carei, fenomen care în ultimele decenii a fost perceput și în alte zone europene cu referire la veacul al XVIII-lea. Nu în mai mică măsură dect prețul cerealelor, viața în mediile popu-

lare era afectată în acea vreme și de alți factori, precum — în orașul Krefeld din Prusia renană — importanta expansiune a industriei mătăsii: ca urmare, rata medie anuală de creștere a populației acestui centru urban era de 2,1% (în anii 1716—1750), apoi de 1,3% (între 1750 și 1793); dimensiunea medie a gospodăriei se reduce de la 4,21 de membri (la 395 de menaje în anul 1716) la 3,73 de membri (pentru cele 921 de gospodării din 1750—1754) etc.¹

O importantă semnificație a cărții recenzate rezidă în faptul că ea aduce noi argumente pentru respingerea unor aserțiuni simpliste, după care în jumătatea estică a Europei ar fi guvernat un model familial cu trăsături net distincte de ale celui de la apus de Elba. Or, Varșovia secolului al XVIII-lea nuanțează și pe alocuri chiar modifică o asemenea viziune. Dacă vârsta medie la prima căsătorie a fetelor în acest oraș era într-adevăr mai scăzută decât în Occident (22,6 ani în intervalul 1740—1769 și chiar 21,8 ani între 1770 și 1799)², bărbații contractau mariajul la o vîrstă destul de ridicată; 28,8 ani în medie în prima perioadă și 29,0 în cea de-a doua (p. 175, *Tbl. 26*). Experiența demografică varșoviană ncagă și ideea unei fertilități nelimitate în epoca preindustrială în această parte a continentului, unde — ca și în apus — apar probe certe ale controlului nașterilor cu începere de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ca spre pildă această situație: numărul mediu de nașteri în căsătoriile fertile scade treptat în ultimele șase decenii ale veacului, familiile constituite între 1740 și 1769 declarînd în medie 5,0 procreații, pe cînd cele formate în perioada 1770—1799 prezentînd numai 3,8 nașteri (p. 189—190, *Tbl. 34—35*).

Și cu alte prilejuri am putut constata că procesele demografice nu se înțeleg în deplina lor semnificație doar în limite teritoriale restrînse, că ele tind a-și dezvălui esențele prin investigarea comparativă a mai multor țări și provincii europene; un aspect al acestu

¹ P. Kriedte, *Demographic and Economic Rhythms; the Rise of the Silk Industry in Krefeld in the Eighteenth Century*, în „The Journal of European Economic History”, Roma, 15, 2, 1986, p. 263, *Tbl. 1*; p. 266, *Tbl. 2*; p. 287—288.

² Pentru vârsta medie a femeilor la prima căsătorie în Anglia, Belgia, Franța, Germania și Scandinavia în secolul al XVIII-lea: M. W. Flinn, *The European Demographic System, 1500—1820*, Baltimore (Maryland), 1981, p. 84, *Tbl. 6.3*; L. Roman, *Genealogia și demografia istorică*, în „Revista Istorică”, II, 3—4, 1991, p. 187, *Tbl. 1*. În legătură cu tehnica de lucru a reconstituirii familiilor, amintită mai sus, o sinteză (cu literatura de referință) a se vedea la L. Roman, *op. cit.*, p. 185—189.

fenomen este concomitența crizelor de mortalitate, generată de contagiuni mortifere și/sau anomalii climatice pernicioase. În 1708 spre exemplu, la Varșovia se observă un vîrf de mortalitate epidemică: în parohia Sf. Cruce, au loc 166 de înmormîntări la 1706 și 214 în anul 1707, pentru ca în 1708 totalul lor să se ridice la 2053; în următorii ani nu sînt decît 43, apoi 278, după aceea 44 etc. (p. 147—150, *Tbl. 18* și *Fig. 17*). O situație similară ne întîmpină simultan în provinciile noastre. „Marea ciumă” bintuie în Țara Românească la 1706—1707, iar în Banat în 1708³. În Transilvania anilor 1709—1710 molima ar fi provocat peste 200 000 de victime⁴. În Maramureș „ciuma cea mare” se atestă la 1710—1711⁵. Pesta infestează în 1709—1710 și Moldova, de unde însă — din cite știm — pînă acum n-a parvenit vreo apreciere cantitativă ori calitativă a pierderilor cauzate. Urmărind maximele valurilor contagioase din 1706—1712, se poate deduce că avem de-a face cu un puternic puseu mortifer care se propagă din Pen. Balcanică spre nord. În 1707—1708 el se întinde în întreaga Polonie (și astfel înțîlnim maxima amintită la Varșovia); conjugîndu-se cu foametea, în 1709—1710 pesta provoacă ravagii înspăimîntătoare de-a lungul întregului tîrm al Balticii⁶. Venind din Polonia, în 1710—1711 contagiunea infestează și Ucraina⁷.

³ Ilie Corfus, *Insemnări de demult*, Edit. Junimea, Iași, 1975, p. 171, n. 1 (datarea a fost stabilită prin coroborare cu Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*, ed. Aurora Ilieș, Edit. Academiei, București, 1970, p. 158, 160 și n. 3.

⁴ P. Binder, *Epidemiile de ciumă din Transilvania în secolul al XVIII-lea (1709—1795)*, în *Retrospective medicale. Studii, note și documente*, ed. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1985, p. 173—176.

⁵ Marieta Chiper, *Spațiul și istorie românească în optica vechilor însemnări pe cărți din epoca brîncovenească*, în *Constantin Brîncoveanu*, ed. P. Cernovodeanu, Fl. Constantiniu, Edit. Academiei, București, 1989, p. 270, n. 45.

⁶ J.-N. Biraben, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, Paris, La Haye, I, 1975, p. 109. La 19 decembrie 1709 se afirmă că de la Gdańsk molima se întinde în Prusia, Ungaria și Transilvania (A. Pippidi, *Ecouri ale evenimentelor din 1711 în corespondența diplomatică*, în *România în istoria universală*, III/3, ed. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1988, p. 404).

⁷ J.-N. Biraben, *op. cit.*, p. 108.

Rămnem deci recunoscători autorului unei solide monografii demoistorice locale, care permite o lărgire de orizont regională și continentală. Nu este oare aceasta dovada

apreciabilei sale valori?

Louis Roman

IOAN AUREL POP, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV—XVI*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1991, 256 p.

Cercetarea realităților românești ale Transilvaniei medievale a făcut în ultimul timp, în linia tradiției istoriografiei interbelice și în condițiile unui instrumentar documentar și metodologic înnoit, progrese remarcabile, concretizate în studii de mare valoare, mai ales în ceea ce privește zonele periferice ale provinciei, așa-numitele „țări” românești. Acest efort științific de reconstituire a realităților fundamentale ale provinciei intracarpatică, continuat la ansamblul teritoriului său și asupra tuturor aspectelor epocii medievale, este indispensabil realizării, într-un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat, la un nivel științific superior, în acord cu exigențele istoriografiei contemporane, a sintezei românești asupra Transilvaniei în evul mediu.

Apariția lucrării lui Ioan Aurel Pop *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV—XVI* reprezintă, din această perspectivă, un eveniment istoriografic, întrucât, pornind de la o documentație impresionantă, care pe alocuri epuizează sursele cunoscute, oferă într-o operă de mare ținută, cu concluzii rigurose formulate și fără valențe polemice, o amplă sinteză asupra aspectelor mai puțin studiate, dar fundamentale, ale autonomiilor românești din Transilvania, și mai ales asupra instituțiilor adunărilor cneziale și nobiliare ce a funcționat în „țările” și districtele românești care, în condițiile evului mediu, au constituit cadrul de viață al românilor transilvăneni.

Capitolele privitoare la adunările elitare românești sînt însoțite de abordarea preliminară a problematicei participării românilor la adunările de stări ale Transilvaniei (p. 9—26). Autorul, continuînd din perspectiva progreselor istoriografiei postbelice cercetările inițiate de A. Decei și Gh. Brătianu și introducînd noi date în argumentația acestora, demonstrează participarea românilor la congregațiile Transilvaniei (menționată explicit pentru 1291 și 1355), rolul lor politic și calitatea de factor „constituțional” în secolele XIII—XIV, românii transilvăneni avînd din acest punct de vedere, în linii mari, un statut asemănător cu celelalte grupuri etnice ale voievodatului; este vorba, desigur, de elita românească, feudalitatea proprie, care a fost purtătoarea

intereselor politice de ansamblu ale populației românești. Eliminarea românilor, în fapt a elitei românești, din rîndul factorilor politici ai țării la mijlocul secolului al XIV-lea, prin măsurile segregacioniste din 1366 împotriva cnezilor și confesiunii ortodoxe, este consecința conștientizării de către regalitatea angevină a pericolului potențial pe care îl prezenta pentru interesele sale majoritatea românească a Transilvaniei — în această privință I.A. Pop introduce în circuitul științific o informație din cronică la Antonio Bonfini care, făcînd logiul regelui Ludovic I, îl laudă pentru că, în vremea aceea, „religia [catolică în Ungaria a fost mult mărită și într-atita de răspîndită, încît mai mult de o treime din regat avea obicei creștinesc” (p. 22), ceea ce este revelator pentru realitățile etnice ale Transilvaniei secolului al XIV-lea — și existența unei feudalități proprii, participînd între stări la conducerea treburilor țării, pericol concretizat în solidarizările românești din 1290, 1359 și 1364—1365, ce au condus la crearea și afirmarea statelor românești extracarpatică. Dar dacă oficialitatea Transilvaniei nu mai recunoaște rolul politic al românilor la nivel central, lucru evident mai ales după *fraternatio* din 1437, aceasta nu înseamnă și dispariția rosturilor politice locale și a celor militare românești. I. A. Pop evidențiază retransnarea elitei românești (cnezi, cnezi înnobilați) — a cărei afirmare în rîndul mării nobilimi a regatului a fost astfel stopată, și în condițiile în care românii, ca autohtoni, nu au obținut, precum sașii și secuii, o autonomie globală, la ansamblul Transilvaniei —, la nivelul local al districtelor românești, calchiate pe structurile vechilor „țări” sau voievodate. În cadrul acestor unități teritoriale românii își vor asigura desfășurarea unei vieți proprii, cu realități sociale specifice lor, cu instituții proprii și o viață spirituală aparte, care toate marchează, în fapt, autonomia românească respectivă.

Capitolul II al lucrării (p. 27—35) face o trecere în revistă a autonomiilor românești din Transilvania medievală și a instituțiilor românești prezente aici, care concură la conturarea individualității Transilvaniei și îi potențiază caracterul de țară românească, iar capitolul III reia, în cadrul unui studiu

autonom, dar util în economia lucrării pentru că privește elita românească purtătoare a autonomiilor locale transilvănene, într-o sinteză excelentă, cu concluzii pertinente, bine ancorate documentar, problema statutului socio-economic și juridic al cnezilor din țările române în secolele XIV—XVI (p. 36—57).

Partea principală a lucrării, privitoare la adunările cneziale și nobiliare românești, este tratată în două capitole unitare tematice, care urmăresc structura și organizarea (p. 58—83) și respectiv competențele, atribuțiile și activitatea acestor adunări (p. 84—210). Autorul își construiește demonstrația pe o informație documentară bogată, cuprinzând cvasitotalitatea izvoarelor din secolele XIV—XVI care atestă instituția, și face, după criteriul geografic și istoric, o analiză detaliată a situațiilor concrete din Țara Hațegului și zonele învecinate dinspre mieznoapte, Banat, zona Crișurilor, Maramureș și regiunile românești vecine și Țara Făgărașului, adică din zonele Transilvaniei (în accepțiunea largă a acestui termen) care au conservat nu numai caracterul etnic românesc, ci și o elită românească ce, acționând în nume românesc, le-a asigurat autonomia, a cărei expresie este și instituția adunărilor cneziale și nobiliare. Dincolo de marea varietate a cazurilor atestate documentar, în formule calchiate după canoanele cancelariei regale sau voievodale, care fac dificilă surprinderea integrală a specificului original, necontaminat de infuziuni alogene, al instituției, și cu toată dinamica, uneori diferită de la zonă la zonă, a acestor adunări, care au evoluat în general spre integrarea lor în normele organizaționale ale regatului și spre estomparea trăsăturilor românești inițiale — aspecte evidențiate în analiza lui I.A. Pop —, lucrarea oferă o imagine globală a instituției adunărilor elitare românești din Transilvania.

Adunările românești reuneau la început, cu ocazia primelor atestări de la mijlocul secolului al XIV-lea, cnezii, apoi, pe măsura încadrării acestora în normele feudalismului occidental, și nobilii (în Făgăraș, care, încadrat mult timp în Țara Românească, a avut o evoluție socială aparte, boierii) din districtul sau „țara” respectivă, deci feudații români care stăpâneau satele cu drept cnezial sau nobiliar și exercitau conducerea la nivelul societății locale. Prezența românilor de rind (*Olachi popului, Valachi, populi* etc.), atestată în câteva din primele adunări cunoscute, este apreciată a fi fost o excepție, fără rol decizional, o prelungire sub regim feudal a mai vechilor relații comunitare. Adunările sînt deci sub acest aspect foruri elitare, tipice evului mediu. Competența adunărilor cneziale și nobiliare depășește rosturile judecătorești, preponderente în documentele care le atestă existența. Studiul scoate în evidență rosturile politice, administrative etc. ale unor adunări

din secolele XIV—XVI — în comitatul Bereg (în 1364), în Banat (în 1369, 1457), în districtul Căpîlna (în 1426), în districtul Dobra (în 1434 și mai tirziu), în districtul Beiuș (în 1442), în Hațeg (în 1494) etc. —, preocupările lor de a promova interesele feudalității românești și, în ansamblu, ale comunității românești locale, prin proteste adresate autorităților statale în legătură cu încălcările, abuzurile și uzurpările venite din partea unor demnitari, prin alegerea unor reprezentanți care să prezinte în fața regelui sau voievodului doleanțele românilor și prin revendicarea recunoașterii oficiale, prin diplomă privilegială, a vechilor lor libertăți. Adunările se relevă astfel a fi, la nivelul structurilor teritoriale locale, adevărate foruri reprezentative românești, prin care se afirmă autonomia românilor transilvăneni și care au însemnat o garanție a perpetuării acesteia. Rosturile judiciare, de rezolvare pe baza dreptului românesc (*jus valachicum*) a litigiilor privitoare la stăpînirea pămîntului, au devenit preponderente în condițiile restrîngerii progresive a competențelor adunărilor, sub influența evoluției de ansamblu a societății feudale.

Autorul consideră că epoca de înflorire a acestei instituții românești a început cu mijlocul secolului al XIV-lea, atunci cînd feudații români, contestați ca factor „constituțional” și excluși din rîndul sfărilor participante la congregațiile țării, și-au concentrat preocupările la nivelul autonomiilor locale, pe care, printr-un permanent efort de adaptare la transformările politice și sociale ale timpului, le-au conservat și potențat. Efortul constant de adaptare la exigențele statului dominant — reflectat în emiterea de către aceste foruri a unor acte cu valoare probatorie, în formele împrumutate de la congregațiile voievodatului sau ale comitatelor, cu o terminologie occidentală, întărite cu sigiliul districtului, sau, în lipsa acestuia, cu cele ale unor membri ai forului de judecată, desfășurarea adunării la convocarea și/ sau prezența unui reprezentant al regalității (voievod sau vicevoievod, ban sau viceban, castelan etc.) etc. —, nu estompează realitatea fundamentală a compoziției românești și a rosturilor românești ale acestor adunări, care se întruneau regulat în așezarea de reședință a districtului sau „țării”, în zilele de țîrg, și foloseau o procedură de judecată proprie, conformă dreptului românesc. Vechimea și funcționarea îndelungată, chiar în cadre schimbate, pînă la ștergerea oricărei note românești (fapt produs în unele zone abia în secolul al XVII-lea), constituie argumente ale organizării superioare feudale a românilor transilvăneni încă în perioada cuceririi maghiare și ale perpetuării elitei lor pînă în evul mediu țîrziu.

De fapt, una din valențele lucrării lui I.A. Pop este aceea de recuperare pentru

istoria națională a elitei românești transilvănene. La nivelul districtelor românești, dar și în Maramureș, Făgăraș etc., deci într-o mare parte a Transilvaniei, feudalitatea și-a păstrat, cu unele excepții, etnia românească și religia ortodoxă cel puțin pînă în secolul al XVI-lea. Este vorba de o nobilime mărunță, de condiție economică modestă, ce a acționat în nume propriu românesc și a asigurat autonomia locală, și prin aceasta individualitatea românească a Transilvaniei, și solidarizarea intraromânești (vezi momentul constituirii Țării Românești și a Moldovei sau momentul Mihai Viteazul). Studierea prioritărilor a acestui spectru important de istorie socială și politică, pe care lucrarea medievistului clujean o sugerează

implicit, s-ar putea dovedi deosebit de fertile pentru istoriografia noastră. De asemenea, considerăm utilă studierea în viitor a autonomiilor românești din Transilvania medievală, și în general a statutului particular al acestei provincii, în cadrul mai amplu al autonomiilor diferitelor teritorii înglobate regatului Ungariei, în primul rînd a celor sud-slave.

În încheiere evidențiem, între calitățile lucrării, densitatea informației și acuratețea expunerii. Bibliografia utilizată și indicele onomastic și toponimic întregesc această lucrare de referință privind Transilvania medievală.

Viorel Achim

c

LILIANA SAIU, *Le grandi potenze e la Romania 1944 — 1946. Uno studio sulle origini della guerra fredda*, CUEG Editrice, Cagliari, 1990, 252 p.

Fondată pe o impresionantă cantitate de publicații oficiale, surse documentare editate și de arhivă prevalent americane și britanice integrate de memorialistică, biografii, sinteze monografice și altă literatură specifică, dar și de o prețioasă mărturie a regelui Mihai, cercetarea își propune ca prin examinarea poziției puterilor aliate față de România și a relațiilor dintre ele în raport cu „cazul român”, să clarifice pînă la ce punct procesul de absorbire a ei în orbita sovietică a fost ineluctabil și în ce mod, după circumstanțe, Statele Unite și Marea Britanie au putut condiționa dinamica aceluși proces. Observînd aspirații, potențialități și tentative de acțiune ale forțelor politice naționale în epocă — fără însă a reconstrui istoria internă — ea mai caută să desprindă în ce grad situația ei permitea influențarea programului sovietic, ce alternative prospectau opțiunii aliaților partidele istorice. În fine, ea vizează să definească dacă dezacordurile și conflictele interaliate referitoare la România pot fi incluse printre cauzele războiului rece.

Oprindu-se la reacțiile sovietice față de inițiativa personală, aproape solitară a suveranului de a rupe ezitățile și a acționa într-un moment de cumpănă spre a cruța țării consecințe și mai teribile ale dezastrului în care colaborarea militară cu Axa o antrenase, autoarea atribuie iluzoria propensiune a Moscovei de a atenua termenii inițiali ai armistițiului și de a susține prestigiul primelor guverne, intereselor ei majore de putere în configurarea ordinii postbelice: o ordine a cărei edificare implica pentru ea un efort militar enorm îndreptat în special spre extinderea controlului asupra unei arii exorbitante considerate indispensabile propriei securități. În contrast cu aceea a Kremlinului, atitudinea anglo-americană îi apare, cu toată aprecierea

pozitivă dată ieșirii României din conflict, cel puțin descurajantă. Pentru problemele în soluționarea cărora se află angajate Londra și Washingtonul, comportarea ei rezultă neesențială, tardiva răsturnare de front determinată de ea neafiind percepută acolo decît cu atributele unui simplu pas către pace. Directivele pentru prezentarea actului de la 23 august emise de Office of War Information sunt elocvente: actul de comentat paralel cu eliberarea Parisului, indica apropierea terminării războiului. Capitulara se cuvenea tratată ca o victorie a aliaților, clauzele armistițiului fiind stabilite colegial. Concluziv, tema România trebuia abordată la rece, fără a i se arăta acesteia solidaritate pentru „schimbarea la față”, dar și fără a utiliza termeni prea duri care să descurajeze inițiative analoge. Ca principală motivație a acestei mutații în raport cu interesul așezat în precedentă, este propusă diminuarea importanței strategice a României după deschiderea celui de al doilea front.

Onerozitatea agravată prin neclarități — capcană a clauzelor armistițiului semnat la Moscova după o excesivă antecameră pe durata căreia armata roșie a continuat să se comporte în România cu toată rigoarea silniciei rezervate inamicului, unilateralitatea arbitrară a deciziilor ei, cuantificarea Churchill — Stalin a ponderii influenței în zonă, supremă deriziune a istoriei și a ideii de convenție, de aplicat într-un domeniu de dificilă determinare statistică și contabilizare, inția intervenție coercitivă a lui Vișinski cu degradarea la decorativ a rolului misiunilor americană și britanică în Comisia Aliată de Control, sunt cercetate împreună cu pozițiile lor nearmonizate și perplexitatea românilor în fața semnelor premonitorii din perioada august 1944 — ianuarie 1945, ilustrată global ca o stagiune a be-

nignității sovietice, o valoare reclamînd minimum instituirea unei paralele cu ceea ce a urmat.

Cauza tirziei finalizării a armistiului e identificată în cererea britanică de amendare a unor termeni. Pertractarea, contraproductivă și pentru Londra, a fost exploatată copios și arbitrar de sovietici timp de trei săptămîni inclusiv prin transferări nerecunoscute ca reparații întrucît plata acestora decurgea de la 12 septembrie, data semnării. Semnalarea exceselor sovietice de către guvernul Sănătescu a fost interpretată pe Tamisa cu iritare ca tentativă frauduloasă de a crea disensiune între aliați pentru a salva România de implicațiile nefastei colaborări cu Germania hitleristă.

Relevînd contrastantele interpretări date de semnatarii Declarației de la Yalta asupra Europei eliberate, autoarea încearcă să pătrundă originea și motivațiile actului de forță perpetuat la București prin Vișinski, cu prezentarea înțelegerii lui în istoriografia occidentală, spre a aborda succesiv remodelarea politicii Marii Britanii în sens renunțiar-conciliarist, o remodelare ce venea în întîmpinarea prepotenței moscovite, considerînd gratuită invocarea spiritului Cartei Atlantice în regiune, tolerînd tăcut abuzuri cu prețul prezervării intereselor ei vitale, rezervînd Statelor Unite inițiativa contra injecțiilor Kremlinului tocmai pe cînd, paralel, de la Moscova George Kennan recomanda Washingtonului abandonarea utopiilor și pudorii pentru un realism întemeiat pe împărțirea în sfere de influență și pe ținerea cît mai departe de cea proprie a rivalului asociat la acel program de „amară modestie”.

La baza ofensivei diplomatice americane din 1945 se află directivele președintelui Roosevelt către Stettinius conform cărora atenția Departamentului de Stat se focalizează asupra Europei răsăritene în scopul promovării și controlului executării acordului realizat, al activării unei linii comune de conduită și acțiune care să nu permită devieri de la răspunderea de a asigura fostelor state satelite continuitatea unor regimuri ample reprezentative. În raport cu intervențiile sterile, mascate apologetice ale lui Eden la adresa sovietică, politica inaugurată de SUA dezvăluie concrete și fermite.

Priorități emergente ca acelea ale exigențelor organizării păcii după victorie și instalarea la Casa Albă a președintelui Truman, căruia generalul Schuyler îi relatase neechivoc cum Uniunea Sovietică se servea de Comisia Aliată de Control pentru rapida comunizare a României, avertizînd că fără contramăsuri imediate, eficace, irelevanta minoritate roșie și-ar fi asigurat dominația absolută determinînd relegarea provizorie în plan secund a problemei românești.

Conferința de la Potsdam se încheia în vară printr-un comunicat interpretabil în modul cel mai convenabil viziunii fiecărui viziunea proprie era și comună, cei trei plecau participant. Dar pe cînd la Yalta toți semnatarii declarației se despărțiseră convinși că acum conștienți că divergențele rămîneau intacte. Căutarea unei soluții pentru România era din nou eludată, secretarul de stat Byrnes fiind presat de ideea evitării unei rupturi între aliați.

În această perioadă de criză preocupantă se consemnează o evoluție marcată de reîntrirea foarte activă, decisă în arenă a forțelor democratice românești, de reînviogarea ofensivei americane în apărarea principiilor Yaltei de determinarea Moscovei de a apăra guvernul Groza, chiar dacă ezită încă să recurgă la mijloacele specifice la îndemînă pentru a reduce la tăcere opoziția și coroana. Referitor la primul factor, autoarea notează ieșirea din expectativa în care se retrăseseră Maniu și Brătianu, datorită nu unei vocații de temporizare ori limitelor impuse inițiativei lor de omniprezența armatei roșii, cît temperării ei de către reprezentanții occidentali care le blocaseră proiectul unei acțiuni analoge celei ce-l înlăturase pe Antonescu, considerîndu-l temerar, fără șansă de suport extern, destinat a servi ca pretext pentru lichidarea opoziției. Cei doi *leaderi* identificaseră însă în conferința de la Potsdam ultima perspectivă oferită Occidentului de a determina Uniunea Sovietică să accepte principiul autodeterminării și, implicit, îndepărtarea guvernului minoritar de la București. Ei considerau că inerția încuraja Moscova, autoare atunci a unei manevre de captură a opiniei ale cărei aspecte cele mai evidente, ample publicizate, le constituiau promisiunea înzestrării armatei și conferirea unui înalt ordin regelui căruia, asemeni capilor opoziției, nu-i scăpă scopul insolitei deschideri, simultane prezenței la București a unei delegații proprii ce negocia în maximă discreție cu prea condescendentul guvern Groza, constituirea acelor companii mixte menite să supună dictatului Kremlinului economia românească. Asemenea situații și altele neevizitate în lucrare îi determinaseră să reia lupta deschisă, unic mod de a demonstra vitalitatea opoziției și capacitatea ei de a dejuca uneltiri menite să dezorienteze pe aliați, denaturîndu-le opțiunea. Pe o astfel de linie se mișcaseră iluștrii patrioți, fără a pune măcar la curent cu intențiile lor pe șefii misiunilor. În momentul publicării comunicatului de la Potsdam, opoziția era gata să se bată pentru depotențarea F.N.D., prezentă acum în toată țara grație neutralizării efectelor cenzurii, prin încredințarea programului conceput studenților, ce se îndreptau în vacanță către locurile lor de

origină. Ea se consolidase și datorită adeziunii social-democraților lui Titel Petrescu, conștient de riscul fașocitării implicat de colaborarea cu comuniștii și devenit optimist în urma victoriei laburiste în alegerile britanice. Intensificarea activității era stimulată și de apropierea sesiunii consiliului miniștrilor de externe, considerată crucială prin stipularea tratatelor de pace, un moment optim pentru confruntarea proiectată cu F.N.D. pe care ar fi declanșat-o demiterea de către suveran a guvernului Groza.

La 6 august Moscova anunța reluarea relațiilor cu Bucureștii, o mișcare destinată prevenirii crizei intrucit îl obliga pe rege să aștepte luările de poziție ale aliaților. Pe aceste dezvoltări interne se aplică al doilea factor determinant al reinnoitei relevanțe internaționale a țării: reluarea ofensivei SUA contra politicii sovietice în România. La 9 august, președintele Truman reafirma validitatea răspunderilor colegiale asumate la Yalta și declara că România, Bulgaria și Ungaria n-aveau să devină zonă de influență a nimănui. Departamentul de Stat își instruia reprezentanții să informeze pe deținătorii puterii că guvernul american spera să asiste la instalarea unor regimuri reprezentative cu care să restabilească relațiile.

Promptitudinea transmiterii instrucțiunilor nu trebuie interpretată ca semn pentru împlinirea planului opoziției. Washingtonul rămânea prin acel mesaj pe poziția că rezolvarea problemei românești rezida în realizarea acordului cu Moscova: inițiativa i se adresa și fusese determinată de recunoașterea guvernului Groza. Ea reprezenta o distanțare imediată, sublinierea că decizia de a nu rupe cu Kremlinul nu echivala cu acceptarea de acte unilaterale prin care problema să fie considerată închisă. În instrucțiunile în cauză se preciza expres valoarea lor de replică la pasul sovietic al recunoașterii. Nouă în poziția Departamentului era doar calea de reluare a ofensivei. Pentru prima dată, el se adresa direct guvernanților de la București. Expresată oficial, la nivelul cel mai înalt, acea atitudine era tot ce puteau aștepta mai reconfortant opoziția română și monarhul, interesat să cunoască și pe aceea a Marii Britanii. Deși tardiv și descurajator, răspunsul Londrei taxa drept nerezecutativ, nedemocratic guvernul Groza. Aprecierea permitea suveranului să acționeze, investind puterile cu întreaga răspundere a soluționării crizei. Luând act de refuzul lui Groza de a demisiona, apela la ele ca în baza angajamentelor asumate să-i acorde asistență pentru constituirea unui guvern care să poată fi unanim recunoscut și să permită țării încheierea tratatului de pace și admiterea în O.N.U. Guvernul american înainta aliaților o cerere de consultare urgentă. Revenea propunând organizarea ei la sesiunea

de la Londra a consiliului miniștrilor de externe. Moscova se declara de acord cu consultarea dar nu pentru a se alcătui un nou minister ci pentru a se pune capăt — cum preciza — paraliziei legislative și administrative survenite prin greva regală, omițind însă a menționa că la originea ei stătea violarea normelor constituționale de către un guvern care prin refuzul de a da curs cererii suveranului, înceta de a mai fi legal.

În capitolul rezervat consolidării hegemoniei sovietice în România (octombrie 1945 — decembrie 1946) sunt aprofundate: geneza revizuirii politicii S.U.A., căutări britanice de soluții, compromisul de la Moscova, recunoașterea guvernului Groza, alegerile generale, tratatul de pace, absorbirea țării în orbita sovietică, rolul ei în elaborarea politicii de *containment*. Procesul redimensionării problemei românești de către Byrnes, cu adoptarea unei tactici conciliatorii în fața obstinatei inflexibilități moscovite, ocupă în tratat spațiul maxim. Acțiunea sa se desfășoară substanțial autonom prin inițiative tănuite Departamentului și reprezentanților săi, de care Londra e informată tardiv sau după faptul împlinit. Astfel de inițiative au fost: misiunea de informare Ethridge în România și Bulgaria, instrucțiunile către Harriman ce au condus la convorbirile cu Stalin din Crimeea, propunerea de conciliere a divergențelor direct cu interlocutorul suprem de la Kremlin materializată în conferința din decembrie, etc.

Misiunea Ethridge consta în studierea aplicării corecte a viziunii Washingtonului. Urma să verifice dacă ea nu fusese prejudiciată prin informații inexacte ori poziții preconcepționate, dacă reprezentanții săi diplomați, absorbiți de detalii, nu pierduseră perspectiva asupra ansamblului, iar în cazul în care guvernul american ar fi decis să contracareze cu vigoare ingerințele sovietice, să se producă un aparat probator inatacabil în măsură să poată pregăti opinia în Statele Unite pentru o asemenea politică. În realitate, Byrnes miza ca prin desmintirea sau rețușarea imaginii construite pe baza preocupantelor știri provenite de la București și Sofia, să facă flexibil Congresul prevenind o rezistență față de planul reapropierii de Moscova. Inconciliabilă cu intenția efectivă de a pregăti opinia pentru o altă politică este atât opoziția sa la o ilustrare deschisă a stadiului relațiilor cu Uniunea Sovietică de către președintele Truman la anunțarea misiunii Ethridge cât și graba de a atenua tonurile antisovietice ale discursului său de la 27 octombrie. Pentru a dizolva orice dubiu referitor la rolul acelei misiuni în planul lui Byrnes, interesat fundamental de cooperarea Moscovei la construirea păcii autoarea ne furnizează și detaliul ocultării raportului

emisarului său, rămas nedivulgat publicului, supus unei restrinse circulații selective în Departament și transmis Casei Albe abia după încheierea conferinței de la Moscova din decembrie 1945.

Analiza lui Elhridge corobora conținutul rapoartelor reprezentanților americani ce pre- anunțau iminenta fagocitare a României și Bulgariei în orbita comunistă fără o intervenție autoritară a Washingtonului. Mai mult, constatările sale îl îndemneau să considere că Burton Berry și colegul său de la Soția le căluaseră spre a nu șoca viziunea secretarului de stat.

Gestația „anglo-byrnesiană” a Compromisului de la Moscova era deplină la finele lui noiembrie. Inițiată prin aprehensiuni diferite dar simetrice, distinctă dar paralelă, rezultatele ei erau: renunțarea la orice încercare coerentă de a contracara Uniunea Sovietică într-o zonă în care dominația ei era ferm instalată și concentrarea energiilor pentru combaterea ambițiilor ei în zone de relevanță majoră pentru S.U.A. și Marea Britanie. Străin procesului, Departamentul de Stat continua să-și reafirme opoziția de fond la cereri incompatibile cu principiile fundamentale ale politicii americane deși considera colaborarea ca bază a raporturilor cu Uniunea Sovietică. În acest spirit, reclama sублиниєrea constantă a caracterului tripartit al responsabilității în sectorul est-european, cum statua Declarația de la Yalta. Nega recunoașterea guvernelor din România și Bulgaria pînă la organizarea de alegeri libere. În ipoteza că raportul Elhridge ar fi confirmat aprecierile parvenite de acolo și guvernul sovietic nu și-ar fi modificat atitudinea, se preconiza ca Statele Unite să răspundă unilateral apelului regelui Mihai, indicind însăsurile indispensabile stabilirii de relații normale și încheierii păcii (Promemoriul Campbell, 4 decembrie 1945).

La București, în totală ignoranță a noii orientări a lui Byrnes, șefii celor două misiuni americane erau și mai alarmați decît colegii lor de la Washington de consecințele eventualei detașări a politicii U.S.A. de principiile de la Yalta. La 11 decembrie Berry invita Departamentul de Stat să nu se asocieze propunerii britanice de acomodare prospectate de Sargent ambasadorului Winant, conform căreia se considera că era suficient să fie convinși sovieticii să „dilueze” guvernul Groza, să cedează un spațiu de mișcare ziariștilor străini și să facă unele promisiuni în materie de libertăți individuale. Le Rougetel concorda cu Berry, decis să-i susțină argumentele la Londra. La 13 decembrie Berry revenea cu o ferventă apărare a opoziției române nedrept și denigrator criticată la Foreign Office care încerca să convingă Statele Unite de extrema improbabilitate ca

România să devină vreodată un stat democratic, implicit, de inutilitatea intransigenței față de guvernul Groza.

Al doilea mesaj Berry parvenea la Washington exact pe 23 decembrie, ziua cînd la Moscova era definitivat compromisul. Primul ajunsese la citeva ore după plecarea lui Byrnes. Nici un element detectabil în conduita sa anterioară nu îndreptățește însă, după autoare, supoziția că în cunoștința conținutului lor, acesta s-ar fi lăsat influențat.

Compromisul asupra guvernului Groza constînd din introducerea a cite unui reprezentant al partidelor excluse, s-a realizat după o înțelegere asupra pregătirii tratatelor de pace și renunțarea sovietică la o coparticipare efectivă în controlul Japoniei, motive pentru care rezultatele obținute erau apreciate ca total pozitive.

La finele anului 1945, acomodarea cu Moscova a reprezentat o aspirație de fond comună administrației și forțelor care în S.U.A. se repuseseră în mișcare după încetarea operațiilor militare. Byrnes a perceput-o lucid și a interpretat-o convins că acel compromis nu numai că nu viola principiul solemn afirmat, dar dimpotrivă le garanta aplicarea. La Londra satisfacția a fost și mai mare, rezultatele erau perfect conforme auspiciilor britanice.

În România, aranjamentul a generat pentru opoziție și coroană un climat de presiuni și riscuri grave. Se concepuse un plan al autorităților sovietice și comuniste de soluționare drastică a crizei constituționale care preconiza crearea unui consiliu de regență ca prim pas spre abolirea monarhiei, punerea sub acuzare a lui Maniu și Brătianu pentru activitate fascistă, premisă a dizolvării partidelor istorice, desființarea comisiei române pentru executarea armistițiului spre a reduce la zero atribuțiile de control ale reprezentanților occidentali pe lingă ea. Cei doi *leaderi* identificau unica perspectivă de restaurare a sistemului reprezentativ în concretizarea angajamentelor asumate în măsuri care să garanteze românilor libera exprimare a voinței la urne. Ei proiectau pentru opoziție o acțiune mai amplă, politic mai semnificativă, înaintea sosirii comisiei tripartite. Se intenționa între altele recurgerea la o tradiție constituțională ce conferea monarhului dreptul de a numi direct miniștrii de externe și război și a încredința internele unei personalități. La Foreign Office proiectul a fost total descurajat. Alte variante și propuneri s-au izbit de lipsa de scrupule cu care Vișinski înțelegea să facă inoperante concesiile conținute în acordul de la Moscova.

În februarie 1946 regele Mihai adresa Departamentului de Stat întrebări referitoare la viitoarea politică față de România. Caracterul generic, detașat al răspunsului indica

împlicat că validitatea angajamentului de apărare a principiului autodeterminării popoarelor înceta la frontierele ei. Mesajul Washingtonului n-a fost totuși privit de opoziția română doar ca un exercițiu de retorică după cum nici tăcerea Londrei la un demers regal analog n-a descurajat-o complet. Discursurile lui Byrnes și Churchill din 28 februarie și 5 martie (Fulton) au resuscitat speranțe. În mai, iunie, octombrie și noiembrie note adresate guvernului de la București denunțau călcări de angajamente, abuzuri, intimidări, violențe, acte represive. În ajunul alegerilor eras falsificate din noiembrie, un proces monstru inscenat la București, tindea la eliminarea elementelor tinere emergente în partidele istorice. *Leaderii* opoziției se adresau la 15 octombrie reprezentanților occidentali în legătură cu probabilele lor reacții la un fals electoral, solicitând recomandări referitoare la atitudinea suveranului față de un guvern rezultat dintr-un asemenea fals. Regele însuși se adresa celor două puteri după alegeri. Ca și opoziția, el nu obținea nici măcar un sprijin moral. Subsecretarul Departamentului de Stat, Acheson renunța — consiliat de britanici — la intenția de a cere organizarea de noi alegeri. Laborios și perseverent Byrnes iniția lansarea politicii de *containment* a expansionismului sovietic, pregătirea opiniei americane pentru „consens la războiul rece”.

Total străină gestației și conținuturilor noii politici americane, România a avut o parte relevantă în elaborarea ei, ca teren de studiu al unui model expansionist. Raportul încredințat la 9 septembrie 1946 președintelui Truman de Burton Berry, invitat să-i prezinte constatările relative la strategia și tacticile sovietice, începea semnificativ astfel: „România e o fereastră prin care putem observa metodele sovietice în acțiune într-o țară străină”.

În timp ce Washingtonul studia și construia prin intermediul modelului român noua politică de temperare și stăvilire a expansionismului propriului aliat, falsificarea alegerilor generale, semnarea păcii și abolirea monarhiei marcau treptele finale ale resate-lizării țării, ale absorbirii ei de lungă durată în orbita Moscovei. Acapararea ei cu prepotență aviditate sovietică a fost rezultatul ultim al unui proces de nenlăturat ale cărui premise fuseseră puse cu mult înaintea capitulării. Predeterminat, destinul ei se încorporea într-o suită de acte promovate din aceea direcție spre a-l pecețui într-un ritm dependent de evoluția interrelațiilor celor trei puteri, de stadiul de dezagregare a alianței lor.

Apărta „bunăvoință” de un semestru a Kremlinului față de primele trei coaliții de guvernare nu însemna decât o etapă de

tatonare în graduala instituire a unui control absolut și exclusiv. Semne ale acestei conduite dictate de considerente de oportunitate, li mai par autoarei: tolerarea inițială a partidelor istorice în jurul cărora se grupa întreaga Românie și menținerea instituțiilor ei constituționale, motivată de unanima simpatie de care se bucura un suveran aturată de o armată în totalitate fidelă. Ultimul indiciu al acestei atitudini l-a constituit blocarea în ianuarie 1945 a unei tentative a grupului comunist de a prelua puterea în țară, un gest bine calculat de Stalin în ajunul conferinței de la Yalta unde avea să obțină satisfacții cruciale pentru viitorul Uniunii Sovietice, al sistemului de regim cultivat de ea. În percepția sa, Declarația asupra Europei eliberate se fixa ca definitivă consacrare occidentală a supremației sovietice în zonă iar misiunea lui Roosevelt de a o înzestra cu mecanisme care să o facă operantă, funcționa ca sugestie că angajamentele conținute în ea erau destinate exclusiv consumului opiniei americane.

După impunerea guvernului minoritar Groza predominarea sovietică se accentuează. În insistența americană de a o redimensiona, Stalin descoperă cartea de jucat contra Washingtonului: revindicarea urei mai mari deschideri în Japonia și Mediterană. Deși înregistrează un eșec în materia prospectată, pentru România efectul partidei este fatal. El constituie premisa Compromisului de la Moscova din decembrie 1945 ce sancționează în fapt consolidarea hegemoniei sovietice. Preeminența intereselor Moscovei e recunoscută de Washington nu numai pentru ponderea aportului armatelor ei în victorie și pentru motive de securitate, ci și datorită precedentului creat cu Italia din controlul armistițiului căreia ea a fost exclusă. În ansamblul unor asemenea intercondiționări, continuelle semnale lansate de partidele istorice în direcțiile Washingtonului — Londra nu asumă acolo valoarea unor indicii certe ale voinței sovietice de a anihila libertatea în România.

Interesul Statelor Unite față de ea este marginal și instrumental în contextul definit de convenția de armistițiu. Casa Albă și Departamentul de Stat sunt dispuse să ignore implicațiile politice ale executării ei, inclusiv aspectul că dispunând imediata trecere a Basarabiei la Uniunea Sovietică, convenția violase principiul inadmisibilității reglementărilor teritoriale în afara unui tratat de pace. Ferma ofensivă a Statelor Unite contra instalării unui regim neconstituțional în România depășește cadrul apărării perspectivei democrației într-o țară, ea este instrumentul de manifestare a unei vocații universaliste, de salvagardare a principiului justiției în lume. Că acesta este spiritul mesajului Washingtonului, o probează faptul că nu se

caută o soluție locală a cazului. O intervenție de genul „vin americanii” pare de altfel extrem de complicată într-un stâl sub statut de armistițiu și ocupație sovietică. Statele Unite se abțin și de la încurajarea unei acțiuni a opoziției democratice române, slăruind ca rezolvarea să fie dată la Moscova, în acord cu aliatul de la Est: semnalizare adresată alit opiniei americane încasurate că ele nu acceptă abateri de la Carta Atlantică, precum și Uniunii Sovietice, în sensul că unicul mod mutual profitabil de a concilia divergențe, rămîne colaborarea. În primăvara și vara 1945, ele sunt însă convinse că temporara cantonare a problemei românești nu va prejudicia soluția. Potențialul economic și cel nuclear le apare ultra suficient pentru a-i tempera pe sovietici. Dar imensa autoîncercere duce la faliment prin neperceperea necesității de a favoriza ameliorarea poziției forțelor reale din România. Priorități ca încheierea păcii în Europa și controlul Japoniei revelează ineficiența puterii de negociere a S.U.A. cu U.R.S.S., constringându-le să-i caute cooperarea și, referitor la România, să renunțe la apărarea definirii organizării ei conform principiilor de la Yalta. Utopiei Marcului Proiect îi succede inițierea politicii ingrate, mult mai angajante de *containment*.

În timp ce Compromisul de la Moscova sancționează hegemonia sovietică asupra României, el spulberă Kremlinului iluzia că disponibilitatea S.U.A. la colaborare se extinde pînă la a-i permite interferența în sfera lor vitală. În ce privește forțele constituționale ale României, evenimentele, interesele și cedările care au marcat intrarea ei în orbita sovietică au fost total în afara posibilităților lor de a le controla.

Speranța românilor într-un suport occidental reinsufletită după enunțarea doctrinei Truman n-a murit nici în anii războiului rece, nutrindu-se la începutul erei Eisenhower din milul eliberării popoarelor oprimate de comunismul stalinist. Deși studierea modelului român s-a relevat utilă formulării strategiei de *containment*, războiul rece n-a avut ca loc de naștere România, neprospectată nici ca posibil teatru al desfășurării sale.

Istoria internă și interioară a României, respectabilă și admirabilă în intruchipările ultimilor apărători ai tradițiilor ei constituționale, ai identității ei umane, naționale și europene, în jurul cărora s-a adunat practic, asumînd răspunderi etico-politice, patriotice și civice un întreg popor ce refuza să coopereze la propria-i aservire și desfigurare, nu constituie subiectul acestei tratări. Dar în măsura în care creșterea temei nu permitea detașarea de aspecte importante, semnificative ale tranziției României de la așteptările generate de ruperea de Germania nazistă la condiția

de satelit al planetei Gulag, autoarea a întreprins examinarea necesară. O examinare dificilă, nu totdeauna gratificantă, istoriografia fiind în continuare carentă față de sectorul românesc, oricît de stimulante ar fi unele valorizări critice ale ei referitoare la relațiile anglo-americane cu el. Tema respectivelor relații ca și a interrelațiilor aliaților în raport cu România a fost abordată fragmentar în unele investigații. În altele, nu este iluminat suficient cursul politicii sovietice iar „cazul român” e abstras din contextura interacțiilor variatelor interese, solicitări și impulsuri ale celor trei puteri. Reconstrucția istoriei române a perioadei a fost rar încercată în afara țării, iar acolo unde a fost întreprinsă ca are o anumită vîrstă. Români reprezentativi în exil, adresîndu-se amintirilor personale, au restrăbătut și ei vicisitudinile prin care generoaselor proiecte de reînnoire democratică resuscitate în '44, le-a luat locul treplat realitatea brutală, demonică a unui sistem totalitar anihilant edificat cu complicități extrem vinovate pe un conținut ideologic inacceptabil majorității covârșitoare a națiunii.

Gradul de interes al puterilor anglosaxone față de România a variat în timp și ca fond. În prima fază, diplomația londoneză rezultă mai dinamică pe direcțiile ei tradiționale: o fază scurtă, cu declin vertiginos de la pactul procentelor Churchill — Stalin pînă la instalarea guvernului Groza, dată de la care ea nu mai operează la persoana întâia, delegînd Statelor Unite căutarea de soluții și limitîndu-se să le secondeze sau, dimpotrivă, să le temperze inițiativele. Din martie '45, paralel cu ofensiva diplomatică a S.U.A., contra impunerii guvernului Groza, documentația americană e mai masivă. Ea permite punerea în lumină a unor elemente de mare relevanță ca de exemplu progresiva emergență a unor priorități cărora le e subordonată problema românească, ferma incredințare a administrației de a o rezolva pozitiv cu loată tergiversarea, succesiva renunțare în fapt la invocarea principiilor de la Yalta, reînnoirea interesului pentru România în funcție de elaborarea politicii de *containment*.

Inaccesibilitatea izvoarelor românești a constrîns-o pe Liliana Saiu să abordeze inductiv creșterea relatiilor elemente, fondînd-o pe explorarea — bine dominată — de izvoare occidentale, debordantă de nou, de surprinzător, de nuanțări în avalanșa de faze, situații, momente, în reflectarea acestora în reacții și atitudini.

Extrem de copiosul material transmis Londrei și Washingtonului de misiunile lor la București ca și mărturiile credibile ale unor contemporani ai evenimentelor, inclusiv aceea menționată a regelui Mihai I, au suplinit în parte absența surselor interne. Culegerea publicată de Arhivele Statului în 1985, de

interes secundar, cuprinde documente publice ori editate anterior în culegeri din Statele Unite.

În materii complexe, controversabile, s-a prospectat o pluralitate de ipoteze pentru a se propune înțelegerea. Rectificări de concluduzii vor putea apărea prin aportul așteptatei valorizări a izvoarelor noastre, prin rescrierea integrală a istoriei acestei etape ca operă a

unei istoriografii naționale demne de acest nume. Rescrierea istoriei sovietice va aduce și ea alte revelații. Și nu numai ea, pentru că în aspecte de detaliu la și în probleme de substanță, istoriografia britanică și cea americană se află încă în dispută.

Ștefan Delureanu

VAUGHAN-THOMAS WYNFORD, *Wales. A History*, Michael Joseph Ltd., London, 1985, 269 p.

Cînd narativul transgresează rigurozitatea într-o manieră rezonabilă, echilibrată, rezultatul este un eseu în care interpretările și sugestiile suplinesc magistral informațiile strict istorice. Este cazul sintezei lui Vaughan-Thomas care fără a pune în circulație o cantitate substanțială de evenimente, reușește să deruleze o panoramă permanent convulsionată a istoriei galeze. Două idei ni se par că dinamizează demersul istorico-literaturizat. Prima, cu un aspect utilitar s-ar reduce la formula: dificultățile Angliei au reprezentat ocaziile Walesului de a-și făuri un statut ameliorat față de ccl de care dispunea. A doua idee se traduce prin încrederea optimistă a autorului în șansele de supraviețuire a Walesului. Practic, această din urmă idee prin nexurile pe care le realizează se transformă ea luseși într-o concepție istorică definitorie pentru o parte a istoriografiei galeze. Pentru că în enumerarea factorilor care au asigurat supraviețuirea Walesului de-a lungul unei istorii punctată frecvent de seisme, proeminența este acordată tranșant tradiției culturale inextricabil colportată în limba galeză. Iar tradiția culturală galeză posedă un aspect mistic, ba chiar ezoteric dacă luăm în considerare cultul druidic din secolul XVIII care probabil ar fi devenit ideologia unui militantism național, dacă n-ar fi fost discreditat de exagerări. Aceași tradiție culturală și-a adjucecat cultul eroilor panteonului național, cult exacerbat într-o societate cu o mentalitate frustrată. S-ar putea susține că a existat chiar o goană după eroi legendari, enigmatici, investiți de către grupul bardic cu funcția de fii ai profeției. Din rîndul acestora este suficient să amintim doar două exemple care ilustrează această stare de spirit. Primul, cronologic considerîndu-i este Arthur care se pare că nu era rege ci un comandant militar de inspirație britano-romană și care i-a înfrînt pe saxoni la Mount Badon (aprox. 500). Al doilea este prințul Madoc, insistent cultivat în secolul XVIII, despre care se zicea că ar fi ajuns în America prin 1170 și apoi ar fi dispărut misterios

într-o nouă expediție transatlantică. S-a mers atît de departe încît o asociație culturală galeză a trimis o expediție pentru a depista printre pieile roșii din America de Nord pe descendenții expediționarilor lui Madoc. Această goană după eroul charismatic, a coexistat cu un alt sentiment utopic-meliorist, al evadării dintr-un mediu amenințat de anglicizare și fondării unui Wales peste mări, netutelat de nimeni. Asemenea tentative de a întemeia comunități strict galeze au existat în S.U.A. (care a eșuat din cauza războiului civil) și în Patagonia în 1865. Autorul nu pierde ocazia unui paradox și se întreabă dacă nu cumva în 1982 urmașii coloniștilor galezi au înfruntat Garda Galeză în Falklands.

Chiar dacă nu am reușit să expun întreaga atmosferă în care s-au derulat evoluțiile galeze ireductibile la iregularități, încerc în continuare să rezum sistematic istoria Walesului. Secolele de dominație romană în insulele britanice se pare că nu au afectat profund societatea galeză. În schimb perioada secolelor V—VI a avut o importanță crucială în definirea particularității teritoriale, lingvistice și religioase a Walesului. Societatea galeză oarecum izolată datorită reliefului era circumspectă la intruziunile saxonilor sau ale papalității. Se poate spune că misiunea Sfîntului Augustin de a obține afilierea bisericii celtice la Roma a eșuat în 602 datorită unei gelozii manifestate în apărarea secesionismului religios. Izolarea Walesului de restul Angliei s-a materializat prin anul 770 cînd Offa, regele Merciei a ridicat un zid între urmașii celților și saxoni. Cu toate că exista o unitate lingvistică și religioasă, iar teritoriul galez era bine definit cel puțin în viziunea saxonă, Walesul nu și-a putut construi niciodată o unitate politică. Aceasta s-ar putea califica drept drama galeză ale cărei explicații nu îmi sînt clare, chiar dacă autorul accentuează în repetate rînduri asupra reliefului accidentat. Realitatea este că Walesul independent a fost o conglomerare de principate, chiar dacă temporar, unii principii au reușit datorită în primul rînd

calităților personale, să domine viața politică galeză. Așa a fost cazul lui Rhodri din principatul Gwynedd care i-a înfrînt pe vikingi în 856. De aceeași preponderență politică s-a bucurat și nepotul său Hywel ap Cadell (mort în 950) care a înregistrat performanțe notabile: a promulgat un cod de legi, a bătut monedă proprie, a efectuat un pelerinaj la Roma. Dar opera sa a avut un caracter efemer pentru că după moartea sa au revenit haosul, luptele intestine, ignorarea legii.

Un moment critic pentru independența principatelor galeze l-a constituit cucerirea normandă și avansul noilor invadatori în Wales. Mari feudali precum William Fitzosbern lord of Bretenil, Hugh of Avranches și Robert conte de Shrewsbury au luat inițiativa posedării prin violență a pămînturilor stăpînite de galezi. Opera lor a fost însă oprită și aceștia n-au putut crea decît domenii de graniță numite *Marcher Lordships*. Ele, spre deosebire de principatele galeze retransate în regiunile muntoase și colinare evasi-inexpugnabile, erau puternic feudalizate și propice apariției orașelor (Swansea, Cardiff, Carmarthen, Haverfordwest, Montgomery). Inițiativa baronială de cucerire a Walesului a fost preluată de regalitate dar I Henry II a suferit în 1165 un insucces care a dat un impuls extraordinar orgoliului galez. Începutul secolului XIII se prezenta sub auspicii favorabile pentru galezi, mai ales că Llywelyn the Great, principe de Gwynedd a reușit să impună regelui Angliei, în 1234, un tratat de pace, care a sporit enorm prestigiul. Urmașul său Llywelyn the Last s-a proclamat în 1258 Prince of Wales și în 1267 a încheiat cu suveranul englez, tratatul de la Montgomery prin care i se recunoștea autoritatea asupra majorității Walesului. Extinderea puterii lui Llywelyn the Last s-a aflat în corelație directă cu războiul dintre regalitate și opoziția baronială dirijată de Simon de Montfort, care a slăbit puterea de ripostă a Angliei. Și totuși finalul acestui război aducea în prim plan pe Edward (învingătorul de la Evesham din 1265) regele Angliei din 1272. Acesta pune într-adevăr bazele unei politici britanice care vizau Walesul și Scoția în aceeași măsură. Prima victimă a acestui energetic monarh a fost Wales, cucerit în cursul a două războaie, primul în 1277, al doilea în 1282—1283 (în cursul căruia Llywelyn the Last a murit în luptă). Așadar fastuosul edificiu al lui Llywelyn s-a prăbușit sub loviturile armatei engleze. Evident pierderea definitivă a independenței nu a apărut ca o fatalitate pentru galezi care s-au ridicat la luptă deseori, chiar în 1295, în timpul domniei lui Edward. Același rege pentru a convinge complet pe contemporani că ireversibilul s-a produs l-a

declarat în 1301 pe moștenitorul său Prince of Wales (tradiție continuată pînă astăzi, ultima ceremonie avînd loc în 1969).

Cea mai puternică reacție antiengleză s-a produs în 1400, cînd a început răscoala lui Owain Glyn Owr, asupra căreia am insistat cu alt prilej. Aș dori să semnalez numai relațiile externe stabilite de acest legendar luptător, care s-a încoronat prinț de Wales în fața delegațiilor din Franța, Scoția și Castilla. Într-un fel sau altul a doua jumătate a secolului XV și începutul secolului XVI au fost dominate de figura lui Henry VII despre care se spune că pe patul de moarte în 1509 și-a sfătuit urmașul să ducă o politică concisivă față de Wales. S-a întimplat însă contrariul. Henry VIII nu se simțea obligat să menajeze devotamentul galezilor pentru dinastia Tudor și astfel a lăsat libertatea abilului său ministru Thomas Cromwell să procedeze la absorbirea Walesului în unitatea administrativă engleză. Consecința a fost Actul de Uniune din 1536 (urmat de al doilea în 1542) prin care se deschideau orizonturi moderne în Wales dar în același timp se comiteau greșeli lipsite de tact care au alimentat adversitatea față de englezi (limba galeză era interzisă în viața publică pentru că era inferioară celei engleze motiva documentul). Curios însă, nici unirea forțată cu Anglia, nici reforma religioasă, nu au determinat reacții populare, ceea ce ar putea să dea impresia unei apatii politice a galezilor. În realitate era vorba de o fidelitate monarhică paralizantă. Într-o oarecare măsură Walesul s-a păstrat la periferia vieții politice și în timpul revoluției burgheze, singurul eveniment mai important fiind bătălia de la Montgomery din septembrie 1644 cînd regaliștii sint înfrinți de trupele Parlamentului.

Așadar la începutul secolului XVIII Walesul era drastic marginalizat, cu o economie retardată și mai ales cu o cultură esențialmente orală, amenințată cu dispariția. Și totuși acest secol avea să aducă o schimbare structurală în societatea galeză care după cum susține autorul a trecut prin 3 revoluții: una religioasă, una culturală și ultima industrială. Din moment ce Vaughan—Thomas preferă aceste denumiri riscate, înseamnă că aceste fenomene au avut o amploare neobișnuită. „Revoluția religioasă” a însemnat insurgența metodistă care i-a avut ca lideri pe William Williams, Daniel Rowland și Howell Morris. Ei au pus bazele bisericii metodiste care s-a separat de biserica oficială în 1811. Regăsirii identității religioase i-a urmat o renaștere culturală și o cultivare exaltată a trecutului. În fruntea acestui fenomen s-au găsit asociațiile intelectualilor galezi rezidenți la Londra (de ex.: *Society of the Cymmrodorion* — înființată în 1751). Pe fondul acestei renașteri culturale au apărut

grupări simpatetice Revoluției Franceze, care au preluat ideologia acesteia pentru că cra în consonanță cu interesele naționale galeze. Totuși revoluționarismul francez nu a făcut carieră, ba chiar a suferit lamentabil când în februarie 1797 un detașament francez care încerca o diversivitate în Wales, a fost obligat să capituleze, grație ridicării la luptă a milițiilor galeze. Revoluția industrială, ultima invocată de autor are repercursiunile cele mai durabile asupra Walesului. În sudul Walesului s-au pus bazele unei industrii siderurgice care beneficia de proximitatea unor zăcăminte carbonifere bogate. Creșterea industrială a determinat și o spectaculoasă explozie demografică care s-a datorat atât sporului natural cât și imigrației din alte zone ale Marii Britanii. În recensământul din 1801 erau înregistrați 587.000 locuitori în Wales iar în cel din 1811 — 673.000 locuitori. Industrializarea a însemnat implicit apariția și dezvoltarea proletariatului galez, a căruia îndigență (care l-a inspirat și pe F. Engels) a dat naștere la numeroase confruntări sociale. La început nemulțumirea socială a luat forme anarhiste, teroriste cum a fost cazul organizației *The Scotch Cattle* care utiliza teroarea individuală. Nu au lipsit nici insurecțiile cum a fost cea a minerilor de la Merthyr din mai 1831. Dar caracteristice pentru lupta socială din prima jumătate a secolului XIX au fost aderarea muncitorilor galezi la mișcarea chartistă și mișcarea *Rebeccaților*. După fondarea la Londra a *The Working Men's Association* în 1836 în Wales apar numeroase secții ale acestei organizații care a reprezentat suportul mișcării chartiste. Chartiștii galezi au optat pentru varianta anticonstituțională a acestei mișcări, tributari desigur ambianței protestului violent în societatea galeză din prima jumătate a secolului în discuție. În noiembrie 1839 chartiștii galezi au început un marș asupra orașului Newport dar au intrat în coliziune cu trupele și coloanele de demonstrații și au fost siliți să se retragă în debandadă. După acest moment chartismul galez intră în declin inexorabil. Dacă în mediul urban insatisfacția socială a fost monopolizată de chartism, în mediul rural s-a desfășurat aparent strania mișcare a *Rebeccaților* (după numele bisericii Rebecca). Mișcarea a început în mai 1839. Răsculații, care acționau numai noaptea, distrugau numeroasele bariere care intersectau drumurile publice și unde călătorii erau obligați la plata unei taxe. Cum perceperea acestor taxe era concesionată unor firme private, sînt ușor de imaginat abuzurile care surveneau, mai ales într-o societate încă pauperă. În iunie 1843 Rebeccații au ccutezat să ia cu asalt o *workhouse* (case de muncă unde lucrau în condiții inumane cei

lipsiți de mijloace sau falșii) din orașul Carmarthen. Trupele au intervenit prompt dar afacerea a atras atenția autorităților centrale care în octombrie același an au ordonat o anchetă asupra realităților socio-economice din Wales. Raportul publicat de comisia de anchetă în martie 1844, a zguduit opinia publică galeză din pricina flagrantelor disparități din Wales.

Finele secolului XIX găsește Walesul capabil să intre în viața politică britanică și chiar să o influențeze. În 1890 este ales în Wales pe liste liberale David Lloyd George, o personalitate autentică, un înflăcărat orator atit în galeză cât și în engleză și un versat manipulator al maselor. Pînă în 1896, Lloyd George a fost tentat de ideea *Home Rule*-ului pentru Wales, dar respingerea acestei idei la un miting organizat la Newport (oraș anglicizat) l-a determinat să abandoneze această pistă, fără însă să neglijeze pe conaționali săi. La cealaltă extremă a eșichierului politic, proletariatul galez, mai ales după greva Cambriană din 1910, susținea fără rezerve Partidul Laburist, noua forță politică care-i va marginaliza pe liberalii lui Lloyd George. Deci Walesul s-a inserat organizatoric în societatea civilă britanică, potențialul său politic fiind capitalizat de liberali și mai ales de laburiști. Totuși perioada interbelică aduce o modificare de substanță în peisajul politic galez. În 1925 apare *Plaid Cymru — Partidul Național Galez*, la început un grup politic izolat, ulterior în epoca postbelică, un partid cu audiență în rîndul galezilor autentici. Abia în 1966 acest partid reușește să-și trimită primul reprezentant în Camera Comunelor, iar de atunci patrioții galezi se află în continuă ascensiune. Această ascensiune, mai curînd o euforie a maselor care retrăiau nostalgic un trecut eroic galez nu a fost suficientă pentru ca la referendumul din 1979 să se obțină autcnomia. Doar 13% din populația prezentată la vot a optat pentru un Parlament galez. Aceasta nu înseamnă o expiere a specificului național galez, a culturii și istoriei galceze. Este mai curînd o expresie a interdependenței seculare stabilită în cadrul granițelor Marii Britanii, o concentrare a componentelor naționale pe baza unei comunități de interese. În schimb autorul nu vede problema în acești termeni ci preferă simptomatically să apeleze la fraza unui conațional al său din secolul XII care i-a dat următoarea replică lui Henry II: „Nici nu mă gîndesc că vreo altă națiune decît cea a Walesului, în severa zi a supremei judecăți, va da socotcală pentru acest colț de pămînt”.

Ovidiu Bozgan

* * *Hozzájárulás (Tanulmányok a magyarországi románokról)* (Contribuție. Studii cu privire la românii din Ungaria), Budapest, 1988, 154 p.

Volumul apărut în cinstea celui de-al VII-lea congres al românilor din Ungaria, Giula, 11 decembrie 1988, cuprinde diverse materiale politice, etnografice, dar cea mai mare parte este dedicată istoriei (p. 11—26, 48—124), iar unele profile se suprapun. Studiile publicate aparțin mai multor autori, care tratează probleme referitoare la o arie teritorială diferită. Lucrarea lui Zoltán Zsujos — intitulată *Date istorice și etnografice despre Pocei* (p. 11—26) — evocă unele aspecte ale acestei așezări avind o populație de aproape 3.000 locuitori, în bună parte români. Legat de trecutul lor, autorul precizează că românii s-au așezat în localitate mai ales în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, alături de rămășițele vechilor locuitori, care în timpul convulsunilor cauzate de expansiunile otomane și habsburgice s-au refugiat și s-au întors în căminele părăsite. Documentele ulterioare oglindesc importanta pondere a românilor în cadrul populației iobăgești și în circulația mărfurilor agrosilvice, Poceiul fiind un centru de schimb de produse între zona de șes și cea montană.

Vastul studiu al Elenei Csobai se intitulă *Asociații culturale ale naționalității române în partea de sud a Șesului* (p. 48—65). Autoarea arată că dezvoltarea culturală a românilor din zonă a fost la început în corelație strânsă cu biserica ortodoxă. Ulterior, odată cu întărirea conștiinței naționale, a crescut rețeaua școlară, prima unitate fiind ființă la Giula (1771). Se amintește de apariția revistei „Lumina” la Giula (1895). Se dă o extensiune mai mare activității asociației, „Cercul de cetit din Marele Oraș Românesc din Giula” (1886), care a existat pînă în anii celui de al doilea război mondial, cînd conducătorii ei au fost internați. În perioada 1889—1936 a funcționat și „Cercul de cetit din Orașul Mic Românesc din Giula”. Date interesante, inedite, sînt comunicate în legătură cu asociația de cîntări ortodoxe române din Chitighaz (1889). O altă asociație similară a luat ființă la Giula (1889—1946). Această asociație a avut și o secție teatrală. În anexă sînt publicate un număr de fotografii privind activitatea lor.

Un amplu studiu este semnat și de Sándor Géber cu titlul *Problema interdependenței și conviețuirii în perspectivă istorică. Relațiile de interes ale Transilvaniei, Moldovei și Țării Rumânești la mijlocul secolului al XVII-lea* (p. 67—91). Cititorul, de fapt, privește datele care oglindesc desfășurările legate de relațiile celor trei țări române în contextul internațional al anilor 1646—1658. Autorul folosește izvoare române, maghiare, rusești, poloneze, iugoslave și austriace, susținînd teze care merită o cercetare mai profundă de istoricii din țara noastră.

Lucrarea lui Gábor G. Tarján poartă titlul *Contribuții la istoria românilor din Ungaria* (p. 93—124). În prima parte autorul revine la teza imigraționistă și susține că românii din Transilvania au apărut la sfîrșitul secolului al XI-lea în zona Brașov. Ei au fost semnalati ulterior și în zonele care azi aparțin Ungariei. Spre exemplu, în 1525 pe domeniul Giula se constată 40 familii românești. După părerea autorului în secolul al XVIII-lea au survenit noi migrații, care au făcut ca numărul românilor să crească. Astfel, se reproduce și o tradiție, potrivit căreia în Micherechi s-au așezat familii românești după anul 1745 și care au avut un statut iobăgesc special.

Partea cea mai interesantă a lucrării însă privește epoca hortystă (1919—1944). Autorul în primul rînd reproduce rapoarte prezentate în legătură cu două localități locuite de români (1927). Într-una se raportează că situația social-economică a românilor din Bichș-Ciaba nu diferă de cea a concetățenilor de altă naționalitate, dar duc lipsa bisericii și a școlii, care nu au deservenți de la sfîrșitul războiului. Raportul similar din Chitighaz, cu populație majoritară românească, zugrăvea un tablou mult mai favorabil.

Documentul nr. 7 din 1936 cuprinde date privind situația școlilor rcmâne (ortodoxe și unite) sub regimul hortyst. Din ele reiese că regimul hortyst a făcut să dispară un mare număr de școli ortodoxe-rcmâne din Ungaria și toate cele unite. Se menționează interpelația deputatului Viktor Kraller,

care a obiectat în Camera Deputațiilor această situație (1935).

Documentul nr. 8 este un raport al revizoratului școlar din Bihorul unghuresc la Berettyófalu (1936), care caută să rectifice anumite amănunte ale raportului precedent și explică închiderea sau transformarea unor școli cu incapacitatea materială a populației române, respectiv plecarea învățătorilor în România, etc.

Ultima lucrare este semnată de Elena Csobai și Gábor G. Tarján și cuprinde *O scurtă istorie a uniunii culturale a românilor din Ungaria* (p. 125—144). Potrivit autorilor

în Ungaria trăiesc cca. 20—25.000 de români, mai ales în 18 localități, în comitatele Bichș (8), Hajdu-Bihar (9) și Ciongrad (1).

Uniunea de fapt a luat ființă în anul 1948, avînd ca președinte pe Dimitrie Sabău, protopop de Giula. Ulterior ea a trecut prin multe transformări, luînd ființă apoi în 1958 Uniunea Democratică a Românilor din Ungaria, avînd și o activitate politică. Recent, Uniunea s-a reorganizat pe baze democratice.

Eugen Glück

CHRISTOPHE CHARLE, *Histoire sociale de la France au XIXe siècle*, Éditions du Seuil, Paris, Collection Points, 1991, 392 p.

Doctor în litere și științe umane, Christophe Charle este cercetător la C.N.R.S. și profesor universitar la Lyon, și a mai publicat, între altele, *Les Élités de la République* (1987) și *Naissance des intellectuels* (1990). *Histoire sociale de la France au XIXe siècle* este o lucrare de sinteză care integrează într-o nouă viziune cercetările monografice de istorie socială, depășind limitările acestora și tendințele de a supradimensiona problemele abordate de fiecare în parte. Christophe Charle aduce la zi cunoștințele în domeniu, ieșind în același timp din vechile scheme generale, mereu aceleași față de o cantitate de informație care sporește și se reînnoiește permanent. Evitînd rigorile unei grile explicative constrîngătoare, cartea se situează „între caracterul excesiv polemic al anumitor interpretări din secolul al XIX-lea care reduc istoria acestuia la reglarea unor conflicte ideologice, derivate din fractura revoluționară, și caracterul excesiv economic al unei lupte de clasă subiacente oricărei înfruntări”.

Ea pledează pentru reconsiderarea grupurilor intermediare ale societății, a rivalităților la scară mică, a tensiunilor existente în interiorul chiar al claselor-pivot ale teoriilor marxiste ortodoxe, nuanșînd astfel abordarea și asigurînd cu maximă eficacitate înțelegerea unui peisaj social extrem de divers.

Cartea este structurată în două mari secțiuni: „Timpul notabililor sau imposibila pacificare socială”, prezentînd societatea franceză între 1815 și 1870, și „Nașterea unei societăți democratice”, axîndu-se pe Republica a Treia (pînă la 1914). Această împărțire corespunde modului în care autorul și-a conceput expunerea și ideii ei conducătoare. Christophe Charle prezintă un secol al XIX-lea în care s-au succedat două modele de dominație: cel al notabililor, mai întîi, apoi cel „democratic” sau, mai bine zis, „merito-

cratic”, care preia ștafeta în cursul anilor 1870—1880. Problema principală pe care și-o pune autorul este aceea de a vedea de ce regimul notabililor eșuează în încercarea sa de a stăvili contestările sociale, falimentînd răsunător la 1870, în vreme ce regimul zis democratic, deși nu suprimă inegalitățile, se face acceptat.

Prima parte a cărții se deschide cu un capitol consacrat bilanșului social la 1815. Întîlnim o societate slăbită, divizată, la capătul a douăzeci și șase de ani de războaie și tulburări, confruntată cu incertitudinea unei epoci în care rămășițele trecutului sînt departe de a fi dispărut, iar noua ordine nu își găsește încă locul. Statul nu reușește să acopere nepotrivirile dintre persistența economiei vechi (care aduce epidemii, crize de subzistență, emigrații masive din zonele sărace) și insuficiențele economiei industriale care se naște și care aduce în scenă noi categorii sociale.

Autorul procedează apoi la analiza sectorială a principalelor grupuri sociale din perioada de pînă la mijlocul secolului, cînd cursul evenimentelor va fi întrerupt de o sensibilă criză economică și de instaurarea celui de al doilea Imperiu. Primul grup analizat este cel al notabililor, pe care autorul îl definește fixînd astfel și noțiunea de „regim al notabililor”, element al ipotezei care i-a servit ca punct de pornire. Notabilii sînt cei care dețin toate pîrghiile puterii și principalele mijloace de producție: pămîntul mai ales, singura valoare căreia îi sînt atașate privilegiile politice, dar, începînd cu anii 1830, și noile fabrici. Preferînd această încadrare terminologică („notabili”), Christophe Charle marchează distanțele atît față de burghezia în sens marxist cit și față de aristocrația de tip vechi, ceea ce îi deosebește pe notabili de categoriile sus menționate fiind stăpînirea

lor deplină asupra Statului, căruia-i monopolizează instituțiile reprezentative și înalta administrație. Contestările acestui regim vin din trei direcții principale: cea a muncitorilor, cea a „capacităților” (sau a practicanților de profesii liberale), cea a țăranilor grav afectați de criza economică de la mijlocul secolului. Analiza lui Christophe Charle parcurge aceste categorii, subliniind mai ales, în cazul muncitorilor, organizarea și conștientizarea lor numai la nivelul tipului de lucrător din atelierele economiei tradiționale, proletariatul de fabrică dezvoltat în cursul monarhiei din Iulia fiind încă slab, eterogen și puțin calificat.

Partea întâi a cărții mai cuprinde un ultim capitol dedicat perioadei celui de-al doilea Imperiu, în care dominantă este încercarea cșuată a politicii imperiale de stabilizare a societății, dar în care încep să apară semnele caracteristice ale viitorului regim: constituirea țăranimii într-o clasă, dată fiind ponderea sa electorală; progres al claselor de mijloc din ce în ce mai instruite și mai legate de o economică capitalistă; muncitori care depășesc stadiul de organizare tradiționalist-artizanal; schimbare a modului de dominație datorită emergenței unor noi elite.

Este rolul părții a doua a cărții să analizeze pe rând categoriile sociale caracteristice perioadei de după 1871, pentru a vedea ce schimbări și ce regrupări s-au produs.

Schimbări pozitive globale se petrec în mediul țăranesc (subiectul capitolului al 4-lea): extinderea educației și sindicalismul agricol contribuie să facă din țărani un grup social aparte, cu instituții proprii, cetățeni francezi formați de o cultură oficială. Gradul de izolare a satului scade prin progresul comunicațiilor, iar pauperismul endemic tinde să dispară.

Următoarele trei capitole se ocupă de clasele de mijloc, de vechile și noile elite precum și de clasele muncitoare.

Clasele de mijloc nu formează o zonă socială omogenă. Aici se situează categoriile de mici comercianți, artizani, mici angajați, funcționari ai statului, cadrele armatei, practicanții de profesii liberale care furnizează esențialul personalului politic al regimului. Lipsa de omogenitate explică instabilitatea și diversitatea politică a acestor clase de mijloc, iar unitatea lor se definește negativ, prin raportare la celelalte categorii constituite.

La vîrf, societatea se caracterizează prin pierderea de către notabili a monopolului puterii, deși ei își păstrează influența pînă la 1914. Termenul de burghezie se restringe asupra ideii de burghezie economică, formată din proprietari și cadre conducătoare ale afacerilor industriale, comerciale, financiare sau ale întreprinderilor agricole. Burghezia

este partizana ordinii existente, bazîndu-se pe ideea unui patronat cu accente paternaliste, aducător de bunăstare pentru toți, apărător al grandorii naționale, expresie a ascensiunii sociale prin muncă și competență personală.

Analiza tradițională în termeni de clasă conducătoare (notabili, nobilime, burghezie) se cuplează la Christophe Charle cu abordarea din perspectiva elitelor. Alte tipuri de cli-vaje sociale ies perfect la iveală, în momentul în care autorul vorbește despre clase politice (parlamentari, miniștri), elite administrative, intelectuali (mobilizați, în timpul afacerii Dreyfus, într-un grup care se consideră ca atare).

În sfîrșit, ultima categorie analizată este cea a muncitorilor. Epoca celei de-a Treia Republici este fundamentală pentru transformările care au loc în acest mediu. Christophe Charle insistă asupra oportunității folosirii pluralului „clase muncitoare” în locul termenului militant de „clasă muncitoare” pentru că, în ciuda nașterii unei mișcări de masă pe baze moderne în această epocă (partid, sindicat) care acreditează ideea unei identități sociale generale a muncitorilor, sintem de fapt confrunțați cu o realitate a divizărilor: între muncitorii de tendințe reformiste și cei radicali; între muncitorii catolici respectuoși față de patronat și proletarii revoltați; între bărbați și femei; între francezi și străini. Toți sînt muncitori, dar numai o fracțiune se revendică cu apartenență de clasă, aderînd la un program social.

Ieșind din acest peisaj contrastant, în care cu greu se poate stabili o regulă general aplicabilă, autorul își rezervă finalul lucrării pentru revenirea la problema pusă inițial și formularea citorva concluzii. Societatea democratică reușește să dezamorsce presiunea claselor urbane și rurale prin inventarea unor dușmani comuni atît noilor elite politice cît și poporului: Biserica și vechii notabili în declin. Conflictetele sînt descentralizate înainte de a exploda, printr-o politică preventivă bazată pe instituții intermediare (aleși locali, clientele mai ales în lumca rurală, grupuri aliate ale regimului). Se adaugă evoluția generală a societății, care a contribuit la disoluția fundamentelor clasice ale puterii notabililor: distanța spațială (care făcea din notabil un intermediar necesar și obligatoriu între centru și periferia pe care o patrona) și diferența de cultură care menținea clasele populare în afara vicții politice.

Deși nici o carte de istorie nu poate pretinde că a spus ultimul cuvînt, Christophe Charle realizează o lucrare de rezistență. Cartea este constituită pe un dialog permanent între planul observației generale și cel

al nuanțării acestuia, cu nenumărate detalii, nelăsând în afară nici o abatere ce ar putea pune în discuție o regulă general acceptată. Autorul preferă încadrări flexibile, precum cele de „notabili” sau „elite”, pentru a evita imaginea rigidă a unei societăți alcătuite din clase strict suprapuse, aflate într-o luptă neîmpăcată și evoluind printr-un fericit, dar simplist proces cumulativ, de la sistemul pe caste la democrația pură.

Un mare număr de pagini este consacrat în finalul lucrării orientării bibliografice, care, deși selectivă, cuprinde aproape cinci sute de titluri. În ciuda dimensiunilor sale reduse, cartea, utilă și ușor de consultat,

are o mare densitate de informație cuprinzând un număr de hărți și grafice pentru ușurarea orientării și vizualizării anumitor aspecte, fiind prin toate acestea un instrument de lucru indispensabil.

Considerând că lucrarea lui Christophe Charle poate servi ca fecund model de analiză socială istoriografiei românești, mult timp tributară unui sistem de abordare ce simplifică realitatea și se arată necruțător față de tot ce a însemnat diversitate a societății.

Cristina Ion

ELENA GROZDANOVA, ȘTEFAN ANDREEV, *Bălgarite prez XVI vek*
(Bulgarii în secolul al XVI-lea), Izdatelstvo na Otecestvenia Front,
Sofia, 1986, 304 p.

Lucrarea celor doi cunoscuți turcologi bulgari aduce noi contribuții la bogata bibliografie a exercitării stăpînirii otomane în Peninsula Balcanică pe parcursul unei jumătăți de mileniu. În acest context, secolul al XVI-lea (asupra căruia își concentrează atenția această lucrare) a beneficiat deja de fructuoasele cercetări ale lui Nicoară Beldiceanu, Tayyib Gökbilgin, Ahmet Refik, Olga Zirojević, Bistra Tvetkova, Asparuh Velkov, etc. Fiind prezentată sub forma atrăgătoare a unei călătorii imaginare (dar bazată pe numeroase documente, din care foarte multe izvoare otomane inedite) prin Peninsula Balcanică, cu prilejul căreia autorii analizează viața de zi cu zi a bulgarilor — și a altor popoare creștine — sub stăpînire otomană în secolul sus-amintit, oprindu-se asupra principalelor aspecte economice, sociale, politice, etnice și religioase, lucrarea de față reprezintă o reușită îmbinare între rigoarea științifică și caracterul de popularizare pe care autorii reușesc să i-l imprime pentru a putea fi citită și înțeleasă atât de istorici, cit și de un cerc cit mai larg de cititori.

Autorii au împărțit lucrarea în două părți, intitulată „Calvarul” și, respectiv, „Popor nesupus”. Prima parte (care ocupă marea majoritate a spațiului lucrării) este divizată, la rîndul său, în capitole care tratează viața cotidiană a bulgarilor (și a altor popoare creștine), în perioada respectivă, în diverse regiuni ale Bulgariei de azi, dar și pe teritorii cum ar fi nordul Greciei, Turcia europeană, estul Serbiei, nordul Dobrogei și fosta Macedonie iugoslavă din zilele noastre. Un minus al lucrării îl constituie, fără îndoială, considerarea tuturor teritoriilor

enumerare mai sus drept „pămînturi bulgărești” și a tuturor locurilor creștine din aceste zone drept „bulgari”. Folosirea unui foarte bogat material documentar otoman (în mare parte inedit), precum și a multor izvoare europene, permite autorilor zugrăvirea unui tablou veridic al situației economice, sociale, politice și religioase a bulgarilor și celorlalte popoare creștine din Balcani în acea epocă, precum și înfățișarea diverselor aspecte ale raporturilor lor cu autoritățile otomane. Trebuie să remarcăm aici capitolul dedicat situației Dobrogei în secolul al XVI-lea, diverselor aspecte ale vieții creștinilor de aici (autorii îi consideră pe toți a fi bulgari și nu menționează nicăieri existența populației românești) sub stăpînire otomană în perioada respectivă.

A doua parte a lucrării (mult mai redusă ca întindere) analizează lupta armată, sub forma haiduciei, a bulgarilor și celorlalte popoare creștine din Balcani împotriva stăpînirii otomane în epoca sus-menționată. Și aici, baza documentară a analizei este foarte bogată. Sint menționate și expedițiile lui Mihai Viteazul la sud de Dunăre în anii 1594—1598, precum și înrolarea haiducilor din Balcani în oastea domnitorului român. Și în această parte a lucrării apar unele minusuri, cum ar fi prezentarea tuturor haiducilor balcanici drept bulgari și înfățișarea unor acte de jaf (efectuate de tilhai musulmani sau de cete mixte creștino-musulmane) drept luptă haiducească antiotomană. Fiecare capitol al cărții este însoțit de numeroase note. De asemenea, cartea posedă indici toponimici și antroponimici, precum și un glosar de termeni otomani și arhaisme.

Deși prezintă unele minusuri (arătate mai sus), totuși putem considera lucrarea scrisă de Elena Grozdanova și Stefan Andreev ca o reușită istoriografică. Ea reprezintă un important punct de reper și o bogată

sursă de informații pentru toți cei care se preocupă de situația Peninsulei Balcanice sub stăpânire otomană în secolul al XVI-lea.

Adrian Tertecel

NICOLAE KOSLINSKI, *Războaie pe mare în veacul al XVI-lea. Preveza și Lepanto*, Edit. Militară, București, 1991, 205 p.

Mediterrana ca mod de înflorire și dezvoltare a civilizațiilor și imperiilor, creștinismul și islamismul ca moduri diferite de viață și filozofie ca și cauzele „creșterii și descreșterii puterii otomane” sint tot atitea subiecte care întotdeauna au fascinat pe istoricii de pretutindeni.

Volumul de față reprezintă și el o încercare temerară de a descifra tainele confruntării dintre lumea creștină și cea islamică ca și cauzele creșterii fără precedent a puterii otomane în secolul al XVI-lea. Autorul situează această creștere între două bătălii maritime ce au opus lumea creștină puterii islamice otomane, ambele bătălii consumate în Mediterana: Preveza 1538 și Lepanto 1571. Primul capitol al cărții (p. 19—106) este dedicat ligii creștine din 1538 și confruntării maritime de la Preveza în timp ce capitolul II (p. 107—199) se ocupă de constituirea Ligii Sfinte din 1571 și de marea bătălie maritimă de la Lepanto. Autorul relevă faptul că după desființarea regatului Ungariei în 1526, Soliman al II-lea, izbindu-se în expansiunea sa către centrul Europei de Imperiul German va pune serios problema stăpînirii Mediteranei de către Imperiul otoman, declanșând un lung conflict maritim cu Spania.

Numirea lui Hăiredin Barbarossa în funcția de comandant șef al flotei otomane și alianța dintre Soliman al II-lea și Francisc I al Franței au fost de natură să pună într-o

situație dificilă Spania și Veneția, adversarii maritimi ai Imperiului otoman.

Liga creștină constituită sub egida Papei Paul al III-lea în 1538 s-a dovedit însă prea șubredă pentru a putea stăvili expansiunea otomană în Mediterana. După Preveza urmează epoca de înflorire a marinei otomane și de supremație islamică asupra Mediteranei, situație ce nu se va schimba cel puțin pînă în 1559, anul în care Filip II și Henric II vor încheia pace punind capăt războaielor italiene.

Înfringerea Spaniei la Gerba, atacarea Maltei și Ciprului de către flota otomană vor reuși să reconstituie după 32 de ani în 1571, Liga Sfintă care vrind să șteargă amintirea înfringerii de la Preveza va înfrunta într-o mare bătălie maritimă puterea otomană la Lepanto.

Preveza nu a fost o înclăstare pe viață și pe moarte ca Lepanto, dar consecința ei a fost stăpînirea Mediteranei de către otomani; Lepanto nu a dus la destrămarea Imperiului otoman dar a fost o cumpănă căreia i-a urmat declinul — sint concluziile pe care autorul le subliniază în finalul lucrării, evident concluzii ce pot fi discutate sau contestate. Dar la fel de adevărat este că în istorie liniile de demarcație sint întotdeauna greu de trasat și întotdeauna suscită controverse.

Lucian Cruceanu

ROSTISLAV von KOTZEBUE, *History and Genealogy of the Kotzebue Family*, Éditions Hervas, Paris, 1984, 553 p.

Izolarea informațională a ultimilor ani de dictatură a făcut ca numeroase lucrări apărute în străinătate și avind tângere cu istoria românilor să nu fie receptate la vremea publicării lor. În această situație se află și monografia genealogică privind familia Kotzebue, întocmită de un descendent al acesteia, d-l Rostislav de Kotzebue. Interesul cărții se justifică prin legăturile pe care această familie — cu un interesant destin internațional — le-a avut cu spațiul românesc. Ele au făcut obiectul unor cercetări

ale istoricului și genealogistului Gheorghe Bezviconi, publicate în revista „Din trecutul nostru”, dar pe care autorul prezentei monografii nu le citează în bibliografia aflată la sfîrșitul volumului. O istorie a familiei mai fusesc redactată de Christian Ludwig Kotzebue (1661—1706), dar ea s-a pierdut din păcate. Lucrarea d-lui Rostislav de Kotzebue are ca punct de plecare memoriile tatălui său, generalul Paul de Kotzebue. Scrise la îndemnul fiului, ele au fost terminate cu citeva luni înainte de decesul său, survenit în 1947.

Autorul, născut în 1910, stabilit la Paris din anul 1961, este ultimul coboritor al ramurii românzate a familiei, totodată urmaş direct al scriitorului german August von Kotzebue (1761—1819). Bunica sa paternă era Paulina Mavros, una din fiicele generalului Nicolae Mavros, al cărui rol în principatele române în perioada regulamentară este bine-cunoscut. După stabilirea sa în străinătate, d-l Rostislav de Kotzebue a cheltuit multă energie pentru a stringe date despre familia sa, ai cărei membri s-au răspindit în toate colturile lumii. Autorul i-a căutat cu tenacitate, în fosta Republică Democrată Germană, în Danemarca, în S.U.A. etc. Sursele cărţii sînt variate, la sfîrşitul ei fiind indicate 75 depozite arhivistice consultate, de la Magdeburg la Canberra.

Asupra originii numelui familiei sînt prezentate mai multe variante: el ar proveni, probabil, de la numele oraşului Cottbus (care apare şi sub formele Kotzebus, Kothebus, Gotebus, Kodebus etc.). Tot în estul Germaniei se întîlnesc sate cu nume asemănătoare: Kotzebude, Kossebaude, Kossebade, Kospoda, Cossebie, iar bunicul autorului, Ernest von Kotzebue (1838—1914), le vorbea urmaşilor săi despre faptul că familia ar fi originară din oraşul german Stendal. Într-un anuar al nobilimii ruse (St. Petersburg, 1889) este indicat satul Kossebau (din Altmark, Brandenburg), ca loc de baştină al familiei, de la care ar proveni şi numele său. Diferite surse menţionează purtători ai acestui nume — ortografiat în forme foarte diverse — încă din sec. XIV (un Heyne Cossebu în regiunea Osterburg, la 1375). Cei care se întîlnesc apoi în veacurile XV—XVI nu pot fi legaţi de Johannes Kotzebue, al cărui nume apare scris „Kotzibue, Cottibuvius, Cotzebucius” şi care este primul reprezentant cert al familiei. Născut la Magdeburg la 1 iunie 1591, el face studii la Helmsstedt şi la Wittenberg, devenind apoi rector al şcolii latine din Quedlinburg. După cîţiva ani se mută la Magdeburg, unde devine pastorul bisericii St. Jakob (se stinge din viaţă în 1629). De la el se cunoaşte filiaţia neîntreruptă a familiei pînă astăzi.

Din cei doi fii ai lui Johannes Kotzebue, Johannes (1616—1677) şi Jakob Franz (1621—1685), se trag cele două ramuri principale ale familiei. Urmaşi ai primei ramuri s-au stabilit în Danemarca şi în S.U.A., continuîndu-se pînă astăzi. Cea de-a doua ramură cuprinde numeroşi oameni de carte, cel mai cunoscut fiind, desigur, scriitorul August von Kotzebue, ale cărui piese de teatru, traduse în româneşte, au făcut parte din repertoriile teatrelor din Bucureşti şi Iaşi.

Din cele trei căsătorii ale sale (cu Friederike Julie Dorothea von Essen, apoi cu Cbristine Gertrud von Krusenstern şi a treia oară cu Wilhelmine Friederike von Krusenstern), scriitorul a avut 17 copii. Opt dintre ei au dat naştere unor subramuri, înregistrate de autorul monografiei, care consacră fişe biografice fiecărui personaj. Membrii familiei ar fi trebuit, însă, numerotaţi pe generaţii şi pe orizontală, pentru a putea fi identificaţi mai uşor (utilizîndu-se, de pildă, sistemul de numerotare folosit de generalul Radu Rosetti în monografia consacrată familiei sale). De asemenea, referinţele ar fi trebuit transerate în note de subsol pentru a evita îngreunarea textului. Extrasele de stare civilă, necroloagele şi anunţurile din ziare reproduce în anexă ar fi trebuit orînduite riguros şi raportate mai exact la text. Spiţele genealogice de la sfîrşitul volumului sînt utile şi dau o imagine clară asupra filiaţiilor. Trebuie remarcată, de asemenea, bogăţia ilustraţiilor, pentru care însă nu întotdeauna sînt oferite lămuririle necesare.

O altă obiecţie care s-ar putea aduce lucrării constă în lipsa concluziilor, a fructificării istorice a cercetărilor genealogice întreprinse. Aceasta ar fi depăşit, poate, intenţiile autorului care au fost de a da o documentată monografie a familiei sale. După cum se ştie, din această stirpe s-au distins mai mulţi oameni de valoare: un cunoscut explorator, Otto de Kotzebue (1787—1846), aflat în serviciul curţii ruseşti, diplomatul Karl Ferdinand de Kotzebue (1805—1896), consul general al Rusiei la Bucureşti, căsătorit cu baroana Molly de Koskull (a cărei soră, Emilia, a fost soţia cneazului Leon Cantacuzino, revoluţionar la 1848), diplomatul şi scriitorul Wilhelm de Kotzebue (1813—1887), autor de romane cu subiecte româneşti, căsătorit cu prinţesa Aspazia Cantacuzino, pictorul Wilhelm de Kotzebue (1864—1952) ş.a. Din Karl Ferdinand de Kotzebue descinde ramura românzată a familiei, a cărei amintire se păstrează prin conacul de la Moara Domnească (lingă Bucureşti), dar mai ales prin binecunoscuta staţie a aviatorilor din Bucureşti, creaţie a sculptoriţei Lidia Kotzebue, cea de-a doua soţie a generalului Paul de Kotzebue. Monografia d-lui Rostislav de Kotzebue ar mai fi putut cuprinde o listă de alianţe şi o analiză a acestora. Dincolo, însă, de observaţiile care se pot face, cartea reprezintă o contribuţie certă, rod al unor căutări îndelungate şi meritorii.

Mihai Sorin Rădulescu

MICHAEL NORTH, *Geldumlauf und Wirtschaftskonjunktur im südlichen Ostseeraum an der Wende zur Neuzeit (1440 — 1570). Untersuchungen zur Wirtschaftsgeschichte am Beispiel des Grossen Lübecker Münzschatzes, der norddeutschen Münzfunde und der schriftlichen Überlieferung*, Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen (Kieler Historische Studien, Band 35), 1990, 270 p.

După cum arată și titlul, lucrarea lui Michael North, elaborată inițial ca Habilitationsschrift în cadrul Universității Christian-Albrecht din Kiel, este reprezentativă pentru noua tendință istoriografică de a conjuga informațiile și metodele numismatice cu cele ale istoriei economice generale, îndeosebi ale istoriei prețurilor și conjuncturilor economice.

În ceea ce privește aportul numismaticii, autorul valorifică 54 de descoperiri monetare de mărimi foarte variate, împărțite pentru analiză în 3 grupe contrastante: 29 descoperiri monetare din secolul al XV-lea, 24 descoperiri monetare din secolul al XVI-lea și — separat — marele tezaur de la Lübeck descoperit în 1984, care cuprinde el singur peste 24000 de monede, ultima din 1533. Monedele din aceste trei grupe sînt analizate atît ca zone de proveniență (p. 29—63), cit și ca nominaluri (p. 64—84). Pentru ca statisticile să-și păstreze relevanța, autorul a separat monedele de aur și cele mari de argint de cele mărunte. Dacă în ceea ce privește monedele mărunte peste 90% au fost emise de monetațiile din nordul Germaniei, în schimb monedele mari provin din zone mult mai diverse, unele chiar destul de îndepărtate. Semnalăm astfel și prezența ducaților ungurești emiși de Matei Corvin și de urmașii săi la Kremnitz, Baia Mare și Sibiu, care reprezintă 5,8% din monedele mari din tezaurul de la Lübeck și 2,4% din cele găsite în cele 24 descoperiri monetare din secolul al XVI-lea. Ținînd cont de faptul că ducații ungurești sînt descori menționați în izvoarele scrise, Michael North consideră că aportul lor la stocul monetar era mai mare decît procentajul rezultat din descoperirile monetare, dar că ducații ungurești, datorită valorii lor intrinseci ridicate, erau descori rețopți și folosiți ca matrice primă pentru emisiunile de guldeni ale monetațiilor germane.

Capitolul III este dedicat raportului dintre aur și argint în circulația monetară (p. 85—104). Folosînd metoda lui Hansheiner Eichhorn de a analiza combinat datele numismatice cu cele rezultate din stringerea dărilor, autorul constată că aurul asigura de-a lungul întregului interval studiat ceva mai puțin de 25% din circulația monetară. Această pondere este mică în condițiile secolului al XV-lea, dar ea este confirmată de rata bimetalică, care pînă la 1520 rămîne mai ridicată în spațiul nord-german decît în alte zone

geografice. În continuare, comparînd informațiile cu privire la emisiunile și la pierderile monetare, autorul încearcă să evalueze fie și aproximativ stocul monetar (p. 105—137). Analiza este completată de reconstituirea din informații deseori fragmentare, dar judicios folosite, a balanțelor de plăți ale zonci de referință cu principalii săi parteneri comerciali, și apoi a balanței sale generale de plăți (p. 138—173). Un capitol special tratează evoluția conjuncturii economice generale din nordul Germaniei, reconstituită pe baza scriilor de prețuri, a variațiilor traficului comercial, a veniturilor și a rentelor urbane (p. 174—223).

La capătul unci analize atît de complexe, Michael North constată că în nordul Germaniei se regădesc, cu unele particularități aceluși două faze evidențiate și în alte părți, ale Europei: o perioadă de contracție monetară în secolul al XV-lea, căreia îi urmează în secolul al XVI-lea o sporire lentă și discontinuă, dar certă, a masei monetare. În ceea ce privește disputa care opune de o bună bucată de timp pe partizanii monetarismului și pe cei ai primatului factorului demografic în explicarea variațiilor de conjunctură economică generală, poziția lui Michael North este nuanțată: în secolul al XV-lea în Germania de nord predomină scăderea masei monetare, agravată de deficitul comercial consistent în relațiile cu Danemarca, Suedia și Livonia, în timp ce în secolul al XVI-lea creșterea populației are un rol mult mai important în declanșarea creșterii economice generale decît sporirea stocului monetar. Desigur, perioada studiată de autor este anterioară „marei val” al argintului american din anii 1580—1600; totuși, după cum au arătat cercetările relativ recente ale lui Michel Morineau, importanța argintului american în determinarea conjuncturilor economice europene nu trebuie exagerată.

În concluzie, o carte care oferă tuturor celor interesați de istoria economică o mulțime de sugestii metodologice incitante (de exemplu în reconstituirea variațiilor vitezei de circulație monetară), precum și un model de cercetare aplicată solidă și nuanțată. Lucrarea este întregită de 59 de tabele și 20 de grafice inserate în text, de o amplă bibliografie (p. 232—250), de lista descoperirilor monetare folosite (p. 253—258), de planșe cu ilustrații monetare, de 4 hărți și de un indice de persoane.

Bogdan Murgescu

Contraamiral GEORGE PETRE, dr. ION BITOLEANU, *Tradiții navale românești*, Edit. Militară, București, 1991, 296 p.

După mai bine de un deceniu, apariția unei noi sinteze privind trecutul marinei române¹ nu pută decât să trezească interesul firesc, atît al specialiștilor, cit și a publicului larg, cu preocupări față de acest încă destul de puțin cunoscut capitol al istoriei noastre comerciale și militare.

Lucrarea își propune să traseze coordonatele trecutului nostru „pe ape” din cele mai vechi timpuri și pînă la finele celui de-al doilea război mondial, încadrînd fenomenul naval din spațiul românesc într-un context mai larg, european și universal.

În același timp, autorii au considerat important să completeze considerațiile referitoare la trecutul naval românesc cu ample referiri la rolul jucat în viața poporului român de ape (Marea Neagră, Dunărea etc.).

Demersul științific al autorilor este structurat corespunzător marilor etape ale evoluției societății românești. Primele capitole ale cărții privesc astfel navigația fluvială și maritimă în vatra istorică a poporului român din cele mai vechi timpuri, pînă în Evul Mediu dezvoltat, progresul mijloacelor de navigație și al marinei române în secolele XIV—XVI; rolul „marinei militare” și evoluția „structurilor sale organizatorice” pînă la mijlocul secolului trecut. O atenție anume este acordată aspectelor fluviale și maritime ale crizei orientale, componenței „navale” a confruntării politico-diplomatice și militare între Imperiul otoman pe de o parte și imperiile creștine vecine acestuia pe de alta.

Cea mai mare parte în economia cărții este acordată istoriei navale românești ulterioare făuririi statului modern român. O etapă de importanță covârșitoare în evoluția fenomenului naval românesc este considerată, pe bună dreptate, domnia lui Alexandru Ioan Cuza.

Autorii acordă o atenție deosebită rolului jucat de marina comercială și militară românească în propășirea statului român modern, în atingerea marilor obiective naționale ale independenței și, ulterior, ale desăvîrșirii Unirii.

Astfel, capitole anume sînt consacrate flotei militare românești în perioada pre-

mergătoare declanșării războiului de independență (1866—1876), rolului important al acestuia în timpul acestui război (1877—1878), dezvoltării flotei noastre militare și comerciale în răstimpul 1878—1914.

Pe larg sînt reflectate cele mai însemnate momente ale participării marinei la războiul de eliberare națională și unitate statală (1916—1918). Din păcate autorii nu au socotit necesar să comenteze consecințele „navale” pentru România ale concesiilor pe care puterile occidentale ale Antantei s-au arătat dispuse a le face în problema regimului strimtoritar „aliatului” rus.

De asemenea autorii nu iau în discuție interesante fenomene social-politice din marina română în anii 1917—1918, precum și situația generală a acesteia în anii 1918—1919, știind că pentru poporul român războiul întregirii naționale nu s-a încheiat la sfîrșitul anului 1918.

Un amplu capitol este consacrat evoluției structurilor marinei militare în perioada interbelică. În schimb, lucrarea nu acordă atenția cuvenită evoluției marinei comerciale în anii interbelici, aceasta rămînînd o sarcină importantă de viitor pentru istoricul preocupat de evoluția vieții economice.

Ultimul capitol al cărții privește marina militară română în cel de-al doilea război mondial. Astfel, un prim subcapitol (p. 259—269) tratează situația acesteia în răstimpul 1940—1941, precum și anii războiului în Est (1941—1944). Autorii nu au luat în discuție implicațiile navale ale raptului teritorial din 26—28 iunie 1940, consecințele acestuia asupra situației strategice și economice a țării (restringerea litoralului maritim, o nouă situație politico-teritorială la gurile Dunării, tendința sovieticilor de a răstui noi teritorii românești la sfîrșitul anului 1940, grave incidente în Delta etc.).

În schimb este prezentată mai pe larg participarea navală românească la războiul antibolșevic din anii 1941—1944. Autorii insistă asupra rolului marinei militare românești în luptele pentru zdrobirea trupelor bolșevice din sudul Basarabiei și dezrobirea acestui pămînt românesc cotoșit în 1940. Este succint prezentată însemnătatea contribuției marinei române la operațiile din Est ulterioare depășirii Nistrului și Bugului. În anii 1941—1943 rolul forțelor navale românești a fost preocupîtor acela de a îndeplini „misiuni de escortă a convoaielor în bazinul de vest al Mării Negre și siguranța în zona porturilor românești”. Alte misiuni priveau operații de minare, siguranță anti-submarină și dragaj.

¹ Nicolae Birdeanu, Dan Nicolaescu, *Contribuții la istoria marinei române*, vol. I, *Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979; *** *Istoria militară a poporului român*, vol. I — VI, Edit. Militară, București, 1984 — 1989 abordează de asemenea probleme ale istoriei navale românești.

În 1943—1944 un rol important i-a revenit marinei române în operațiile de apărare și apoi de evacuare a trupelor germano-române ce rezistau în Crimeea.

Abordind situația marinei militare române după 23 august 1944, autorii nu se referă decît foarte pe scurt la dramatismul situației create de ultimatumul din 28 august 1944 al comandantului flotei sovietice din Marea Neagră adresat contraamiralului Horia Măcellariu. Astfel, la 5 septembrie 1944, în porturile Constanța și Ismail, „navele de luptă maritime și fluviale românești au intrat în componența flotei sovietice, fiind considerate captură de război”.

Spațiul disponibil limitat nu ne-a îngăduit decît citcva sumare considerații pe

marginea unei lucrări pe cît de interesante, pe atît de utile, întemeiată pe o bibliografie bogată și acoperind epoci istorice cu problematici specifice deosebit de complexe. O eventuală nouă ediție (și dorită, credem, avînd în vedere rapiditatea epuizării primeia) ar putea firește să detalieze anumite aspecte mai vag conturate. Ar putea fi de asemenea îmbunătățite calitatea (sub aspect tipografic) a ilustrațiilor și a materialului cartografic, precum și conținutul acestuia din urmă.

În concluzie socotim fericită inițiativa Editurii Militare de a publica această reușită sinteză privind trecutul îndepărtat și mai recent al marinei române.

Sever Mircea Catalan

GEO PISTARINO, *Cristoforo Colombo: l'enigma del criptogramma*, Genova, 1990, 139 p.

Împlinirea, în 1992, a cinci sute de ani de la descoperirea Americii de către Cristofor Columb a provocat o adevărată emulație în istoriografia mondială. Istoricii din Spania, Italia, Statele Unite ale Americii, Portugalia, Anglia, Franța, Olanda, țări ale Americii Latine, țări de pe tot globul, au intrat într-o adevărată întrecere pentru a pune în lumină aspecte mai puțin cunoscute sau necunoscute ale faptei marelui navigator genovez. Se analizează și reanalizează împrejurările și condițiile istorice care au făcut posibilă marea descoperire. Desigur că descoperiri spectaculoase de noi documente sînt foarte rare, practic imposibile și, în aceste condiții, marea majoritate a istoricilor își concentrează eforturile în vederea oferirii unor noi interpretări ale unor fapte sau izvoare cunoscute, ceea ce nu scade cu nimic valoarea lucrărilor lor, ci dimpotrivă. De fapt, istoria, pe lîngă datele ca atare pe care le stabilește cu mijloace specifice, reprezintă un permanent efort de reinterpretare, de reconsiderare a acestora, de lansare a unor idei a căror valoare este confirmată sau infirmată numai de trecerea timpului, unicul și supremul judecător al tuturor acțiunilor și concepțiilor umane.

Pe această direcție se înscrie și lucrarea renumitului istoric italian Geo Pistarino pe care, în puține cuvinte, o vom prezenta în rîndurile ce urmează.

Lucrarea abordează un aspect minor, în aparență, al problematicei columbiene, acela al criptogramei. S.A.S. care însoțește semnătura navigatorului genovez, criptogramă a căreia Pistarino încearcă să-i definească sensurile. Această încercare de definire sau, mai bine zis, de redefinire a sensurilor

ei demonstrează însă importanța subiectului tratat, tangențele sale cu problema mentalității epocii, cu problema gîndirii complexe a lui Columb.

În prima parte a lucrării (pp. 11—46) autorul face o interesantă și foarte documentată introducere în subiect. În esență, el arată că semnătura columbiană constă din două elemente: criptograma formată din șapte sigle și semnătura, care are trei variante: „El Almirante”, „Virey” și *Christo Ferens*. Titlul de amiral avea o semnificație ereditară, cel de vicerege putea aparține doar lui Columb, dar amîndouă erau rezultatul unei grații regale, pămîntești. Adoptarea, între 22 octombrie 1501 și 6 februarie 1502, a formulei *Christo Ferens*, implică o profundă mutație conceptuală: trecerea de la o ordine de onoruri și prerogative umane, acordate de suveranii Spaniei, la sfera mistică, supranaturală a unei misiuni îndeplinită într-un plan escatologic divin pentru binele omenirii. Urmașii lui Columb nu puteau folosi în nici un caz o astfel de semnătură. Ce l-a determinat însă pe acesta să o adopte? Se pare că, după 1500, precaritatea tot mai accentuată a stării sănătății sale, adăugîndu-se la necunoștința Regilor Catolici, a făcut ca gîndirea sa să se incline tot mai mult spre misticism, spre aspectul divin al misiunii și înfăptuirilor sale.

Cea de-a doua parte a lucrării (pp. 49—82) este consacrată analizei diferitelor interpretări istoriografice ale criptogramei și semnăturii lui Columb. Propunerile de interpretare ale criptogramei se pot împărți, în general, în două sectoare, care nu se exclud: interpretări dinamice și interpretări statice. Pe de o

parte cele care formulează o previziune, exprimă un proiect care va trebui să se înfăptuiască neapărat. Pe de altă parte acelea care conțin o definiție permanentă, de neschimbat în viitor, perenă.

În fine, a treia și ultima parte a cărții (pp. 85—136) cuprinde interpretarea pe care Geo Pistarino o oferă criptogramei. După părerea sa ea este puternic influențată de simbolistica Trinității și a Încarnării Spiritului Sfânt, ceea ce demonstrează concepția medievală a navigatorului genovez, exprimă misticismul gândirii sale dar, în același timp, este și o expresie a epocii în care a trăit acesta. epocă ancorată în trecut, având însă privirile îndreptate spre viitor. Așa cum arată istoricul italian, în propunerea sa de lectură a criptogramei columbiene el a făcut o încercare de a o înțelege în expresia sa lingvistică a unui autentic fiu al lumii medievale dar, în același timp, a unui om al tuturor timpurilor, cu mintea și inima înflăcărate de mituri, de credință, de speranță, de dragoste, pentru că, așa cum spunea Columb: „... acolo

unde nu există dragoste toate celelalte lipsesc”.

În concluzie putem spune că lucrarea lui Geo Pistarino, deși de proporții reduse și cu o tematică foarte specială, prin felul în care este concepută și realizată oferă o largă deschidere de interpretare a mentalității și psihologiei lui Columb, a epocii în care acesta a trăit, o epocă de profunde transformări istorice. Ea este un exemplu de felul în care un subiect minor, în aparență, poate căpăta dimensiuni nebănuite, cum istoria unei epoci și a unei personalități atât de bine cunoscute poate și trebuie să fie rescrisă și reinterpretată. Noutatea în istorie, ca de altfel în știință în general, nu constă doar în a aborda aspecte necunoscute sau puțin cunoscute, ci și în efortul de a regândi ceea ce se cunoaște, de a propune noi interpretări și idei care să corespundă stadiului la care a ajuns cunoașterea umană.

Eugen Denice

PIERRE SALY, *Méthodes statistiques descriptives pour les historiens*,
Édit. Armand Colin, Paris, 1991, 189 p.

Utilitatea metodelor statistice în istorie a fost pe deplin confirmată în ultimele două decenii, iar interesul cercetătorilor pentru studiile de istorie cantitativă este stimulat și de progresele spectaculoase ale microinformaticii. Nevoia istoricilor de a se iniția în statistică a condus la apariția unor cărți consacrate lor în exclusivitate. Indispensabile celui ce întreprinde o analiză cantitativă a fenomenului istoric, tehnicile statistice elementare au fost chiar introduse ca obiect de studiu în programele facultăților de istorie din Germania, Franța, Italia, Statele Unite, Rusia și recent din România.

Lucrarea lui Pierre Saly* este o prezentare a metodelor statisticii descriptive, accentul plasându-se pe acele metode efectiv utilizate de istoric: distribuții statistice, reprezentări grafice, procentaje, proporții și indici. Aparatul matematic redus, mult simplificat, lasă în schimb loc aspectelor practice, con-

crete, de aplicare a procedurilor de calcul statistic.

Pe parcursul a unsprezece capitole, pornind de la explicarea noțiunilor de statistică și statistici (Cap. 1, *L'historien, les statistiques et la statistique*), cititorul este introdus treptat în universul statisticii descriptive, descoperind într-o expunere clară, susținută prin numeroase exemple, cum să reprezinte evoluția datelor istorice în timp, cum să conceapă și să realizeze reprezentări sincronice, cum să calculeze rapoarte, medii, procentaje, proporții, indici.

Analiza seriilor statistice simple și ponderate precede principalele două capitole ale lucrării, care explică metodele esențiale pentru cercetarea cantitativă a istoriei, anume analiza regresiei și corelațiilor (Cap. 10, *La régression et la corrélation*) și analiza seriilor temporale (Cap. 11, *Savoir simplifier et traiter une série chronologique*).

Scrisă atractiv, într-o manieră accesibilă și celor mai puțin familiarizați cu abstractul matematic, lucrarea lui Pierre Saly este o excelentă inițiere în statistica descriptivă atât pentru studenți cit și pentru cercetătorii pasionați de istoria cantitativă.

Irina Gavrilă

* Pierre Saly este specialist în istoria financiară a Franței, perioada interbelică. Conferențiar la Universitatea Panthéon — Sorbona, el predă statistica matematică studenților din primul ciclu universitar.

ZSOLT TRÓCSÁNYI *Habsburg-politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690 — 1740* (Politica Habsburgică și guvernarea Habsburgilor în Transilvania 1690 — 1740), Edit. Academiei, Budapesta, 1988, 476 p.

Cartea apărută în Editura Academiei Maghiare, se înscrie în seria studiilor de istorie a instituțiilor și autorităților elaborate de curentul autor. Volumul continuă investigarea începută în studiul privind guvernarea centrală a Transilvaniei până în 1690. În prezentul volum Trócsányi Zsolt schițează istoria politică a Transilvaniei între anii 1690—1740, cu intenția prezentării procesului complex al integrării țării în Imperiul multi-național.

În introducere, Trócsányi Zsolt zugrăvește situația financiară a țării, în special starea creditelor și căilor de redresare economică propuse de cei trei mari cameraliști Joachim Becker, Wilhelm Schröder și Philipp Wilhelm Hornigk. Se subliniază că teoriile și practicile concepute de cele trei personalități sint diferite, doar solul în care urmau să fie implantate a fost același.

Studiul propriu-zis este structurat în trei mari capitole. Primele două tratează instituțiile centrale imperiale și hotărârile luate de acestea în legătură cu Transilvania. Capitolul unu analizează instituția anumită, „Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis” descriind componența, sfera de acțiune și adunările acestui for, accentul punind pe hotărârile legate de realitățile din Transilvania. Tot în această parte a lucrării autorul trece în vedere elita conducătoare a Imperiului Habsburgic ierarhizându-o după importanța pozițiilor ocupate în viața politică. Personalitățile marcante ale Transilvaniei care în perioada 1687—1704 discutau problemele ardenele în „Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis” cu această elită imperială au fost Bánffy György, Bethlen Miklós, Apor István. Ei deseori au avut un important rol inițiator. Acest for în perioada menționată a discutat problemele speciale de politică internă a imperiului și nu doar chestiuni curente. Prin prisma forului studiat perioada imediat următoare (1704—1715) este caracterizată de autor ca fiind una de trecere, cu puternice instabilități (Răscoala lui Rákóczi) și schimbări. Se reliefează că problema curentă ridicată de membrii Guverniumului era necesitatea stringentă de reducere a îndatoririlor Transilvaniei față de imperiu.

Între anii 1715—1740, activitatea „Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis” a fost foarte variată și bogată. El este preocupat de la problema Partiumului până la chestiunile organizatorice ale dietei, de multe alte

probleme politice cum era Sancțiunea Pragmatică etc.

Un leitmotiv în tematica preocupărilor acestui for îl constituia chestiunea împărțirii ce era obligația Transilvaniei să achite habsburgilor și consecințele acestuia, deoarece Transilvania avea o însemnătate militară importantă pentru Imperiul Habsburgic. Ea constituia bastionul răsăritean al acestuia.

Al doilea capitol abordează problema formării, componenței și competenței comisiei numite „Subdelegatio (Commissio) Neoacquistice” (1719—1745) și referirile acesteia asupra istoriei Transilvaniei. „Subdelegatio Neoacquistice” a fost o comisie cu un caracter militar și fiscal, având în atenția sa relațiile dintre organele centrale militare, administrative și fiscale din Imperiu. Studiind activitatea acestui for, Trócsányi Zsolt, în cartea de față, pune în centrul atenției înainte de toate problemele abordate de acesta în legătură cu Transilvania.

Instaurarea dominației habsburgice în Transilvania, constituie capitolul trei, în care se urmărește un proces foarte complex. Această parte a cărții poate fi considerată o sinteză care are menirea de a explica și demonstra urmările hotărârilor luate de comisia, „Subdelegatio...” și de „Ministerialkonferenz”. Prin dimensiunea cit și prin ponderea acestei părți, se realizează o echilibrare structurală a lucrării.

Capitolul subdivizat în trei etape, 1690—1708, 1708—1730, și anii '30, ne introduce în atmosfera și întâmplările metamorfozei istorice ce a avut loc în raporturile existente între Monarhia Habsburgilor și Transilvania anilor 1690—1740. Din rîndurile captivant formulate se simte pulsul evenimentelor politico-militare și diplomatice, desfășurate în jurul compromisului habsburgico-transilvan, formulate în Diploma Leopoldină. Se dă o profundă analiză a Diplomei cu toate implicațiile și urmările ei. Ne zugrăvește schimbările intervenite în viața Transilvaniei în urma desființării autorității princiare și forma Guverniumului, apoi Cancelariei aulice a Transilvaniei etc.

În abordarea și analizarea celei de a doua etape (1708—1730) a procesului de integrare a Transilvaniei în Imperiul Habsburgic, autorul are în vedere evoluția și consolidarea structurilor noi. Începînd cu 1703 guvernarea Transilvaniei intră în competența comandantului militar suprem trecînd pe planul doi Guverniumul și administrația

fiscală a acestuia. Personalitățile politice din Transilvania nu mai reușesc să trateze ca înainte cu conducerea Imperiului.

În caracterizarea anilor '30 Trócsányi, alături de analiza activității organelor de guvernare în această perioadă, are în vedere și semnalarea încercărilor de introducere a unei stăpîniri militare în Transilvania. În sfîrșit, autorul atinge și fenomenul de contra-reformă din Transilvania abordînd atitudinea

lui Inochentie Micu Klein atît din punct de vedere religios cît și politic.

Volumul se bazează pe un bogat fond de informații documentare, în care parte neinvestigat, material arhivistic adunat de autor.

Autorul, prin acest studiu, își mai adaugă în palmaresul său bogat și prețios, încă o operă durabilă și indispensabilă specialiștilor care se ocupă cu această perioadă a istoriei.

Enikő Rűsz-Fogarasi

GARRISON E. WALTERS, *The Other Europe. Eastern Europe to 1945*, Syracuse University Press, New York, 1988, 430 p.

Primele rînduri ale acestui volum menționează faptul că dacă autorul nu ar fi beneficiat de încurajările și sprijinul unor specialiști în materie, cartea nu ar fi putut să apară. Astfel, în seria celor cărora autorul le mulțumește pentru ajutorul acordat apare și numele lui Radu Florescu.

Lucrarea se adresează nu atît specialiștilor în istoria Europei răsăritene, cît mai ales celor care abia acum se interesează de această temă, cărora speră să le dea unele noi interpretări, avînd însă certitudinea că lucrarea nu oferă noi date senzaționale. Scopul cărții este o mai bună cunoaștere și înțelegere a istoriei Europei de Est, o încercare de a convinge cititorul că popoarele din această parte a lumii își au locul lor, bine definit, în viața europeană și mondială.

Autorul încearcă și o definire a acestei părți a continentului european, arătînd că „această definire... este un compromis din toate punctele relevante de vedere: politic, etnolingvistic și istoric. Rezultanta pare să fie extraordinar de împrăștiată, în spațiu, dar, în timp, totul începe să capete un sens. Cel care studiază istoria Europei răsăritene trebuie să accepte faptul că aceasta este o parte a lumii în care cele mai simple probleme devin, adesea, complexe” (p. XIII)

Ca arie geografică, autorul prezintă Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia, Bulgaria și Albania. Aceste țări sînt prezentate din punct de vedere geografic și al resurselor naturale, inclusiv climateric, fiecare în parte. După care, în urma unei scurte analize istorice de context, este prezentată istoria acestor țări în trei perioade, considerate de autor ca efinitorii: pînă la 1800, 1800—1848 și 1848—1914.

Înainte de analiza celor două momente determinante ale secolului XX: cele două războaie mondiale, precum și a perioadei inter-

belice, autorul explică motivele care au generat alegerea unei părți a Europei, și nu a întregului continent, și de ce anume această separare se face între est și vest. În acest sens Walters este de părere că diferențele geografice între cele două zone europene au determinat „o cronologie diferită a dezvoltării economice. Disparitatea economică, împreună cu unii factori geografici, în mod direct, a creat un mediu politic diferit” (p. 110—111), care a determinat pentru răsăritul european „o permanentă poziție secundară”.

Un capitol aparte este destinat istoriei interbelice a Uniunii Sovietice, autorul analizînd aici doctrina leninistă, războiul civil din Rusia și politica naționalităților, stalinismul și mecanismele de control al PCUS în viața economică și politică a Uniunii, industrializarea și colectivizarea agriculturii, politica externă și Internaționala Comunistă și, în sfîrșit, participarea sovieticilor la cel de-al doilea război mondial. Sint probleme fără de care istoria postbelică a Europei de Est nu poate fi înțeleasă; în consecință, un ultim capitol al cărții trece în revistă istoria partidelor comuniste din zonă pînă la 1945.

Concluziile la care ajunge autorul, în urma acestor analize, nu sînt îmbucurătoare pentru cei care trăiesc în această zonă: condițiile geopolitice au făcut ca aceste țări să aibă o contribuție decisivă la declanșarea celui de-al doilea război mondial. Principala cauză o constituie contradicția dintre dorința acestor țări de a fi independente și lipsa de interes a marilor puteri față de ele avînd acest statut: „... simpla sarcină de a-i absolvi pe europenii răsăriteni de responsabilitatea noului război nu completează argumentația în favoarea statelor independente viabile în această regiune. Chiar în eventualitatea puțin probabilă a unei armonii instaurate în regiune, prezența unor vecini extraordinar de puternici în vest și în est fac ca speranțele unei adevărate

independențe a statelor Europei răsăritene să fie cel puțin precare” (p. 362).

În ansamblu, Garrison E. Walters analizează fenomenul naționalismului, care se manifestă pregnant în zonă, tocmai ca rezultat al unei permanente dorințe de independență, motivată, după părerea sa, de o moștenire culturală distinctă. Lucrarea este îmbogățită cu un set bogat de hărți și, lucru deosebit de util — recomandări bibliografice pentru completarea cunoștințelor în istoria fiecărei țări prezentate.

Lucrarea este deosebit de interesantă, mai ales ca abordare generală. Faptele sînt prezentate corect și, în ceea ce privește istoria românilor, cu excepția unor mici exprimări mai deranjante pentru noi (de exemplu: referitor la epoca medievală, se afirmă că „popoarele române locuiau atît în *Transilvania Ungurească* — subl. n. — cit și într-unul din cele 2 state independente Moldova și Valahia”

(p. 25), analizele se bazează pe date corecte. În ceea ce privește situația românilor din Imperiul Austro-Ungar el explica creșterea naționalismului românesc prin pretențiile Ungariei asupra Transilvaniei și măsurile exagerate luate de conducerea statului maghiar pentru a înăbuși românismul în regiune.

„The Other Europe” este o carte dedicată Europei răsăritene și popoarelor sale, de care autorul se apropie cu o mare dorință de a le face cunoscute. Perioada aleasă este definită ca „secolul în care conceptul modern de state-națiuni trece din domeniul teoriei în cel al practicii în Europa de răsărit” (p. 363). Principala problemă analizată — naționalismul — explică istoria acestor state în perioada interbelică, dar lasă loc pentru continuarea analizei, cu atît mai mult cu cît astăzi revine cu putere în actualitate.

Tatiana Dușu

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„COLUMBUS 92”. Rivista ufficiale delle celebrazioni colombiane, anno 8, 1992, nr. 1 — 6.

Italia și în mod special Genova au acordat încă de la începutul deceniului trecut o atenție deosebită celebrării momentului descoperirii Americii. Rezultatele concrete și imediate au fost apariția acestei elegante reviste, adresată unui larg spectru de cititori, cit și constituirea unor instituții specializate cum ar fi *Comitato Nazionale per la celebrazioni de V centenario della scoperta dell'America* (1982), *Fondazione regionale Cristoforo Colombo* (1986) și *Ente Colombo '92* (1988). Ultima instituție a fost însărcinată cu organizarea expoziției internaționale: *Cristoforo Colombo: la nave e il mare* care a fost deschisă la Genova în intervalul 15 mai—15 august 1992. Impactul acestei mari realizări, la care a participat și România cu un pavilion redus, se poate observa și prin modificările produse în sumarul pe acest an al revistei „Columbus 92”, în dilatarea rubricilor informative.

Cea mai mare parte din economia revistei nu este afectată studiilor istorice de specialitate ci prezentării *in extenso* a Expoziției și a manifestărilor cultural-științifice din prima jumătate a acestui an desfășurate în întreaga lume. Din prezentarea acestor manifestări rezultă o surprinzătoare diversitate de activități derulate pentru celebrarea a 500 de ani de la descoperirea Americii: simpoziioane, sesiuni științifice, expoziții tematice, spectacole teatrale și sportive, mese rotunde, etc.

Din sesiunile științifice prezentate enumerăm: *Genova e Siviglia nelle carte dei notai*, desfășurată la Genova între 12—31 martie 1992; seminarul *La cartografia colombiana e le prime rappresentazioni dell'America*, Genova, 6 aprilie 1992; sesiunea internațională *La scoperta dell'America e la cultura italiana*, Genova, 6—8 aprilie 1992; conferința *Cristoforo Colombo e la confraternite*, Genova, 16—17 mai 1992; congresul *XXVI congresso geografica italiano*, Genova, 4—9 mai 1992.

Printre expozițiile consacrate figurii lui Columb sînt de menționat cele de artă fotografică: *L'immagine di Colombo nel mondo*; filatelie: *I francobolli del Navigatore*; medalistică și numismatică: *Cristoforo Colombo. Le sue medaglie. Le sue monete*; artă vizuală: *Genova nell'età barocca și Circa 1492, art in the age of exploration*.

În numărul 58 este prezentată Japonia care a participat la expoziție cu o navă-muzeu (nava „Yotei Mare” în lungime de 132 m). Prezența navală a Japoniei la Genova nu este intimplătoare. În 1613 samuraiul Tsunenaga Hasekura la bordul unui velier a ajuns în Europa și a fost primit oficial la Vatican unde i s-a conferit calitatea de cetățean de onoare al Romei. Tot o navă a adăpostit și cea mai mare parte a pavilionului Italiei în care este ilustrată pe larg arta navigației din peninsula.

Un spațiu redus din structura revistei este afectat cercetărilor de istorie maritimă. De semnalat studiile semnate de Branislav Bilinsky, *Colombo e Copernico negli epigrammi del matematico polacco Ioannes Broscius* (nr. 59, p. 5—9); Paolo E. Taviani, *Risorge il mito di Atlantide* (nr. 61, p. 11—15); Kathleen Deagan, José F. M. Cruxent, *Il mondo di Colombo in America: la Isabela* (nr. 62, p. 13—16). În nr. 61 este reprodus un interviu cu semiologul bulgar Tzvetan Todorov, autorul unei incitante lucrări, republicată recent în Italia de editura Einaudi, intitulată: *La conquista dell'America*. T. Todorov a fost primul care a pus în evidență confruntarea dintre cele două civilizații, indigenă și cea europeană și impactul descoperirii asupra „celuilalt”. Toate numerele includ în rubricile finale substanțiale prezentări ale noutăților editoriale dedicate „fenomenului” Columb.

Nagy Pienaru

„Etudes Danubiennes”, tome III — IV, 1987 — 1988, nr. 1 — 2.

De cîțiva ani Grupul de Studii privind Monarhia de Habsburg de pe lingă Institutul de Înalte Studii Europene de la Strasbourg publică semestrial revista „Etudes Danubiennes”.

Directorul său este profesorul Jean-Paul Bled, autor al unor lucrări ca: *François-Joseph, Fayard, Paris, 1987; Les fondements du conservatisme autrichien 1859—1879,*

„Revista istorică”, tom III, nr. 9—10, p. 1077—1079, 1992

Publications de la Sorbonne, Paris, 1988; *Les Habsbourg et la Lorraine*, Nancy, 1988; *Rudolphe et Mayerling*, Fayard, Paris, 1989. În comitetul de redacție regăsim renumiți cercetători și universitari din Franța, Austria, R. F. Germania, Ungaria, Republica Cehă și Slovacă, Polonia, Iugoslavia, Marea Britanie, S.U.A., România. Analiza științifică privește cu predilecție aspecte social-economice, culturale și militare, probleme de istoriografie, recenzii și însemnări pe marginea unor lucrări noi și a unor reuniuni științifice, ce tratează trecutul bazinului dunărean și în general a Europei centrale.

Interesul vădit pentru domeniul economic transparent din câteva studii. Istvan Gy. Toth de la Institutul de Științe Istorie a Academiei Ungare în *Une seigneurie hongroise à la frontière turque au XVII-e siècle*, nr. 2, 1987, p. 179—197 întreprinde o cercetare amănunțită de caz a domeniului Körmend, proprietatea familiei Battyány, prilej de a se apleca și asupra statutului țărânimii maghiare în condițiile intensificării exploatații în secolul al XVII-lea. Numeroase date vizează cultivarea pământului, numărul de case, evoluția raportului între pășune și pământul arabil, rolul pădurii, numărul știutorilor de carte. De semnalat este că Toth menționează „independența relativă” a principatului Transilvaniei după anul 1541 (p. 179). Pe aceeași direcție a istoriei economiei agrare se plasează Istvan Hunyadi de la Centrul Național de Cercetări Științifice din Paris în *Le grand Domaine, Moteur de la Reforme et de la Contre-reforme en Hongrie*, nr. 1, 1987, p. 1—15. Arătând că marile proprietăți fiuciare ale nobilimii laice și ecleziastice s-au întărit în secolul al XIV-lea, autorul argumentează că odată cu infiltrarea ideologiei protestante s-a născut o solidaritate puternică a clasei dominante de rit catolic. Unii dintre membrii săi, precum Peter Perényi au îmbrățișat însă Reforma, alții, ca palatinul Tamas Nadasy au simpatizat cu ea, dar nu s-au rupt total de catolicism. Surprinzător, deși recunoaște toleranța religioasă din Transilvania în perioada domniei lui Ioan Sigismund, Hunyadi îi caracterizează în mod cu totul nefondat pe români drept „emigranți balcanici” (subl. ns.) (p. 11)! Nicole Pietri de la Universitatea Poitiers zăbovește asupra rolului lui Eugen von Böhm-Bawerk, economist și ministru de finanțe al Austro-Ungariei între 1900—1904 în elaborarea legii financiare din 25 octombrie 1896 în *La participation d'Eugen von Böhm-Bawerk en tant que haut fonctionnaire au Ministère des Finances à la reforme des impôts personnels directs du 25 octobre 1896*, nr. 1, 1987, p. 30—46. În sfârșit, profesorul John Komlos de la Universitatea Pittsburgh în *The Process of industrialization in*

Austria, A Long-Run View, nr. 2, 1988, p. 167—174 propune o nouă etapizare a procesului de industrializare în zonele dublei monarhii, ce a îmbrăcat particularități deosebite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: 1820—1873, 1873—1918. După părerea sa, concis exprimată, prăbușirea pieții austro-ungare în 1918 a dat o grea lovitură întregii vieți economice a Europei centrale (cf. p. 174).

Robert H. Keyserling, profesor la universitatea Ottawa studiază în *Austro-Hungary's Revival during World War II, Anglo-American Planning for the Danube Region*, nr. 1, 1987, p. 54—64, proiectele în totalitate himerice de organizare a Europei Centrale după 1945 ca o federație dunăreană, contrapondere în fața influenței crescînde în zonă a Uniunii Sovietice. Considerînd în mod eronat că „dezmembrarea imperiului a fost o greșeală” (p. 55), Foreign Office-ul și Departamentul de Stat au schițat *Danubia*, „o uniune economico-politică” (p. 60) cu sediul la Viena, de fapt o organizare supra-națională, fără un suport istoric real și deci viabilitate. Nu putem trece cu vederea unele contribuții documentare cu o bază inedită. Denis Durand de Bousingen în *Un médecin strasbourgeois à Vienne: le voyage de Victor Stoeber en 1856*, nr. 1, 1987, p. 16—29 reduce în discuție însemnările lui Victor Stoeber, oftalmolog de renume, cu prilejul călătoriei din toamna lui 1856 la reuniunea naturaliștilor și medicilor germani de la Viena. Călătoria prin Dresda și Praga, la ducere și prin Styria, Carniola, Trieste, Veneția, Bavaria, la întoarcere, i-au oferit nu doar unele observații de interes turistic, ci și date interesante privind numărul de locuitori și starea de sănătate la Praga, Viena și Dresda, progresele științei medicale, impactul construcției de căi ferate asupra mentalului colectiv. Se adaugă articolul lui Wilhelm E. Mallmann, *Grossbritanniens Beziehungen zu Österreich in den Tagebüchern Lord Stanleys*, nr. 1, 1988, p. 73—79 inspirat din jurnalul lui Edward Henry, lord Stanley, ministru de externe între 1866—1869. Specialist de renume în problemele Europei centrale și de sud-est, Barbara Jelavich consensnează *Recent publications on the Habsburg Empire on the United States*, nr. 1, 1987, p. 45—53. Din vasta producție editorială trecută în revistă, amintim câteva lucrări recente cu titlul informativ — John Komlos, *The Habsburg Monarchy as a Customs Union, Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth-Century*, Princeton, 1983; Mark A. Blum, *The Austro-Marxists 1890—1918, A Psychobiographical Study*, Lexington, 1985; Peter Gay, *Freud for Historians*, New York, 1985; Robert A. Kann, Zdenek V. David, *The People of the Eastern Habsburg Lands 1526—1918*, Seattle, 1988; David F. Good, *The Economic Rise of the Habsburg Empire 1750—1914*, Berkley, 1984.

Forțelor armate ale Austro-Ungariei periodicul le dedică în întregime numărul al doilea pe anul 1988. Cele șase studii: Jean Nouzille, *Une société militaire originale, Le corps des officiers de l'armée austro-hongroise vu par l'attaché militaire français de 1878 à 1881*, p. 97—110; Jan Rydel, *Les polonais dans les forces armées austro-hongroises*, p. 157—166; Istvan Deák, *Nobles and Not-so-Nobles in the Officer Corps of the Dual Monarchy*, p. 123—132; Jean Charue, *L'Image de l'Officier chez Ferdinand von Saar*, p. 133—145; Ernst Auer, *Die Offiziersausbildung als grundlegung der Offiziersethik in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, p. 111—121; Lothar Höbelt, *Van der „Jeune École”, Zur „Flottenpolitik”, Die Rolle Ier Österreichisch-Ungarischen Kriegsmarine im Letzten Viertel des Neunzehnten Jahrhunderts*, p. 147—156, reprezintă cadrul unor cercetări minuțioase privind locul și rolul armatei în susținerea politicii expansioniste a monarhiei, compoziția sa socială și etnică — participarea polonezilor și prezența aristocraților în rindul diferitelor arme și chiar a comandamentului central. Culturii ca teren de desfășurare a acțiunii politice îi sunt închinete 12 comunicări prezentate în 1986 în cadrul unui colocviu la Strasbourg și grupate în numerele 2, 1987, și 1, 1988. De la cadrul vieții intelectuale și universitare în special (Theodor Veiter, *Die Entwicklung des Universitätswesens in der Habsburgermonarchie 1815—1918*, nr. 2, 1987, p. 97—115) la studiul populației universitare și organizării sale științifice și profesionale (Waltraud Hei-

ndl, *Universitäten und Eliten in Österreichischen Vormärz*, nr. 2, p. 117—125; Jean-Paul Bled, *Les associations étudiantes catholiques dans les universités autrichiennes*, nr. 2, 1987, p. 133—140; Stanislas Grodzinski, *Le rôle de l'université de Lemberg dans la vie scientifique de la monarchie des Habsbourg*, nr. 1, 1988, p. 29—38; Bernard Michel, *L'enseignement de l'histoire à l'université de Prague la fin du XIX-e siècle 1882—1914*, nr. 1, 1988, p. 49—61), autorii menționează și situația învățământului superior în Ungaria, Bucemia, Tirol și Galiția.

Deși parte a arealului geoistoric investigat, spațiul românesc ca și literatura noastră istorică sînt sporadic prezente în paginile revistei. Amintim contribuția lui Rainer Biemel, *L'origine des saxons de Transylvanie: Naisance d'une société*, nr. 1, 1988, p. 63—71, de fapt o referire pur teoretică la statutul sașilor și zonele lor de baștină vest-europene. Ar fi fost de dorit în numerele tematice pomenite mai sus și o analiză a regimentelor grănicerești din Transilvania sau a învățământului românesc din aceeași zonă. În orice caz, deși uneori transpare nostalgia față de fosta monarhie austro-ungară, etichetată pretențios, surprinzător, dar fals, „model” al unui stat multinațional sau „factor de stabilitate politică”, centrul universitar de la Strasbourg aduce o contribuție meritorie la aprofundarea cunoașterii trecutului unui spațiu de istorie zbuciumată.

Mihai Manca

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Buletinul bibliografic realizat de un grup de istorici din inițiativa redacției „Revistei Istorică” urmărește să devină un instrument util la îndemâna slujbașilor muzei Clio. În acest scop sînt semnalate studii cu o tematică și un nivel variat, publicate de istorici români și străini în afara hotarelor României, care privesc direct sau tangențial istoria poporului român.

Redacția speră ca pe această cale să contribuie la redeschiderea dialogului cu istoriografia universală deoarece primul pas în orice investigație istorică îl constituie informarea.

Buletinul bibliografic vizează producția istorică tipărită — studiu și carte — după 1985 (inclusiv), referitoare la perioada medievală, modernă și contemporană a României.

La alcătuirea *Buletinului bibliografic* au contribuit: Viorel Achim, Ileana Căzan, Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Victor Eskenasy, Șerban Papacostea, Nagy Pienaru și Adrian Tertecel.

Redactor de rubrică: Nagy Pienaru

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE

CROWE, DAVID și JOHN KOLSTI, *The Gypsies of Eastern Europe*, M. E. Sharpe, Armonk, New-York — London, 1991, VI + 194 p. Istoria și situația actuală a țiganilor din Europa răsăriteană. Un capitol e dedicat țiganilor din România.

HILBERG RAUL, *La destruction des Juifs d'Europe*, Fayard, Paris, 1988, 1099 p. Ediția definitivă în franceză a lucrării monumentale a profesorului american despre Holocaust. Capitoale speciale dedicate României, cu utilizarea unor documente inedite.

II. IZVOARE

* * * *Osmanski izvori za islamizačionnîte profesii na Balkanite: XVI—XIX v.* (Izvoare otomane privind procesele de islamizare în Balcani: secolele XVI—XIX), (red. M. Kalițin, A. Velkov, E. Radușev) Izdatelstvo na Bălgarskata Akademiia na Naukite, Sofia, 1990, 332 p. + facsimile. Este o culegere de documente otomane referitoare la diferite cazuri de trecere la Islam a unor creștini sau evrei din Peninsula Balcanică (dar și din alte teritorii ale Imperiului otoman), precum și la soarta lor după acest act. Se oferă informații și despre unii români din Moldova și Țara Românească care, în diferite circumstanțe, au trecut la religia islamică.

BATTENBERG, ALEXANDAR, *Dnevnik* (Jurnal), Izdatelstvo „Hristo Botev” Sofia, 1992, 144 p. Este traducerea (realizată de Ivan Părvev) din limba germană în limba bulgară a jurnalului prințului Alexandr Battenberg (primul principe al Bulgariei independente: 1879—1886) privind participarea sa la războiul ruso-româno-turc din 1877—1878. Sînt prezentate numeroase informații asupra implicării politice și militare a României în acest conflict armat. Este pentru prima oară cînd acest izvor istoric vede lumina tiparului în integralitatea sa.

GECSÉNYI, LAJOS, *Ein Bericht des österreichisch-ungarischen Vizekonsuls über den Ungarn in der Moldau, Jassy, 1893*, în „Ungarn-Jahrbuch, 16, 1988, p. 157—191. Amplu raport al viceconsulului von Lippert cu privire la populația catolică din județele Roman și Bacău.

NĂSTASE, D., *Une aigle bicéphale déguisée sur une charte inédite de Michel le Brave (1599)*, Atena, 1992, p. 165—176 (extras din „Deltion heraldikis kai genealogikis Heterias Hellados”, vol. 80). Apariția în formă stilizată a vulturului bicefal în ornamentația unui document inedit provenit din cancelaria lui Mihai Viteazul și aflat în arhiva Mănăstirii Simonpetra de la Muntele Athos.

VELKOV, ASPARUH, *Vidove osmanoturški dokumenti. Prinos kām osmano-turskata diplomatika* (Tipuri de documente turco-osmane. Contribuție la diplomatica turco-osmană), Narodna Biblioteka „Kiril i Metodii”, Sofia, 1986, 512 p. Lucrarea analizează

„Revista istorică”, tom III, nr. 9—10, p. 1081—1086, 1992

aproape toate tipurile de documente otomane de cancelarie din secolele XV—XIX. Se oferă numeroase exemplificări și facsimile folosindu-se documente otomane din colecțiile Bibliotecii Naționale „Kiril și Metodieu” din Sofia. Citeva din documentele folosite pentru exemplificări se referă la momente din istoria relațiilor româno-otomane.

III. ISTORIE MEDIEVALĂ

ACS, ZOLTÁN, *Marchands grecs en Hongrie aux XVIIe—XVIIIe siècles*, în vol. *Études historiques hongroises* 1990, vol. 2, p. 41—58. Negustorii „greci” în Transilvania și Ungaria în sec. XVII—XVIII: stabilirea lor aici, legislația privitoare la ei, organizarea lor și rolul pe care l-au avut în comerțul internațional.

BARTA, GÁBOR, *Siebenbürgen im Königreich Ungarn (997—1690)*, în vol. *Études historiques hongroises* 1990, vol. 1, p. 79—96. E analizată funcția de voievod al Transilvaniei, arătându-se că acesta nu avea nici unul din atributele suveranității, fiind numit și subordonat regelui Ungariei, voievodatul Transilvaniei nefiind astfel un stat propriu-zis. Abia Principatul Transilvaniei a constituit un stat, care, afirmă autorul, nu a avut nimic de-a face cu etnicul românesc, sub raport politico-instituțional principatul continuând regatul ungar. Aprecieri cu privire la raporturile etno-demografice în Transilvania medievală.

ELIYAHU, ASHTOR, *Recent Research on Levantine Trade*, în „The Journal of European Economic History”, XIV, 1985, 2, p. 361. Autorul prezintă studii și lucrări apărute între 1973—1982 privind comerțul medieval dintre vest și est. Tema acestora acoperă perioada precruciată și cruciată pînă în sec. XVI, comerțul levantin în general, cel din Mediterana și Marea Neagră și cel din Levantul musulman. Sint menționate studiile de specialitate românești.

GÜNDISCH, KONRAD G., *Zur Entstehung der Sächsischen Nationsuniversität*, în vol. *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre Siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität*, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1990, p. 63—92 (Siebenbürgisches Archiv, 24). Geneza și etapele constituirii „universității” (comunității) sașilor din Transilvania, rolul patriciatului urban în înfăptuirea acestui proces. Referiri și la contactele cu românii.

HECKENAST, GUSZTÁV, *Eisenhüttenwesen und Umweltgestaltung in Ungarn im 14.—18. Jahrhundert*, în vol. *Études historiques hongroises* 1990, vol. 3, p. 113—121. Referiri la producția de fier în Transilvania și Banat.

HELD, JOSEPH, *Hunyadi's Long Campaign and the Battle of Varna 1443—1444*, în „Ungarn-Jahrbuch”, 16, 1988, p. 10—27. Articolul readeuce în discuție problema controversată a deciziei care s-a aflat la originea campaniei de la Varna, a locului diversității orientale la adoptarea acestei decizii și a diverselor aspecte legate de desfășurarea ei. Lipsesc din bibliografie contribuțiile esențiale ale lui Francisc Pall.

KÓPECZI, BÉLA, *Féudalisme, absolutisme, jansénisme. La pensée politique hongroise un début du XVIIIe siècle*, în vol. *Études historiques hongroises*, 1990, vol. 4, p. 53—65. Este prezentată succint activitatea politică a lui Francisc II Rákóczi. Este analizată lucrarea acestuia *Tractatus de potestate*, scrisă în limba latină începînd din 1722, reluată în 1725 în limba franceză, cu titlul *Traité de la puissance* și publicată prima dată în 1751 într-o culegere intitulată *Testament politique et moral du Prince Rakoczi*.

KRISTÓ, GYULA, *Die Entstehung der Komitatsorganisation unter Stephan dem Heiligen*, în vol. *Études historiques hongroises* 1990, vol. 1, p. 13—25. Organizarea comitatelor în Ungaria în timpul lui Ștefan cel Sfînt și continuarea procesului în secolele următoare; referiri la comitatele din Banat și Transilvania.

MAKK, FERENC, *Les relations hungaro-byzantines aux Xe—XIIe siècles*, în vol. *Études historiques hongroises*, 1990, vol. 4, p. 11—25. Relațiile ungaro-bizantine în secolele X—XII. În legătură cu problema creștinării ungarilor, referiri la Gyula din Transilvania, episcopul Hieroteu și Ahtum.

MIINEVA, RUMIANA, *Rossia i Osmanskaia Imperiia v mejdunarodnîi otnoșeniiax v seredine XVIII veka: 1739—1756* (Rusia și Imperiul otoman în relațiile internaționale la mijlocul secolului al XVIII-lea: 1739—1756), Izdatelstvo „Nauka”, Moskva, 1985, 184 p. Lucrarea este o analiză a relațiilor ruso-otomane (abordate în strînsă legătură cu relațiile internaționale la nivelul întregii Europe) în anii 1739—1756. Sint prezentate și unele informații privind implicațiile relațiilor ruso-otomane asupra istoriei Țărilor Române în perioada respectivă.

NÄGLER, THOMAS, *Die Sozialstruktur des Siebenbürger Sachsen im ausgehenden 16. Jahrhundert*, în vol. *Gruppenautonomie in Siebenbürgen: 500 Jahre Siebenbürgisch-sächsische Nationuniversität*, Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1990, p. 217—224 (Siebenbürgisches Archiv, 24). Evoluția socială a lumii săsești pînă la sfîrșitul secolului XVI.

PÉTER, KATALIN, *Die Reformation in Ungarn*, în vol. *Études historiques hongroises*, 1990, vol. 4, p. 39—52. Reforma în Ungaria și Transilvania în sec. XVI. Considerații interesante în legătură cu audiența Reformei în diferitele categorii sociale.

STOIANOV, VALERI, *Diplomatika na srednovekovnite izvori. Vladetelski dokumenti* (Diplomatica izvoarelor medievale. Documentele cimitricilor), Izdatelstvo ra Eălgarskata Akademia na Naukite, Sofia, 1991, 264 p. Sunt prezentate și analizate, din punctul de vedere al diplomatiei, diversele tipuri de documente emise de țarii Bulgari medievale și de sultanii otomani. Unele din documentele otomane folosite pentru exemplificări se referă la aspecte ale relațiilor dintre Țările Române și Înalta Poartă.

SZÜCS, JENŐ, *The Peoples of Medieval Hungary*, în vol. *Études historiques hongroises* 1990, vol. 2, p. 11—20. Sunt înscrise popoarele din Ungaria medievală; românii sunt considerați imigranți în Transilvania din sec. XIII.

ZACH, KRISTA, *Begriff und Sprachgebrauch von Nation und Nationalität in Siebenbürgen aus vorklassischen Texten des 13. bis 16. Jahrhunderts*, în vol. *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó*, München, Rudolf Trofenik, 1987, p. 137—149. Discuție consacrată conceptelor de *natio*, *populus* și altele înrudite în Transilvania medievală; problema celor trei națiuni privilegiate.

ZACH, CORNELIUS, R., *Über Klosterleben und Klosterreformen in der Moldau und in der Walachei im 17. Jahrhundert*, în vol. *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó*, I, München, Rudolf Trofenik, 1987, p. 111—122. Observații cu privire la viața și organizarea mănăstirească precumpănitor în Moldova lui Miron Barnovschi și în Țara Românească la sfârșitul secolului XVI.

IV. ISTORIA MODERNĂ

BÁ CSKAI, VERA, *Typology of Towns in Hungary in the First Half of the 19th Century*, în vol. *Études historiques hongroises* 1990, vol. 1, p. 189—206. O cercetare statistică asupra așezărilor urbane din Ungaria și Transilvania în prima jumătate a sec. XIX; clasificarea acestora din punctul de vedere al numărului de locuitori, al funcțiilor economice etc.

BORSI-KÁLMAN, BÉLA, *Hungarian Exiles and the Romanian National Movement, 1849—1867*, translated by Éva Pálmai, Colorado (Boulder), New Jersey (Highland Lakes), 1991, XVI + 333 p. (Atlantic Studies on Society in Change, no. 67). Lucrarea analizează dezvoltarea conștiinței naționale în Transilvania și în Principatele Dunărene, eprecierea acestui fenomen și în general a realităților românești în rindurile emigrației ungare și cercarea din 1864 de a înfăptui o înțelegere româno-ungară. Anexă documentară și bogată bibliografie.

BUR, MARTA, *Die Balkanischen Kaufleute in Ungarn 18.—19. Jahrhundert nach ihrer Herkunft und Bewusstheit, ihrer nationale Zugehörigkeit*, în vol. *Relations et influences réciproques entre Grecs et Bulgares XVIIIe—XXe siècle*, Cinquième Colloque Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1991, p. 59—69. Între alții sunt menționați și vlahii balcanici în Ungaria. Afirmarea conștiinței lor naționale simultan cu cea a românilor din Transilvania.

HOCKL, HANS, WOLFRAM, *Die erste politische Willensbekundung*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter”, 39. Jahrgang, 1990, nr. 3, München, p. 244—247. Scurtă trecere în revistă a condițiilor de așezare a șvabilor din Banat, la începutul secolului XIX. Este prezentat cazul concret al satului Alexanderhausen (Șandra) și a contractului încheiat la stabilire, contract în care apar și primele „drepturi politice” pentru șvabii veniți din Croația în Banat.

PACH, ZSIGMOND PÁL, *István Széchenyi's Plan for the Regulation of the Lower Danube*, în vol. *Études historiques hongroises* 1990, vol. 3, p. 185—206. Preocupările lui István Széchenyi din jurul anului 1830, conținute în lucrările sale, în corespondență și însemnări, privitoare la regularizarea cursului inferior al Dunării (de la Cazane la Galați), care, după tratatul de la Adrianopol, urma să fie valorificat cu prioritate pentru comerțul unguresc.

PUSKÁS, JULIANNA, *Overseas Emigration from Hungary and the National Minorities, 1880—1914*, în vol. *Études historiques hongroises*, 1990, vol. 2, p. 281—302. Aspecte privind migrația din Ungaria în America la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX numărul emigranților, împărțirea lor pe naționalități, centrele de emigrare, consecințele demografice, efectele culturale și politice.

SOZANSKI, DESIDERIUS von, *Die Feldzüge des polnischen Generals Jozef Bem in Siebenbürgen in den Jahren 1848—1849*, în „Ungarn-Jahrbuch”, 13, 1984—1985, p. 1—52. Cuprinde data și despre atitudinea și revendicările românilor din Transilvania în cursul desfășurării evenimentelor revoluționare. Antecedentele diplomatice ale intervenției ruse în Transilvania.

V. ISTORIA CONTEMPORANĂ

ANDREW, CHRISTOPHER, GORDIEVSKY OLEG, *K.G.B.-pogled ot vătore ili tai-nata istoriia na negovile ciujdestranni operații ot Lenin do Gorbaciiov* (K.G.B. — privire din interior sau istoria secretă a operațiilor sale în străinătate de la Lenin la Gorbaciiov), Izdatelstvo „Fakel”, Izdatelska kompaniia „K M”, Sofia, 1992, 2 vol., 698 p. Accastă carte este traducea din limba engleză în limba bulgară a celebrei lucrări despre K.G.B. și operațiunile sale externe, apărute la Londra în anul 1990. Printre altele, sint prezentate principalele operațiuni întreprinse de K.G.B. în Europa răsăriteană (inclusiv România) în perioada 1917—1989.

BALOGH, JÜLIA, *Das Bildungswesen der ungarischen Minderheit in Rumänien zwischen 1918 und 1940*, în vol. *Études historiques hongroises*, 1990, vol. 2, p. 381—391. Învățămîntul în limba maghiară în România în perioada interbelică.

BATOWSKI, HENRYK, *Sytuacja międzynarodowa Polski 1938—1939. Miedzy konferencja monachiska a rybuchen wojny* (Situția internațională a Poloniei, 1938—1939. Între conferința de la München și izbucnirea războiului), în „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” Prace historyczne, 99, 1991, p. 17—29. E amintită și încercarea de a constitui o zonă tampon „a treia Europă”, alcătuită din țările cuprinse între Baltica, Marea Neagră și Adriatica.

BERGEL, HANS, „Securitatea” — die ideologisch fixierte „Faust der Revolution”, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter”, 39 Jahrgang, 1990, nr. 2, München, p. 91—96. Încercare de a analiza rolul „Securității” române în menținerea și consolidarea regimului Ceaușescu, precum și de a se stabili puncte comune între activitatea acestui organ și cea a aparatului de reprimare din celelalte țări ale „lagărului socialist”.

CZETTLER, ANTON, *Politische Betrachtungen eines konservativen Ungarn. Betrachtungen zu István Graf Bethlens Schrift. Die ungarische Politik im Zweiten Weltkrieg*, în „Ungarn-Jahrbuch”, 13, 1984—1985, p. 75—115. E discutată și acțiunea militară a Ungariei la frontiera cu România în vara anului 1940 care a precipitat deznodămîntul Diktatului de la Viena.

DAMIANOVA, ETCHKA, *Les négociations en vue de la construction d'un pont sur le Danube et la participation de la Grèce (1925—1938)*, în vol. *Relations et influences réciproques entre Grecs et Bulgares XVIIIe—XXe siècles*. Cinqüième Colloque, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1991, p. 95—106. Raporturile între statele balcanice în funcție de chestiunea construirii unui pod modern peste Dunăre.

EÖRDÖGH, ISTVÁN, *Alle origini dell'espansionismo romeno nella Transilvania ungherese (1916—1920)*, Edit. Periferia, Cosenza, 1992, 165 p. Prezentare de pe pozițiile cunoscute ale istoriografiei ungare a împrejurărilor unirii Transilvaniei cu România (1 decembrie 1918) și ale campaniei române în Ungaria (1915). Autorul folosește mult material inedit din arhivele militare italiene.

FLEISCHAUER, INGEBORG, *Der Pakt Hitler—Stalin und die Initiative der deutsche Diplomatie 1938—1939*, Ullstein, Berlin, 1990, 552 p. Rec. în „American Historical Review”, vol. 97, February 1992.

GALÁNTAI, JÖZSEF, *The Paris Conference (1919—1920) in Protection of the Minorities*, în vol. *Études historiques hongroises*, 1990, vol. 2, p. 303—319. Problema protecției minorităților în discuțiile și în tratatele semnate la Conferința de Pace din 1919—1920.

GRENZEBACH, WILLIAMS, *Germany's Informal Empire in East-Central Europe. German Economic Policy toward Yugoslavia and Rumania, 1933—1939*, Franz Steiner, Stuttgart, 1988, IX, 269 p. (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Mainz, Abt. Universalgeschichte, Band 128). Rec. în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 38, 1990, nr. 4, p. 611—614.

HAVRINGTON, JOSEPH and BRUCE COURTNEY, *Romania's Changing Image: Bucharest and the American Press: 1952—1975*, în *The United State and Romania. American-Romanian relations in the twentieth Century*, Edited by Paul D. Quinlan, Woodland Hills, California, 1988, p. 105—123. Prezentare a schimbărilor politice survenite în România între 1952—1975, a începutului destinderii între supraputeri și a rolului „special” deținut de țara noastră în acest proces așa cum sint reflectate în presa americană a vremii („New York Times”, „Christian Science Monitor”, „Wall Street Journal” ș.a.).

HEINEN, ARMIN, *Der Hitler—Stalin—Pakt un Rumänien* în vol. *Hitler—Stalin—Pakt 1939. Das Ende Ostmitteleuropas?* ed. Erwin Oberländer, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1990, p. 98—113. Prezentare succintă a consecințelor Pactului Molotov—Ribbentrop asupra României.

NEBELIN, MANFRED, *Deutsche Ungarnpolitik 1939—1941*, Verlag Leske, Budrich Opladen, 1989, 255 p. Rec. în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, t. 38, 1990, nr. 4, p. 614—617.

ORMOS, MÁRIA, *Die gesellschaftliche Basis der Faschismus im Donaubekken*, în *Études historiques hongroises*, 1990, vol. 4, p. 193—201. Referiri și la fascismul românesc.

QUINLAN, PAUL D., *The playboy King and the American Scene*, în *The United States and Romania. American-Romanian relations in the twentieth Century*, Edited by Paul D. Quinlan, Woodland Hills, California, 1988, p. 69—77. Ecouri ale călătoriei principelui moștenitor Carol al României în S.U.A. în august 1920 oglindite în presa americană și măturile de epocă, după desfacerea căsătoriei acestuia cu Ioana Maria Valentina (Zizi) Lambrino, ce i s-a impus, prin aplicarea statutului casei regale.

SEMIRIAGA, M.I., *Taini stalinsoi diplomatii 1939—1941*, Edit. „Vișșaja škola”, Moscova, 1992, 302 p. Numeroase referiri la consecințele Pactului Molotov-Ribbentrop asupra României îndeosebi la anexarea Basarabiei și Bucovinei de Nord la 28 iunie 1940 de către U.R.S.S.

STAWOWY-KAWKA, IRENA, *Niemieckie starania o dostany rumunskiej ropy naftowej (lutyl 1939—wczesien 1939)* (Cererile germane de petrol din România, 1939), în „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace Historyczne 1991, 99, p. 81—95. Condițiile politice care au prezidat la încheierea acordurilor germano-române, însemnătatea petrolului românesc pentru Germania: material inedit.

SZULC TAD., *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews since World War II*, Strauss Giroux, Farrar, New York, 1991, 328 p. Referințe sumare despre emigrările evreilor din România după 1945. Rec. critică în „The New York Review of Books”, 5 ianuarie 1992.

TEJCHIMAN, MIROSLAV, *Slovensko-rumunsko-chorvatská spolupráce v letech druhe svetove války a Madarsko* (Cooperarea slovaco-româno-croată în anii celui de-al doilea război mondial și Ungaria), în „Slovaňský prehled”, 1992, nr. 2, p. 158—170. Lucrarea folosește și material inedit.

VI. ISTORIOGRAFIE, ȘTIINȚE AUXILIARE

* * * *Südostdeutsche Vierteljahresblätter, Register (1952—1986)*, Verlag Süddeutsches Kulturwerk, München, 1990, VIII + 187 p. Indice al articolelor publicate în revistă inclusiv cele referitoare la România.

* * * *Türkiye dışındaki türkler bibliyografyası. (A bibliography of Turks out of Turkey)*, I. cilt / vol. I: *Genel / Altay-Sibirya türkleri / bati türkleri (General / Turks of Altai-Siberia / Western Turks)*; II. cilt / vol. II: *Doğu Avrupa türkleri / Türkistan Türkleri (Turks of Eastern Europe / Turks of Turkistan)*, Ankara, 1992, 1379 p. Volumele cuprind o bibliografie selectivă a studiilor de istoric, etnografie, filologie, etc., referitoare la turcii din afara granițelor actuale ale Turciei. Mențiuni sumare asupra prezenței turcilor în teritoriile românești aflate vremelnice sub ocupație otomană.

GIUSTINO VITOLO, ANGELA, *La storia come scienza in A.D. Xenopol*, în „Atti dell' Accademia di Scienze morali e Politiche” (Napoli), C II (1991), p. 339—360. Studiu consacrat rădăcinilor filozofice ale concepției despre istorie în opera lui A.D. Xenopol; fragment al unei lucrări de ansamblu, în curs de elaborare, asupra acestei teme.

MARVIN, R. JACKSON, *Comparing the Balkan Demographic Experience, 1860 to 1970*, în „The Journal of European Economic History”, XIV, 1985, 2, p. 223—272. Sint prezentate comparativ 16 tabele și 10 grafice evoluția creșterii populației în Balcani (inclusiv România), rata creșterii anuale, structura de vîrstă, creșterea naturală și emigrația, efectele războaielor și ale modificărilor, fertilitatea și mortalitatea etc.

MESCHENDORFER, HANS, *Reiseberichte über deutsche Siedlungsgebiete Südosteuropas im 18. und 19. Jh.*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter”, 39. Jahrgang, 1990, nr. 2, München, p. 155—160. Bibliografie cronologică urmată de o scurtă biografie a autorilor care în secolul 18 și 19 au relatat despre așezările germane din Europa de S-E. Apar tangențial și relatări de călătorie în Transilvania, Țara Românească și Muntenia cum sint cele ale lui Domenico Sestini (la 1815), Franz Seraph Chrisnar (1834), Friedrich Heinzelmann (1853) ș.a.

SCHUBERT, GABRIELA, *Die Rolle der Kleidung in den Nationalbewegungen der Donauvölker*, în „Zeitschrift für Balkanologie”, 1988, nr. 2, p. 145—162. Studiu etnografico-istoric ce stabilește corelația între principalele momente ale modificării elementelor de vestimentație în epoca modernă, la popoarele dunărene (sîrbi, bulgari, români, unguri) în funcție de trezirea conștiinței naționale și începutul luptei de emancipare. Este neglijată în expunere, ca principal element de continuitate și de identificare a conștiinței naționale, existența neschimbată peste secole a costumului popular, exagerîndu-se influența modificărilor aduse de modă asupra vestimentației în lumea rurală. În Balcani, mai ales, lumea satului a rămas pînă în secolul XX, tradițională și autarhică.

TURNOCK, DAVID, *Eastern Europe; an historical geography 1815–1945*. Routledge, London, 1989, 357 p. O sinteză a reperelor ecologice a economiei spațiului răsăritean european printre care și al României între 1815–1945.

VII. VARIA

BERGEL, HANS, *Zukunft für die deutschen Volksgruppen in Rumänien*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter”, 39 Jahrgang, 1990, nr. 3, München, p. 191–195. Considerații privind viitorul minorității germane din România, pornindu-se de la premisa că situația care a fost în anii dictaturii comuniste nu va mai reveni niciodată.

BINDER, LUDWIG, *Documentation zur Ortsmonographie: Kirchengeschichte* în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 1989, Heft 2, p. 152, 157. Articolul regretatului profesor Ludwig Binder (m. 25 septembrie 1989), sintetizează corelația între istoria bisericilor în Transilvania în evul mediu și epoca modernă și elementele de cultură materială și spirituală ce le implică (arhitectură, sisteme de fortificație, organizarea și mărirea comunităților receptivitatea lor la noile curente ideologice și religioase ale epocii).

CUSTRED, GLYNN, *Dual ethnic identity of the Transylvania Saxons*, în „East European Quarterly”, XXV, 1992, nr. 4, p. 483–491. Identitatea săsească și cea germană a sașilor din Transilvania din vremea Reformei până azi.

GHINEA, NICOLAE, *Una Fondazione Culturale Romena in Venezia*, (Casa Romena „N. Iorga”, în „Ateneo Veneto”, anno CLXXV (1988), p. 225–233 + 2 pl. Scurt istoric al așezământului „Casei românești” din palatul Covrer cumpărat de Nicolae Iorga, cu sprijin financiar al unor instituții din București, spre a servi ca centru de studii și casă de oaspeți pentru cercetătorii români dedicați studiilor sud-est europene; așezământul, înființat la 2 aprilie 1930, a funcționat până la începutul celui de-al doilea război mondial.

GOLEMBSKI, FRANCISZEK, *Lokale and universalle Faktoren im Bildungsprozess des balkanischen Kulturraums. Tradition und Modernisierung*, în vol. *Wirtschafts- und Kulturfaktoren zwischen dem Donaauraum und dem Balkanraum*, Graz, 1991, p. 149–159. Sint discutați și factorii constitutivi ai națiunii și culturii române.

DELEANU, KARL-HEINZ, MAYER, ADOLF, *Augenzeugenberichte-Protokolle des Granens*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter”, 39. Jahrgang, 1990, nr. 1, München, p. 49–53. Reportaje ale martorilor oculari despre revolta din decembrie 1989 din România, în orașele Timișoara și Brașov.

SCHROECKE, HELMUT, *Siebenbürgen. Menschen. Kirchenburgen. Städte. Kulturleistungen einer deutschen Volksgruppe im Südosten*, Mahnert-Lueg bei Langen Muller, München, 1987, 160 p. Semnalare în „Oesterreichische Osthefte. Zeitschrift für Mittel-, Ost- und Südosteuropaforschung”, 33 Jhg., nr. 1, Wien 1991, p. 171–173.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile înrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Coroșpondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

- REVISTA ISTORICĂ
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Spaime milenariste și eruciada în evul mediu.

Componența românească a țaratului Asăneștilor.

Un voievod al Transilvaniei și înrudirile sale.

Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Un personaj renascentist : Petru Cercel.

O scrisoare inedită a lui Dimitrie Cantemir.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715 — 1783).

Mărturii franceze privitoare la români în epoca de la 1821.

Libertate de opinie și presiune socială (1838).

Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Considerații privind structura capitalului în România 1864 — 1878.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Convenții comerciale ale României cu statele din sud-estul european în ultimul sfert al secolului XIX.

Recensămîntul populației din Bucovina din 1910.

Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.

Tratative de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Basarabia și relațiile româno-ucrainiene (1918 — 1922).

Cooperarea românească interbelică între deziderat și realități.

I. C. Filitti : Pagini de jurnal.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.

Construirea căilor ferate în Basarabia.

Toponimie și demografie istorică.

ISSN 1018-0443

S.C. „UNIVERSUL” S.A. — c. 3648

43 356

Lei 100 pentru persoane fizice

Lei 200 pentru persoane juridice